

ISSN 2311-8040

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 3

Львів
2017

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
Н34 **Серія юридична** / головний редактор Р. І. Благута. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. –
Вип. 3. – 324 с.

Виходить п'ять разів на рік (із них один – спецвипуск).

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук
(постанова президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 1-05/4).

Свідоцтво про державну реєстрацію від 14 листопада 2014 р. КВ № 21093-10893ПР

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет Вченою радою Львівського
державного університету внутрішніх справ (*протокол від 30 серпня 2017 р. № 1*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Р. І. Благута, кандидат юридичних наук, доцент (*головний редактор*); **В. К. Гришук**, доктор юридичних наук, професор (*заступник головного редактора*); **О. М. Балинська**, доктор юридичних наук, професор (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії: **В. С. Бліхар**, доктор філософських наук, професор; **М. П. Гетьманчук**, доктор історичних наук, професор; **Я. А. Гончарук**, доктор економічних наук, професор; **Долінська М. С.**, доктор юридичних наук, доцент; **В. П. Захаров**, доктор юридичних наук, професор; **З. Р. Кісіль**, доктор юридичних наук, професор; **А. В. Мовчан**, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник; **В. О. Навроцький**, доктор юридичних наук, професор; **В. В. Серeda**, доктор юридичних наук, доцент; **А. С. Токарська**, доктор юридичних наук, професор; **В. А. Ященко**, доктор юридичних наук, професор; **О. В. Авраменко**, кандидат юридичних наук, доцент; **А. В. Баб'як**, кандидат юридичних наук, доцент; **С. С. Гнатюк**, кандидат юридичних наук, доцент; **О. М. Дуфенюк**, кандидат юридичних наук, доцент; **Д. Є. Забзалюк**, кандидат історичних наук, доцент; **Д. Й. Йосифович**, кандидат юридичних наук, доцент; **М. В. Ковалів**, кандидат юридичних наук, професор; **В. О. Кучер**, кандидат юридичних наук, доцент; **А. Р. Лещух**, кандидат юридичних наук, доцент; **С. І. Марко**, кандидат юридичних наук, доцент; **Ю. С. Назар**, кандидат юридичних наук, професор; **О. Ф. Пасєка**, кандидат юридичних наук; **В. В. Сеник**, кандидат технічних наук, доцент; **І. Ю. Сковронська**, кандидат філологічних наук, доцент; **Г. В. Смолин**, кандидат юридичних наук, доцент; **Т. І. Созанський**, кандидат юридичних наук, доцент; **Б. М. Телефонко**, кандидат юридичних наук, доцент; **А. Я. Хитра**, кандидат юридичних наук, доцент; **Г. Б. Яновицька**, кандидат юридичних наук, доцент; **Н. В. Медвідь**; *за згодою:* **Н. Алієв (Назим Алиев)**, доцент, доктор філософії (PhD); **П. Богдальські (Piotr Bogdalski)**, доктор права габілітований; **С. В. Богданов**, кандидат юридичних наук; **А. Бошкович (Aleksandar Bošković)**, доцент, доктор філософії (PhD); **З. Вукашинович-Радойчич (Zorica Vukašinić-Radojčić)**, доцент, доктор філософії (PhD); **С. Т. Карп (Семён Терентьевич Карп)**, доктор права, доцент; **К. Лоск (Krzysztof Lojek)**, доктор філософії (PhD); **П. Станіш (Piotr Stanisł)**, доктор права габілітований.

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове. Рукописи не повертаються.

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342:352.075(477)

Р. Б. Бедрій

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ ЩОДО ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Проаналізовано суть децентралізації та місцевого самоврядування, відображену в Європейській хартії місцевого самоврядування й у правових позиціях Конституційного Суду України. Крім того, розглянуто положення проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади), попередньо схваленого Верховною Радою України 31 серпня 2015 року, в контексті їх відповідності Європейській хартії місцевого самоврядування.

Наголошено, що вказані конституційні зміни зумовлені необхідністю ліквідації владного дуалізму муніципальних і державних структур на регіональному (районному й обласному) рівні в Україні, який гальмує процес становлення дієздатних територіальних громад та розвиток місцевого самоврядування в нашій державі.

Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, конституційні зміни, територіальна громада, правова позиція Конституційного Суду України.

Постановка проблеми. Нині дослідження проблем децентралізації та місцевого самоврядування в Україні є дуже потрібним і актуальним. Як відомо, в нашій державі триває реформування системи публічної влади. Для належної реалізації започаткованих реформ необхідно внести зміни до Конституції України в частині децентралізації влади, які були б базою для подальших законодавчих новел у цьому напрямі. Саме на висвітлення зазначених конституційних змін і спрямована ця стаття.

Стан дослідження. Проблеми місцевого самоврядування та децентралізації влади були предметом досліджень вітчизняних учених – представників науки конституційного, муніципального права, зокрема М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, В. І. Борденюка, Р. Ф. Гринюка, П. Ф. Гуралю, П. М. Любченка, Ю. М. Тодики та ін. Проте зазначені проблеми у контексті аналізу запропонованих конституційних змін щодо

децентралізації влади в Україні потребують подальших ґрунтовних наукових пошуків.

Метою статті є аналіз проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) в контексті його відповідності Європейській хартії місцевого самоврядування 1985 р.

Виклад основних положень. Перед тим, як проаналізувати положення проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади), доцільно з'ясувати суть поняття «децентралізація».

Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови, який значною мірою ґрунтується на матеріалах одинадцятитомного тлумачного «Словника української мови» (1970–1980), децентралізація – це система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; скасування або послаблення централізації [1].

Тобто децентралізація влади в Україні передбачає розвиток і наповнення реальним змістом вітчизняного самоврядування. Розглянемо суть такого багатоаспектного явища, як місцеве самоврядування.

Насамперед зазначимо, що принципи, на яких ґрунтується місцеве самоврядування, закріплені в Європейській хартії місцевого самоврядування, схваленій урядами 23 держав і відкритій до підписання членами Ради Європи з 15 жовтня 1985 р. Україна підписала Хартію 6 листопада 1996 р. та ратифікувала її 15 липня 1997 р. (Закон України № 452/97-ВР).

До вказаних принципів віднесено такі: 1) місцеве самоврядування є однією із засад будь-якого демократичного режиму; 2) право громадян на участь в управлінні державними справами – це загальне демократичне право, яке може бути безпосередньо реалізоване на місцевому рівні; 3) для забезпечення ефективного та наближеного до громадянина управління необхідним є створення органів місцевого самоврядування, наділених реальною владою; 4) демократичний шлях створення та широка автономія щодо своїх функцій місцевих органів влади; 5) наявність у органів місцевого самоврядування необхідних ресурсів для здійснення їхніх завдань та функцій; 6) надійний захист прав територіальних громад та органів місцевого самоврядування. Згідно з положенням ст. 2 Хартії, принцип місцевого самоврядування повинен бути визнаний у національному законодавстві країни та за можливості в конституції [2].

У ст. 3 Хартії закріплено концепцію місцевого самоврядування, відповідно до якої місцеве самоврядування означає право та спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати

регулювання та управління суттєвою часткою суспільних відносин, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення. Це положення не забороняє громадянам проводити збори, референдуми або обирати форми будь-якої іншої прямої участі дозволеної законом.

У ч. 1 ст. 140 Конституції України визначено місцеве самоврядування як право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Нагадаємо, що Верховна Рада України у серпні 2015 року попередньо схвалила проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади), який передбачає таку редакцію ч. 1 ст. 140 Основного Закону: «Територіальна громада здійснює місцеве самоврядування як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування шляхом самостійного регулювання суспільних справ місцевого значення та управління ними в межах Конституції і законів України» [3]. Очевидно, що таке розуміння місцевого самоврядування більшою мірою відповідає положенням ст. 3 Європейської хартії місцевого самоврядування, порівняно з чинною редакцією ст. 140 Конституції України.

Зазначимо, що сутність і правова природа місцевого самоврядування відображені й у правових позиціях Конституційного Суду України. Так, у п. 3 мотивувальної частини Рішення від 16 квітня 2009 р. № 7-рп/2009 (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування), вирішуючи порушені у конституційному поданні питання, Конституційний Суд України посилається на інше своє Рішення від 26 березня 2002 року, де ним було визначено політико-правову природу органів місцевого самоврядування, які не є органами державної влади, а представницькими органами, через які здійснюється право територіальної громади самостійно вирішувати не будь-які питання суспільного життя, а питання саме місцевого значення, тобто такі, які пов'язані передусім із життєдіяльністю територіальних громад і перелік яких визначено у Конституції і законах України (пп. 4, 5 мотивувальної частини Рішення від 26 березня 2002 року № 6-рп/2002 у справі про охорону трудових прав депутатів місцевих рад). І далі у п. 3 мотивувальної частини Рішення від 16 квітня 2009 р. Конституційний Суд України вказує на ознаки місцевого самоврядування, зазначаючи, що гарантоване державою місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи і передбачає правову, організаційну та матеріально-фінансову самостійність, яка має певні конституційно-правові

межі, встановлені, зокрема, приписами ст.ст. 19, 140, 143, 144, 146 Основного Закону України. З аналізу вказаних конституційних положень, на думку Конституційного Суду України, вбачається, що ці органи місцевого самоврядування, здійснюючи владу і самостійно вирішуючи питання місцевого значення, віднесені законом до їх компетенції, та приймаючи рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Водночас у Рішенні від 16 квітня 2009 р. зазначено, що такі ж положення закріплені у ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування, яка встановлює, що головні повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом; органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене із сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу; повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними [4].

Нагадаємо, що згадана у Рішенні Конституційного Суду України ст. 4 Хартії закріплює сферу компетенції місцевого самоврядування. Зазначимо, що для належної реалізації принципу субсидіарності, відображеного у цій статті, в Україні необхідно усунути так зване «конкурування компетенції», яке є в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» та Законі України «Про місцеві державні адміністрації», де чимало повноважень збігаються або значною мірою тотожні. Фахівці вважають, що існуючий нині в Україні такий «дивний» симбіоз муніципальних і державних за своєю природою структур створює лише ілюзію самоврядування на регіональному рівні (районному й обласному) та гальмує процес становлення дієздатних територіальних громад і розвиток місцевого самоврядування в нашій країні [5, с. 99]. Вирішення цієї проблеми вбачається у створенні на базі районних та обласних державних адміністрацій виконавчих органів місцевого самоврядування.

Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) передбачає створення виконавчих органів місцевого самоврядування на районному та обласному рівнях для здійснення управлінських функцій, які нині належать місцевим державним адміністраціям. Нагляд же за дотриманням самоврядними органами законодавства здійснюватимуть префекти, призначувані главою держави.

Так, у ч. 7 ст. 140 Проекту вказано, що «районна, обласна рада, їх виконавчі комітети є органами місцевого самоврядування, що відпо-

відно представляють і реалізують спільні інтереси територіальних громад району, області». У ч. 1 ст. 118 Проекту зазначено: «Виконавчу владу в районах і областях, у Києві та Севастополі здійснюють префекти», а у ч. 3 цієї статті вказано, що префекта призначає на посаду та звільняє з неї за поданням Кабінету Міністрів України Президент України [3]. Сподіваємося, що ці зміни дадуть змогу вирішити проблему дуалізму муніципальної та державної влади на регіональному рівні місцевого самоврядування в Україні.

Окрім того, у ч. 1 ст. 133 Проекту передбачено нову систему адміністративно-територіального устрою України, яку становлять такі адміністративно-територіальні одиниці, як громади, райони та регіони. У ч. 2 ст. 133 Проекту міститься положення, згідно з яким: «Територія України поділена на громади. Громада є первинною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою України» [3]. Далі в аналізованій статті йдеться про те, що декілька громад становлять район (ч. 3 ст. 133), до регіонів же віднесено Автономну Республіку Крим та області (ч. 4 ст. 133). Щодо міст Києва та Севастополя в системі адміністративно-територіального устрою, то їх особливості, згідно з ч. 5 ст. 133 Проекту, визначаються окремими законами. У ч. 6 ст. 133 Проекту зазначено, що «порядок утворення, ліквідації, встановлення та зміни меж, найменування і перейменування громад, районів, областей ... визначаються законом», ч. 7 цієї статті гласить, що зміна меж, найменування і перейменування громад та поселень повинна здійснюватися з урахуванням думки їх мешканців у визначеному законом порядку [3].

Особливу увагу в Європейській хартії місцевого самоврядування приділено фінансовим ресурсам самоврядних органів. Так, згідно з ст. 9 Хартії, органи місцевого самоврядування мають право в рамках національної економічної політики на власні адекватні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатися в межах своїх повноважень [2].

Нагадаємо, що проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) містить нове положення ч. 3 ст. 142, що відповідає ст. 9 Хартії, згідно з яким: «Держава забезпечує сумірність фінансових ресурсів та обсягу повноважень органів місцевого самоврядування, визначених Конституцією та законами України» [3]. Проте вбачається, що реальному наповненню місцевих бюджетів в Україні сприятиме насамперед збільшення у них частки надходжень за рахунок місцевих податків і зборів, що є нині складною проблемою, вирішення якої повинно супроводжуватись відповідним законодавчим забезпеченням.

Отже, з вказаного очевидно, що проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади), попередньо схвалений Верховною Радою України у серпні 2015 року, більшою мірою відповідає положенням Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 року, порівняно з чинною редакцією Основного Закону України у цій частині. Тому логічним і правильним було б остаточне прийняття законопроекту щодо децентралізації влади як закону на наступній черговій сесії парламенту, розпочатій у вересні 2015 року, відповідно до порядку, встановленого ст. 155 Основного Закону України.

Однак процес остаточного внесення змін до Конституції України необґрунтовано затягується. Мусимо констатувати, що цьому, на жаль, «посприяло» Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься у статті 155 Конституції України, від 15 березня 2016 року № 1-рп/2016 (далі – Рішення) [6]. Так, у п. 1 резолютивної частини Рішення зазначено, що «наступною черговою сесією Верховної Ради України є чергова сесія парламенту, яка має відбутися відповідно до положень розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» Основного Закону України та Регламенту Верховної Ради України і на якій законопроект про внесення змін до Конституції України, попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, вважатиметься прийнятим як закон, якщо за нього проголосує не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України». Стосовно цього Рішення низка суддів Конституційного Суду виклали Окрему думку. Зокрема суддя Конституційного Суду України М. І. Мельник у своїй Окремій думці, зазначає, що «рішення є неправильним за своєю суттю і таким, що спотворює зміст статті 155 Конституції України, передбачає передумови для нелегітимної зміни Основного Закону України та серйозно послаблює конституційно-правовий механізм його охорони» [7]. Аргументуючи свій погляд, М. І. Мельник указує, що, надавши це офіційне тлумачення, Конституційний Суд України проігнорував свою попередню правову позицію з цього питання, викладену ним у Рішенні від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002 у справі щодо повноважності Верховної Ради України, в якому він, зокрема, констатував: «Питання про внесення змін до Конституції України має бути розглянуте і вирішене на двох чергових сесіях Верховної Ради України послідовно (ст. 155 Конституції України)» (п. 3 мотивувальної частини). У цьому Рішенні Конституційний Суд України однозначно вказав, констатує суддя М. І. Мельник, на можливість прийняття такого законопроекту лише

на безпосередньо наступній (за номером) черговій сесії парламенту, а не на будь-якій іншій черговій сесії [7].

В Окремій думці судді Конституційного Суду України І. Д. Сліденка з цього приводу також зазначено, що орган конституційної юстиції у Рішенні від 17 жовтня 2002 року здійснив казуальне тлумачення ст. 155 Конституції України, зазначивши, зокрема, таке: «Питання про внесення змін до Конституції України має бути розглянуте і вирішене на двох чергових сесіях Верховної Ради України послідовно (ст. 155 Конституції України)». Отже, на думку судді, очевидно, що таке тлумачення дає відповідь на питання щодо значення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України» чітко й однозначно: це дві послідовні (одна за одною) чергові сесії Верховної Ради України, оскільки послідовний – це той, що настає, відбувається, здійснюється безпосередньо один за одним (Академічний тлумачний словник української мови). Власне 51 народному депутату України, з огляду на нерозуміння ними цього положення, зазначає суддя, слід було звернутися за відповіддю до Рішення Конституційного Суду України від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002 [8].

Висновки. Як відомо, попри критичні зауваження, викладені в окремих думках суддів, рішення Конституційного Суду України має обов'язковий характер, є остаточним і не може бути оскаржене.

Однак сподіватимемось, що такі казуси у діяльності органу конституційної юстиції будуть радше винятком, ніж правилом, та зважаючи на надзвичайну важливість процесів децентралізації на сучасному етапі розвитку нашої держави, Верховна Рада України не зволікатиме з розглядом цього питання і відповідні зміни до Конституції України незабаром будуть остаточно затвержені.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – 5-те вид. – К.; Ірпінь: Перун, 2005.

2. Європейська хартія місцевого самоврядування // Законодавство про місцеве самоврядування: збірник офіційних текстів законів. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 201–206.

3. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua>

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про скасування актів органів міс-

цевого самоврядування) (16 квітня 2009 р.) № 7-рп/2009) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/docs/567>.

5. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні: монографія / О. В. Батанов. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 260 с.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься у статті 155 Конституції України, від 15 березня 2016 року № 1-рп/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=305254>.

7. Окрема думка судді Мельника М. І. до рішення 1-рп/2016 від 22.03.16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=305254>.

8. Окрема думка судді Сліденка І. Д. до рішення 1-рп/2016 від 22.03.16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=305254>.

Бедрий Р. Б. К вопросу о конституционных изменениях касательно децентрализации власти в Украине

Анализируется суть децентрализации и местного самоуправления, нашедшая свое отражение в Европейской хартии местного самоуправления и в правовых позициях Конституционного Суда Украины. Кроме этого, рассмотрены положения проекта Закона о внесении изменений в Конституцию Украины (касательно децентрализации власти), предварительно одобренного Верховным Советом Украины 31 августа 2015 года, в контексте их соответствия Европейской хартии местного самоуправления. Акцентируется внимание на том, что указанные конституционные изменения обусловлены необходимостью ликвидации дуализма власти муниципальных и государственных структур на региональном (районном и областном) уровне в Украине, который тормозит процесс становления дееспособных территориальных сообществ и развитие местного самоуправления в нашем государстве.

Ключевые слова: децентрализация, местное самоуправление, конституционные изменения, территориальное сообщество, правовая позиция Конституционного Суда Украины.

Bedriy R. B. To the question on the constitutional amendments on decentralization of power in Ukraine

The essence of decentralization and local self-government reflected in the European Charter of local self-government and in legal positions of the Constitutional Court of Ukraine has been analyzed. The regulations of the law draft (the bill) on amendments to the Constitution of Ukraine (regarding the decentralization of power), previously approved by the Supreme Council of Ukraine on August 31, 2015 in the context of their compliance with the European Charter of local self-government have also been studied. In particular, it has been specified that the law draft on amendments to the Constitution of Ukraine (concerning the

decentralization of power) provides for the creation of executive authorities of local self-government at the district and regional levels for the implementation of administrative functions that belong to the local state administrations. The supervision for compliance with the self-governing authorities of legislation will be carried out by prefects appointed by the head of the state. It has been noted that mentioned constitutional amendments are stipulated by the need to eliminate the dualism of the power of municipal and state structures at a regional (district and regional) level in Ukraine, which slows down the process of formation of viable territorial communities and the development of local self-government in our country.

In addition, the critical analysis of the Decision of Constitutional Court of Ukraine concerning the constitutional provision of 51 deputies of Ukraine regarding an official interpretation of the regulation «at the next regular session of the Supreme Council of Ukraine», contained in Article 155 of the Constitution of Ukraine, as for March 15, 2016 under No 1-pn/201 has been presented, as it has been «postponed» the implementation of constitutional amendments on the decentralization of power.

Key words: *decentralization, local government, constitutional amendments, local (territorial) community, legal position of the Constitutional Court of Ukraine.*

Стаття надійшла 29 червня 2017 р.

УДК 338.43965.012

**П. М. Лепісевич,
М. Д. Курляк**

ЗАХОДИ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Окреслено низку проблем, які створюють реальну загрозу продовольчій безпеці України. Розглянуто концепцію організації системи забезпечення продовольчої безпеки нашої держави, де важливе місце та роль у протидії загрозам продовольчої безпеки має належати державі, а саме: забезпечення населення основними групами продовольства та гарантування безпеки відповідних суб'єктів у продовольчій сфері.

Ключові слова: *продовольча безпека, продовольча система, концепція, виробництво, економіка, продовольство, продовольчий ринок, товар, управління, імпорт, торгівля.*

Постановка проблеми. З погляду гарантування продовольчої безпеки потрібно знати не тільки природу виникнення загроз, а й мож-

ливі їх види на кожному етапі забезпечення України основними групами продовольства та продовольчої безпеки. Відсутність аналізу цих загроз дестабілізує діяльність, порушує цілісність технологічних процесів, завдаючи тих чи інших збитків суб'єктам господарювання та державі, а найголовніше перешкоджає реалізації первинної потреби людини в їжі й національних інтересів у сфері продовольчого забезпечення. Для протидії вказаним загрозам продовольча система країни має виконувати функцію безпеки. Функція безпеки – це конкретні дії, які потрібно виконати, щоб захистити функцію розвитку соціальної системи від потенційних чи реальних внутрішніх і зовнішніх загроз, створюючи в такий спосіб необхідні умови для її реалізації.

Стан дослідження. Серед науковців фактично немає єдиного підходу до створення моделей будь-яких систем, зокрема й системи продовольчої безпеки України. Розробку та впровадження можливих елементів системи продовольчої безпеки країни викладено в працях відомих науковців таких, як: Л. І. Харченко (Інформаційна безпека України), В. І. Франчук (Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки; Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності), І. Г. Мішина (Продовольча безпека: сутність та напрямки забезпечення її в умовах кризи), І. В. Крат (Продовольча безпека України: загрози та перспективи), Н. Б. Кобелев (Практика применения экономико-математических методов и моделей), Г. А. Минаев (Безопасность – менеджмент организации).

Мета статті полягає в аргументованому доведенні, що найвужчим місцем у механізмі ефективної системи продовольчої безпеки України є нормативно-правова складова. Саме відсутність закону, який би визначав основні засади забезпечення продовольчої безпеки, належить до загроз національним інтересам і безпеці.

Виклад основних положень. Поняття «продовольча безпека» можна розглядати з двох боків. З одного боку, продовольча безпека розуміється й трактується як стан забезпеченості країни основними групами продовольства належної якості, що входять у продовольчий кошик, не нижче граничних норм, офіційно встановлених нормативними документами. Рівень продовольчої безпеки можна виміряти, користуючись відповідними індикаторами. З іншого – продовольча безпека – це функція (безпекова діяльність) продовольчої системи, спрямована на протидію загрозам і збереження власної цілісності з метою створення умов для реалізації національних безпекових інтересів у продовольчій сфері.

Отже, продовольча безпека, з одного боку, – це стан забезпеченості основними групами продовольства, а з іншого – безпекова діяльність відповідних суб'єктів у продовольчій сфері. Для ефективного забезпечення продовольчої безпеки потрібно створювати або вдосконалювати наявну систему продовольчої безпеки. Формування системи продовольчої безпеки України є доволі складним процесом. Перед тим, як його розпочати потрібне відповідне концептуальне рішення, тобто відповідна концепція організації та функціонування системи продовольчої безпеки України.

У наукових джерелах є чимало трактувань поняття «концепція». М. І. Кондакова вважає, що їх можна звести до чотирьох основних положень:

- 1) концепція як спосіб розуміння, трактування будь-яких явищ, подій;
- 2) концепція як основна ідея будь-якої теорії;
- 3) концепція як загальний задум, головна думка;
- 4) концепція як система взаємопов'язаних і таких, що впливають один із одного поглядів на ті чи інші явища чи процеси [1, с. 263].

Ми погоджуємося із позицією В. І. Франчука, який під концепцією забезпечення економічної безпеки акціонерних товариств розуміє взаємопов'язані й такі, що впливають один із одного загальні погляди на сутність, зміст та основні елементи діяльності, пов'язаної з забезпеченням економічної безпеки, і зв'язки між ними. Концепція розкриває основне бачення змісту економічної безпеки акціонерних товариств та системний характер діяльності суб'єктів безпеки у реальних ситуаціях, спрямованої на її забезпечення, тобто організацію її у вигляді системи.

Важливим у цьому процесі є знання основних характеристик акціонерного товариства, які відображали б логіку забезпечення економічної безпеки. З виокремлення таких характеристик потрібно розпочинати формування концептуальних засад організації системи економічної безпеки акціонерного товариства [2, с. 440].

Отже, під концепцією організації системи продовольчої безпеки України розумітимемо взаємопов'язані й такі, що впливають один із одного загальні погляди на сутність, зміст та основні елементи безпекової діяльності як системи продовольчої безпеки України та зв'язки між ними. Продовольчу систему України потрібно розглядати як цілісний організм зі зв'язками з іншими підсистемами. Її функціональна структура доволі складна, оскільки до процесу виробництва, транспортування, торгівлі та обслуговування й супроводження цих процесів

задіяна чимала кількість різних структур та державних і недержавних інституцій, створюється й використовується велика кількість різних нормативно-правових документів. У процесі виробництва, розподілу й обміну продовольчої продукції використовуються значні обсяги фінансових ресурсів тощо. Продовольча система є базовою для економіки України й її громадян, оскільки задовольняє первинні потреби людини в їжі, а також формує ринок праці, є певним ринком збуту для інших галузей економіки та створює умови для їх розвитку. Вона функціонує, забезпечуючи у результаті відповідними продуктами ринок, завдяки не тільки організації виробництва, логістики, торговельної мережі, а й використанню відповідних видів діяльності, які усувають, нейтралізують чи пом'якшують дестабілізуючий, а то й руйнівний вплив загроз, які є на кожному етапі забезпечення країни продовольством.

З погляду продовольчої безпеки забезпечення країни продовольством має здійснюватися насамперед за основними групами продовольства, що входять до продовольчого кошика. Цей процес може відбуватися за допомогою:

1) власного виробництва основних груп продовольства (коли 70% і більше виробляється в країні);

2) імпорту основних груп продовольства (коли 70% і більше імпортується в країну);

3) поєднання власного виробництва й імпорту основних груп продовольства залежно від реальної ситуації на продовольчому ринку в Україні та законодавчого регулювання. Такий поділ звичайно умовний, бо у практичній діяльності надто складно забезпечити всі необхідні групи продуктів тільки власним виробництвом. Це можуть зробити небагато країн. Якщо держава виробляє 70% і більше необхідних продуктів чи навпаки їх імпортує, то вона сприймається як країна, що забезпечує продовольчу безпеку шляхом власного виробництва чи навпаки імпорту.

Формуючи концептуальне бачення забезпечення продовольчої безпеки України через виробництво основних груп продовольчих товарів, потрібно проаналізувати інформацію про те, яка за цими критеріями політика інших держав. Країни можна поділити на **три основні групи** залежно від політики принципового ставлення до продовольчої безпеки.

Перша група – країни, які орієнтовані на власне виробництво продовольчих товарів та їх експорт: США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Уругвай, Аргентина. Вони мають сприятливі кліматичні умови, родючі землі, відповідну інфраструктуру та ін. Їх потенціал

у принципі достатній для гарантованого забезпечення продовольством усього світу. США виступає за свободу торгівлі сільськогосподарською продукцією на світовому ринку. Світовий ринок – це ринок експортних товарів, зроблених у ліпших умовах найефективнішими виробниками й реалізованих за світовими цінами. Світові ціни – ціни, що сформувалися на основі собівартості в ліпших умовах виробництва найефективнішими виробниками. За останньою згодою Уругвайського раунду повинна розвиватися вільна торгівля продовольством, субсидії сільському господарству скорочуватимуться на 36% загалом протягом 6 років, для країн, що розвиваються, цей процес пролонгований на 10 років, а % знижений до 20.

Друга група – країни, які орієнтовані на імпорт: Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, ОАЕ, які загалом імпортують 70% і більше продовольства. Виробники цих країн працюють у гірших умовах або менш ефективним способом, мають вищу собівартість, тому їхні ціни не можуть конкурувати зі світовими. Однак уряди 6 країн із них, що входять у Раду співробітництва держав Перської затоки (регіону, позбавленого родючих земель і природного зволоження), ухвалили рішення, спрямоване на досягнення в майбутньому вищого рівня забезпечення продовольством.

Третя група – країни, які орієнтовані на поєднання власного виробництва й імпорту основних груп продовольства залежно від реальної ситуації на продовольчому ринку в країні та законодавчого регулювання: Японія, ЄС та насамперед Швейцарія [3].

Основним механізмом, який дає змогу їм комбінувати власне виробництво й імпорт продовольства, вони обрали протекціонізм. Зовнішньоторговельні обмеження й субсидування сільського господарства – загальнопоширена практика в цих країнах. Іноді це неефективно, але відповідає інтересам національної безпеки. Як приклад, можна навести Швейцарію, яка має величезне позитивне платіжне сальдо, гігантські фінансові можливості, однак є обмеженою земельними ресурсами. Ця країна могла б імпортувати продовольство. Проте у цій країні діє закон про продовольчу безпеку, що зобов'язує уряд не допускати рівень імпорту продовольства вище 40% від споживання. Звідси – постійне коректування заходів, пов'язаних з аграрним протекціонізмом.

Політика продовольчої безпеки тієї чи іншої країни, яка полягає у виробництві чи імпорті основних груп продовольчих товарів або їх поєднанні, залежить від власних можливостей і національних інтересів. Для України, яка, з одного боку, для виробництва продовольства має всі необхідні природні й кліматичні умови, а з іншого – немає

достатніх фінансових й матеріальних ресурсів, необхідної інфраструктури, сучасних технологій виробництва тощо, потрібно провадити політику розумної збалансованості власного виробництва й імпорту продовольчих товарів із поступовим зменшенням частки імпорту.

Для забезпечення продовольчої безпеки країни важливе значення має продовольчий ринок. Із погляду продовольчої безпеки у структурі ринку потрібно виокремити два підвиди ринків:

- 1) ринок основних груп продовольчих товарів;
- 2) ринок, де формується державний продовольчий резерв.

Ринок основних груп продовольчих товарів відіграє визначальну роль у задоволенні первинних потреб людини та забезпеченні продовольчої безпеки країни у звичайних щоденних умовах. Значна роль на продовольчому ринку належить біржовій торгівлі, яка формує ринкові ціни на сільськогосподарську продукцію.

Формування переліку основних груп продовольчих товарів у більшості країн закріплено на рівні Закону. В Україні цей перелік визначено у **двох документах**:

1. Методиці визначення основних індикаторів продовольчої безпеки України, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379, де передбачено 10 основних груп харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі та баштанні культури; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибопродукти; яйця [4].

2. Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, які затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277, де визначено 8 основних груп харчових продуктів: м'ясо та м'ясні продукти; молоко та молочні продукти; яйця; цукор; картопля; овочі та баштанні культури; зерно [5]. Різниця між цими документами полягає у тому, що у другому цей перелік зменшений на 2 групи, немає риби і рибопродуктів та фруктів, ягід й винограду, проте включено зерно.

Найширший перелік основних груп продовольчих товарів закріплено у проекті Закону України «Про продовольчу безпеку України», який був розроблений ще 2012 року, проте не прийнятий. До продовольчого кошика включаються такі продовольчі товари: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі; баштанні культури; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибопродукти; яйця; сіль [6].

Отже, в Україні на законодавчому рівні не закріплено мінімального переліку основних груп продовольчих товарів, які обов'язково

мають бути на продовольчому ринку й економічно доступними для найвразливіших верств населення. Як наслідок – немає відповідної безпекової продовольчої політики та конкретної програми забезпечення продовольчої безпеки країни. Наведені Методики визначення рівня продовольчої безпеки дають змогу лише здійснювати моніторинг. Вони не є для уряду документом, який зобов'язує забезпечувати продовольчу безпеку за основними групами продовольства, наведеними у цих методиках.

Висновки. Вважаємо, що основними складовими нової редакції проекту Закону України «Про продовольчу безпеку України» мають бути:

1. Основні терміни та їх значення.
2. Загрози продовольчій системі та продовольчій безпеці.
3. Об'єкти продовольчої безпеки.
4. Завдання та принципи продовольчої безпеки.
5. Державна політика у сфері забезпечення продовольчої безпеки.
6. Суб'єкти й сили продовольчої безпеки, їх функції та повноваження.
7. Індикатори продовольчої безпеки.

1. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М.: Наука, 1975. – С. 263.

2. Франчук В. І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки: монографія / В. І. Франчук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 440 с.

3. Мішина І. Г. Продовольча безпека: сутність та напрямки забезпечення в умовах кризи / І. Г. Мішина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Tiru/2009_27/11.pdf.

4. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки України, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.kmu.gov.ua>.

6. Про продовольчу безпеку України: Проект Закону України, зареєстрований у Верховній Раді України від 24.10.2012 № 11378 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/piz/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=11378&skl=7.

Лепісевич П. М., Курляк М. Д. Меры по усовершенствованию системы продовольственной безопасности в Украине

Приводится ряд проблем, создающих реальную угрозу продовольственной безопасности Украины. Рассматривается концепция организации системы обеспечения продовольственной безопасности нашего государства, в которой ведущая роль в противодействии угрозам продовольственной безопасности должна принадлежать государству, а именно по обеспечению населения основными группами продовольствия и гарантированию безопасности соответствующих субъектов в продовольственной сфере.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, продовольственная система, концепция, производство, экономика, продовольствие, продовольственный рынок, товар, управление, импорт, торговля.

Lepisevych P. M., Kurliak M. D. Measures for improving the food security system in Ukraine

The concept of «food security» has been used in the international practice since the 1970s, while in Ukraine since the 90s of the 20th century. In December 1974, the General Assembly of the United Nation endorsed «International commitments on food security in the world» developed by the Food and Agriculture Organization of the United Nations. In 1996, the World Food Summit adopted the Rome Declaration on World Food Security.

According to the Declaration, food security is defined as the state of the economy, when all people, at all times, have physical and economic access to sufficient, safe and nutritious food to meet their dietary needs and food preferences for an active and healthy life.

Food security ensures physical and social development, health and extended reproduction of the population.

The concept of «food security» has two sides. Food security is understood and interpreted as a condition of the provision of the country with basic groups of good quality food, that are included in the consumer basket, not below the threshold standards, officially established by normative documents. The level of food security can be measured using appropriate indicators.

On the other hand, food security is a function (security activity) of the food system aimed at counteracting threats and preserving their own integrity in order to create conditions for the realization of the national security interests in the food sector.

However, unambiguous interpretation of the concept of «food security» does not exist today. There is no consensus on the structure and mechanisms of ensuring food security of our country. It is necessary to create or improve the existing system of food security for effective ensuring food security. In this regard, we propose the conceptual solution of the specified problem – a conceptual approach to ensuring food security in Ukraine.

Key words: food security, food system, conception, production, economy, food, food market, goods, management, import, trade.

Стаття надійшла 23 серпня 2017 р.

ОБ'ЄКТИВНА МОДАЛЬНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Досліджено модальне значення конституційної процесуальної відповідальності за допущені делінквентом порушення конституційних приписів у процесі реалізації державно-владних повноважень. Обґрунтовано необхідність визнання у науковій сфері та впровадження в юридичний обіг поняття «конституційна процесуальна відповідальність», законодавчого закріплення її елементів, підстав настання, процедур і санкцій, оскільки саме ця відповідальність, об'єктивність запровадження якої в конституційний процес зумовлена сьогоденням, зокрема вчинками та бездіяльністю окремих державних політичних діячів, українських парламентаріїв, урядовців, не підпадає під наявні в Україні види юридичної відповідальності.

Ключові слова: *модальність, конституційна процесуальна відповідальність, публічно-владний суб'єкт (делінквент), юридична відповідальність.*

Постановка проблеми. Проблематика модальності конституційної (конституційно-правової) та суто юридичної відповідальності значною мірою розробляється у різних суспільних, гуманітарних науках і в законотворчій діяльності. Ці розробки, однак, стосуються насамперед удосконалення матеріальної інституційно-конструктивної основи відповідальності саме у соціально-юридичному аспекті.

В українському законодавстві ніша процесуальної відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин залишається «порожньою», як і не визначені законодавцем стратегічні тенденції її подальшого системного розвитку на теоретичному та прагматичному рівнях, що сукупно зумовлює підвищений інтерес науковців, практиків і суспільства загалом до цієї проблеми.

Про відповідальність держави, її представників у різних гілках влади України дискутують практично на всіх рівнях суспільно-політичного життя – від пересічного громадянина до суб'єктів міжнародної спільноти.

Реалії сьогодення вимагають активного обговорення та належного наукового обґрунтування конституційної процесуальної відповідальності, виведення її об'єктивного модального значення, однак досі залишається невирішеною проблема комплексного наукового обґрунтування конституційної процесуальної відповідальності як одного із процесуальних механізмів реалізації Конституції України.

Стан дослідження. Наукові праці, які стосуються проблематики конституційної відповідальності, висвітлюють широкий спектр її досліджень безпосередньо у сфері відповідальності владних (державних, самоврядних) суб'єктів і містять більше запитань, ніж відповідей щодо реалізації, забезпечення ефективності конституційно-правових норм, співвідношення конституційної та політичної відповідальності тощо.

Водночас у юридичній літературі немає чіткого розуміння (модального значення) конституційної процесуальної відповідальності владних суб'єктів, яка, на нашу думку, повинна «заповнити» порожню нішу системи відповідальності влади та стати ефективним інструментом впливу на владу з боку джерела її походження – народу.

Дослідженнями процесуальної відповідальності у галузевому юридичному контексті займалися зарубіжні й українські науковці, а саме: С. Авак'ян, С. Балан, К. Басін, Н. Батанова, Г. Ветрова, П. Елькінд, З. Ковкльунь, В. Коркунов, Л. Кривенко, Н. Луман, В. Лучин, О. Мельник, Л. Наливайко, П. Недбайло, Р. Павленко, І. Петрухін, В. Погорілко, С. Полунін, А. Столяров, В. Федоренко, Ю. Хабермас, Н. Чечина, А. Юдін, В. Ярков та ін.

Метою статті є отримання науково-теоретичних і практичних результатів аналізу об'єктивно-модального значення конституційної процесуальної відповідальності як функціонально-семантичної категорії, що виражається в її ставленні до реалій владно-політичної дійсності та характеру об'єктивних зв'язків у конституційному процесі для можливості подальшого застосування поняття в теорії та на практиці конституційного права, позаяк сучасні наукові роботи комплексно не вирішують порушеної проблеми.

Виклад основних положень. За своїм характером та структурою конституційно-правові відносини, що становлять предмет конституційного права, є доволі складними, різнорівневими, що, своєю чергою, передбачає запровадження на рівні держави особливих правових механізмів, процедур виконання обов'язків, вжиття заходів відповідальності до владних суб'єктів. Для реалізації матеріальних норм конституційного права та належного забезпечення ефективної й оптимальної реалізації завдань, функцій і повноважень суб'єктів конституційних правовідносин, передбачених цими нормами, законодавець створив певну систему відповідних процесуальних норм.

В. Лучин зазначив, що державно-процесуальні норми визначають склад учасників процесуальної діяльності, встановлюють їх права й обов'язки, регламентують види необхідних дій, їх послідовність і специфіку під час вирішення конкретних справ [1].

Конституційний процес (у широкому розумінні), ґрунтуючись на нормах вищої юридичної сили, встановлює для державно-владних суб'єктів порядок діяльності щодо створення, тлумачення та реалізації конституційно-правових і галузевих юридичних норм, закріплює право й обов'язок стосовно здійснення ними своїх повноважень, тому займає особливе, головуюче становище над іншими юридичними видами процесу.

Конституційний процес (видами якого, зокрема, є: парламентський процес, конституційне судочинство, виборчий процес, референдумний процес та інші) у широкому розумінні – це регламентований конституційними процесуальними нормами особливий порядок реалізації владними суб'єктами (передусім народом) в Україні своїх прав і обов'язків.

Науковці В. Погорілко та В. Федоренко стверджували, що виборчий, парламентський, законодавчий, муніципальний процеси, процес конституційної юстиції та конституційний процес у його вузькому значенні (порядок внесення змін до Конституції України) є аспектами (складовими – *авт.*) конституційного процесу [2, с. 258].

Під час розмежування суспільних відносин, які становлять предмет конституційного процесуального права, в окрему групу-блок відносин дослідник Х. Приходько виокремлює ті, що виникають у зв'язку з дотриманням процедур несення (притягнення до) конституційно-правової відповідальності, яка набуває процесуального характеру. Погоджуємось із думкою цього науковця про те, що ця відповідальність «...перебуває в стані генези, формування, конституювання та інституціоналізації», а зумовлена цією відповідальністю певна однорідність суспільних відносин «...виступає критерієм виокремлення їх у групу» [3, с. 69–70].

Концепція розуміння й інтерпретації конституційної процесуальної відповідальності, що формується під безпосереднім впливом поєднання конституційних доктрини та практики, міжнародно-правових стандартів конституційного процесу, є, об'єктивно, одним із найважливіших чинників формування правової держави в Україні.

Вважаємо, що за допомогою понятійно-логічної категорії модальності зможемо віднайти об'єктивно «правильне» розуміння «конституційної процесуальної відповідальності», а категоризація останньої дасть змогу оперувати більш вузьким і конкретним поняттям та «впізнати» цю відповідальність надалі серед інших «юридичних» видів відповідальності, залежно від характеру об'єктивних зв'язків між суб'єктами (безпосередніми учасниками) відповідних відносин, які стосуються здійснення влади.

Модальність (від лат. *modus* – міра, спосіб) – функціонально-семантична категорія, що виражає різні види відношення висловлювання до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації повідомлення [4, с. 303].

Водночас об'єктивна модальність виражає відношення, які об'єктивно існують у дійсності, – відношення необхідності або можливості, зумовлені об'єктивними причинами [5, с. 79].

У значення відповідальності вкладають такий зміст:

1) покладає на когось («добровільне» – авт.) взяття на себе обов'язку відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь слова, вчинки, дії, враховуючи їх серйозність, важливість та ін. [6, с. 136];

2) відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особи до суспільства та характеризується дотриманням норм права і норм моралі [7, с. 469];

3) застосування в особливому процесуальному порядку до особи, яка вчинила правопорушення, засобів державного примусу, передбачених санкцією правової норми [8, с. 502].

Отже, відповідальність є одним із найважливіших елементів конституційно-правового статусу владного суб'єкта, види та підстави якої визначено: Конституцією України (конституційна, конституційно-правова) та відповідним галузевим законодавством (кримінальна, цивільно-правова, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна, юридична).

Традиційно в правовій науці юридичну відповідальність розглядають у контексті негативної реакції держави на правопорушення (ретроспективний аспект відповідальності); передбачено обов'язок держави змусити правопорушника перетерпіти певні негативні наслідки за скоєне правопорушення; її підставою є склад делікту, тобто наявність елементів, які загалом становлять правопорушення (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона).

Юридична відповідальність настає за наявності принаймні трьох елементів: нормативного характеру (відповідальність передбачена правовою нормою), фактичного характеру (юридично значуща поведінка, факт правопорушення) та процесуального характеру (правовий акт, який містить відповідні санкції), тому склад делікту не може вважатися єдиною її підставою.

Установлений порядок діяльності суб'єктів-учасників конституційних відносин є процесом правореалізаційного характеру, адже стосується безпосередньо виконання, дотримання та застосування конституційних норм, спрямований на реалізацію владних повноважень, виконання своїх обов'язків, утримання від учинення заборонених дій

та «відчуття» впливу відповідальності за конституційний делікт. Факт конституційного делікту, що виникає з конституційних (державно-політичних) відносин, спричиняючи негативні правові наслідки для правопорушника внаслідок впливу держави, дає змогу доволі чітко відмежувати конституційну відповідальність від суто «галузевих юридичних» видів відповідальності, не відкидаючи ні юридичної, ні політичної, ні соціальної її складової.

Для ліпшого розуміння проблеми «ідентифікації» конституційної процесуальної відповідальності потрібно охарактеризувати одну з найголовніших підстав для настання конституційно-правової відповідальності – конституційний делікт:

1. За сутністю конституційний делікт є суспільно небезпечним посяганням на конституційні засади, що мають найвищий ступінь охорони правом.

2. За змістом цей делікт є винним діянням владного суб'єкта та посягає на порядок організації й функціонування основ конституційного ладу, права та свободи людини і громадянина.

3. За формою конституційний делікт є протиправною дією (або бездіяльністю), за вчинення якої передбачена конституційно-правова відповідальність.

Конституційний процесуальний делікт: за сутністю є посяганням на конституційний процес (у вузькому значенні), що впливає з конституційно-правового статусу делінквента; за змістом – дія, бездіяльність, зловживання правом тощо – не завжди «винні», спрямовані на порушення відповідних конституційних процедур і процесів; за формою – передбачена процедурним актом санкція конституційної процесуальної відповідальності.

Як підставу для конституційної відповідальності (у позитивному аспекті) Ж. Овсепян запропонувала застосувати термін «конституційна неадекватність», який, на її думку, означає невідповідність органу (посадові особи) своєму конституційному (законодавчому) статусові, нездатність суб'єктів конституційних відносин, наділених компетенцією, ефективно здійснювати покладені на них функції публічної влади – констатована народом (виборцями) або іншими джерелами делегування владних повноважень [9, с. 16].

Але ж перелічені передумови стосуються й негативної конституційної відповідальності. Як з'ясувати думку народу (виборців) стосовно «конституційної неадекватності» державно-владного суб'єкта? Одним із відомих способів безпосередньої демократії є проведення референдуму (консультативного опитування) на відповідній території з цих питань, однак нині немає законодавчого механізму та й перелік

питань у відповідному бюлетені матиме доволі провокаційний для всієї системи влади зміст!

О. Скакун зазначає, що конституційно-правова відповідальність настає за вчинення конституційних правопорушень (порушення конституційної заборони; вчинення дій, що суперечать загальним принципам і змісту Конституції України), спрямована на припинення зловживання владою, проведення профілактики її діяльності та називає її конституційно-правові складові (юридична підстава – Конституція України, Закон України «Про Конституційний Суд України», Регламент Конституційного Суду України) [10].

До засобів цієї відповідальності науковець відносить: усунення президента в порядку імпичменту, розпуск парламенту, недовіру і відставку уряду, відставку окремих міністрів, висловлення недовіри депутатам та їх відкликання виборцями, визнання неконституційними актів чи окремих його частин, припинення актів виконавчих органів влади та інші, а як приклад цього виду відповідальності наводить застосування парламентом санкцій до Голови Верховної Ради і його заступників (відкликання з посад) за порушення норм Регламенту Верховної Ради України [10].

Окремі вчені водночас застерігають, що «...невизначені, розмиті підстави конституційної відповідальності небезпечні: вони відкривають шлях умогляду і свавіллю, протиставлення принципу доцільності принципу законності. Тому не може розглядатися як підстава конституційної відповідальності те, що не пов'язано безпосередньо з конституційним законодавством, не спирається на його приписи» [11; 12].

Якщо ж ми мовимо про конституційну процесуальну відповідальність, то, на відміну від традиційної – конституційно-правової, з неї значною мірою випадають такі згадані складові, як нормативний та процесуальний характер – законодавство України не передбачає ні такого виду відповідальності, ні її підстав відповідно.

Процесуальною підставою відповідальності за наявності широкого кола її суб'єктів, наділених конституційним статусом, має стати наявність правозастосовного акта, що конкретизуватиме загальні приписи охоронної норми права (міститиме відповідні санкції), визначатиме вид і міру конституційної процесуальної відповідальності.

О. Сушинський, досліджуючи вищу відповідальність, зробив висновок про «... необхідність прийняття такого акта, який би, нарешті, закріпив конституційну відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності, установив її загальні принципи, визначив підстави і санкції, характерні для даного виду відповідальності, а також

порядок і терміни розгляду справ про конституційні делікти й ін.», що «... повинний не тільки заповнити прогалини сучасного законодавства, але і консолідувати існуючі норми» [13].

Схожа позиція є у працях окремих відомих українських науковців, присвячених вирішенню проблем конституційно-правової відповідальності. Вони вказують на безсумнівну необхідність легального визнання її самостійним видом юридичної відповідальності [14; 15; 2].

Із урахуванням сучасного становища у владі та в законодавстві, не претендуючи на цілковиту згоду з нашою думкою, вважаємо за доцільне викласти свою позицію щодо цієї проблеми. Чинне законодавство України передбачає відповідальність лише за порушення матеріальних конституційних приписів (імпічмент президента, відставка урядовців, конституційних суддів, дострокове припинення повноважень парламенту, відкликання народного депутата тощо).

Водночас конституційна відповідальність ґрунтується на нормах Конституції України, що є політико-правовим документом вищої юридичної сили, який прямо передбачає прийняття відповідних законів щодо галузевих видів юридичної відповідальності. Конституційна ж відповідальність, володіючи вищим юридичним змістом і політично-правовим характером унаслідок джерела свого прямого закріплення та походження з державно-політичних відносин, що не характерне будь-якому «юридичному» виду відповідальності, хоча й потребує детальної нормативної регламентації, однак не може та й не повинна розглядатися лише в контексті окремого виду юридичної відповідальності.

У розрізі нашого дослідження об'єктивного модального значення конституційної процесуальної відповідальності, К. Басін відносить процесуальну відповідальність за галузевим критерієм до традиційних видів юридичної відповідальності поряд із кримінальною, цивільно-правовою, адміністративною, дисциплінарно-правовою, матеріальною та ін. [16].

Однак із наведеного переліку «випадає» традиційна конституційна відповідальність (та, відповідно, конституційна процесуальна відповідальність). Очевидно згаданий науковець не вважає їх окремими видами юридичної відповідальності; не відносить ці види відповідальності до її галузевих видів; вважає процесуальну відповідальність юридичною.

Водночас вважаємо, що пропозиція вченого О. Сушинського про прийняття акта щодо конституційної відповідальності – це лише часткове вирішення комплексної проблеми відповідальності у владі. Адже, визнаючи наявність конституційного процесу в юридичній

науці та у суспільно-політичному житті (у широкому розумінні – як сукупності процесуальних норм, характерних конституційно-правовому статусу суб'єктів-учасників конституційних відносин) не можна заперечувати необхідності запровадження конституційної процесуальної відповідальності у національну правову систему, беручи за орієнтир поділ цього процесу на парламентський процес, конституційне судочинство, виборчий процес, референдумний процес та ін.

Потрібно врахувати, що за порушення владним суб'єктом конституційних приписів у «власному» конституційному процесі, сфера якого окреслена його статусом (у законодавчому процесі, в конституційному судочинстві, у здійсненні виконавчої діяльності центральними органами влади, у розпорядчій діяльності глави держави тощо) стосовно нього з боку держави повинні настати несприятливі наслідки, але після надання оцінки його вчинку як конституційного процесуального делікту, а не лише впливати з «конституційної неадекватності» делінквента.

Висновки. Важливо зрозуміти, що конституційно-правову та конституційно-процесуальну відповідальність, що мають спільне правове джерело – Конституцію України та збігаються за об'єктно-суб'єктним складом, потрібно вважати окремими видами відповідальності, з огляду на вид і природу вчиненого делікту, його юридичну підставу, настання «важкості» негативних наслідків для делінквента й інші чинники.

Прогалина в українському законодавстві в частині неоднозначного розуміння та відсутності вітчизняних наукових розробок у сфері конституційної процесуальної відповідальності з подальшим її визнанням законодавцем та правової регламентації дає змогу владоможному порушнику конституційних приписів уникнути відповідальності. Це не сприяє підняттю позитивного іміджу влади ні перед українським суспільством, ні перед міжнародною спільнотою.

1. Лучин В. О. Процессуальные нормы в советском государственном праве: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / В. О. Лучин. – Воронеж, 1971. – С. 5–11.

2. Погорілко В. Ф. Конституційне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; за ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Юридична думка, 2006. – Т. 1. – 544 с.

3. Приходько Х. В. Конституційне процесуальне право України як галузь права, наука та навчальна дисципліна: діалектика взаємозв'язку / Х. В. Приходько // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 2 (1). – С. 69–70.

4. Языкознание: большой энциклопедический словарь / глав. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М., 2000. – 668 с.
5. Зверева Е. А. Научная речь и модальность (система английского глагола) / Е. А. Зверева. – Л.: Наука, 1983. – 158 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
7. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
8. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
9. Овсепян Ж. И. Критерии конституционной ответственности / Ж. И. Овсепян // Северокавказский юридический вестник. – 2001. – № 4. – Ч. 1. – С. 16.
10. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / О. Ф. Скаун. – Вид. 4-те, допов. і переробл. – К.: Правова єдність, 2013. – 524 с.
11. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: кол. монографія / В. О. Антонечко, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов та ін.; за ред. В. В. Кравченка, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова. – К.: Атіка, 2007. – 864 с.
12. Лучин В. О. Конституционные деликты / В. О. Лучин // Государство и право. – 2000. – № 1. – С. 12–19.
13. Сушинський О. Вища відповідальність: концептуальний аспект / О. Сушинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/print.php?articleid=403>.
14. Батанова Н. М. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Н. М. Батанова. – К., 2007. – 21 с.
15. Кривенко Л. Т. Конституційно-правова відповідальність – елемент конституційно-правового статусу Верховної Ради України / Л. Т. Кривенко // Часопис Київ. ун-ту права. – 2002. – № 4. – С. 28–34.
16. Басін К. В. Кримінально-процесуальна відповідальність як різновид процесуальної (теоретико-правові аспекти) / К. В. Басін // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. – 2003. – Вип. 19. – С. 93–97.

Лешух А. Р. Объективная модальность определения конституционной процессуальной ответственности

Исследуется модальное значение конституционной процессуальной ответственности за допущенные делинквентом нарушения конституционных предписаний в процессе реализации государственно-властных полномочий.

Обосновывается необходимость признания в научной сфере и внедрения в юридический оборот понятия «конституционная процессуальная ответственность», законодательного закрепления ее элементов, оснований наступления, процедур и санкций, поскольку именно эта ответственность, объективность введения которой в конституционный процесс продиктована

настоящим, в частности, поступками и бездействием отдельных государственных политических деятелей, украинских парламентариев, чиновников, не подпадает под существующие в Украине виды юридической ответственности.

Ключевые слова: *модальность, конституционная процессуальная ответственность, публично-властный субъект (делинквент), юридическая ответственность.*

Leshchukh A. R. Objective modality of the definition of constitutional procedural liability

The article examines the modal significance of constitutional procedural responsibility for delimited violation of constitutional requirements in the process of realization of state power authorities by a делинквентом (delinquent).

The article is aimed at recognition in the scientific sphere and legal implementation of the concept of «constitutional and procedural responsibility», the need for legislative consolidation of its elements, the grounds for arising, procedures and sanctions, since precisely this responsibility, the objectivity of introduction of which into a constitutional process is dictated by the present, in particular, by the acts and inactivity of certain state politicians, Ukrainian parliamentarians and government officials who do not fall under the existing forms of legal liability in Ukraine.

The concept of understanding and interpretation of constitutional and procedural responsibility, which is formed under the direct influence of the combination of constitutional doctrine and practice, the international legal standards of the constitutional process, is objectively one of the most important factors in the development of the rule of law in Ukraine.

It should be taken into consideration that for violation of the constitutional provisions in his «own» constitutional process by the authority subject, the scope of which is outlined by his status (in the legislative process, in the constitutional proceeding, in the exercise of executive activity by the central authorities, in the managerial activities of the head of state, etc.) the state should face on him the adverse consequences, but after assessing his conduct as a constitutional and procedural tort, and not only to derive from the «constitutional inadequacy» of the delinquent.

The present day realities and the gap in the Ukrainian legislation, in the part of ambiguous understanding and the absence of domestic scientific developments in the area of constitutional and procedural responsibility, require active discussion and proper scientific substantiation of constitutional and procedural responsibility, the withdrawal of its objective modal significance, however, the problem of complex scientific substantiation of constitutional and procedural responsibility as one of the procedural mechanisms of implementation of the Constitution of Ukraine remains unresolved.

Key words: *modality, constitutional and procedural responsibility, public and power subject (delinquent), legal liability.*

Стаття надійшла 23 серпня 2017 р.

ГРУНТОВІ КНИГИ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЧОВИХ ПРАВ У ЗАХІДНИХ ВОЄВОДСТВАХ ПОЛЬЩІ (1918–1939 pp.)

Розглянуто правове регулювання речових прав за допомогою ведення ґрунтових книг у західних воєводствах Польщі (1918–1939 pp.). З'ясовано основне призначення ґрунтових книг, уповноважені органи їх ведення, підстави внесення та скасування записів у них. Охарактеризовано головну мету запровадження ґрунтових книг, яка полягала в обов'язковій реєстрації земельних ділянок або інших пов'язаних із цим дій (правочинів). Проаналізовано положення про те, що під час реєстрації земельних ділянок і внесення таких записів у ґрунтові книги за основу бралися дані, які містилися в кадастрових (податкових) книгах. Наведено основний зміст запису в ґрунтові книги та правила їх ведення.

Ключові слова: ґрунтові книги, земельні ділянки, правочини, внесення записів, іпотечні відділи при Гродських судах, правила ведення ґрунтових книг.

Постановка проблеми. Речові права на територіях західних воєводств Польщі, що охоплювали: Познанське, Поморське і Сілезьке воєводства, які до утворення Другої Речі Посполитої були під владою Пруссії [1, с. 45], регулювалися нормами Німецького цивільного кодексу 1896 р., низкою німецьких нормативно-правових актів: 1) законом про іпотеку 1897 р.; 2) законом про ґрунтові книги 1897 р.; 3) виконавчим законом про ґрунтові книги 1899 р.; 4) указом про ґрунтові книги від 1899 р. зі змінами від 1914 р.; 5) загальним розпорядженням щодо виконання закону про ґрунтові книги 1899 р., а також польськими нормативно-правовими актами, прийнятими після 1918 р., основними з яких були: 1) розпорядження Другої Речі Посполитої про право забудови 1919 р.; 2) розпорядження про право забудови на колишніх пруських територіях 1921 р. та інші.

Зважаючи на те, що до складу Другої Речі Посполитої входили ще й інші об'єднані землі, які до її утворення належали до Австрії, Росії, а також центральні польські воєводства, беручи за основу розвиток сучасного речового права як складової цивільного, вбачаємо за потрібне розглянути найдосконалішу, на нашу думку, німецьку систему функціонування та розвитку цивільно-правових норм.

Стан дослідження. Враховуючи сучасні умови розвитку цивільного права України, важливе значення має вдосконалення окремих її елементів, беручи до уваги зарубіжний досвід та європейські стандар-

ти. Особливої уваги заслуговують євроінтеграційні процеси, що і зумовлює використання позитивного досвіду країн Європи, зокрема Німеччини та Польщі, цивільні правові системи яких пройшли декілька етапів еволюційного розвитку, починаючи з кінця XIX століття.

Поняття реалізації речових прав у контексті необхідності ведення ґрунтових книг розглядали різні науковці, серед яких варто виокремити польських і німецьких правників кінця XIX – початку XX століття, які здійснювали спершу уніфікацію, а згодом і кодифікацію цивільного права загалом та речового права зокрема, в умовах виникнення та формування нової тоді польської держави – Другої Речі Посполитої, зокрема: В. Абрахам, Ф. Бернгефт, О. Гірке, Ф. Золл, Г. Конік, А. Мар'янський, З. Лісовський, З. Нагурський, А. Оханович, П. Мейє та ін. Зауважимо, що важливий внесок у дослідження цієї проблематики зробили й українські правники тієї епохи: С. Дністрянський, К. Левицький, С. Федак, М. Шухевич. Для сучасної історії цивільного права характерними є праці таких науковців, як: І. Бойко, В. Гомонай, М. Гримич, В. Макарчук, Б. Ринажевський, Н. Рудий, а також польських істориків права таких, як: С. Гродський, Л. Гурницький, Л. Доманський, А. Латинський та ін.

Метою статті є характеристика правових норм, які регулювали суспільні відносини у сфері ведення ґрунтових книг як засобу реалізації речових прав у західних воєводствах Польщі (1918–1939 рр.).

Виклад основних положень. Ґрунтові (іпотечні, боргові, публічні) книги запису актів цивільного стану містили записи про стан нерухомості в цьому регіоні щодо: права власності, права застави, іпотеки, інших боргових зобов'язань. Ґрунтові книги склалися із таблиць, які формувалися на основі земельних кадастрів. Під час існування Другої Речі Посполитої такі книги велися в кожній місцевості спеціальними відділами при місцевих судах. Лише після Другої світової війни 1946 р. був прийнятий декрет Ради Міністрів Польщі, який встановлював ведення іпотечних книг для реєстрації нерухомого майна в межах земельної реформи (Dekret z dnia 8 sierpnia 1946 r. o wpisywaniu w księgach hipotecznych (gruntowych) prawa własności nieruchomości przejętych na cele reformy rolnej) [1].

Право ведення іпотечних книг можна поділити на дві частини:

- право формальне, яке об'єднувало норми, що стосувалися ведення ґрунтових книг, їх запровадження, процесу ведення ґрунтових справ і прав та обов'язків місцевої адміністративної влади щодо прийняття рішень у таких справах;
- право матеріальне, яке містило норми щодо набуття та припинення права власності на землю, про встановлення, зміну чи припинення речових прав і зміну їх змісту.

У Німецькому цивільному кодексі 1896 р. окремо трактувалися право нерухомих і рухомих речей. Нерухомістю вважалася лише земля, тобто земельна ділянка. Визначення нерухокої речі ні у вказаному кодексі, ні у законі про іпотеку охарактеризовано не було. Єдиний виняток становив § 1551 Німецького цивільного кодексу, в якому законодавець згадував поняття «нерухоме майно, призначене для спеціальних цілей» [2, с. 558–560].

Грунтом вважалася частина поверхні землі, відмежована певним способом, зареєстрована в ґрунтовій книзі. Основою створення ґрунтової книги були урядові норми територіального поділу держави на окремі частини. Закон дозволяв об'єднувати декілька земельних ділянок в одну за наявності одного власника, внаслідок чого всі борги й іпотеки, які обтяжували одну земельну ділянку, поширювалися на всі об'єднані землі. Після об'єднання виокремлювалася головна земельна ділянка та другорядна. В окремих випадках другорядна становила більшу ціннісну вартість, ніж основна. Натомість, борги та іпотеки, які належали до додаткової ділянки, не поширювалися на головну [3, с. 88–90].

Окремі положення стосувалися поділу земельних ділянок – парцеляції. Поділ міг відбуватися на будь-які частини з метою їх продажу, здачі в оренду тощо. Внаслідок поділу попередні зобов'язання, які обтяжували земельну ділянку, не підлягали зміні й розповсюджувалися також і на поділені частини [4, с. 38–40]. Однак було декілька винятків, зокрема наявність сервітуту і земельного, і особистого*.

Отже, під час поділу земельної ділянки, обтяженої боргами, власник сервітуту звільнявся від таких боргів. Наступним винятком відмежування частини додаткової земельної ділянки від головної була наявність свідоцтва місцевої влади про нешкідливість земельної ділянки для навколишнього середовища. З цього випливало, що у разі отримання такого свідоцтва не потрібно було дозволу кредиторів на звільнення частини земельної ділянки від боргів. Переважно збут частини земельної ділянки, звільненої від боргів, був оплатним на підставі договору купівлі-продажу, оренди або внаслідок оплати натурою (землею). Видання зазначеного свідоцтва було виправданим тоді, коли це зумовлювало державно-господарські потреби під час здійснення парцеляції у визначеному регіоні.

* Сервітут – це право на користування земельною ділянкою, яке надавалося власником іншому користувачеві на підставі закону або договору. Особистий сервітут поширювався на конкретно визначену особу [2, с. 300]

У деяких випадках поділ земельної ділянки підлягав нормативно-правовим обмеженням, наприклад, коли земельна ділянка становила неподільну частину спадкового майна чи ренти або поділ необхідний був для виконання вимог земельної реформи [5].

Грунтові книги були призначені для реєстрації лише земельних ділянок, а не окремо для будівель, які знаходилися на їх територіях. Будівлі вважалися невід'ємною складовою земельної ділянки, якщо вони не були з'єднані з ділянкою для досягнення певної мети, або якщо будову поєднала із ділянкою особа, яка була уповноважена реалізовувати правочини на цій ділянці (§§ 94, 95 Німецького цивільного кодексу 1896 р.).

Грунтові книги запроваджувалися для реєстрації земельних ділянок або для виконання інших пов'язаних із цим дій (наприклад, видобуток вугілля, використання млина для забезпечення суспільних потреб тощо). Так, запису до ґрунтової книги підлягала будь-яка земельна ділянка, за винятком тих, які були в державній і комунальній власності (школи, наземні води та дороги, а також церкви і монастирі суспільного призначення). У разі відсутності запису земельної ділянки у ґрунтових книгах, право володіння, користування та розпорядження нею ставало нікчемним і земельна ділянка переходила у категорію державної власності, тобто такої, що не потребувала реєстрації у ґрунтових книгах [6, с. 89–90].

Для реалізації права забудови земельної ділянки її власнику необхідно було зареєструвати здійснене будівництво у ґрунтових книгах [7]. Така норма скасовувала попередні норми §§ 1012–1017 німецького закону про ґрунтові книги, який передбачав, що право забудови потребувало дозволу місцевої влади лише у разі, коли йшлося про продаж чи заставу.

Одним із видів ґрунтових книг були так звані «спеціальні залізничні книги», визначені німецьким законом про залізничні одиниці 1902 року. Залізничні колії були у приватній власності, які регулювалися німецьким законом 1838 р., куди входило і майно, призначене для здійснення підприємницької діяльності (утримання колії, трамвайних вагонів тощо). Кожне зареєстроване підприємство становило самостійну залізничну одиницю, яка починала працювати з моменту отримання дозволу місцевої влади на відкриття проїзду та реєстрації вказаного підприємства у залізничних книгах.

До залізничної одиниці належала земельна ділянка, право пересування чужими земельними ділянками, рухомі речі та капітал, необхідний для діяльності підприємства, яке обслуговувало колію [8, с. 615–617].

Під час укладення ґрунтових книг за основу бралися кадастрові книги, а саме податкові книги, в яких фіксувалася сплата податків з будинків і земельних ділянок, що велися дрібними кадастровими осередками. Такі осередки припинили свою діяльність на підставі розпорядження Міністерства фінансів Польщі 1933 р., і їх повноваження були передані до регіональних фінансових установ. У разі зміни власника земельної ділянки, її розширення чи парцеляції, нові дані вносилися і до ґрунтових книг, і до кадастрових.

Для кожного округу велася окрема ґрунтова книга. Округом ґрунтової книги вважалася гміна*, яка могла бути поділена на окремі округи. Назва книги збігалася з назвою округу за місцем складання. Один запис у ґрунтовій книзі міг відповідати не лише одній земельній ділянці. Декілька земельних ділянок одного власника підлягали одному запису в книзі. Земельні ділянки, які знаходилися у різних місцевостях, могли бути зареєстровані в одній ґрунтовій книзі, якщо вони належали до однієї родини. Після зміни власника земельні ділянки в різних місцевостях підлягали записам у ґрунтових книгах відповідної місцевості (округу) [10, с. 68–70].

Кожна ґрунтова книга складалася із трьох розділів. Книга містила такі елементи: назву суду, який вів цю книгу; округ, в якому вона велася; повіт, до якого належав округ; том і перелік записів, які містилися в книзі. Запис містив опис земельної ділянки, який полягав у кількості частин, кадастрової карти, визначенні типу ґрунту, виду ділянки (город, поле), місцезнаходження (вулиця, номер будинку) тощо. У разі зміни власника вказувалися і зміни, яким підлягала й земельна ділянка. Також вписувалися й інші права, якими володів власник ділянки, наприклад: право першокупівлі, право сервітуту, кредиторські та дебіторські зобов'язання. Такі права вписувалися у ґрунтові книги на вимогу власника або інших заінтересованих осіб. У першому розділі здійснювався запис власника (або власників) земельної ділянки та підстави набуття ним права власності (договір купівлі-продажу, отримання спадщини, добровільна відмова від земельної ділянки тощо).

На вимогу власника вписувалася і ціна набуття власності, його ринкова вартість, а за наявності будинків чи споруд – страхова сума у разі пожежі із указанням часу страхування. У другому розділі вказувалися права, якими користувався власник земельної ділянки

* Гміна – найменша адміністративно-територіальна одиниця Польщі, яка охоплювала частину обсягу районів. Гміни поділялися на сільські, міські та змішані [9, с. 6].

(за винятком наявності іпотеки), наявність боргів і виплати ренти, обмеження власника земельної ділянки у розпорядженні майном (встановлення примусового керівництва, заборона поділу чи продажу земельної ділянки, набутої в межах земельної реформи, забезпечення прав наступного спадкоємця, волі виконавця заповіту тощо) [4, с. 109–111].

Третій розділ був призначений для запису іпотек, рентових і земельних боргів. Зазначалася також зміна їх розмірів або погашення.

Правила ведення залізничних книг були такими ж, як і правила ведення ґрунтових, і оскільки залізничних колій було значно менше, ніж земельних ділянок, то залізничні книги велися в кожному окрузі, на який поширювалася юрисдикція Гродських судів*. У першому розділі залізничної книги щодо запису однієї ділянки колії містилися дані про назву колії, у другому – назва підприємства-власника, дані про початок і кінець колії. У третьому розділі вказувалася довжина залізничного полотна, вартість та опис земельних ділянок, які належали до юридичної особи – власника колії. Визначення земельних ділянок відбувалося згідно з даними земельних кадастрів і ґрунтових книг.

Важливою складовою для прозорого ведення ґрунтових книг була норма, яка давала змогу будь-якій заінтересованій особі за вмотивованим проханням отримати з неї інформацію, зокрема про документи, які зазначалися в книзі (свідоцтво про право власності, боргові розписки, договір оренди тощо). Наприклад, читати ґрунтову книгу та пов'язані з нею документи міг власник земельної ділянки чи його представник, особа, яка мала намір придбати чи взяти в оренду цю земельну ділянку, отримати її як сплату боргу та ін. Без обґрунтування вагомих причин вивчати ґрунтові книги та робити копії записів мали право нотаріуси, представники адміністративної влади, державні службовці, які діяли від імені влади [8, с. 628–629].

* До 1929 р. у Польщі не було єдиної організації системи правосуддя. В окремих місцевостях діяли суди, які керувалися різними законодавчими нормами відповідно до чинних нормативно-правових актів. У 1919 р. завдяки уніфікації судової системи було створено Верховний суд, а у 1 січня 1929 р. – суди загальної юрисдикції. То були так звані Гродські суди (як суди першої інстанції, які вирішували дрібні справи), Окружні суди (як суди першої інстанції вирішували справи, які становили більш резонансне значення для суспільства) й Апеляційні суди (розглядали апеляційні скарги як суди другої інстанції). Також у Гродських судах були створені окремі відділи, які розглядали справи неповнолітніх [6, с. 488–489, 496–501].

Грунтові книги велися іпотечними відділами при Гродських судах. Їх ведення було покладене на суддів (так званих суддів із питань іпотеки) та їх помічників. Такий суддя призначався щороку Адміністративною колегією Округного суду. Відповідно до ст. 59 Закону Польщі «Право про судоустрій» від 1928 р., здійснення судоустрою в іпотечних справах іншим суддею не тягло недійсності прийнятого ним рішення чи відповідного запису в ґрунтову книгу [11]. Однак у чинному тоді у Другій Речі Посполитій німецькому виконавчому законі про ґрунтові книги 1899 р. було чітко визначено, що ведення ґрунтових книг та інших іпотечних справ належало виключно визначеним суддям та їх помічникам відділу іпотеки при Гродських судах [12]. У разі умисного чи неумисного порушення працівниками іпотечного відділу норм законодавства, матеріальну відповідальність несла держава. Однак держава мала право регресної вимоги до працівника іпотечного відділу в разі наявності доказів щодо його недбалства чи умисного порушення законодавчих норм.

Запис до ґрунтових книг здійснювався за клопотанням власників земельних ділянок щодо реєстрації останніх. Зміна у таких записах відбувалася внаслідок зміни власника, надання землі під заставу чи в оренду, передачі у спадщину, виплати боргу за рахунок усієї ділянки чи її частини, розширення чи звуження меж ділянки тощо.

Запис до ґрунтової книги за відсутності вимоги фізичних чи юридичних осіб не мав підстав для визнання його недійсним. Вимога становила лише визначену в законі процедуру здійснення записів у ґрунтових книгах. Безпосередньо запис здійснювався працівниками відділу іпотеки при Гродських судах. Вимога запису не могла бути умовною або поєднаною з учиненням іншого обмеження [13] (наприклад, умовою укладення іншого договору чи отримання спадкового майна). Лише за наявності декількох вимог, особа, яка їх внесла, могла вимагати здійснення лише одного запису без урахування інших.

Уповноваженою висувати вимоги була будь-яка фізична чи юридична особи, яка володіла правовим інтересом, тобто особа, на користь якої здійснювався запис, або яка отримувала правову вигоду від здійсненого запису. Наприклад, для запису земельного боргу правову вигоду отримував власник земельної ділянки як кредитор. Вимогу про внесення запису або про його скасування міг внести і представник власника земельної ділянки. Без уповноважень власника внести чи скасувати відповідний запис міг нотаріус через учинення нотаріальних дій (нотаріальне посвідчення договорів купівлі-продажу, дарування, спадкування тощо).

Вимога запису, як і надання уповноваження на його здійснення, могли бути подані у звичайному порядку без підтвердження підпису

власника. Однак, коли вимога замінювала посвідчення, яке вимагалось для запису (наприклад, дозвіл на отримання плодів і доходів), – тоді це оформлялося окремим документом, який вносився до протоколу записів іпотечного відділу.

В окремих випадках вимога отримувалася від місцевих органів влади. Такі випадки мали правове підґрунтя та виникали внаслідок: створення нової ґрунтової книги, реалізації права на забудову земельної ділянки, оскарження внесених записів у разі виявлення помилки, об'єднання спільного боргу щодо декількох земельних ділянок тощо [6, с. 228–230].

Дозволу власника та його вимоги не було потрібно у разі, коли місцева влада зверталася до відділу іпотеки щодо здійснення запису до ґрунтових книг. Це відбувалося внаслідок переходу державної власності у приватну. В подальшому наслідки такого запису повинні були відповідати вимогам закону. Наприклад, особа, на користь якої здійснювався запис, вписувалася власником; якщо йшлося про іпотеку – потрібно було представити іпотечний лист, зміст якого дублювався у ґрунтовій книзі.

На вимогу Суду опіки, який діяв на колишніх німецьких територіях до 1929 р.*, міг бути здійснений відповідний запис у ґрунтову книгу, який забезпечував права опікуна, куратора чи дорадчої особи, під час здійснення правочинів від імені підопічного, який залишався під наглядом сімейної ради. Судовий виконавець вносив вимогу про зміну щодо виплати боргів із земельної ділянки, а Гродський суд, який здійснював нагляд за виконанням розпоряджень, надсилав іпотечному відділу вимогу про внесення такого запису в ґрунтові книги. Адміністративна влада відповідних воєводств могла вимагати внесення запису про необхідність продажу земельної ділянки, поділу, чи неможливість її продажу або поділу, виплату боргових зобов'язань тощо [3, с. 228–230; 12; 5].

Подальшим наслідком запису до ґрунтових книг було надання дозволу власника на здійснення такого запису. Це було абстрактним та одностороннім правочином. Указаний факт мав важливе значення у разі встановлення боргових зобов'язань щодо земельної ділянки

* Суди опіки – одна із складових судової системи Німеччини. Розглядали справи, пов'язані із наданням та припиненням відносин опіки, визначенням права опікуна на розпорядження майном підопічного, зобов'язували батька виділити частку майна дитини із загальної родинної власності тощо. Суди опіки були скасовані прийняттям закону Другої Речі Посполитої про суди загальної юрисдикції від 01.01.1929 [8, с. 1112–1114].

(наприклад, укладення договору застави) чи права на володіння нею [10, с. 38–39]. Отже, дозволити такий запис мав право лише власник або уповноважена ним особа, а у разі погашення боргу – дозвіл особи, на яку такий борг переходив.

Під час скасування записів у ґрунтових книгах важливим фактом було усунення суперечностей між наявними записами в ґрунтових книгах і фактичним станом земельної ділянки.

Важливим для розвитку іпотеки того періоду було те, що польський законодавець полегшив умови кредитування у Другій Речі Посполитій. Так було змінено умови надання іпотечного кредиту під заставу земельної ділянки, дозволивши виплачувати такий кредит польськими злотими або золотом, якщо попередні умови кредитування передбачали виплату в німецькій валюті [13]. Те ж стосувалося і виплати ренти з земельної ділянки [14].

Висновки. З огляду на викладене, зазначимо, що важливою умовою забезпечення речових прав на територіях західних воєводств Польщі у міжвоєнний період був чіткий поділ земельних ділянок на державні та приватні, а також обов'язкове внесення до ґрунтових книг записів про ці земельні ділянки, насамперед тих, які були в приватній власності. Якщо від початку існування Другої Речі Посполитої ще діяв німецький закон про ґрунтові книги 1897 р., то 1935 р. Польща прийняла власне розпорядження про ґрунтові книги, дія яких поширювалася і на колишні німецькі землі. Такі книги велися у кожній гміні, охоплювали земельні акти та збір інших документів (договорів про купівлю-продаж, заставу, іпотеку тощо). Ґрунтові акти склалися з таблиць, за основу яких бралися земельні кадастри. Різновидом ґрунтових книг були так звані залізничні книги, які передбачали реєстрацію земельних ділянок і майна, якими проходила залізнична колія. Важливим органом контролю за записами у ґрунтові книги був Гродський суд, при якому функціонували іпотечні відділи, основним завданням яких і було їх ведення. Особливою умовою щодо забезпечення речових прав громадян було надання ними дозволу на здійснення записів у ґрунтових книгах у разі зміни власника, призначення земельної ділянки, права на забудову тощо.

1. Wasilkowski J. Zasady ustroju ksiąg wieczystych w projekcie prawa rzeczowego / J. Wasilkowski. – Warszawa: Przegląd Notarialny, 1937. – № 13–14. – S. 284–285.

2. Lisowski Z. Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach Zahodnich Rzeczypospolitej Polskiej / Z. Lisowski. – Poznań: Drukarnia Państwa, 1933. – 720 s.

3. Marjański A. Ustawy cywilne obowiązujące na Ziemiach Zachodnich. Kodeks cywilny niemiecki. Kodeks zobowiązań. Ustawy związkowe / A. Marjański. – Kraków, 1937. – 435 s.

4. Ohanowicz A. Prawo cywilne b. dzielnicy pruskiej / A. Ohanowicz // Encyklopedia prawa obowiązującego w Polsce. – Cz. 3. – Poznań, 1925. – 180 s.

5. O wykonaniu reformy rolnej. Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

6. Бернгефт Ф. Гражданское право Германии / Ф. Бернгефт, И. Колер. – СПб., 1910. – 425 с.

7. O prawie zabudowy z dnia 15 stycznia 1919 r. Ustawa Rzeczypospolitej z dnia 28 grudnia 1925 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

8. Encyklopedia podręczna prawa prywatnego // Pod. red. H. Konika. – Warszawa: Biblioteka polska, 1939. – Zeszyt I–X. – 2728 s.

9. Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej – zarząd prawnohistoryczny / Biuro Analiz i Dokumentacji, Zespół Analiz i Opracowań Tematycznych. – Warszawa: Kancelaria Senatu, 2015. – 20 s.

10. Kodeks zobowiązań. – Przepisami związkowy i skorowidzem opatrzył Adam Daniel Szczygielski. – Warszawa: Biblioteka Prawnicza, 1937. – XII, 268 s.

11. Prawo o ustroju sądów powszechnych. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

12. O księgach wieczystych. Ustawa z dnia 24 marca 1897 r. obowiązująca na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wbc.poznan.pl>

13. O wierzytelnościach w walutach złotych w zlocie, hipotecznie zabezpieczanych. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 kwietnia 1924 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

14. O zastosowaniu złotego do obliczania składek (premji), jakoteż świadczeń pieniężnych (rent) i o przerachowaniu na złote dawnych zobowiązań rentowych w ubezpieczeniu urzędników prywatnych w b. dzielnicy pruskiej. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 czerwca 1924 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

Онышко О. Б. Земельные книги как средство обеспечения вещных прав в западных воеводствах Польши (1918–1939 гг.)

Освещается правовое регулирование вещных прав посредством ведения земельных книг в западных воеводствах Польши (1918–1939 гг.). Определяются основное назначение земельных книг, уполномоченные органы их ведения, основания внесения и отмены записей в них.

Уясняется главная цель введения земельных книг, предполагающая обязательную регистрацию земельных участков и других связанных с этим действий (соглашений). Анализируется положение касательно того, что при регистрации земельных участков и внесении таких записей в земельные книги основой служили данные, содержащиеся в кадастровых (налоговых) книгах.

Приводятся основное содержание записей в земельных книгах и правила их ведения.

Ключевые слова: *земельные книги, земельные участки, соглашение, внесение записей, ипотечные отделы при Гродских судах, правила ведения земельных книг.*

Onyshko O. B. Land registers as a way of providing of property rights in the wester regions of Poland (1918–1939)

The legal regulation of property rights by conducting of handle of Land registers in the Western regions of Poland (1919–1939) are considered in the article. The main function of the Land registers, authorized units of their management, bases of making and removing notation from it are determined. The main thing of introduction of the Land registers which was in obligatory registration of lands and outhter related actions (deals) are characterized. Analyzed the position that the main bases of registration of lands and making notation in the Land registers was information from cadastral (tax) books.

The main condition of implementation of property rights in the Western regions of Poland in the inter war peroid was clear land parcelling into state and private and compulsory making note about that lands in the Land registers, espessially private ones. If from the beginning of existence of Poland the Germany law about Land registers 1897 r. was still in force, that already in 1935 Poland adopted its own law about Land registers what was apply in the ex-German lands. Such books were conducted in each village and included land certificates and other documents (purchase and sale contracts, collateral agreement, mortgage contract, etc).

Kind of Land registers were railway books, which included registration of soil and property where the railway traveled. An important monitoring unit for notation in Land registers was the Grodskyu Court (State courts of first instance). Under it, acted mortgage departments, the main task of which was their management. A special condition for ensuring the property rights of citizens were granting permission for making notes in Land registers in imported cases like: holder change, change of function of land, receiving of building lisence, etc.

Key words: *soil books, land plots, transactions, recordings, mortgage departments at the courts of Grodsk, rules for conducting soil books.*

Стаття надійшла 23 серпня 2017 р.

Розділ 2

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.921.6:347.937

У. Б. Воробель

ПОВЕРНЕННЯ СУДОВОГО ЗБОРУ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗМЕНШЕННЯМ РОЗМІРУ ПОЗОВНИХ ВИМОГ АБО ВНЕСЕННЯМ СУДОВОГО ЗБОРУ В БІЛЬШОМУ РОЗМІРІ, НІЖ УСТАНОВЛЕНО ЗАКОНОМ

Досліджено процесуальні особливості застосування такої підстави повернення судового збору, як зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом. Зокрема, на основі комплексного аналізу інституту повернення судового збору загалом та його окремої підстави акцентовано на спірних моментах правового регулювання повернення судового збору з цієї підстави.

Сформовано відповідні пропозиції до цивільного процесуального законодавства щодо усунення конфліктів та прогалин у правовому регулюванні повернення судового збору у зв'язку із зменшенням розміру позовних вимог або внесенням судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом.

Ключові слова: позовні вимоги, судовий збір, повернення, цивільна справа, ухвала.

Постановка проблеми. Конституційний Суд України, постановляючи Рішення у справі за конституційним зверненням асоціації «Дім авторів музики в Україні» щодо офіційного тлумачення положень пункту 7 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» у взаємозв'язку з положеннями пункту «г» частини першої статті 49 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 28 листопада 2013 року № 12-рп/2013, ствердив, що *сплата судового збору за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів є складовою доступу до правосуддя, який є елементом права особи на судовий захист, гарантованого статтею 55 Конституції України* [1].

Згодом Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) у Постанові «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних

справах» від 17.10.2014 року № 10, конкретизувавши це положення, зазначив, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (РИМ, 4.XI.1950), Рекомендація щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя № R (81) 7, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 року, та практика Європейського суду з прав людини під час застосування цієї Конвенції не визнають *необхідність сплати судових витрат обмеженням права доступу до суду*. Водночас, урахуовуючи положення п. 1 ст. 6 Конвенції та прецедентну практику Європейського суду з прав людини (зокрема рішення від 19 червня 2001 року у справі «Креуз проти Польщі» (Kreuz v. Poland)), сплата судових витрат не повинна перешкоджати доступу до суду, ускладнювати цей доступ таким чином і такою мірою, щоб завдати шкоди суті цього права, та має мати законну мету.

У зв'язку із цим при здійсненні правосуддя у цивільних справах суди повинні вирішувати питання, пов'язані з судовими витратами, у чіткій відповідності до законодавства України, забезпечуючи належний баланс між інтересами держави у стягненні судового збору за розгляд справ, з одного боку, та інтересами позивача (заявника) щодо можливості звернення до суду, з іншого [2, с. 6–7].

У науковій літературі неодноразово зазначалось, що такий баланс інтересів держави й особи може бути досягнуто шляхом запровадження системи інститутів, за допомогою яких сторони процесу зможуть уникати надмірного тягаря судового збору (установлення верхнього ліміту, звільнення від сплати судового збору, зменшення його розміру, надання відстрочки чи розстрочки в його сплаті), наділення національних судових органів широкими дискреційними повноваженнями щодо їх застосування з урахуванням не лише фінансового критерію, а й «перспективності» справи на будь-якій стадії її розгляду [3, с. 202; 4, с. 196; 5, с. 119]. Видається, що певною мірою забезпеченню належного балансу інтересів цих суб'єктів сприятиме і законодавче гарантування у конкретно визначених випадках відшкодування позивачеві (заявнику) сплаченого ним судового збору в формі його повернення.

Стан дослідження. Зазначимо, що питання, які стосуються законодавчого визначення та практичного застосування інституту судових витрат, й, зокрема, судового збору як їх складової, завжди розглядалися науковою спільнотою. Дослідженню проблемних питань правового регулювання судового збору тією чи іншою мірою присвячували свої праці такі вчені, як: О. В. Богомол, С. С. Богля, В. В. Волік, В. В. Заборовський, О. В. Зварич, Р. В. Колосов, О. В. Опанасенко, Р. С. Притченко, Н. Ю. Сакара, М. В. Селіванов, Г. Я. Тріпільський,

О. І. Угриновська, Р. Ю. Ханік-Посполітак та ін. Однак більшість досліджень цих науковців проводилась у контексті аналізу судового збору крізь призму доступності правосуддя в цивільному процесі (доступності особи до реалізації фундаментального права на звернення до суду) і присвячувалась здебільшого загальним, базовим питанням цього інституту. На жаль, такі аспекти, як процесуальні особливості повернення судового збору у зв'язку із зменшенням розміру позовних вимог або внесенням судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом, не були розглянуті вченими-процесуалістами. Крім того, потрібно зважати, що з 1 вересня 2015 року ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», в котрій закріплені підстави повернення судового збору, діє в новій редакції. З огляду на це, доцільно проаналізувати правове регулювання інституту повернення судового збору в цивільному судочинстві України, зокрема повернення судового збору у зв'язку із зменшенням розміру позовних вимог або внесенням судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом.

Мета статті полягає у дослідженні й аналізі правового регулювання повернення судового збору у зв'язку із зменшенням розміру позовних вимог або внесенням судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом, висвітленні проблемних аспектів, які стосуються ефективності застосування окремих законодавчих положень, а також наданні пропозицій щодо шляхів їх усунення.

Виклад основних положень. У ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» [6] зазначено, коли сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила за ухвалою суду.

Перше, на чому потрібно акцентувати, – це те, що з аналізу підстав, передбачених ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», можна зробити висновок, що в цій нормі йдеться лише про повернення судового збору, сплаченого з *уже поданої до суду позовної заяви*, заяви чи скарги. Випадки ж, коли позивач сплатив судовий збір, але надалі не звернувся до суду з позовною заявою по захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, цією нормою не охоплюються.

По-друге, на що, зокрема, зауважує і Пленум ВССУ в своїй Постанові «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» від 17.10.2014 року № 10, перелік підстав повернення сплачених сум судового збору, передбачених ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», є вичерпним [2, с. 20]. Про вичерпність підстав як одну із характерних рис інституту повернення судового збору зазначає і Вищий господарський суд України у п. 5.1 своєї Постанови «Про деякі питання практики застосування розділу VI

Господарського процесуального кодексу України» від 21.02.2013 року № 7 [7]. Нам видається, що такий перелік є не лише вичерпним, але й не підлягає розширеному тлумаченню. Це зумовлено тим, що суд при вирішенні питань, пов'язаних із судовими витратами, повинен не лише забезпечити додержання інтересів позивача (заявника) у стягненні судового збору, але й одночасно захистити інтереси держави. Саме необхідність забезпечення належного балансу цих інтересів і не дає змоги суду виходити за чітко окреслені законодавцем межі, зокрема й у трактуванні підстав повернення судового збору.

Першою підставою повернення судового збору, яку законодавець закріпив у п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», є зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом. Отже, сплачена сума судового збору з цієї підстави може повертатись фактично у двох випадках: 1) у разі зменшення позивачем розміру позовних вимог або 2) у разі внесення судового збору в більшому розмірі.

Зменшення розміру позовних вимог належить до розпорядчих прав позивача і полягає у зміні позивачем ціни позову в межах первісно заявлених вимог. Зазначимо, що для повернення судового збору матиме значення лише зменшення розміру позовних вимог майнового характеру, для котрих є прямий взаємозв'язок між предметом спору і судовим збором, оскільки цей збір залежить від розміру заявлених вимог (ціни позову). Зміна ж кількісних показників у справах, які охоплюють вимоги немайнового характеру (наприклад, зменшення позивачем під час розгляду справи вимог немайнового характеру з трьох до однієї), має розцінюватись не як зменшення розміру позовних вимог, а як часткова відмова від позову, а саме як відмова від конкретної вимоги чи вимог.

З огляду на це, якщо в позовній заяві об'єднано дві або більше самостійні вимоги немайнового характеру, пов'язані між собою, і судовий збір сплачено окремо з кожної із таких вимог (або загальною сумою), наприклад, за вимогами про розірвання шлюбу та визначення місця проживання дитини, а під час розгляду справи позивач відмовиться від однієї з них (наприклад, про визначення місця проживання дитини), то така відмова не спричинить виникнення у позивача права на повернення суми судового збору, пропорційного розміру зменшення кількості позовних вимог.

Це ж відбуватиметься у так званих змішаних позовах, де є дві чи більше неоднорідні позовні вимоги. Оскільки за подання заяви, що одночасно має майновий та немайновий характер, судовий збір сплачується за ставками, встановленими для позовних заяв майнового та

немайнового характеру, то відмова від однієї з таких вимог, що візуально відобразатиметься у зменшенні кількісних показників позовної заяви, не даватиме підстав для застосування інституту повернення судового збору відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір». Змоделюємо ситуацію: позивач у позові заявив три вимоги: про застосування права на відповідь, про спростування недостовірної інформації (обидві вимоги немайнового характеру, судовий збір з яких справлятиметься за ставкою по 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб) та відшкодування моральної шкоди (це вимога майнового характеру, судовий збір з якої справлятиметься за ставкою 1,5 відсотка ціни позову, але не менше 1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб). Отже, судовий збір за цю позовну заяву становитиме сума трьох зазначених параметрів. Під час розгляду справи позивач з особистих міркувань відмовився від такої вимоги, як застосування права на відповідь. Може видатись, що позивач зменшив розмір позовних вимог, але насправді позивач лише зменшив кількість своїх вимог, але аж ніяк не ціну первісно заявлених вимог, адже не можна зменшити те, що не підлягає вартісній оцінці, а саме такими за своєю природою є вимоги немайнового характеру. Тому, хоча позивач і зменшив кількість своїх вимог, але право на повернення судового збору (0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб) у зв'язку з цим у нього не виникатиме.

Може виникнути і протилежна ситуація, коли позивач із тих чи інших причин виявить бажання відмовитись від вимоги майнового характеру (в нашій фабулі – це вимога про відшкодування моральної шкоди). Здавалось б, у разі відмови позивачем від вимоги, яка підлягає грошовій оцінці, і, розмір котрої безпосередньо впливає на величину судового збору, позивачу б належало повернення судового збору. Однак, оскільки тут ідеться не про зменшення розміру позовних вимог, а про відмову від неї (часткову відмову від позову), то і правила регулювання повернення судового збору застосовуватимуться інші, а зокрема, п. 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», який чітко прописує, що у випадку закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову, позивач не набуває права на повернення судового збору.

Вважаємо, що у позивача за вказаною фабулою може виникнути право на повернення судового збору згідно з п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», але лише тоді, коли його відмова від частини матеріально-правової вимоги буде заявлена в межах цієї вимоги (наприклад, коли позивач заявив первісну вимогу про відшкодування моральної шкоди у розмірі 10 000 грн, а згодом відмовився

від 7 000 грн і надалі проситиме компенсувати йому моральну шкоду в розмірі 3 000 грн).

Внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом, можливе тоді, коли позивач допустив арифметичну помилку під час визначення суми судового збору, який справляється за подання конкретної вимоги (неправильно порахував), або ж коли на момент пред'явлення позову встановити точну ціну позову неможливо і, згідно з ч. 2 ст. 80 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [8], розмір судового збору попередньо визначив суд, а в процесі розгляду справи з остаточним встановленням ціни позову (дійсну вартість спірного майна) судом було стверджено, що сплачена сума судового збору перевищує ту, яку необхідно було б насправді сплатити.

О. В. Богомол, аналізуючи інститут повернення судового збору в господарському судочинстві, вважає, що, оскільки така ситуація не вимагає від господарського суду вчинення юридично значущих дій й пояснюється лише помилкою сторони, то ця підстава є справедливою і судовий збір у частині, сплаченій надмірно, підлягає поверненню [9, с. 56].

У науковій літературі до такої підстави повернення судового збору, як зменшення розміру позовних вимог є доволі негативне ставлення. Так, досліджуючи особливості захисту прав суб'єктів господарювання в господарських судах України, С. С. Боровик наголошував, що законодавець слушно передбачив положення, згідно з яким, у разі зменшення позовних вимог у процесі розгляду справи внесений судовий збір (на той час державне мито) не повертається. Він вважає, що таке правило закріплене для того, щоб попередити безпідставне і необґрунтоване завищення ціни позову при зверненні до суду, воно є своєрідною санкцією за звернення до суду з недостатньо обґрунтованими вимогами [10, с. 114].

О. В. Богомол теж вважає, що зменшення розміру позовних вимог не повинно бути підставою для повернення судового збору. Свою позицію вона обґрунтовує тим, що після порушення провадження господарський суд розглядає справу по суті та досліджує докази, які стосуються предмета позову. А, згідно з ч. 6 ст. 22 ГПК України, господарський суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем, якщо ці дії суперечать законодавству або порушують чий-небудь права й охоронювані законом інтереси. Через те, що при поданні заяви про зменшення розміру позовних вимог господарський суд зобов'язаний перевірити законність вимог позивача та надати правову оцінку його діям, ця підстава

повинна бути виключена з переліку випадків повернення судового збору [9, с. 55–56].

Значимо, що спроби обґрунтування доцільності скасування такої підстави повернення судового збору, як зменшення розміру позовних вимог, були зроблені й на законодавчому рівні. Так, 2013 року був внесений на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування повернення судового збору» від 07.02.2013 року № 2231, в якому зазначалось, що повернення судового збору у зв'язку зі зменшенням позивачем розміру судового збору слід визнати невинуватим та таким, що не відповідає принципу справедливості та ефективності витрачання бюджетних коштів. Суть обґрунтування позиції автор законопроекту зводиться до того, що, оскільки суди прийняли до провадження подані позивачами заяви, а відповідно вчинили належні дії щодо підготовки і, переважно, розгляду справи, то й об'єкт справляння судового збору, як він передбачений Законом, виник.

Окрім того, на його думку, це, зокрема, використовують недобросовісні заявники, які, ініціюючи судові провадження, спершу заявляють необґрунтовано завищену ціну позову, а під час судового розгляду, дійшовши висновку про безперспективність позову, подають заяви про зменшення розміру позовних вимог або про відмову від позову і претендують на повернення судових витрат [11].

У цьому питанні видається більш слушною позиція Головного науково-експертного управління (надалі – Управління), висловлена у його Висновку на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування повернення судового збору».

Управління не підтримало позицію автора законопроекту, з огляду на суперечність логіці, закладеній у законопроекті, за якою розгляд судових справ має фінансуватися сторонами відповідного спору, вимогам ст. 130 Конституції України, за якою держава забезпечує фінансування та належні умови функціонування судів і діяльності суддів. Окрім того, те, що розмір судового збору визначається незалежно від реальних витрат на проведення судового розгляду, визнано й у ст. 3 «Об'єкти справляння судового збору» Закону України «Про судовий збір», а об'єктом судового збору є подання до суду певного документа, а не витрати на проведення судового розгляду за конкретною справою.

Також Управління зауважує, що розуміння безперспективності позову не завжди пов'язане з недобросовісністю позивача, а тому позбавлення права на повернення судового збору всіх позивачів через

можливі зловживання правом окремих із них радше не може бути виправданим. Мало того, Управління дотримується позиції, що позбавлення права на повернення судового збору добросовісних позивачів – фізичних осіб не повною мірою узгоджується з вимогами ч. 3 ст. 22 Конституції України, за якою при внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав та свобод [12].

Окрім того, таке правове регулювання питання у разі прийняття законопроекту може призвести до збільшення навантаження на суд, оскільки позивач втрачатиме певний матеріальний стимул до завершення судового процесу до прийняття остаточного рішення за справою, оскільки судовий збір йому не повертатиметься.

Водночас Управління слушно акцентує, що у разі зменшення розміру позовних вимог доцільніше говорити не про повернення всього судового збору, а про повернення його частини пропорційно зменшенню вимог, а з метою запобігання зловживанню правом пропонує надати право суду в цих випадках зменшувати суму судового збору, яка має повертатися позивачу, або відмовляти у його поверненні.

На підставі наведених аргументів Управління рекомендувало повернути проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування повернення судового збору» на доопрацювання суб'єкту права законодавчої ініціативи з урахуванням висловлених зауважень та пропозицій [13].

У контексті наведених Управлінням аргументів зазначимо, що ВССУ у п. 50 Постанови «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» від 17.10.2014 року № 10, акцентує, що зменшення позивачем розміру позовних вимог є підставою для повернення йому тільки сплаченої суми судового збору згідно з п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», а не інших судових витрат, які в такому разі у відповідній частині покладаються на позивача [2, с. 20].

Зазначимо, що тенденція до залишення обставин, які передбачені п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», серед підстав повернення судового збору збережеться і надалі, принаймні деякі положення цієї норми. Зокрема, у ч. 2 ст. 177 проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 6232 зазначено, що, коли визначена позивачем ціна позову вочевидь не відповідає дійсній вартості спірного майна або на момент пред'явлення позову встановити точну його ціну неможливо, розмір судового збору

попередньо визначає суд з наступним стягненням недоплаченого або з поверненням переплаченого судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом при вирішенні справи [14].

У контексті п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» потрібно проаналізувати та чітко окреслити положення ще одного спірного питання. ВССУ в п. 5 Постанови «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» від 17.10.2014 року № 10 слушно зазначає, що ч. 1 ст. 9 Закону України «Про судовий збір» передбачено сплату судового збору за місцем розгляду справи із зарахуванням його до спеціального фонду Державного бюджету України. Водночас місце розгляду справи судом визначається відповідно до вимог закону, зокрема ст.ст. 107–114, 251, 257, 260, 269, 287, 291, 323, 363, 389¹, 389⁷, 392, 400 ЦПК України.

Також ВССУ передбачає, що у разі сплати судового збору не за місцем розгляду справи, суд постановляє ухвалу про залишення заяви без руху та пропонує сплатити судовий збір до бюджету за місцем розгляду справи (ст. 121 ЦПК України) й одночасно цією ж ухвалою відповідно до «Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного або місцевого бюджетів», затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 787 від 03.09.2013 року та зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25.09.2013 року за № 1650/24182 (далі – Порядок) [15], вирішує питання про повернення помилково сплаченого судового збору [2, с. 8].

Зауважимо, що ВССУ це положення фактично продублював і у п. 44 Постанови «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» від 17.10.2014 року № 10, зазначивши, що питання щодо повернення сплаченої суми судового збору в будь-якому разі вирішується судом, який вирішував питання, пов'язані з відкриттям провадження у справі, чи розглядав справу, навіть якщо таку сплату помилково здійснено не за місцем розгляду справи [2, с. 21].

Вважаємо, що запропонований ВССУ механізм повернення судового збору в разі його сплати не за місцем розгляду справи виходить за межі чинного законодавчого врегулювання інституту повернення судового збору, чим фактично орган судової гілки влади допустив зайву нормотворчість.

Наказом Міністерства фінансів України «Порядок повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного або місцевого бюджетів» від 03.09.2013 року № 787 та ст. 7 Закону України «Про судовий збір» чітко розмежовано два способи повернення судового збору, що відрізняються умовами та процедурою залежно від

того, чи позивачем (заявником, скаржником) було фактично реалізовано право на звернення до суду із позовною заявою (заявою чи скаргою) після сплати ним судового збору.

Так, у разі сплати судового збору без подальшого звернення до суду центральним суб'єктом, до компетенції якого належить розгляд та вирішення питання про повернення судового збору, є відповідне територіальне управління Державної судової адміністрації України (п. 5 Порядку). Саме воно виконує всі необхідні дії для вирішення цього питання та надає документ (подання), в якому зазначає, що вважає за можливе повернення платнику коштів сплаченого судового збору згідно з платіжним дорученням, що були зараховані до Державного бюджету України.

У разі повернення судового збору, сплаченого з поданої до суду позовної заяви, заяви чи скарги, тобто у випадку реалізації позивачем (заявником, скаржником) права на звернення до суду, вирішенням цього питання займається суд, котрий у разі підтвердження наявності встановлених ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» підстав повернення судового збору, постановляє відповідний процесуальний документ (відповідно до п. 42 Постанови ВССУ «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» від 17.10.2014 року № 10 про таке повернення зазначається у: резолютивній частині судового рішення, яким закінчується розгляд справи по суті (водночас у його мотивувальній частині наводяться підстави повернення сум судового збору згідно із Законом України «Про судовий збір»); ухвали про повернення сум судового збору, постановленій як окремий процесуальний документ [2, с. 20]).

ВССУ ж у разі сплати судового збору не за місцем розгляду справи пропонує суду постановляти ухвалу про залишення заяви без руху та у ній же відповідно до «Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного або місцевого бюджетів», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 03.09.2013 р., вирішувати питання про повернення помилково сплаченого судового збору. Виникає низка питань, зокрема, а на якій підставі суд має повернути платнику судовий збір, якщо ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» не передбачено такої підстави, як сплата судового збору не за місцем розгляду справи? Чи можна трактувати сплату судового збору не за місцем розгляду справи, як внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом? Видається, що на ці два запитання відповідь буде неоднаковою. Суд не має права повернути судовий збір платнику в разі сплати ним судового збору не за місцем розгляду справи, оскільки, як зазначалося, такий перелік є ви-

черпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Таку обставину не можна й трактувати як внесення судового збору в більшому розмірі, адже у разі сплати судового збору не за місцем розгляду справи платником порушено правила щодо територіальності, а не стосовно визначення величини його суми.

Видається не зрозумілим і те, як суд у разі сплати судового збору не за місцем розгляду справи має в ухвалі про залишення заяви без руху вирішити питання про повернення помилково сплаченого судового збору, кошти з якого надійшли на казначейський рахунок за банківськими реквізитами іншого суду і котрі після їх зарахування до спеціального фонду повертаються до цього ж суду, фактично втручаючись у діяльність іншого суду.

Вважаємо, що, вирішуючи цю ситуацію, потрібно зважати на те, що ухвала про залишення заяви без руху, по-перше, завжди стосуватиметься порушень, власне, умов реалізації права на звернення до суду, зокрема таких, як: недотримання правил підсудності чи сплати судового збору, наявність огріхів у змісті позовної заяви чи процедурі її подання тощо; по-друге, така ухвала постановляється у разі можливості відкриття провадження саме у цій справі після усунених недоліків, виявлених судом; по-третє, суд, який установив такі недоліки, не може втручатись навіть із метою усунення їх наслідків для позивача, заявника чи скаржника у діяльність іншого суду. В запропонованому ж способі вирішення наведеної ситуації ВССУ пропонує суду, до якого подана позовна заява, заява чи скарга і який вирішує питання про відкриття провадження у справі, вирішити питання про повернення суми судового збору, котра зарахована на казначейський рахунок за банківськими реквізитами іншого суду.

Окрім того, пропозиція ВССУ не узгоджується з нормами чинного законодавства у питанні суб'єкта ініціювання розгляду питання про повернення судового збору: ВССУ вважає, що таким ініціатором має бути суддя, а у ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» чітко вказано, що ініціатором розгляду цього питання має бути платник судового збору (в нормі дослівно зазначається: сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила).

На нашу думку, оплата судового збору у відповідному розмірі й з дотриманням територіальних правил її здійснення належить до умов реалізації права на звернення до суду, а відповідно у разі її недотримання мають наставати чітко прописані наслідки невиконання такої умови. З огляду на це, пропонуємо у законодавстві передбачити право суду в разі виявлення судом факту порушення платником правил

справляння судового збору за територіальною належністю (сплата судового збору не за місцем розгляду справи) до відкриття провадження у справі постановляти ухвалу про залишення заяви без руху, вказавши, що заява буде прийнята до розгляду після усунення зазначених недоліків (сплати судового збору за місцем розгляду справи). Питання ж про повернення судового збору, що вже був сплачений на казначейський рахунок за банківськими реквізитами іншого суду, має вирішувати відповідне територіальне управління Державної судової адміністрації України, адже фактично подання до суду позовної заяви, заяви чи скарги, на рахунки котрого і був зарахований за них судовий збір, не відбулося.

У разі встановлення цього недоліку після відкриття провадження у справі, вважаємо, це не мало б мати для справи жодного значення, хоча б з огляду на те, що, відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про судовий збір», суд перед відкриттям (порушенням) провадження у справі, прийняттям до розгляду заяв (скарг) перевіряє зарахування судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України. Тому, якщо суд не спромігся виконати покладений на нього обов'язок у цьому питанні й допустив помилку, то розгляд справи мав би продовжуватися навіть тоді, коли судовий збір за подання позовної заяви, заяви чи скарги був зарахований до іншого суду.

Висновки. Проаналізувавши підстави, передбачені ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», можна стверджувати, що в цій нормі йдеться лише про повернення судового збору, сплаченого з *уже поданої до суду* позовної заяви, заяви чи скарги. Випадки ж, коли позивач сплатив судовий збір, але надалі не звернувся до суду з позовною заявою по захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, цією нормою не охоплюються.

Перелік підстав повернення сплачених сум судового збору, передбачених ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», є не лише вичерпним, але й не підлягає розширеному тлумаченню. Це, зокрема, зумовлено тим, що суд під час вирішення питань, пов'язаних із судовими витратами, повинен не тільки забезпечити додержання інтересів позивача (заявника) у стягненні судового збору, але й одночасно захистити інтереси держави.

Сплачена сума судового збору з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», може повертатись фактично у двох випадках: 1) у разі зменшення позивачем розміру позовних вимог або 2) у разі внесення судового збору в більшому розмірі.

Для повернення судового збору матиме значення лише зменшення розміру позовних вимог майнового характеру, для котрих

є прямий взаємозв'язок між предметом спору і судовим збором, оскільки цей збір залежить від розміру заявлених вимог (ціни позову). Зміна ж кількісних показників у справах, які охоплюють вимоги немайнового характеру (наприклад, зменшення позивачем під час розгляду справи вимог немайнового характеру з трьох до однієї), має розцінюватись не як зменшення розміру позовних вимог, а як часткова відмова від позову, а саме як відмова від конкретної вимоги чи вимог.

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням асоціації «Дім авторів музики в Україні» щодо офіційного тлумачення положень пункту 7 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» у взаємозв'язку з положеннями пункту «г» частини першої статті 49 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 28 листопада 2013 року № 12-рп/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-13/conv>

2. Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах: Постанова Пленуму Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 року № 10 // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2014. – № 6 (21). – С. 6–23.

3. Коваленко Т. С. Сутність та функції судових витрат у господарському процесі / Т. С. Коваленко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 1062. Серія «ПРАВО». – 2013. – Вип. 14. – С. 201–203.

4. Сакара Н. Ю. Інститут судового збору в практиці Європейського суду з прав людини / Н. Ю. Сакара // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2015. – Вип. 35. – Ч. 2. – Т. 1. – С. 192–196.

5. Ханик-Посполітак Р. Ю. Доступність правосуддя в цивільному процесі в контексті Закону України «Про судовий збір» / Р. Ю. Ханик-Посполітак // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2012. – Т. 129. – С. 117–121.

6. Про судовий збір: Закон України від 08 липня 2011 року № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.

7. Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України: Постанова Вишого господарського суду України від 21 лютого 2013 року № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va007600-13>

8. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42, 42. – Ст. 492.

9. Богомол О. В. Судові витрати у господарському судочинстві України: монографія / О. В. Богомол. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 168 с.
10. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України / С. С. Боровик, В. В. Джузь, С. М. Мудрий. – К.: Оріяни, 2001. – 228 с.
11. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування повернення судового збору від 07 лютого 2013 року № 2231 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45694
12. Конституція України від 28 червня 1996 року (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
13. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування повернення судового збору» (реєстр. № 2231 від 07.02.2013 р., внесений народним депутатом України В. А. Атрошенко) від 20.03.2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45694
14. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Проект Закону України р. № 6232 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415
15. Порядок повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів: Наказ Міністерства фінансів України від 03.09.2013 р. № 787 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1650-13>

Воробель У. Б. Возвращение судебного сбора в связи с уменьшением размера исковых требований или внесением судебного сбора в большем размере, чем установлено законом

Исследуются процессуальные особенности применения таких оснований возвращения судебного сбора, как уменьшение размера исковых требований или внесение судебного сбора в большем размере, чем установлено законом. В частности, вследствие комплексного анализа института возвращения судебного сбора в целом и на его отдельном основании сосредоточено внимание на спорных моментах правового регулирования возвращения судебного сбора именно на этом основании.

Выработаны соответствующие предложения к гражданскому процессуальному законодательству касательно устранения конфликтов и пробелов в правовом регулировании возвращения судебного сбора в связи с уменьшением размера исковых требований или внесением судебного сбора в большем размере, чем это установлено законом.

Ключевые слова: *исковые требования, судебный сбор, возвращение, гражданское дело, постановление.*

Vorobel U. B. Reimbursement of court fee on the basis of reduction of the claim demands scope or payment of court fee in a larger than established by law amount

The procedural peculiarities for the application of such a basis for the reimbursement of a court fee as a reduction in the amount of claims or the imposition of a court fee in excess of the amount established by law have been researched. In particular, attention has been focused on the disputable moments of legal regulation of the reimbursement of the court fee on the basis of a comprehensive and systematic analysis of the institute for the reimbursement of the court fee as a whole and its separate grounds.

On the basis of the analysis of the grounds provided for in Part 1 of Art. 7 of the Law of Ukraine «On court fee», it has been found that this norm refers only to the reimbursement of the court fee paid from the claim, application or complaint already filed in court. However, cases, when the plaintiff had already paid the court fee, but did not yet file in the court claim for the protection of violated, unrecognized or disputed rights, freedoms or interests, do not belong to the scope of this norm.

The author of the scientific study argues that the list of grounds for the return of the amounts of court fees provided for in Part 1 of Art. 7 of the Law of Ukraine «On court fee» is not only exhaustive, but also not subject to broad interpretation.

This statement can be explained in particular by the fact that the court, while resolving issues related to court expenses, has a duty not only to ensure the observance of the interests of the plaintiff (the applicant) to recover the court fee, but also to protect the interests of the state, at the same time.

It has been found that the sum of the court fee, paid on the basis provided for in clause 1 part 1 of Art. 7 of the Law of Ukraine «On court fee» may be returned in fact only in two cases: 1) if the plaintiff reduces the amount of claims or 2) in the event of a court fee being imposed in a larger amount.

The reduce of the size of proprietary claims only can be sufficient for the reimbursement of a court fee, because there is a direct relationship between the subject matter of the dispute and the court fee in such case, since this fee depends on the size of the declared claims (the price of the claim).

The change in the quantitative indicators in cases involving non-property claims (for example, the reduction by the plaintiff in the trials of claims of non-property nature from three to one) should be seen not as a reduction in the amount of claims, but as a partial waiver of the claim, namely, a refusal from a specific claim or several claims.

Proposals for civil procedural legislation on elimination of conflicts and gaps in the legal regulation of the reimbursement of court fees on the basis of the amount of claims reduction or the imposition of court fees in excess of the amount established by law, have been developed.

Key words: claim demands, court fee, reimbursement, civil case, court decree.

ДО ПИТАННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ПОСАДОВИХ І СЛУЖБОВИХ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ДІЇ, ПРИРІВНЯНІ ДО НОТАРІАЛЬНО ПОСВІДЧЕНИХ

Розглянуто питання законодавчого регулювання вчинення посадовими та службовими особами України дій, прирівняних до нотаріально посвідчених. Проаналізовано нормативні акти, які регулюють порядок учинення окремими посадовими та службовими особами таких дій.

Зазначено, що до компетенції відповідних посадових і службових осіб України належить учинення лише трьох видів дій, які прирівнюються до нотаріально посвідчених, а саме: посвідчення заповітів, посвідчення довіреностей, а також засвідчення вірності підписів на документах.

Ключові слова: заповіти, прирівняні до нотаріально посвідчених; довіреності, прирівняні до нотаріально посвідчених.

Постановка проблеми. Держава завжди контролювала захист прав й інтересів незахищених верств населення. Важливу роль у цьому відіграють органи нотаріату та квазінотаріату.

Проведення в Україні антитерористичної операції призвело до значного збільшення кількості військовослужбовців і виникнення переміщених осіб, яким необхідний ефективний правовий захист їхніх прав й інтересів. Указані особи потребують звернення за вчиненням прирівняних до нотаріально посвідчених дій до органів квазінотаріату, наприклад, для посвідчення заповітів, довіреностей на отримання пенсій, допомог тощо

Це зумовлює потребу в детальному науковому аналізі ефективності вчинення органами квазінотаріату дій, прирівняних до нотаріально посвідчених, зокрема в зоні проведення АТО, з метою вдосконалення чинного законодавства.

Стан дослідження. Питання історії нотаріату в Україні досліджували чимало вітчизняних учених, зокрема: В. Баранкова, М. Дякович, Л. Єфіменко, М. Кальницький, В. Комаров, О. Нелін, М. Никифоров, В. Степаненко, В. Черниш, Л. Ясінська (Шевчук) та ін.

У працях указаних науковців висвітлюються переважно загальні питання нотаріальної діяльності та небагато уваги приділено аналізу законодавства, яке стосується порядку вчинення органами квазінотаріату дій, прирівняних до нотаріальних.

Питання щодо посвідчення заповітів і довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених, певними посадовими особами є доволі актуальним.

Метою статті є аналіз норм Закону України «Про нотаріат», Цивільного кодексу України й інших нормативних актів, які регулюють порядок учинення нотаріальних дій, прирівняних до нотаріально посвідчених; розгляд накопичення історико-правових знань щодо компетенції органів, уповноважених на вчинення дій, прирівняних до нотаріально посвідчених; наведення способів удосконалення законодавства у цій сфері.

Виклад основних положень. Відомий український дослідник історії нотаріату О. Нелін стверджує, що початок квазінотаріату закладено Положенням про нотаріальну частину від 14.04.1866 р., згідно з яким деякі нотаріальні функції виконували поліція, карантинна і військова влада, капітани морських суден, а за кордоном – консули [1, с. 19].

Однак зауважимо, що прирівняні до нотаріально посвідчених заповіти склалися ще за часів Римської імперії, про це стверджує А. Нагорна [2, с. 43]. Це також підтверджує відомий український дослідник О. Підпригора, який констатує, що у найдавніші часи Римської історії існувало дві форми заповіту. Їх визначення дає Гай: «Спочатку були у користуванні два роди заповітів: заповіт складали перед обличчям всього народу на куріальних зборах, що скликалися з цією метою двічі на рік, або перед виступом у похід, тобто тоді, коли для війни бралися за зброю і мали намір йти у бій (Гай, 2.1.101–102). Наступним також був усний заповіт – шляхом терезів і міді, відповідно до якого заповідач у випадку загрози настання несподіваної смерті передавав у манципаційній формі другові (сторонній особі) свою родину, тобто своє майно, і просив розподілити майно відповідно до останньої волі заповідача (Гай, 2.1.101–102)» [3, с. 379].

Зазначимо, що під час Другої світової війни було запроваджено низку спрощених правил при проведенні нотаріальних дій щодо військовослужбовців. Так, Рада Народних Комісарів СРСР прийняла Постанову «Про порядок посвідчення довіреностей та заповітів військовослужбовцями у військовий час» від 15 вересня 1942 року за № 1536 [4], тобто вчинення дій (заповітів та довіреностей), які прирівнювалися до нотаріально посвідчених. Як слушно зауважує О. Нелін, беручи до уваги обставини воєнного часу, квазінотаріат був збережений [1, с. 19].

Постановою було передбачено, що у військовий час різні довіреності, а також заповіти осіб, які перебували в Червоній Армії та Військово-Морському Флоті, можуть бути посвідчені, крім нотаріальних органів, командуванням окремих військових частин (полків, ескадрилій, кораблів 1, 2, 3 рангів; з'єднань кораблів 4 рангу, окремих батальйонів, дивізій, рот, батарей; загонів та інших відповідних ним військових частин), а довіреності та заповіти військовослужбовців, що перебувають на лікуванні в госпіталах, – начальниками госпіталів.

Акцентуємо, що норми цієї постанови були збережені й у мирний час згідно з постановою РНК СРСР від 26 червня 1946 року № 1496.

18 липня 1963 року були затверджені нові Цивільний і Цивільний процесуальний кодекси УРСР, які брали до уваги реалії життя міста та села постсталінської доби [5, с. 77], в які згодом було внесено чимало змін.

Зокрема в Цивільному кодексі УРСР уперше на законодавчому рівні було встановлено порядок посвідчення довіреностей (ст. 65) та заповітів (ст. 542), які прирівнювалися до нотаріально посвідчених.

25 грудня 1974 року Верховною Радою Української РСР було прийнято Закон «Про державний нотаріат» [6], який на законодавчому рівні комплексно врегулював питання діяльності українського радянського нотаріату та вперше у радянському нотаріальному законодавстві (ст. 16) врегулював порядок посвідчення службовими особами заповітів і довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених, повторюючи норми Цивільного кодексу УРСР.

У вказаному нормативному акті встановлено, що до нотаріально посвідчених документів прирівнюються:

1. Заповіти громадян, які перебувають на лікуванні в лікарнях, інших стаціонарних лікувально-профілактичних закладах, санаторіях або проживають у будинках для престарілих та інвалідів, посвідчені головними лікарями, їх заступниками по медичній частині або черговими лікарями цих лікарень, лікувальних закладів, санаторіїв, а також директорами і головними лікарями зазначених будинків для престарілих та інвалідів.

2. Заповіти громадян, які перебувають під час плавання на морських суднах або суднах внутрішнього плавання, що плавають під прапором СРСР, посвідчені капітанами цих суден.

3. Заповіти громадян, які перебувають у розвідувальних, арктичних та інших подібних їм експедиціях, посвідчені начальниками цих експедицій.

4. Заповіти і довіреності військовослужбовців та інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталях, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах, посвідчені начальниками, їх заступниками по медичній частині, старшими і черговими лікарями цих госпіталів, санаторіїв та інших військово-лікувальних закладів.

5. Заповіти і довіреності військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ і військово-навчальних закладів, де немає державних нотаріальних контор та інших органів, що вчиняють нотаріальні дії, також заповіти і довіреності робітників і службовців, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ і закладів.

6. Заповіти і довіреності осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, посвідчені начальниками місць позбавлення волі [6].

Тобто встановлено шість груп посадових осіб, які мали право посвідчувати заповіти та довіреності, прирівняні до нотаріально посвідчених.

Ми погоджуємося з думкою більшості українських дослідників, що прийнятий Верховною Радою України 2 вересня 1993 року Закон «Про нотаріат» [7] здійснив революцію в діяльності нотаріату, є базовим нормативно-правовим актом, що регулює питання нотаріальної діяльності в Україні та скерував український нотаріат у напрямі європейського (латинського) нотаріату.

У ст. 40 Закону України «Про нотаріат» окремо визначено компетенцію посадових осіб щодо посвідчення лише двох видів нотаріальних дій – заповітів та довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених.

Наголошуємо, що перелік повноважень службових осіб щодо посвідчення заповітів і доручень, прирівняних до нотаріально посвідчених, відповідно до Закону України «Про нотаріат» 1993 року, зазвичай повторює перелік дій, прирівняних до нотаріально посвідчених, що вчиняли службові особи радянської України, що був встановлений у ст. 16 Закону УРСР «Про державний нотаріат» 1974 року.

У прийнятому 2003 року Цивільному кодексі України [8], в ст. 245, приділено увагу довіреностям, посвідченим посадовими особами, що прирівнюються до нотаріально посвідчених. Також зауважуємо, що законодавець правовому регулюванню порядку посвідчення прирівняних до нотаріально посвідчених заповітів присвятив окрему ст. 1252 цього Кодексу.

О. Нелін стверджує, що у незалежній Україні новий Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. та Закон України «Про

нотаріат» від 02.09.1993 р. також підтвердили концепцію квазінотаріату [1, с. 20].

Із часом у законодавство, що регулює посвідчення прирівняних до нотаріально посвідчених дій, вносилися зміни в частині розширення кола осіб, які вправі вчиняти такі дії. Так, відповідно до Закону України «Про внесення змін до статті 245 Цивільного кодексу України щодо повноважень посадових осіб органів місцевого самоврядування по вчиненню дій, прирівняних до нотаріальних» від 03 березня 2009 року № 1055-17 встановлено, що довіреність особи, яка проживає у населеному пункті, де немає нотаріусів, може бути посвідчена уповноваженою особою органу місцевого самоврядування, крім довіреностей на управління і розпорядження корпоративними правами та довіреностей на користування і розпорядження транспортними засобами. Аналогічні зміни були внесені Законом «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо повноважень по вчиненню нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування» від 03 березня 2009 року № 1054-VI (1064-17) до частини другої ст. 40 Закону України «Про нотаріат». Як свідчить практика, вказані посадові особи посвідчують зазвичай довіреності на отримання пенсій та оформлення спадщини.

Із аналізу норм ст.ст. 245 і 1252 Цивільного кодексу України та ст. 40 Закону України «Про нотаріат», а також Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затвердженого в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 року № 940, вбачається, що вказані органи посвідчують лише заповіти та довіреності, що прирівнюються до нотаріально посвідчених.

На нашу думку, варто зауважити, що Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 року № 2398-VI законодавець доповнив розділ II Закону України «Про нотаріат» ст. 40-1, якою розширив повноваження органів, що посвідчують дії, прирівняні до нотаріально посвідчених. Зокрема надав дозвіл начальникам установи виконання покарань засвідчувати справжність підпису на документах, зміст яких не суперечить законові й які не мають характеру угод та не містять відомостей, що принижують честь і гідність людини. Як свідчить практика, переважно засвідчується підпис на заявах про прийняття або відмову від спадщини. Ми не погоджуємося з думкою О. Коротюк, що в цьому разі недоцільно вживати термін «дії, прирівняні до нотаріальних» [10].

Аналізуючи норми ст.ст. 245 і 1252 Цивільного кодексу України та ст.ст. 40, 40-1 Закону України «Про нотаріат» щодо посвідчення заповітів і довіреностей, які привінюються до нотаріально посвідчених, посадовими та службовими особами, можна зробити висновок, що їх доцільно класифікувати за декількома ознаками.

Наприклад, за видами вчинюваних дій, що привінюються до нотаріально посвідчених. У цьому разі виокремлюють три групи вчинюваних дій:

- 1) посвідчення заповітів;
- 2) посвідчення довіреностей;
- 3) засвідчення справжності підпису на документах, зміст яких не суперечить законові й які не мають характеру угод та не містять відомостей, що принижують честь і гідність людини.

За видами органів квазінотаріату (видами посадових або службових осіб, які вчиняють дії, що привінюються до нотаріально посвідчених) вважаємо слід виокремити десять груп відповідних осіб.

До першої групи належать уповноважені посадові особи органів місцевого самоврядування – довіреності осіб, які проживають у населених пунктах, де немає нотаріусів, окрім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, довіреностей на управління та розпорядження корпоративними правами й довіреностей на користування і розпорядження транспортними засобами. Отже, посадові особи органів місцевого самоврядування засвідчують лише окремі види довіреностей.

До другої групи належать начальники госпіталів, санаторіїв, інших військово-лікувальних закладів, їх заступники з медичної частини, старші або чергові лікарі, які посвідчують довіреності військовослужбовців або інших осіб, що перебувають на лікуванні в таких закладах.

До третьої групи належать командири (начальники) військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, які посвідчують заповіти і довіреності військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, а в місцях, де немає нотаріуса чи посадової особи органу місцевого самоврядування, що вчиняють нотаріальні дії, також посвідчують заповіти і довіреності працівників, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців.

До четвертої групи належать головні лікарі, їх заступники з медичної частини або чергові лікарі лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, начальники госпіталів, які

посвідчують заповіти осіб, що перебувають на лікуванні в таких закладах.

До п'ятої групи варто зарахувати директорів або головних лікарів будинків для осіб похилого віку та інвалідів, які посвідчують заповіти осіб, що проживають у таких будинках.

До шостої групи відносяться начальники установ виконання покарань, які посвідчують заповіти і довіреності осіб, що тримаються в таких установах, а також засвідчують справжність підпису на документах.

До сьомої групи належать капітани морських або річкових суден, що плавають під прапором України, які посвідчують заповіти осіб, що перебувають під час плавання на таких суднах.

До восьмої групи необхідно зарахувати начальників пошукових або інших експедицій, які посвідчують заповіти осіб, що перебувають у таких експедиціях.

До дев'ятої групи відносяться начальники слідчих ізоляторів, які посвідчують заповіти і довіреності осіб, узятих під варту, та засуджених, стосовно яких вирок суду не набрав законної сили, за погодженням із посадовою, службовою особою чи органом, у провадженні яких перебуває справа.

До десятої групи належать посадові особи органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, які посвідчують довіреність суб'єкта права на безоплатну вторинну правову допомогу, за зверненням якого прийнято рішення про надання такої допомоги.

Ми не поділяємо думку О. Неліна, що необхідно відмовитися від учинення нотаріальних дій не нотаріусами [1, с. 22].

Вважаємо, що це є не тільки неможливим та ще й недоцільним, оскільки нині в Україні проводиться антитерористична операція. Захисники Вітчизни мають право скласти довіреність і посвідчити свою останню волю. Водночас пропонуємо надати право засвідчення справжності підпису на документах командирам (начальникам) частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів, де немає нотаріусів чи посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії.

Таке засвідчення підпису мало б прирівнюватися до нотаріального засвідчення справжності підпису особи на документах, зміст яких не суперечить законі й які не мають характеру угод та не містять відомостей, що принижують честь і гідність людини. Це дуже б допомогло у разі оформлення спадщини спадкоємцям, які

беруть участь в АТО, оскільки заява про прийняття чи відмову від спадщини подається нотаріусу особисто та не може бути подана повіреним. Довіреність на ведення спадкової справи, зокрема оформлена відповідно до ст. 40 Закону України «Про нотаріат», не дає право повіреному подавати відповідні заяви про відмову від прийняття спадщини чи про прийняття спадщини від імені довірителя.

На нашу думку, органи квазінотаріату повинні продовжувати здійснювати свої повноваження щодо вчинення дій, які прирівнюються до нотаріально посвідчених.

Нині органи квазінотаріату існують і в Україні, і в Білорусі, і в Молдові, і в Російській Федерації. Водночас зауважимо, що посвідчення заповітів і довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених, у Білорусі, Молдові та Україні здійснюється переважно однаковиими органами. Зазначимо, що посвідчення заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених, здійснює більша кількість посадових осіб, ніж посвідчення довіреностей. Наголосимо, що лише в Молдові капітан повітряного судна має право засвідчити заповіт, який прирівнюється до нотаріально посвідченого.

Також доцільно зауважити, що право на посвідчення довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених, на відміну від українського законодавства, надано адміністраціям відповідних установ органів соціального захисту Білорусі та Молдови.

Висновки. До компетенції відповідних посадових і службових осіб України належить учинення лише трьох видів дій, які прирівнюються до нотаріально посвідчених, а саме: посвідчення заповітів, посвідчення довіреностей, а також засвідчення вірності підписів на документах, зміст яких не суперечить законові й які не мають характеру угод та не містять відомостей, що принижують честь і гідність людини.

Вважаємо, що види посадових і службових осіб України, які посвідчують заповіти та довіреності, а також засвідчують справжність підпису на документах, зміст яких не суперечить законові й які не мають характеру угод та не містять відомостей, що принижують честь і гідність людини, які прирівнюються до нотаріально посвідчених, умовно можна поділити на десять груп.

Характеризуючи історичний досвід щодо компетенції посадових і службових осіб, які вчиняють дії, прирівняні до нотаріально посвідчених, вважаємо за доцільне зберегти повноваження в посвідченні заповітів та довіреностей, а також розширити повноваження щодо засвідчення справжності підпису на документах, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, таким посадовим особам:

по-перше, командирам (начальникам) військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріусів чи посадових осіб місцевого самоврядування;

по-друге, головним лікарям, їх заступникам по медичній частині або черговим лікарям цих лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, начальникам госпіталів, директорам або головним лікарям будинків для престарілих та інвалідів;

по-третє, капітанам морських, річкових суден;

по-четверте, начальникам пошукових або інших експедицій;

по-п'яте, начальникам установ виконання покарань.

1. Нелін О. Нотаріат і квазінотаріат в Україні: окремі дискусійні питання / О. Нелін // *Юридична України*. – 2012. – № 8. – С. 19–22.

2. Нагорна А. О. Генеза посвідчення заповітів посадовими особами в історичній ретроспективі / А. О. Нагорна // *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. – 2009. – № 4. – С. 36–43.

3. Підпригора О. А. Римське приватне право: підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів. – вид 3-є, перероб. та доп. / О. А. Підпригора. – К.: Ін Юре, 2001. – 440 с.

4. О порядке удостоверения доверенностей и завещаний военнослужащих в военное время: Постановление Совета Народных Комиссаров от 15.09.1942 № 1536 // *СП СССР*. – 1942. – № 8. – Ст. 133.

5. Кальницький М. Нариси історії нотаріату України / М. Кальницький; Укр. Нотар. Палата. – К.: Гопак, 2008. – 144 с.

6. Про державний нотаріат: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки // *Відомості Верховної Ради УРСР*. – 1975. – № 1. – Ст. 4.

7. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

9. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 // *Відомості Верховної Ради України*. – 2010. – № 38. – Ст. 509.

10. Коротюк О. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про нотаріат» / О. В. Коротюк. – Х.: Право, 2012. – 648 с.

Долинская М. С. К вопросу о компетенции должностных и служебных лиц, совершающих действия, приравненные к нотариально удостоверенным

Рассмотрены вопросы законодательного регулирования совершения должностными, служебными лицами Украины действий, приравненных к нотариально удостоверенным.

Осуществлен анализ нормативных актов, регулирующих порядок совершения отдельными должностными и служебными лицами действий, приравненных к нотариально удостоверенным. Утверждается, что к компетенции соответствующих должностных и служебных лиц Украины относится совершение только трех видов действий, которые приравниваются к нотариально удостоверенным, а именно: удостоверение завещаний, удостоверение доверенностей, а также засвидетельствование верности подписей на документах.

Ключевые слова: *завещания, приравненные к нотариально удостоверенным, доверенности, приравненные к нотариально удостоверенным.*

Dolynska M. S. On the issue of the competence of public individuals, official persons who carry out the actions that equal to notarial

The article deals with the issues of notarial activities. Legislative regulation of actions that equal to notarial which are carried out by public individuals, official persons of Ukraine is considered.

The author has traced the evolution of bodies who carry out the actions that equal to notarial.

The analysis of normative acts regulating the procedure of actions that equal to notarial which are carried out by public individuals, official persons is made.

The powers list of officials that notarize wills and warrants of attorney that equal to notarial, according to the Law of Ukraine «On Notariate» adopted in 1993, duplicates the list of actions that equal to notarial, which are carried out by officials of Soviet Ukraine. It was established in Article 16 of the Law of the Ukrainian SSR «On State Notariate» adopted in 1974.

The author proves that the competence of the public individuals, official persons of Ukraine includes only three types of actions that equal to notarial, namely: notarial wills, notarial powers of attorney, and certification of the signatures on the documents. The content of these documents is not contrary to the law and they do not have the nature of agreements and do not contain the information defaming honor and dignity of the person.

The author divides the types of public individuals, official persons who notarize the wills and powers of attorney, and verify the authenticity of the signature on the documents, the content of which is not contrary to the law and they do not have the nature of agreements and do not contain the information defaming honor and dignity of the person and that equal to notarial, into ten groups.

Characterizing the historical experience of the competence of public individuals, official persons who carry out the actions that equal to notarial, there is a need to preserve the powers of mentioned persons to notarize wills and powers of attorney, as well as to expand their authority to verify the authenticity of the signature on the documents that equal to notarial.

Key words: *wills that equal to notarial, powers of attorney that equal to notarial.*

Стаття надійшла 18 серпня 2017 р.

ОФОРМЛЕННЯ ТА НАДАННЯ СУБСИДІЙ НАСЕЛЕННЮ З ОГЛЯДУ НА НОВІ ПОСТАНОВИ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

Проаналізовано правові аспекти оформлення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива з огляду на нові постанови Кабінету Міністрів України.

Акцентовано на тому, що держава використовує призначення субсидій для підтримки малозабезпечених сімей. Зазначено, що проблемним є питання про ті домогосподарства, які не мають підстав для отримання субсидій у 2018 році.

Ключові слова: субсидія, житлово-комунальні послуги, верифікація, монетизація.

Постановка проблеми. Ціни на комунальні послуги та товари безупинно зростають. Розмір заробітної плати ледь підвищився. Як вижити в сьогоднішніх умовах? Таке запитання задають чимало українських громадян, які не можуть заплатити за житлово-комунальні послуги без допомоги держави. Тому допомога держави в таких дуже складних умовах проживання є необхідною.

Стан дослідження. Розгляду правових недоліків порядку оформлення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива в нашій державі практично не приділено жодної уваги. Є чимало публікацій на офіційних сайтах Міністерства соціальної політики, статті в газетах і журналах, однак наукових праць є дуже мало, зокрема це видання таких авторів, як М. Борисенко, А. Лендел.

Метою статті є: аналіз правових аспектів нових удосконалених правил призначення та надання населенню субсидій і з'ясування їх ролі у посиленні соціального захисту населення; виявлення наявних проблем, що стосуються надання населенню субсидій; визначення способів вирішення проблем, які виникають під час надання населенню субсидій.

Виклад основних положень. Із прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних

послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» від 21.10.1995 р. № 848 (в редакції постанови від 20.10.1997 р. № 1050) була введена в дію програма державних субсидій, яка стала засобом державної підтримки малозабезпечених верств населення України під час сплати за житлово-комунальні послуги.

Останніми роками Кабінет Міністрів України прийняв низку постанов, які внесли суттєві зміни в порядок призначення та надання субсидій населенню нашої держави. До таких постанов належать: Постанова Кабінету Міністрів України «Про удосконалення порядку надання житлових субсидій» від 28.02.2015 року № 106 та «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 26.04.2017 року № 300.

Незважаючи на постійне вдосконалення, нині правовий механізм призначення субсидій має ще чимало недоліків. За даними Державної служби статистики України, в січні–лютому 2017 року по субсидії на відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг звернулось майже 4 млн домогосподарств [1].

У пункті першому Положення «Про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива», затвердженого Постановою від 21.10.1995 р. № 848 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22.10.1997 р. № 1050) зазначено, що субсидія є безповоротною і її отримання не пов'язане і не тягне за собою зміни форми власності житла [2]. Із 1 жовтня 2014 року була запропонована соціальна норма житла для надання субсидій у розмірі 13,65 кв. метрів площі на одну особу та додатково 35,22 кв. метри на домогосподарство, тобто 48,87 кв. метрів на одну особу, соціальна норма житла для громадян, які відповідно до законодавства мають пільги на оплату житлово-комунальних послуг, становить 21 кв. метр загальної площі на одну особу та додатково 10,5 кв. метрів на сім'ю, тобто 31,5 кв. метра на одну особу [3, с. 278].

У пункті 5 вказаної Постанови зазначено, що особи, які купили квартиру чи оплатили купівлю інших товарів довгострокового вжитку або послуги з будівництва, ремонту на суму 50 тисяч гривень і більше, позбавляються права на отримання субсидії [4]. І саме цією дефініцією законодавець позбавляє права на субсидію чимало домогосподарств.

Водночас у пункт 1 Постанови «Про спрощення порядку надання субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» від 21.10.1995 р. внесено зміни постановою

Кабінету Міністрів України від 26.04.2017 року № 300, де зазначено, що, крім надання щомісячної адресної безготівкової субсидії для відшкодування витрат на житлово-комунальні послуги, кожне домогосподарство має право один раз на рік отримувати субсидії готівкою для придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива [6]. В цьому випадку держава дає декілька варіантів можливого використання фінансових коштів:

- їх можна витратити на будь-що, але у разі заборгованості споживач позбавляється субсидій;
- кошти можуть витратитися на енергоефективні заходи або ж на оплату комунальних послуг;
- кошти витрачаються на оплату комунальних послуг, зменшені залишки наприкінці року (опалювального сезону) можуть бути монетизовані та спрямовані на енергоефективність.

У цьому разі держава, надаючи субсидії, мотивує громадян до відповідальності за власні рахунки і проводить енергоефективну кампанію у всій країні, в декілька разів скорочуючи суми субсидій.

У пункті 7 зазначеної Постанови Кабінету Міністрів України вказано, що до нараховання плати за житлово-комунальні послуги включаються особи, призвані на строкову військову службу. Так відбувається, якщо в домогосподарстві немає лічильників. А плата за житлово-комунальні послуги нараховується залежно від кількості зареєстрованих осіб. Протягом відсутності військовослужбовця сім'я платить нараховані на нього платежі. З цього випливає, що за період, який військовослужбовець перебуває на військовій службі, сім'я зобов'язана платити нараховані на нього платежі за користування комунальними послугами. Водночас громадяни, які виїжджають із місця проживання на лікування або довгострокове відрядження, мають можливість відмовитись від комунальних послуг і не сплачувати їх.

Ще одним актуальним питанням у сфері державних субсидій є планова верифікація громадян, які отримують державну субсидію, насамперед це стосується вимушених переселенців та осіб, котрі отримують одночасно декілька соціальних допомог. Основна проблема верифікації полягає в способі такої перевірки, обраної урядом. Кабінет Міністрів України отримав доступ до банківської таємниці. Міністерство фінансів України отримало можливість дослідити всі дані про банківські рахунки, депозити, останні перекази громадян. У цьому разі є побоювання того, ким і в якому порядку буде використана ця інформація, і як вона зберігатиметься надалі. Тобто завжди є ризик розкриття банківської таємниці та зловживання службовим становищем працівників сфери субсидій.

У пункті 15 постанови Кабінету Міністрів України від 21.10.1995 року № 848 встановлено обов'язок домогосподарства щомісячно проводити платежі за житлово-комунальні послуги в умовах нестабільної економічної ситуації в державі, коли відбуваються масові скорочення, переміщення осіб із зони проведення АТО тощо, а це фактично залишає сім'ї без субсидій, коли вони найбільше їх потребують.

Згідно з абзацом 2, пункту 20 Положення «Про надання населенню субсидій», якщо громадянин приховав або свідомо подав недостовірні дані, в тому числі про доходи та майновий стан або не повідомив про купівлю товарів на суму понад 50 тисяч гривень – субсидія припиняється [4]. Але тут законодавець не врахував питання незнання громадянином усіх нарахунків, які мають входити до забороненої плати, неправильно нараховані доходи бухгалтерією підприємства або установи тощо.

За перше півріччя 2017 року призначені субсидії для покриття витрат на оплату житлово-комунальних послуг, які охоплюють 3 млн 667 тис. домогосподарств, що склало 57,9% від загальної кількості сімей, котрі звернулись по субсидії, з них у містах – 2 млн 495 тис. домогосподарств, у сільській місцевості – 1 млн 171 тис. домогосподарств [5].

Нині програма субсидій в Україні набула величезних масштабів. На комунальні знижки тільки у 2017 році з бюджетних коштів планують виділити близько 70 млн гривень, а субсидію отримає кожна друга родина. В цьому році Кабінет Міністрів України вніс зміни в державну програму надання субсидій: невикористану знижку (за виключенням 100 кубів газу або 150 квт/год електроенергії), якщо вони використовуються на опалення, повертають до держбюджету [6].

У наступному році, згідно з меморандумом із МВФ, повинні відмінити розтермінування плати за опалення та почати процес монетизації субсидій.

За деякими оцінками Міністерства соціальної політики, невикористані субсидії були в півтора мільйона українців і бюджет поповнився приблизно на 10 млн гривень [5]. Тобто сім'я, яка опалювала житло газом, отримає приблизно 700 гривень, а решту зарахують до бюджету.

В 2016 році було заявлено, що Кабінет Міністрів України планує ввести монетизацію на рівні компаній, які надають комунальні послуги, в березні 2017 року. Але цього не сталося.

Після того, як монетизацію введуть на рівні компаній, можна розпочати наступний крок реформи – давати гороші безпосередньо

сім'ям, котрі оформили субсидії. В 2016 році у проектному офісі реформ передбачили, що це відбуватиметься в 2018 році.

Гроші користувачам субсидій будуть перераховані на банківські картки, які вони повинні вказати в заяві до 1 вересня 2017 року. Субсидіантам, котрі вели енергоефективне домогосподарство, для отримання грошей необхідно було з 1 липня по 1 вересня 2017 року подати заяву до місцевого управління соціального захисту населення, на підставі якої здійснюватиметься виплата грошової винагороди за енергоефективність – пояснюють у Міністерстві соціальної політики [5].

Дохід громадян перерахують перед початком опалювального сезону, враховувати тепер будуть дохід за чотири квартали (12 місяців).

Значимо, що обсяг послуг у наступному опалювальному сезоні скоротиться. Так, якщо раніше на опалення одного квадратного метра житла давали 5,5 кубометрів газу, то зимою 2017/2018 років даватимуть лише 5 кубів.

Зменшиться субсидія для тих, хто користується центральним опаленням. Якщо раніше виділялось 0,548 Гкал на квадратний метр, то в 2017 році – тільки 0,0431 Гкал.

Також, згідно з меморандумом із МВФ, Україна повинна відмінити розтермінування на опалення. Минулої зими українці без субсидій могли написати заяву й оплачувати тепло не шість місяців, а дванадцять. Усі платежі ділили наполовину та розподіляли на весь рік.

У будинках без центрального опалення субсидії на тепло даватимуть не на сім місяців, як раніше, а на шість.

Висновки. Підкреслимо, що, незважаючи на позитивну роль механізму регулювання державних субсидій, він має низку проблемних аспектів, насамперед ризик не отримувати субсидій узагалі через збільшення тарифів на житлово-комунальні послуги. Уряд має всі правові можливості змінювати механізм та порядок обрахунку субсидій шляхом прийняття нового закону в цій сфері.

Верифікація громадян викликає обґрунтовані побоювання стати жертвою непрофесійної перевірки і втратити субсидію з можливою сплатою штрафу, сума якого змінена Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2017 року № 300.

Змінені умови нарахування субсидій передбачено згаданю Постановою, але не на користь громадян України. Монетизація на рівні підприємств, які надають комунальні послуги, не відбулася.

Обсяг комунальних послуг у наступному опалювальному сезоні скоротиться. Дохід громадян перераховуватимуть.

Отже, фактично Кабінет Міністрів України зменшує кількість домогосподарств, які матимуть право на субсидію за житлово-комунальні послуги.

1. Про порядок розрахунку та повернення до бюджету невикористаних сум субсидій для відшкодування витрат на оплату послуг з централізованого опалення, послуг з газо- та електропостачання для індивідуального опалення: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.08.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/534-2016-%D0%BF>

2. Про удосконалення порядку надання житлових субсидій: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2015 р. № 106 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF>

3. Борисенко М. І. Про порядок оформлення та надання субсидій після підвищення тарифів / М. І. Борисенко // Молодий вчений. – 2014. – № 12 (5). – С. 278.

4. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 р. № 848 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF>

5. Лендел А. Проблемні питання інструменту державних субсидій в Україні / А. Лендел // Науковий блог Національного університету «Острозька Академія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/page/50/>

6. Про внесення змін до деяких Постанов Кабміну Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2017 р. № 300 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249953321>

Штангрет И. И. Оформление и предоставление субсидий населению в свете новых постановлений Кабинета Министров Украины

Проведен анализ правовых аспектов оформления и предоставления населению субсидий для возмещения расходов на оплату жилищно-коммунальных услуг, приобретение сжиженного газа, твердого и жидкого печного бытового топлива в свете новых постановлений Кабинета Министров Украины. Акцентируется внимание на том, что государство использует назначение субсидий в целях поддержки малообеспеченных семей. Проблемным признан вопрос о домохозяйствах, не имеющих оснований на получение субсидий, и их судьбе с учетом цен на жилищно-коммунальные услуги в 2018 году.

Ключевые слова: субсидия, жилищно-коммунальные услуги, верификация, монетизация.

Shtangret I. I. Registration and granting subsidies to the population in the light of new Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine

The legal problems of registration order and granting of subsidies to the population for reimbursement for housing and communal services, the purchase of liquefied natural gas, solid and liquid foamed domestic fuel in the light of new Regulations of the Cabinet of Ministers of Ukraine are analyzed in the article.

This global social problem affects the growth of utility tariffs. Raising the prices of utility services aimed at meeting the requirements of the International Monetary Fund, which is expressly provided for in the Memorandum of Cooperation for 2014-2016. In subsequent years, additional gradual increase in tariffs for housing services for several times is planned.

For the removal of tension among the population of Ukraine, the state uses the appointment of subsidies. In this way, the state demonstrates that it cares about poor people. However, in the context of the extreme raising of prices, the question arises as whether subsidies for Ukrainian households will withstand the burden of huge utility prices? How would be those who do not receive subsidies or will lose them in 2018? And, apparently, payments will continue to grow. The question is whether subsidies will be saved in the nearest future for the most Ukrainian citizens and whether they are needed at all.

Key words: *subsidy, housing and communal services, verification, monetization.*

Стаття надійшла 22 серпня 2017 р.

Розділ 3

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 342.922.621.39

В. А. Бондаренко,
Н. О. Пустова

ДОЗВІЛ ЯК СПОСІБ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ДОЗВОЛІВ У СФЕРІ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ

Розглянуто питання правового регулювання у сфері телекомунікацій із погляду дозвільної системи у контексті європейських стандартів правового регулювання та національного права. Проаналізовано дозвільну систему в сфері телекомунікацій з позиції адміністративного права на підставі особливостей правового регулювання у телекомунікаційній сфері. Наведено різні види класифікацій дозволів, які існують у національній правовій системі, та запропоновано класифікацію дозволів, що використовуються у сфері телекомунікацій.

Ключові слова: дозвільна система, дозвіл, ліцензія, телекомунікації, класифікація дозволів, правове регулювання.

Постановка проблеми. Дозвільна система є одним із найважливіших інститутів права. Маючи адміністративно-правову природу, дозвільна система у сфері телекомунікацій спрямована на врегулювання відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією інформаційних прав і свобод, регулює межі дозволеного й недозволеного в сфері господарської і підприємницької діяльності та захист зовнішньоекономічних інтересів України.

Чинне адміністративне законодавство не дає легітимного визначення таких понять, як дозвільний орган, адміністративний дозвіл, адміністративна дозвільна система, адміністративна дозвільна діяльність, дозвільний адміністративно-правовий режим, адміністративно-дозвільні процедури та ін. Ця обставина, безсумнівно, не сприяє створенню прийнятної доктрини дозвільної системи та виявленню меж її застосування.

Стан дослідження. Наукові дослідження правового регулювання у сфері телекомунікацій з'явилися в перші роки незалежності України, і нині їх є десятки найменувань. Проблеми правового регулювання у сфері телекомунікацій у контексті дозвільної системи вивчали: В. Авер'янов, А. Банчук, О. Бойченко, С. Гуцу, В. Гурковський, А. Гулемін, М. Ковалів, А. Марущак, І. Мартьянов, О. Остапенко, В. Серета, О. Синьоокий, В. Цимбалюк та ін. Високо оцінюючи внесок учених у висвітлення проблем дозвільної системи, визнаємо, що на кожному етапі історичного розвитку країни виникають нові завдання, які потребують вирішення.

Метою статті є аналіз використання дозвільної системи як способу правового регулювання у сфері телекомунікацій та класифікації видів дозволів.

Виклад основних положень. У юридичній літературі до 90-х років минулого століття дозвільна система визначалася як сукупність правил, що регламентують порядок виготовлення, придбання, користування, збуту, перевезення деяких предметів і речовин, відкриття та функціонування окремих підприємств. Дозвільна система інтенсивно розвивається у сфері телекомунікацій через перехід до ринкового регулювання.

Історичний розвиток дозвільної системи засвідчує, що обсяг, характер, види та форми дозволів змінювалися залежно від особливостей суспільних відносин та інших чинників.

У теорії адміністративного права спроби сформулювати єдину доктрину дозвільних процедур у тій чи іншій галузі робилися неодноразово. Досліджувались особливості дозвільно-ліцензійної системи у різних сферах, розглядалися категорії дозвільної системи, її особливості та характерні риси.

О. Харитонов, визначаючи сутність дозвільної системи, вказує, що вона є дієвим правовим інструментом державного регулювання, який застосовується органами публічної влади з метою забезпечення стабільності, добробуту та безпеки держави й окремого громадянина, які досягаються шляхом комплексного вирішення економічних, соціальних, адміністративних, політичних і правових питань [1].

Д. Денисюк розглядав ліцензійно-дозвільну систему стосовно діяльності поліції (органів внутрішніх справ) як вид діяльності, яку здійснюють відповідні органи в межах закріпленого в адміністративно-правових нормах порядку придбання, транспортування, зберігання, використання та збуту суворо визначених предметів і речовин, а також відкриття та функціонування певних підприємств і організацій із ме-

тою забезпечення особистої безпеки громадян, громадської безпеки й охорони громадського порядку [2].

Під дозвільною системою М. Ковалів, Ю. Назар, С. Серeda розуміють сукупність спеціальних правових засобів, що забезпечують регулювання відносин у різних сферах, які вимагають досягнення особливих державних станів (безпеки, громадського порядку та ін.) [3, с. 199].

Розгорнуте поняття дозвільної системи пропонує Ю. Сагайдак. Дозвільна система – це врегульована нормами права сукупність суспільних відносин між суб'єктами, наділеними публічно-владними повноваженнями, з одного боку, і юридичними та фізичними особами з приводу надання дозволів на здійснення діяльності та контролю за дотриманням правил із метою забезпечення безпеки особи, суспільства та держави – з іншого [4].

Однак усі зазначені погляди стосовно розуміння дозвільної системи сформовані на основі аналізу її функціонування в тій чи іншій галузі права. Загальну доктрину, в якій дозвільна система розглядається як інститут адміністративного права, пропонує Г. Лиско [5, с. 155].

Дозвільна система в адміністративному праві є видом державно-управлінських відносин, змістом яких є санкціонування, офіційне визнання допуску суб'єктів сфери діяльності, де потрібне професійне виконання різноманітних кваліфікаційних та адміністративних вимог щодо уникнення негативних наслідків.

Дозвільна система є формою попереднього контролю законності придбання спеціальної правоздатності, правового статусу суб'єкта дозвільної системи, поточного спостереження за виконанням вимог, що висуваються до дозволеної діяльності, і наступного за законністю припинення дозволеної діяльності.

Дозвільну систему доцільно розглядати як систему, що формується на основі правовідносин суб'єктів щодо легалізації здійснення того чи іншого виду діяльності. Дозвільна система – певні відносини двох суб'єктів, що мають різний публічно-правовий статус стосовно врегулювання та контролю під час здійснення діяльності в тій чи іншій сфері.

Розгляд дозвільної системи як діяльності органів публічної влади є неповним, оскільки зводить дозвільну систему до виконання лише однієї функції контролю. Дозвільна система – комплекс правовідносин, який охоплює не лише контрольну, а й функцію надання права, припинення правопорушень та ін.

Аналіз указаних поглядів на природу дозвільної системи дає змогу сформулювати визначення дозвільної системи, під якою розуміється

сукупність діяльності суб'єктів публічної влади з надання суб'єктам, не наділеним публічною владою, дозволу пролонгованої дії на здійснення певної діяльності, що потребує спеціального правового дозволу, контролю за дотриманням зазначеними суб'єктами спеціального законодавства, припинення правопорушень, позбавлення суб'єктів права здійснення певної діяльності.

Із наведеного визначення випливає, що основним елементом у термінологічному та в плані застосування права є дозвіл.

Дозвіл можна розглядати як інтегруючу основу в регламентації відповідних видів діяльності. Саме адміністративний дозвіл визначає сутність і зміст юридичного режиму здійснення відповідної діяльності. Конкретна мета відповідних режимів повинна визначатися нормативно, водночас важливо, щоб дозвільний порядок не повторював інші регулюючі процедури діяльності суб'єктів. Дозволи потрібні тільки у разі встановлення державою спеціальних адміністративно-правових режимів здійснення відповідної діяльності або використання певних об'єктів. Суть дозволу полягає у наданні особі не права здійснювати заборонені дії, а в забезпеченні кваліфікованого та безпечного здійснення діяльності. Словник української мови визначає дозвіл як надання права на здійснення чого-небудь, тобто документ, який посвідчує таке право [6].

Із юридичного погляду дозвіл має всі ознаки адміністративного акта. Він є індивідуальним правовим актом уповноваженого органу виконавчої влади про визнання або підтвердження державою виникнення, обмеження, переходу або припинення прав на об'єкти (предмети) дозвільної системи або на здійснення певної діяльності (дій). Дозвіл – це особливий юридичний акт визнання та закріплення державою прав на здійснення діяльності, використання об'єктів, що підлягають державному нагляду.

Уперше дозвіл як самостійний спосіб правового регулювання виокремив Х. Ярмакі, який вважає, що дозвіл за ступенем юридичного впливу є між правом і заборобою, але, на відміну від заборони, не перешкоджає зайняттю підприємницькою або іншою діяльністю [7, с. 200]. Суть дозволу полягає не в наданні права фізичній або юридичній особі здійснювати заборонені дії, а в забезпеченні кваліфікованого, технічно і технологічно обґрунтованого здійснення відповідної діяльності.

Дозвіл може бути самостійним елементом механізму правового регулювання. Водночас дозвіл як адміністративно-правовий акт не доцільно зводити до наглядових актів. Це самостійний адміністративно-правовий акт, що наділяє суб'єкта права певними повноваженнями.

Дозвіл як адміністративно-правовий акт, наділяючи суб'єкта права повноваженнями здійснювати той чи інший вид діяльності, стає способом контролю та моніторингу кількості й якості суб'єктів у певній сфері суспільного життя, дає змогу застосовувати ті чи інші адміністративно-правові способи примусу в разі порушення законодавства, припиняти протиправні дії суб'єктів.

Наприклад, дозволи у сфері державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців як адміністративно-правові акти зокрема визначають межі дії зазначених осіб шляхом установлення виду їх діяльності.

Щодо сфери телекомунікацій, то дозвіл є дозвільним актом, який дає право на здійснення певної діяльності, будучи своєрідним «фільтром» суб'єктів права у сфері телекомунікацій. Виходячи з своєї правової природи, дозвіл визначає сутність і зміст юридичного режиму здійснення відповідної діяльності, що охоплює: особливі правила для територій, об'єктів, предметів; спеціальний статус суб'єкта; спеціальні вимоги й умови здійснення діяльності або використання об'єкта; постійний контроль (нагляд) за виконанням режимних вимог.

Дозвіл як спосіб правового регулювання має галузеве забарвлення. Суб'єктивні права виникають не з огляду на закон, адресований невизначеному колу осіб, а внаслідок видання правового акта, адресованого конкретному суб'єкту. Дозвільний спосіб правового регулювання може бути застосований тільки за умови створення спеціальних організаційних структур, наділених владними повноваженнями, тобто він поєднує нормативне й індивідуальне правове регулювання.

Із формального погляду дозволи потрібні тільки у разі встановлення державою спеціальних адміністративно-правових режимів здійснення відповідної діяльності. Однак помилковим є твердження, що змістом таких режимів є відносна заборона.

Окремі дозвільні режими здійснення відповідної діяльності нещодавно отримали юридичне оформлення, хоча існують десятиліттями. Все це свідчить про необхідність поглибленого вивчення цього способу правового регулювання. Сучасна теорія права, розглядаючи дозвіл як адміністративну категорію, має різні підходи до розуміння його сутності.

Водночас дозвіл в адміністративному праві є, з одного боку, реалізацією комплексу заходів щодо надання суб'єктам господарювання дозволу на конкретний вид підприємницької діяльності; з іншого – дозвіл спрямований на здійснення уповноваженими органами наглядової діяльності за дотриманням установлених чинним законодавством вимог суб'єктами економічної діяльності.

Дозвільна система є і в сфері телекомунікацій. Для надання певних послуг, а також за потреби використання радіочастотного спектра, суб'єкти господарської діяльності (юридичні та фізичні особи) зобов'язані звертатися у відповідні державні органи з метою отримання спеціальних дозволів. Водночас необхідно надати у відповідні інстанції на розгляд низку документів, передбачених чинним законодавством, які містять певну інформацію, що підтверджує здатність і можливість виконувати роботи та надавати послуги. Відповідно до норм законодавства України, для отримання різних дозволів суб'єкти зобов'язані надавати заяви, форми яких спеціально розроблені та затверджені державними органами.

Дозвільна система у сфері телекомунікацій, відповідно до чинного законодавства України, охоплює: видачу дозволу на суднові радіостанції; видачу дозволу на будівництво, реконструкцію, проведення робіт щодо сухопутних ліній телекомунікацій при перетині державного кордону України та на прикордонній території; присвоєння (призначення) радіочастот або радіочастотних каналів для радіоелектронних засобів цивільного призначення; реєстрацію радіоелектронних засобів для створення фемтосот у мережах сухопутних рухомих радіотелекомунікацій стандарту IMT-2000/UMTS, 3G та ін.; ліцензування; реєстрацію; виділення радіочастотного спектра; розподіл і використання ресурсів нумерації; державну реєстрацію права власності на космічні об'єкти зв'язку (супутники зв'язку, в тому числі подвійного призначення); реєстрацію передачі відповідних прав на космічні об'єкти; виділення ліній телекомунікацій та їх реєстрацію.

Розглядаючи класифікацію адміністративних дозволів, необхідно виокремити множинність критеріїв їх розмежування. Дослідники (В. Мартиновський та інші) вирізняють спеціальний вид дозволу – ліцензії. Водночас наголошується на розмежуванні між поняттями «ліцензія» і «дозвіл» та проблемі їх правильного правозастосування [8, с. 115].

В. Ткаченко у виданні «Адміністративно-процедурні провадження у дозвільній системі в Україні: шляхи вирішення проблемних питань» загально класифікує адміністративні дозволи, виокремлюючи дозволи та ліцензії [9, с. 10–11].

В юридичній літературі вказуються такі види: ліцензія, дозвіл, спеціальний дозвіл, допуск, випуск, узгодження, пропуск, спеціальний пропуск, свідоцтво, огляд, затвердження, перевірка, експертиза, атестація, акредитація, диплом, сертифікат, схвалення типу транспортного засобу, квотування, спеціальне право, паспорт, мандат.

З огляду на дослідження авторів навчального посібника «Адміністративна діяльність» дозволи доцільно класифікувати за терміном дії; галузевою спрямованістю; ступенем обов'язковості; характером і обсягом прав і обов'язків, що виникають у результаті отримання дозволу; суб'єктом і характером його компетенції; об'єктом [10].

Відповідно до зазначених критеріїв, доцільно розмежовувати дозволи на: реєстрацію; ліцензування, що охоплює дозвіл, спеціальні дозволи, спеціальне право; підтвердження статусу особи (атестація, акредитація); підтвердження статусу предмета, пристрою, послуги (сертифікат, паспорт).

Аналіз наявних поглядів на класифікацію дозволів у адміністративному праві дає змогу стверджувати, що всі класифікації мають схожу структуру, відрізняючись один від одного лише наявністю проміжних варіантів дозвільних актів. Ці класифікації є загальними для адміністративного права.

Щодо телекомунікацій класифікацій не розроблено, тому доцільно опрацювати класифікації дозволів саме стосовно сфери телекомунікацій, оскільки зазначена сфера має специфічні особливості.

Із положень законів України від 18.11.2003 № 1280-IV «Про телекомунікації», від 06.09.2005 № 2806-IV «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» та від 02.03.2015 № 222-VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності» випливає, що до відносин у галузі телекомунікацій належать відносини, які пов'язані з:

- створенням і експлуатацією телекомунікаційної інфраструктури (проектування, будівництво телекомунікаційних мереж має свою особливу специфіку, лише частково регулюються законодавством про будівництво);
- використанням телекомунікаційних ресурсів радіочастотного спектра (нумерації, адресації, радіочастот), технологічних об'єктів телекомунікаційної інфраструктури;
- функціонуванням мережі Інтернет;
- наданням телекомунікаційних послуг на території України.

З огляду на положення законів, класифікація дозвільних процедур у сфері телекомунікацій повинна охоплювати: створення й експлуатацію всіх мереж телекомунікацій і споруд телекомунікацій; використання радіочастотного спектра; надання телекомунікаційних послуг. В основу класифікації покладено розподіл сфери телекомунікацій на певні підгрупи, залежно від галузі технологічної діяльності.

Класифікація дозвільних процедур у сфері телекомунікацій за характером регульованих технологічних процесів охоплює: реєстрацію використання спеціального обладнання та радіочастоти; видачу

дозволу на право здійснення спеціальних робіт. До першої категорії дозвільних процедур належать: видача дозволу на судові радіостанції; присвоєння (призначення) радіочастот або радіочастотних каналів для радіоелектронних засобів цивільного призначення; реєстрація радіоелектронних засобів для створення фемтосот (англ. Femtocell) в мережах мобільного радіозв'язку стандарту IMT-2000/UMTS 3G та ін. До другої категорії дозвільних процедур слід відносити видачу дозволів на будівництво, реконструкцію, проведення вишуквальних робіт для проектування ліній телекомунікацій; виділення радіочастотного спектра; розподіл і використання ресурсів нумерації та ін.

Класифікація дозвільних процедур у сфері телекомунікацій за характером суб'єктів: загальні, суб'єктами яких можуть бути будь-які фізичні й юридичні особи (наприклад, здійснення теле- і аудіотрансляції; спеціальні, суб'єктами яких може бути обмежений перелік осіб (приміром, у сфері військово-промислового комплексу, судноплавства тощо). Класифікація дозвільних процедур у сфері телекомунікацій можлива за терміном дії: разові – на проведення будівельних і вишуквальних робіт, інші дії, що мають обмежений у часі характер; довгострокові, які надають право на здійснення діяльності в галузі телекомунікацій на певний період, що можуть бути відкликані лише у разі порушення правил здійснення діяльності. Дозволи у сфері телекомунікацій можна класифікувати за критерієм територіальної дії – на території держави або окремої адміністративно-територіальної одиниці. Поділ дозвільних процедур за вказаними групами дає змогу систематизувати наявні види адміністративних дозвільних процедур у сфері телекомунікацій, розділивши їх відповідно до сутнісних особливостей дозвільного акта.

Висновки. Дозволи як способи правового регулювання у сфері телекомунікацій є сполучними ланками, що забезпечують взаємодію й інтеграцію всіх рівнів і елементів системи правового регулювання. Механізми правового регулювання у сфері телекомунікацій мають адміністративно-організаційні, адміністративно-правові й інформаційно-комунікаційні складові. Особливість адміністративно-правової складової механізму правового регулювання полягає в тому, що використовуються дозволи на підставі відповідних адміністративно-правових режимів.

Упровадження дозволів як способу правового регулювання у сфері телекомунікацій забезпечує цілісність інформаційної сфери, що розвивається згідно з певними закономірностями. Якщо ігнорувати

закономірності розвитку інформаційної сфери, зменшується ефективність упровадження інформаційних систем у всі сфери життєдіяльності суспільства.

1. Харитонов О. В. Дозвільна система в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. В. Харитонов. – Х., 2004. – 20 с.

2. Денисюк Д. С. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності ДАІ МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Д. С. Денисюк. – Х., 2010. – 20 с.

3. Адміністративна діяльність ОВС (особлива частина): навч. посібник / В. В. Серета, М. В. Ковалів, Ю. С. Назар та ін. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 582 с.

4. Сагайдак Ю. В. Перспективи вдосконалення правового регулювання дозвільної системи у сфері господарської діяльності / Ю. В. Сагайдак // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pap.in.ua/3_2016/32.pdf

5. Лиско Г. До питання природи дозвільного провадження та його місця у адміністративній процедурі / Г. Лиско // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. – 2013. – Вип. 58. – С. 152–156.

6. Тлумачний он-лайн словник української мови «Укрліт.org» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlit.org/slovyk/%D0%B4%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D1%96%D0%BB>

7. Ярмачі Х. П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні: монографія / Х. П. Ярмачі. – Одеса: Юрид. л-ра, 2006. – 336 с.

8. Мартиновський В. В. Дозвільна система – одна з форм реалізації виконавчої влади / В. В. Мартиновський // Наук. Вісник Херсон. ун-ту. Серія юридичні науки. – 2015. – Вип. 3. – Т. 2. – С. 113–117.

9. Ткаченко В. І. Адміністративно-процедурні провадження у дозвільній системі в Україні: шляхи вирішення проблемних питань / В. І. Ткаченко. – Луганськ: ЛДУВС, 2006. – 344 с.

10. Єсімов С. С. Телекомунікаційне право як одна з частин інформаційного права / С. С. Єсімов // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2013. – Вип. 10. – С. 171–174.

Бондаренко В. А., Пустовая Н. А. Разрешение как способ правового регулирования, классификация видов разрешений в области телекоммуникаций

Рассмотрены вопросы правового регулирования в сфере телекоммуникаций с точки зрения разрешительной системы в контексте европейских стандартов правового регулирования и национального права. Разрешительная система в сфере телекоммуникаций анализируется с позиции администра-

тивного права на основани особенностей правового регулирования в телекоммуникационной сфере.

Приведены различные виды классификаций разрешений, существующие в рамках национальной правовой системы, и предложена классификация разрешений, которые используются в области телекоммуникаций.

Ключевые слова: разрешительная система, разрешение, лицензия, телекоммуникации, классификация разрешений, правовое регулирование.

Bondarenko V. A., Pustova N. O. The permission as a method of legal regulation and classification of types of permissions in the field of telecommunications

Licensing system is one of the most important institutions of law. Having administrative and legal nature, the licensing system in the field of telecommunications is aimed at regulating relations of realization of informational rights and freedoms, limits of the permitted and unpermitted in the sphere of economic and entrepreneurial activities, and protection of foreign economic interests in Ukraine.

The current administrative legislation does not give a legitimate definition of such concepts as licensing authority, administrative permission, administrative licensing system, administrative licensing activities, licensing administrative and legal regime, administrative and licensing procedures, etc. This circumstance does not contribute to the creation of the acceptable doctrine of licensing system and the detection of limits of its application.

Permissions in telecommunications can be classified according to various criteria. Division of licensing procedures by groups allows you to systematize existing types of administrative licensing procedures in the field of telecommunications, dividing them in accordance with the essential features of the licensing act. Permission as a method of legal regulation in the field of telecommunication is a connecting link providing interaction and integration of all levels and elements of the system of legal regulation. Mechanisms of legal regulation in the field of telecommunications have administrative and organizational, administrative and legal, information and communication components.

The feature of administrative and legal component of the mechanism of legal regulation consists in permission based on the appropriate administrative and legal regimes. Introduction of permissions as a method of legal regulation in the telecommunications sector ensures the integrity of the information sphere that is developed according to certain regularities. It is necessary to take into consideration the regularities of the development of the information sector as it increases the effectiveness of the implementation of information systems in all spheres of the society.

Key words: licensing system, permission, license, telecommunications, classification of permissions, legal regulation.

Стаття надійшла 29 червня 2017 р.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Розглянуто теоретичні аспекти юридичної відповідальності суб'єктів публічного управління за порушення інформаційного законодавства України. Проаналізовано позитивну та ретроспективну юридичну відповідальність з позиції адміністративного та інформаційного права в інформаційній сфері у контексті адаптації чинного національного законодавства до вимог Європейського Союзу. Охарактеризовано наукові погляди на проблему юридичної відповідальності за вчинення інформаційних правопорушень у сфері публічного управління.

Ключові слова: публічне управління, юридична відповідальність, правопорушення, інформаційна сфера, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційного суспільства вимагає поглибленого формування концептуального загальнотеоретичного підходу до такого важливого правового явища, як юридична відповідальність за порушення інформаційного законодавства, результативність і ефективність реалізації якої залежить від розвитку механізмів удосконалення правових засад і державно-правових зв'язків між суб'єктами публічного управління в Україні.

Реалізація інституту юридичної відповідальності суб'єктів публічного управління за порушення інформаційного законодавства є одним із елементів системи стримувань і противаг, закріпленої Конституцією України з метою втілення принципу поділу влади.

Стан дослідження. Теоретичним підґрунтям дослідження слугували наукові праці, присвячені вивченню проблем юридичної відповідальності, а саме: В. Авер'янова, О. Андрійко, О. Бандурки, Ю. Битяка, Л. Білої, А. Васильєва, М. Вербенського, І. Голосніченка, Т. Гуржія, М. Долгополової, Є. Додіна, В. Зуй, Р. Калюжного, М. Коваліва, Т. Коломoeць, В. Колпакова, А. Комзюка, О. Кузьменко, Є. Курінного, В. Курила, О. Міленіна, Д. Лук'янця, Н. Нижник, В. Ортинського, О. Остапенка, В. Петкова, С. Петкова, А. Собакаря, М. Тищенко та ін. Попри те, що праці зазначених авторів, безперечно, мають теоретичне й практичне значення, юридична відповідальність суб'єктів публічного управління за порушення інформаційного законодавства потребує узагальнення правозастосовної практики та теоретичних досліджень.

Метою статті є дослідження змісту юридичної відповідальності суб'єктів публічного управління за порушення інформаційного законодавства України.

Виклад основних положень. Концепція юридичної відповідальності суб'єктів публічного управління за порушення інформаційного законодавства в юридичній науці та практиці розроблена недостатньою мірою, немає її системного правового регулювання, не повною мірою сформовано категоріальний апарат, що відповідає європейським реаліям. Якщо основою для юридичної відповідальності є правовий статус органу публічного управління або посадової особи, то відповідальність за порушення інформаційного законодавства як різновид юридичної відповідальності має бути базисом для подальшого зміцнення законності та правопорядку в країні, суверенітету й територіальної цілісності держави, що є невід'ємною умовою розвитку України як демократичної, соціальної та правової держави. У зв'язку з цим концепція юридичної відповідальності за порушення інформаційного законодавства повинна виступати не тільки в ролі теоретико-правової моделі державно-правового розвитку, але і мати практичне втілення в правовій системі України. При істотних змінах і реформах, що відбуваються в різних сферах функціонування держави, на перше місце виходять питання ступеня та рівнів відповідальності суб'єктів публічного управління перед громадянським суспільством за прийняті рішення. Тому акцентуємо на проблематиці позитивної та ретроспективної юридичної відповідальності за порушення інформаційного законодавства України, їх законодавчого забезпечення та правового регулювання. В. Гришук пише: «У філософській літературі останніх десятиліть не заперечується значення ретроспективної відповідальності, підкреслюється її вплив на формування позитивної відповідальності, а також те, що відповідальність ретроспективна не може повністю задовольнити потреби регулювання суспільних відносин» [1, с. 63].

Міжпредметні науки зв'язки феномену позитивної юридичної відповідальності простежуються в тому, що він є предметом дослідження не тільки юриспруденції. Позитивна юридична відповідальність має доволі цікаві системні зв'язки у філософії, соціології, історії, психології. Всі форми та види відповідальності, зокрема й юридичної, мають глибоко особистісну природу, спираються на внутрішній комплекс найскладніших психологічних переживань, різноманітних думок і почуттів, пережитих індивідом, безпосередньо пов'язані з інформаційним аспектом. Систему відповідних ціннісних уявлень, інтелектуальних і емоційних установок можна було б з умовністю назвати «почуттям відповідальності». Тому, розкриваючи методологічний бік

позитивної юридичної відповідальності, необхідно спиратися на інституціональний підхід, суть якого полягає в тому, що юридичний дозвіл не створює законного інтересу так же, як юридична заборона не припиняє його існування, а інтерес потрібно розглядати як інституційне явище в сфері права.

Цей підхід до реалізації юридичної відповідальності в інформаційній сфері вимагає детальнішої юридичної розробки, насамперед тому, що, так, як і суб'єктивне право, законний інтерес забезпечується правовими гарантіями – процедурами, порядками, умовами та строками здійснення юридичних дій, формами контролю над ними та відповідальністю. За допомогою інституціоналізації та реалізації законного інтересу приводяться в дію механізми юридичного захисту, ініціюючи відповідні правовідносини. Грунтуючись на інституціональному підході, методологічна складова інституту позитивної юридичної відповідальності в інформаційній сфері характеризується ознаками: системністю та відносною відокремленістю; імперативним методом, що застосовується в ролі основного, та диспозитивним і заохочувальним – у ролі додаткових; складною структурою й охоплює різні субінститути юридичної відповідальності, системними міжпредметними зв'язками; має закономірний характер, складні взаємозв'язки координації та субординації.

Поняття позитивної юридичної відповідальності в інформаційній сфері не може бути відірвано від поняття соціальної відповідальності й має розглядатися у взаємозв'язку як застосування загального поняття юридичної відповідальності до специфічних умов і властивостей права, правової діяльності, до регулювання правом поведінки людей. Ретроспективна сторона юридичної відповідальності в інформаційній сфері полягає у відповідальності за минуле, виконану дію, і має зазвичай негативний зміст, покарання за діяння, що має соціально шкідливі наслідки.

Перспективна відповідальність в інформаційній сфері виходить з продуманості дії, має позитивний характер і є найбажанішою формою відповідальності в суспільстві. У позитивній відповідальності виражається її соціально-демократичний характер, творча роль, вона супроводжується наданням особі або органу розмірних їй правових можливостей, вимагає активної діяльності суб'єкта права, спрямованої на досягнення певного результату. Позитивна юридична відповідальність в інформаційній сфері – це різновид соціальної відповідальності, що є формою реалізації юридичної відповідальності за допомогою правомірної поведінки суб'єктів права у вигляді обов'язку дотримання

вимог суспільства, що відображається в нормах права, які схвалені та підтримані державою.

Юридичну відповідальність за порушення інформаційного законодавства неможливо уявити і реалізувати, не розглядаючи її в двох аспектах – позитивному та ретроспективному, як неможливо зрозуміти сутність права без суб'єктивної й об'єктивної сторони. Х. Соломчак указує, що позитивна правова відповідальність – це правовідношення, в якому добровільно і свідомо реалізуються суб'єктивні права й обов'язки людини та яке об'єктивується у правомірній поведінці [2, с. 477].

Поняття «позитивна відповідальність» та її співвідношення з «ретроспективною відповідальністю» розглядаються в трьох основних напрямках досліджень зазначеного поняття: соціологічного; формально-юридичного, інституційно-функціонального. Співвідношення позитивної та ретроспективної відповідальності в інформаційній сфері є у межах першого напрямку. Л. Каленіченко зазначає, що аналіз нормативно-правових актів основних галузей права та відповідних їх джерел права, які закріплюють зміст галузевих видів юридичної відповідальності, дасть змогу проаналізувати юридичну відповідальність як явище об'єктивного права [3, с. 32].

Взаємозв'язок моральної та правової відповідальності в інформаційній сфері насамперед простежується в її позитивному аспекті, підкреслює її суб'єктивний характер і застосовується до будь-якого суб'єкта правових відносин, зокрема й до органів публічного управління.

На підставі вивчених у юридичній літературі підходів, концепцій і думок доцільно виокремити основні відмінності ретроспективної та позитивної відповідальності в інформаційній сфері.

Ретроспективна відповідальність – це відповідальність між державою й особою, яка порушила правову норму інформаційного законодавства. Це ставлення закріплено у нормах різних галузей права. Настає в результаті порушення формально визначених юридичних правил, де фіксується порушена правова норма, а міра покарання визначається в межах установлені для цього випадку санкції [4, с. 47].

В основі позитивної (перспективної) юридичної відповідальності є усвідомлення суб'єктом соціальної значущості своєї поведінки та контроль за його правомірним характером. Позитивна юридична відповідальність у інформаційній сфері має в своїй основі не тільки соціально-моральну, але й юридичну природу. Компонентами позитивної відповідальності є правомірна поведінка, суб'єктивне право, юридичний обов'язок, заохочення, соціальний інтерес, які можуть бути

закріплені в юридичних нормах. Це характерно для інформаційної сфери, де у регулюванні суспільних відносин важливу роль відіграють корпоративні норми та моральні кодекси.

Поняття позитивної юридичної відповідальності в інформаційній сфері не може бути відірвано від поняття соціальної відповідальності, а має розглядатися в тісному взаємозв'язку як застосування цього загального поняття до специфічних умов і властивостей інформаційного права, правової діяльності в інформаційній сфері, до регулювання правом поведінки людей в інформаційному просторі. Ретроспективна сторона юридичної відповідальності в інформаційній сфері полягає у відповідальності за протиправні посягання, в яких офіційна інформація, що охороняється, є предметом правопорушення або використана як засіб скоєння правопорушення за минулу, здійснену дію, і має зазвичай негативний зміст, покарання за діяння, що має соціально шкідливі наслідки.

Поняття юридичної відповідальності в інформаційній сфері єдине в її позитивному та ретроспективному розумінні, а її характер розкривається через однойменні форми реалізації юридичної відповідальності – позитивну (перспективну) форму реалізації і ретроспективну (негативну) форму реалізації.

Позитивна юридична відповідальність суб'єктів публічного управління в інформаційній сфері постає як система єдності правової, функціональної та персональної відповідальності, що складається з безлічі елементів, відносин, актів, які містять різні форми і вибір поведінки, розділених у часі та просторі на самостійні фази або стадії, послідовно змінюючи одна одну.

Система позитивної юридичної відповідальності суб'єктів публічного управління діє в інформаційній сфері в межах теорії соціальної відповідальності, елементами якої є суб'єкти, стосунки між якими визначають зміст відповідальності, яка представлена мірою відповідальності, обумовленої обставинами вчинення дій, за які відповідають суб'єкти.

Міра відповідальності реалізується через санкцію правової норми, яка більшою мірою має політико-правовий характер, обумовлений особливостями юридичної відповідальності загалом. Особливою сполучністю елементів такої структури є правові підстави застосування позитивної відповідальності, що зумовлено безпосереднім взаємозв'язком між різними правовими елементами, що входять до структури позитивної юридичної відповідальності суб'єктів публічного управління в інформаційній сфері та механізму її реалізації. Процес реалізації позитивної юридичної відповідальності суб'єктів публічного

управління в інформаційній сфері охоплює такі стани, як: правові умови, акти та процедури, аналіз мотивів, цілей, завдань, запланованих результатів та об'єктивні наслідки прийнятих і реалізованих рішень, які закріплюються нормативно.

Інститут позитивної юридичної відповідальності суб'єктів публічного управління в інформаційній сфері характеризується такими ознаками: системністю і відносною відокремленістю; використанням імперативного методу в ролі основного, але і диспозитивного разом із заохочувальним як додатковими; володіє складною внутрішньою структурою й охоплює різні субінститути юридичної відповідальності; характеризується системними міжпредметними зв'язками, складними взаємозв'язками координації та субординації.

Зміст категорії «позитивна юридична відповідальність» є необхідним елементом для будь-якого дослідження, присвяченого видам юридичної відповідальності, оскільки вона володіє основними ознаками юридичної відповідальності як родового стосовно них поняття, зокрема щодо суб'єктів публічного управління в інформаційній сфері.

Проте автоматичне поширення загальнотеоретичних знань про юридичну відповідальність на її галузеві види без урахування їх специфіки спричинить безліч логічних помилок і неправильних висновків. Це зумовлює використання особливої методології у вивченні позитивної відповідальності, зокрема методу герменевтичного кола, який передбачає постійне повернення від загальної категорії «юридична відповідальність» до поняття «позитивна відповідальність суб'єктів публічного управління в інформаційній сфері», стимулюючи загальну теорію юридичної відповідальності до постійного розвитку.

Позитивна юридична відповідальність суб'єктів публічного управління в інформаційній сфері пов'язана з юридичною відповідальністю через систему принципів, що мають логічний взаємозв'язок між собою, та з принципами права загалом. Принципи юридичної відповідальності – це основні положення, які виражають її сутність і соціальне призначення, визначають законодавчу та правозастосовну практику, стимулюють правомірну поведінку громадян. Позитивна юридична відповідальність у інформаційній сфері, як і право, не має і не може мати єдино правильного підходу до її розуміння. У цьому зв'язку її необхідно розглядати як багатоаспектне явище, не абсолютизуючи яку-небудь із її сторін. У цьому аспекті принципи позитивної юридичної відповідальності суб'єктів публічного управління в інформаційній сфері: справедливість, гуманізм, законність, невідворотність настання наслідків за дії і невинність діяння, водночас принципи справедливості, гуманізму та законності є і загальноправовими принципа-

ми, що нормативно закріплені в Конституції України, забезпечують основу для підвищення рівня правової культури суспільства [5, с. 270].

Розглядаючи принцип відповідальності при взаємодії суб'єктів публічного управління в інформаційній сфері, доцільно підкреслити, що діяльність суб'єктів публічного управління формується на принципі подвійної відповідальності перед населенням, інститутами громадянського суспільства та перед законом. Водночас наявні у чинному законодавстві принципи діяльності суб'єктів публічного управління: законність, підконтрольність, підзвітність, прозорість, невідворотність настання наслідків за дії, відповідальність за невиконання або неналежне виконання покладених обов'язків, є основоположною базою організації публічної влади й її діяльності в інформаційній сфері. До особливих принципів позитивної юридичної відповідальності суб'єктів публічного управління в інформаційній сфері належать принципи: раціональності, заснований на компетентності органів публічного управління; легальності, заснований на відкритості й підтримці влади населенням; легітимності, тобто законної підстави діяльності.

Будучи різновидом соціальної відповідальності, позитивна юридична відповідальність суб'єктів публічного управління в інформаційній сфері має свою структуру, під якою розуміють законодавчо закріплені й юридично пов'язані компоненти, реалізація котрих спрямована на забезпечення конституційної законності та відновлення правопорядку задля попередження правопорушень або застосування покарання до суб'єктів органів публічного управління. Інформаційна сфера є складною організованою системою і врегулювати її нормами однієї галузі права неможливо, законодавець прагне регламентувати правовідносини нормами різних галузей: цивільного, адміністративного, кримінального, інформаційного та ін. [6].

Інтенсивний розвиток теорії інформаційного права дає змогу сформулювати предмет його регулювання. Л. Коваленко зазначає: «Особливості архітекτονіки предмета інформаційного права полягають у тому, що він визначається на підставі поділу відповідних правових відносин за функціональним призначенням і складається умовно з 2-х рівнів.

Перший рівень формують відносини інформаційної діяльності, другий – відносини інформаційно-правового захисту. Обидва складники предмета інформаційного права перебувають у процесі інтенсивного формування, спрямовані на забезпечення реалізації різноманітних публічних і приватних потреб та інтересів фізичних і юридичних осіб в отриманні, розповсюдженні й захисті інформації» [7, с. 19].

З огляду на дослідження Л. Коваленко й А. Новицького [7; 8], вважаємо, що предмет інформаційного права – це частина суспільних відносин, яка пов'язана із створенням, формуванням, зберіганням, обробкою, поширенням, використанням інформаційних ресурсів і їх конкретних об'єктів, з управлінням у галузі формування та використання інформаційного ресурсу й інформаційного простору в суспільстві й окремих його структурах, з розвитком і використанням інформаційно-комунікаційних технологій і систем роботи з інформацією, з встановленням та реалізацією заходів щодо забезпечення безпеки в інформаційній сфері, з юридичною відповідальністю суб'єктів права у вказаних напрямках діяльності.

Акумуляючись в інформаційне суспільство, різні суб'єкти мають різну мету – пізнавальну, політичну, економічну. Однак не завжди досягнення обраних завдань здійснюється законним шляхом. Властивості інформації, її одержання, використання та поширення зумовлюють виникнення раніше не відомих науці та практиці видів злочинних посягань і способів їх учинення. Особливо небезпечні протиправні діяння з інформацією, що є у сфері публічного управління. Така інформація має значне управлінсько-правове навантаження, оскільки є засобом фіксації значущих юридичних фактів, впливає на здійснення владних операцій, дозволяючи та надаючи повноваження.

Інформаційні правопорушення в публічному управлінні мають свої межі. Публічне управління є у формі реалізації функцій публічної влади. Предметність у цьому випадку означає, що функції органів публічної влади пов'язані з певними, об'єктивно існуючими, явищами, предметами, що є відображенням матеріального світу, засвоєного діяльністю людини, зокрема органами державного та місцевого управління та посадовими особами взагалі [9, с. 54].

Використання засобів правового регулювання в усіх галузях управління виявляється як закономірність взаємозв'язку держави та права. Водночас офіційна інформація, що охороняється та яка є у обігу в сфері публічного управління, – предмет дослідження.

У ст. 27 Закону України від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ «Про інформацію» передбачено, що порушення вимог закону тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України.

Інформаційне право за ознаками відповідає комплексній галузі права, тому доцільно на підставі чинного національного законодавства та правових позицій Європейського суду з прав людини, ґрунтуючись на нормах Закону України від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ «Про інформацію», з позиції математичної логіки, всі інформаційні право-

порушення у сфері публічного управління класифікувати й об'єднати в самостійну категорію [10, с. 341].

Зазначений підхід дає змогу розглядати взаємний зв'язок позитивної юридичної відповідальності суб'єктів публічного управління в інформаційній сфері, яка має свою структуру, під якою розуміють законодавчо закріплені й юридично пов'язані компоненти, реалізація яких спрямована на забезпечення конституційної законності та відновлення політичного правопорядку з метою попередження правопорушень або застосування покарання до суб'єктів органів публічного управління і ретроспективною відповідальністю за порушення інформаційного законодавства.

Інформаційне правопорушення представлено як різновид соціального конфлікту, заборонена нормами права взаємодія суб'єктів інформаційної сфери, суперечність інтересів його учасників. Сутнісні характеристики інформаційних конфліктів і співвіднесення їх з ознаками юридичного конфлікту автор пов'язує з існуванням причин і умов правопорушень в інформаційній сфері.

Висновки. Правоохоронна роль інституту інформаційної відповідальності безпосередньо пов'язана з забезпеченням законності в інформаційній сфері публічного управління, захистом прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Основне призначення інформаційної відповідальності полягає насамперед у правовому захисті інформаційно-правових норм і відносин, що охоплює поняття позитивної та ретроспективної юридичної відповідальності. Водночас важливо, що в межах інформаційної діяльності забезпечується охорона не тільки інформаційно-правових відносин, але і суспільних відносин, що становлять предмет регулювання інших галузей права (цивільного, фінансового, адміністративного, трудового, митного тощо).

1. Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини. – 2-ге вид., перероб. і допов. / В. К. Гришук. – Хмельницький, Хмельницьк. ун-т управ. та права, 2013. – 768 с.

2. Соломчак Х. Б. Позитивна правова відповідальність людини: філософсько-правовий вимір / Х. Б. Соломчак // Наук. вісник ЛьвДУВС. Серія юридична. – 2013. – № 3. – С. 469–479.

3. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність як явище об'єктивного права / Л. І. Каленіченко // Право і безпека. – 2016. – № 2 (61). – С. 31–37.

4. Ковалів М. В. Основи управління в органах внутрішніх справ України: навч.-практ. посібник / М. В. Ковалів. – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 340 с.

5. Терещук М. М. Позитивна юридична відповідальність в публічному праві: теоретичний аналіз / М. М. Терещук // Молодий вчений. – 2016. – № 7 (34). – С. 268–271.

6. Кафтя А. А. Інформаційне право як галузь права: плюралізм наукових підходів / А. А. Кафтя // Громадська організація «Глобальна організація союзницького лідерства». – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goal-int.org/інформаційне-право-як-галуз-права-плюралізм-наукових-підходів/>

7. Коваленко Л. П. Інформаційне право України: проблеми становлення та розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Л. П. Коваленко. – Х., 2014. – 37 с.

8. Новицький А. М. Місце ІТ-права в загальній системі інформаційного права / А. М. Новицький // ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: зб. матеріалів наук.-практ. конф. – Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2016. – С. 116–120.

9. Бабенко В. І. Щодо визначення функцій діяльності органів публічної влади / В. І. Бабенко // Європейські перспективи. – 2014. – № 1. – С. 51–55.

10. Математический энциклопедический словарь / гл. ред. Ю. В. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1988. – 847 с.

Есимов С. С. Юридическая ответственность субъектов публичного управления за нарушение информационного законодательства Украины

Рассматриваются теоретические аспекты юридической ответственности субъектов публичного управления за нарушения информационного законодательства Украины. Анализируется положительная и ретроспективная юридическая ответственность с позиции административного и информационного права в информационной сфере в контексте адаптации действующего национального законодательства к требованиям Европейского Союза. Охарактеризованы научные взгляды на проблему юридической ответственности за совершение информационных правонарушений в сфере публичного управления.

Ключевые слова: *публичное управление, юридическая ответственность, правонарушение, информационная сфера, Европейский Союз.*

Yesimov S. S. Legal responsibility of subjects of public administration for violations of information legislation of Ukraine

The article deals with the theoretical aspects of legal responsibility of subjects of public administration for violations of information legislation of Ukraine. The positive and retrospective legal responsibilities of administrative and information law within the information sphere in the context of the adaptation of existing national legislation to the requirements of the European Union are analyzed. Main scientific views on the issue of legal responsibility for committing information offences in the field of public administration are characterized.

As a kind of social responsibility, positive legal responsibility of subjects of public administration within the information sphere has its own structure, which refers to the legally fixed and legally related components, the implementation of which is aimed at ensuring the constitutional legality and the renewal of law and

order for the prevention of delinquency or the application of penalties to the subjects of the bodies of public administration. The information sphere is a complex organized system and it is impossible to regulate it by norms of one branch of law, the legislator seeks to regulate legal relations by norms of different branches of law: civil, administrative, criminal, information, etc.

Law enforcement role of the institution of the information responsibility is directly associated with the provision of rule of law within the information sphere of public administration, protection of the rights, freedoms and lawful interests of individuals and legal entities. The main purpose of information responsibility is legal protection of information and legal norms and relations, concerning the concepts of positive and retrospective legal responsibility. Thus it is important within the information activities to provide the protection not only of information and legal relations, but also social relations that make up the subject of the regulation of other branches of law (civil, financial, administrative, labor, customs, etc.).

Key words: public administration, legal liability, offence, information sphere, European Union.

Стаття надійшла 29 червня 2017 р.

УДК 342.92

М. В. Ковалів,
В. С. Боровікова

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ З ВИЯВЛЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ГРОМАДСЬКИХ МІСЦЯХ

Опрацьовано нормативно-правову базу, що регламентує діяльність поліцейських з виявлення правопорушень у громадських місцях. Визначено, що насамперед потрібно: уніфікувати поняття «громадське місце», класифікувати їх, удосконалити законодавство у частині окреслення правових меж дій поліцейських під час виявлення правопорушень у громадських місцях, упровадити технічні засоби спостереження.

Ключові слова: громадське місце, поліцейські, правопорушення.

Постановка проблеми. Органи Національної поліції України повинні реалізувати принципи, засновані на визнанні загальнолюдських цінностей, поваги до прав і свобод людини, визнанні їх пріоритету у взаєминах із державою. Водночас зміни у соціально-еконо-

мічній і політичній ситуації в державі зумовлюють необхідність формування нових підходів до вирішення проблем у правоохоронній сфері, що неможливо здійснити без чіткого правового регулювання.

Стан дослідження. Аналізом забезпечення діяльності поліцейських з виявлення правопорушень у громадських місцях у вітчизняній науковій літературі займались видатні вчені-кримінологи і криміналісти (Н. Д. Дурманов, І. Н. Даньшина, В. Ф. Кириченко, А. Ф. Кузнецова та інші), а також представники науки адміністративного права (зокрема В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, І. П. Голосніченко, Ю. В. Дубко, В. О. Заросило, Р. А. Калюжний, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Є. Б. Кубко, В. М. Куліш, Є. В. Курінний, О. В. Негодченко, В. І. Олефір, В. І. Осадчий, В. П. Петков, Д. В. Приймаченко, Г. О. Пономаренко, Т. О. Проценко, С. Г. Стеценко, Ю. С. Шемшученко, В. К. Шкарупа, Х. П. Ярмакі).

Метою статті є висвітлення питань законодавчого забезпечення діяльності поліцейських з виявлення правопорушень у громадських місцях.

Виклад основних положень. Одним із головних завдань підрозділів поліції, які забезпечують охорону громадського порядку, є активна, наступальна боротьба з будь-якими правопорушеннями в громадських місцях.

До громадських належать місця, що використовуються громадянами для спільного відпочинку, пересування, проведення масових заходів та інших потреб (вулиці, площі, вокзали, аеропорти, магазини, кафе, бари, ресторани, музеї, клуби, пляжі в період їх роботи, а також громадський транспорт під час перебування в ньому громадян, ділянки лісу, поля під час проведення на їх території організованих масових зібрань, приміщення вокзалів, пасажирські (приміські) потяги, літаки, катери, пароплави, перони, платформи, пристані й інші місця під час очікування посадки та висадки пасажирів) [1].

Поняття «громадське місце» законодавчо закріплене в Законі України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» від 22.09.2005 № 2899-IV, де зазначено, що громадське місце – це частина (частини) будь-якої будівлі, споруди, яка доступна або відкрита для населення вільно чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, в тому числі під'їзди, а також підземні переходи, стадіони [2].

Переважно у законодавчих і нормативних актах міститься лише перелік таких місць, наприклад:

– у ст. 178 КУпАП (із змінами, внесеними згідно з Указом ПВР № 316-11 від 29.05.1985, законами України № 55/97-ВР від 07.02.1997, № 2342-III від 05.04.2001, № 1824-VI від 21.01.2010, № 2744-VI від 02.12.2010) надано перелік місць, заборонених для розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв: вулиці, закриті спортивні споруди, сквери, парки, всі види громадського транспорту (включаючи транспорт міжнародного сполучення) [3];

– у ст. 316 Кримінального кодексу України міститься заборона публічного або незаконного вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян [4];

– згідно з ст. 24 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту населення від впливу шуму», до захищених місць належать: 1) житлові будинки і прибудинкові території; 2) лікувальні, санаторно-курортні заклади, будинки-інтернати, заклади освіти, культури; 3) готелі і гуртожитки; 4) розташовані у межах населених пунктів заклади громадського харчування, торгівлі, побутового обслуговування, розважального та грального бізнесу; 5) інші будівлі і споруди, в яких постійно чи тимчасово перебувають люди; 6) парки, сквери, зони відпочинку, розташовані на території мікрорайонів, і групи житлових будинків [5].

У Наказі Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 № 139 в редакції від 30.06.2017 «Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань» [1] указано, що до Реєстру включаються відомості про кримінальні правопорушення, вчинені в громадських місцях.

Не вважаються такими, що вчинені у громадських місцях, кримінальні правопорушення, що вчиняються протягом тривалого часу (продовжувані кримінальні правопорушення), та кримінальні правопорушення, вчинені у приміщеннях, відведених для проживання (хоча б тимчасово), і тих, які виконують функції житла (власні домоволодіння, квартири, жилі кімнати будівель та приміщень готелів, гуртожитків, санаторіїв, пансіонатів, профілакторіїв, будинків відпочинку, кемпінгів), учинені в місцях загального користування за місцем проживання, на сходах, сходовій клітці, на горищах, у підвалах, ліфтах жилих будинків, учинені на території підприємств, установ та організацій (незалежно від обмеження до них доступу адміністрацією), крім випадків, коли особи, які знаходяться у вказаних місцях, своїми неправомірними діями порушують інтереси сторонніх осіб (наприклад особа, перебуваючи на балконі чи у вікні квартири, викрикує непристойні слова або своїми діями порушує спокій громадян) (п. 21).

А також, не вважаються громадськими місцями території залізничних станцій, морських і річкових портів, аеропортів, вантажних районів та дворів, контейнерних площадок, території підприємств, установ та організацій залізничного, морського, річкового та повітряного транспорту, які не пов'язані з обслуговуванням пасажирів та які мають обмежений доступ (п. 22).

Із загальної кількості кримінальних правопорушень, учинених у громадських місцях, вирізняються вуличні. Вулиця – відкрита частина території міста чи населеного пункту (крім приміщень і будівель), на якій перебувають громадяни, рухається транспорт і до якої є вільний доступ у будь-яку пору року та час доби. Також вулицею вважається проїжджа частина дороги, у тому числі автомагістралі, тротуари, площі, проспекти, бульвари, набережні, мости, шляхопроводи, естакади, проїзди, зупинки громадського транспорту, парки, сквери, провулки, завулки, двори, за винятком приватних домоволодінь, включаючи зелені насадження та елементи благоустрою (п. 23).

Окрім того, до кримінальних правопорушень, що вчинені в умовах вулиці, належать: крадіжки з ресторанів, кафе, закладів громадського харчування, магазинів, ларків, кіосків, транспортних засобів, інших об'єктів, якщо проникнення в них здійснено безпосередньо з вулиці; незаконне заволодіння транспортним засобом, якщо він знаходився на вулиці, біля будинків, на стоянках, які не охороняються (п. 24) [1].

В Інструкції про єдиний облік злочинів наведено перелік громадських місць. Так, у графі 22 розділу 1 «Статистична картка на виявлений злочин» зазначено, що громадським місцем є: вулиця, площа, парк, сквер; міський громадський транспорт; ринок, інші місця, а для транспортних підрозділів: поїзд далекого прямування; літак; пароплав; приміський поїзд; вокзал, станція, аеропорт, річний, морський порт, інші місця. Однак у цій Інструкції вказано, що в разі виявлення технічних або методологічних помилок минулих років коригування у звітах не проводиться, а допущені помилки відображаються у спеціальній записці, яка додається до звіту про злочинність [6].

У Наказі МВС України «Про затвердження Положення про патрульну службу МВС» від 02.07.2015 № 796 ідеться про цілодобове патрулювання території обслуговування з метою забезпечення належної охорони громадського порядку, громадської безпеки та контролю за дотриманням правил дорожнього руху, забезпечення його безпеки. За необхідності поліцейські здійснюють регулювання дорожнього руху. Тобто взагалі не виокремлено місце проведення такої діяльності

(на відміну від п. 1 «Статуту патрульно-постової служби міліції», де було чітко зазначено, що ця діяльність здійснюється на вулицях, площах, в парках, на транспортних магістралях, у портах, аеропортах та інших громадських місцях [7]).

У проекті Закону України «Про цивільну зброю і боєприпаси» поняття громадське місце визначається, як територія або приміщення для потенційного перебування невизначеного кола осіб з вільним доступом, доступом за плату, чи за запрошенням (вулиці, парки, сквери, громадський транспорт, громадські заклади, державні установи, будь-які будівлі чи їх частини загального користування, під'їзди, підземні переходи, стадіони, магазини тощо). Житло, домоволодіння та прибудинкова територія, яка перебуває у приватній власності фізичної особи, не є громадським місцем [8].

Отже, уніфікація поняття «громадське місце», чітка класифікація громадських місць та їх закріплення у законодавстві України сприятиме ефективнішому виконанню завдань, покладених на поліцейських щодо виявлення правопорушень у громадських місцях.

Нормативно-правовою основою діяльності поліцейських з виявлення правопорушень у громадських місцях є Конституція України, закони України, постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, міжнародні правові норми, ратифіковані в установленому порядку, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, накази Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції України, рішення органів місцевого самоврядування та органів державної виконавчої влади, прийняті в межах їх компетенції.

На основі цих правових актів МВС України видає інструкції, положення, вказівки, статuti тощо. Наприклад, «Інструкція з організації планування в системі Національної поліції України», затверджена наказом МВС від 24.12.2015 № 202, «Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції», затверджена наказом МВС від 06.11.2015 № 1376, «Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події», затверджена наказом МВС від 06.11.2015 № 1377, «Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі», затверджена наказом МВС від 07.11.2015 № 1395, «Інструкція про порядок зберігання, видачі, приймання, використання нагрудних відеокамер (відеореєстраторів) працівниками патрульної поліції та доступ

до відеозаписів з них», затверджена наказом ДПП НПУ від 03.02.2016 № 100, та ін.

Як наголошувалося, для забезпечення публічної безпеки та правопорядку, попередження, виявлення або фіксування правопорушення, охорони громадської безпеки та власності, забезпечення безпеки осіб, а також забезпечення дотримання правил дорожнього руху застосовуються технічні прилади та технічні засоби, що мають функції фото- та кінозйомки, відеозапису. В процесі здійснення цієї діяльності поліцейські мають керуватися нормами, встановленими у ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію» та у Наказі Національної поліції України Департаменту патрульної поліції «Про затвердження Інструкції про порядок зберігання, видачі, приймання, використання нагрудних відеокамер (відеореєстраторів) працівниками патрульної поліції та доступ до відеозаписів з них». Цим Наказом регламентується порядок користування, зберігання, архівації, використання та надання третім особам відеозаписів із нагрудних відеокамер (відеореєстраторів). Використання засобів відео-, фотозйомки також передбачені Наказом Національної поліції України «Про затвердження Порядку взаємодії територіальних органів та підрозділів Національної поліції України під час організації охорони об'єктів органами поліції охорони» від 08.11.2016 № 1175, де зазначається, що підготовка до оперативно-тактичних навчань передбачає: не тільки розробку тактичного задуму, плану-сценарію навчання, ввідних завдань; підготовку керівників, учасників навчань, матеріально-технічного забезпечення, місця проведення навчань, організацію зв'язку, а й використання засобів відео-, фотозйомки. За результатами навчань зібрані фото- та відеоматеріали можуть бути використані у створенні навчального фільму для демонстрації поліцейським та працівникам поліції, які не брали участі в оперативно-тактичному навчанні.

У проекті Закону України «Про цивільну зброю і боєприпаси» передбачається здійснення фотофіксації та детальний опис стану зброї і встановленого додаткового обладнання у процесі вилучення зброї.

Поліція, відповідно до покладених на неї завдань, регулює дорожній рух та здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі (ще один можливий елемент до визначення поняття «громадське місце» – *Б. В.*) [9]. Це є одним із напрямів діяльності поліцейських з виявлення правопорушень у громадських місцях.

Дослідження проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху потрібно розглядати через поліцейську функцію охорони громадського

порядку та громадської безпеки. Безпеку дорожнього руху у вузькому розумінні слід трактувати як специфічну складову громадського порядку та громадської безпеки, а в широкому – як частину національної безпеки. Безпека дорожнього руху визначена складовою національної безпеки, правотворча і правозастосовна діяльність уповноважених органів з захисту конституційно закріплених життєво важливих інтересів, насамперед життя, прав і свобод, а також інтересу щодо реалізації потреб у переміщенні учасників дорожнього руху – громадян, осіб без громадянства та іноземців – пішоходів і водіїв.

Забезпечення дотримання Правил дорожнього руху, на нашу думку, також неможливе без застосування технічних приладів і технічних засобів. Деякі кроки до регулювання цієї сфери є зроблені. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» від 14.07.2015 № 596-VIII доповнено ст. 14² КУпАП України «Відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі». Згідно з котрою, адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, які зафіксовані в автоматичному режимі (за допомогою технічних засобів, що дають змогу здійснювати фотозйомку або відеозапис та функціонують відповідно до законодавства про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах), несуть юридичні та фізичні особи, за якими зареєстровано транспортний засіб. А також зазначено, що постанова у справі про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, крім інших обов'язкових елементів, повинна містити відмітку про технічний засіб, яким здійснено фото- або відеозапис.

Водночас декілька законопроектів, в яких визначено ті чи інші нюанси фото- та відеофіксації, знаходяться на різних етапах розгляду, а саме: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху», «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України» (щодо запровадження відеофіксації першого допиту затриманого)» та ін.

Висновки. По-перше, уніфікація поняття «громадське місце», чітка класифікація громадських місць та їх закріплення у законодавстві України сприятиме ефективнішому виконанню завдань, покладених на поліцейських, з виявлення правопорушень у громадських місцях.

По-друге, аналізуючи правові основи діяльності поліцейських в Україні, можемо стверджувати, що правовою основою організації

та діяльності поліцейських в Україні є Конституція та закони, а також нормативно-правові акти, в яких визначаються статус, права та обов'язки, відповідальність працівників поліції. Процес постійного вдосконалення нормативно-правової бази, що окреслює правові можливості поліцейських під час виявлення правопорушень, зокрема й у громадських місцях, підтверджується прийняттям Наказу НПУ «Про запровадження нових форм і методів роботи територіальних підрозділів ГУНП у Київській, Львівській та Харківській областях» від 22.01.2016 № 53.

По-третє, зміцнення гарантій прав громадян у сфері громадського порядку залежить не тільки від оновлення законодавства, але й від удосконалення організаційної структури поліції та взаємодії її органів; підвищення кваліфікації співробітників поліції; їх технічного, матеріального та психологічного забезпечення.

Отже, запровадження технічних засобів спостереження й удосконалення форм і методів роботи поліції – це один із головних способів вирішення проблеми контролю за станом правопорядку в громадських місцях.

Потрібно брати до уваги й досвід країн Європейського Союзу, який активно запозичується іншими державами, тому є перспективним напрямом подальших досліджень у цій сфері.

1. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: Наказ Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 № 139 в редакції від 30.06.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>

2. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення: Закон України від 22.09.2005 // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст. 565.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення (станом на 26.10.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

4. Кримінальний кодекс України (станом на 03.09.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту населення від впливу шуму: Закон України від 03.06.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 36. – Ст. 434.

6. Інструкція про єдиний облік злочинів, затверджена наказом Генеральної прокуратури України від 26.03.2002 № 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0020900-02>

7. Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України: затверджено Наказом МВС України від 28.07.1994 р. № 404 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0213-94>

8. Про цивільну зброю і боеприпаси: Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52809

9. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 // Голос України. – 2015. – № 141–142.

Ковалив М. В., Боровикова В. С. Некоторые проблемные вопросы законодательного обеспечения деятельности полицейских по выявлению правонарушений в общественных местах

Произведен обзор нормативно-правовой базы, регламентирующей деятельность полицейских по выявлению правонарушений в общественных местах. Определена первоочередная необходимость унификации понятия «общественное место», их классификации, усовершенствования законодательства в части определения правовых границ действий полицейских при обнаружении правонарушений в общественных местах, внедрения технических средств наблюдения.

Ключевые слова: общественное место, полицейские, правонарушения.

Kovaliv M. V., Borovikova V. S. Some Problematic Issues of the Legislating Implementation of Police Activity Concerning Detection Crimes in Public Places

The fulfillment of the tasks facing the National Police of Ukraine covers the realization of the principles, established by the universal values, respect to human rights and freedoms, recognition of their priority in relations with the state. Changes in social economical and political situation in the state predetermine the necessity of the formation of the new approaches for solving the problems in the law enforcement sphere, that can't be fulfilled without detailed legal regulation.

That is why our aim is to determine the ways of the optimization of the police activity concerning detecting crimes in public places and guarantee of rights and freedoms of the citizens in this sphere.

One of the main tasks of the units, providing the public order safety is active fight with any crimes committed in public places. The notion «public place» is fixed in the Law of Ukraine «On Prevention and Control of Tobacco Harms on the Health of the Citizen of Ukraine» from 22.09.2005. The majority of legislative and normative acts don't define such notion, just give the list of such places.

According to the legislature the data of the criminal offences, committed in public places are recorded in the Register. The criminal offences, committed for a long period of time and criminal offences, committed in living quarters can't be considered as criminal offences committed in public places. From the total number of criminal offences, committed in public places street offences are stand out.

Detecting offences, committed in public places, police officers applying the normative-legal database and technical means and equipments.

Therefore, for the effective fulfillment of the task, the notion «public place» should be unified and public places clearly and firmly classified and fixed in the

legislature of Ukraine, as well as continuously improve the normative-legal database, that defined the legal possibilities of the police officers while detecting offences, strengthen the guarantee of the rights of citizens in the sphere of public order through the improvement of organizational structure of the police and cooperation of its bodies; improvement of professional qualification of police workers; their technical, material and psychological implementation.

Key words: *public place, police officers, offences, the Law of Ukraine.*

Стаття надійшла 21 серпня 2017 р.

УДК 342.95:111.5(477)

В. В. Серета

НАДЗВИЧАЙНІ ПРАВОВІ РЕЖИМИ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Досліджено надзвичайні правові режими у сфері публічного права в Україні. На підставі системного аналізу розглянуто особливості правового регулювання, характерного надзвичайним правовим режимам у галузях права, які належать до публічного права, у контексті необхідності забезпечення територіальної цілісності держави, боротьби з сепаратизмом. Проаналізовано вплив міжнародного права на формування надзвичайних правових режимів із метою подальшого розвитку системи управління державою в умовах надзвичайного стану і в особливий період.

Ключові слова: *правовий режим, правове регулювання, надзвичайні правові режими, публічне право.*

Постановка проблеми. В Україні актуальними є питання про підвищення цінності та ролі права, зміну характеру правового регулювання й реформування правової системи у зв'язку з європейською інтеграцією. Зміни, що відбулися останніми роками в економічній, політичній, соціальній, духовній сферах, не могли не відобразитися на її правовій системі, що зумовило формування особливого підходу до вибору юридичних засобів для регламентації суспільних відносин. За допомогою правового регулювання надзвичайних режимів, які мають і обмежувальний, і стимулюючий характер, вирішується низка завдань, що повинні виконати суспільство і держава. З огляду на це, актуальною стає проблема режимного регулювання та необхідність теоретико-правового вивчення надзвичайних правових режимів, що використовуються в різних галузях публічного права, у вирішенні проблем забезпечення територіальної цілісності держави й боротьби з сепаратизмом.

Стан дослідження. У роботах провідних науковців, зокрема: В. Авер'янова, О. Барабаша, Ю. Битяка, С. Єсімова, В. Колпакова, Д. Коссе, О. Кузьменко, Р. Калюжного, М. Коваліва, Т. Мінки, В. Настюка, О. Остапенка, Є. Стрільченко, О. Яковлева тією чи іншою мірою проаналізовано питання про надзвичайні правові режими.

Метою статті є висвітлення проблемних питань, які стосуються надзвичайних правових режимів у сфері публічного права.

Виклад основних положень. Реалізація Указу Президента України від 25 вересня 2017 року № 283/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 вересня 2017 року «Про Концепцію реформування та подальшого розвитку системи управління державою в умовах надзвичайного стану і в особливий період» вказує на потребу в особливих регулятивних формах – надзвичайних правових режимах, які дають змогу організувати діяльність органів держави в складних, нестандартних ситуаціях [1].

Як зазначають В. Дитюк і С. Єсімов, розглядаючи особливості нормативно-правового регулювання забезпечення публічної безпеки в країнах Європейського Союзу, організаційно-правовий механізм нормативно-правового забезпечення безпеки України з урахуванням досвіду європейських країн у теоретико-методологічному плані ґрунтується на відповідних концептуальних положеннях і як специфічний напрям державної політики не обмежує свою дію лише правоохоронною сферою державного управління й складається з сукупності економічних, правових, організаційних та інших заходів щодо попередження загроз публічній безпеці, ліквідації наслідків, їх проявів і органічно пов'язаний із соціально-економічними, адміністративно-правовими реформами [2, с. 23].

У контексті дослідження О. Балинської це зумовлено ускладненими воєнними реаліями та новітніми технологіями. Пошук шляхів вирішення цієї проблеми міститься в багатьох наукових галузях і потребує міждисциплінарного підходу [3, с. 10].

Вивчення надзвичайних правових режимів із позицій різних галузей права дає змогу розглянути їх особливості в вузькоспеціалізованому вигляді, зрозуміти відмінні риси залежно від характеру складних суспільних відносин і використаних прийомів правового регулювання. Загальнотеоретичне дослідження проблеми використання надзвичайних правових режимів у сфері публічного права матиме позитивний вплив на правотворчу та правозастосовну діяльність.

В юридичній науці неоднозначним є питання про те, які галузі права належать до публічного права, що має важливе значення під час

розгляду питання про особливості надзвичайних правових режимів у сфері публічного права. У цьому аспекті юридичний пріоритет має воля органів державної влади, регулювання є централізованим і формується на засадах субординації. До системи публічного права, на думку П. Рабіновича, входять конституційне, адміністративне, фінансове, кримінальне, екологічне, кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне та міжнародне публічне право [4, с. 29].

Виявлення й аналіз особливостей надзвичайних правових режимів у галузях публічного права має здійснюватися за допомогою встановлення предметно-функціональних зв'язків між останніми. В юридичній літературі висловлюється думка, що між галузями права є різноманітні функціональні зв'язки, з огляду на це, особливості правових режимів у конституційному, адміністративному, митному, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому, кримінальному та земельному праві (щодо прав на землю, пов'язаних з інтересами держави та суспільства) розглядаються як особливості правових режимів у сфері публічного права.

Наявні у сфері публічного права роботи, присвячені вивченню правового режиму, проводилися переважно з позиції науки адміністративного права та дають змогу констатувати про відсутність на теоретичному рівні комплексного вивчення питання, яке стосується сутності правових режимів у галузях публічного права й у сфері публічного права загалом.

Правові надзвичайні режими у сфері публічного права (порівняно з правовими режимами в публічному праві) мають такі особливості: формуються за допомогою юридичних засобів обмежувального характеру (заборон, призупинень та ін.); в межах правових режимів основним методом правового регулювання є імперативний із переважання дозвільного типу правового регулювання; закріплюються на рівні законодавчих і відомчих нормативних актів; спрямовані на припинення протиправної поведінки, можливості вчинення протиправних діянь, захист законних інтересів особи, суспільства, держави; пов'язані з виникненням публічних правових відносин, де одним із суб'єктів є держава в особі державних органів або посадових осіб; юридичні засоби-стимули мають гарантуючий характер, дозволяючи виконувати суб'єктам покладені на них юридичні обов'язки.

Незважаючи на те, що в кожній із галузей публічного права правові режими мають свою специфіку, пов'язану з предметом і методом правового регулювання, правові режими у сфері публічного права мають деякі особливості.

По-перше, надзвичайні правові режими у сфері публічного права формуються за допомогою юридичних засобів обмежувального

характеру (заборона, призупинення тощо). Переважно в правовому регулюванні за допомогою надзвичайних правових режимів у галузях публічного права використовуються правові засоби обмежувальної спрямованості у виді правових обмежень, заборон, призупинень, в окремих випадках застосовуються позитивні зобов'язання та рекомендації, які сприяють зниженню негативної активності суб'єктів, що означає спрямованість правового регулювання.

Переважає використання конкретних юридичних засобів обмежувального характеру в правовому регулюванні визначається залежно від характеру регульованих суспільних відносин, меж правової активності суб'єктів, характером ситуації, що складається, та цілями конкретного особливого порядку, визначеного законодавцем.

Юридичні засоби обмежувального характеру переважно застосовуються у надзвичайних правових режимах у сфері публічного права, встановлюють межу у використанні суб'єктами юридичних можливостей, впливають на юридичну активність суб'єктів у напрямі її зниження та спрямовані на стримування протиправної поведінки, що завдає шкоди інтересам особи, суспільства й держави. Крім того, наслідком переважного використання в правовому регулюванні юридичних засобів обмежувальної спрямованості є те, що особливі порядки правового регулювання в цій сфері права є менш гнучкими.

Законодавець у ст. 204-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) використовує заборону як правовий засіб у цьому правовому режимі, на порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, що поширюється на порушення встановленого в районі проведення антитерористичної операції порядку переміщення осіб, транспортних засобів і вантажів, що значно ускладнює виконання контрольних функцій силами та засобами антитерористичної операції, які задіяні відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом». Такий підхід визначає спрямованість правового регулювання у цій сфері. Заборони використовуються для захисту запровадженого механізму контролю за переміщенням товарів до району або з району проведення антитерористичної операції, виявлення порушень порядку їх переміщення, протиправних схем ухилення від проходження встановлених контрольних процедур, переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції (ст. 204-3 КУпАП) [5].

По-друге, основним методом правового регулювання є імперативний. Для розкриття особливостей правових режимів у сфері публічного права, потрібно проаналізувати особливості публічно-правового методу.

Публічно-правовий метод – це заснований на позитивних зобов'язаннях і заборонах такий спосіб регулювання суспільних відносин, який характеризується імперативністю, наділенням одного з суб'єктів спеціальними повноваженнями – компетенцією, забезпечує формування відносин за схемою «влада–підпорядкування».

Метод регулювання із застосуванням правових режимів у сфері публічного права пов'язаний з особливостями правового регулювання в цій підсистемі права. Т. Мазур до ознак публічно-правового регулювання відносить такі: реалізуються за допомогою приписів, що встановлюють права й обов'язки учасників регульованих суспільних відносин; публічно-правові приписи встановлюються централізовано; публічно-правові приписи формулюються як імперативні й забезпечені державними санкціями. Вказані ознаки проявлятимуться у правовому регулюванні всіх публічних відносин, але в кожному конкретному випадку таке публічно-правове регулювання може набувати специфічного забарвлення, яке частково відобразить особливості предмета конкретних правовідносин [6, с. 77].

Правовідносини у правових режимах публічного права сформовані переважно за схемою «влада–підпорядкування». Посадові особи державних органів наділяються спеціальними, владними повноваженнями (додатковими правами й юридичними можливостями) з метою припинення, протидії негативним діям суб'єктів і ліквідації наслідків явищ різного характеру (природного, екологічного, техногенного тощо), для забезпечення національної безпеки, захисту інтересів держави від різних загроз і негативних впливів зовнішнього та внутрішнього характеру, з метою забезпечення територіальної цілісності та протидії сепаратистським організаціям.

З іншого боку, від суб'єктів права потрібне зниження негативної активності, дотримання юридичних обов'язків, заборон і призупинень. Наслідком чого є неоднакове становище сторін у правових відносинах. У диспозиції норми права, які містять надзвичайний порядок, детально та диференційовано регламентуються права й обов'язки учасників правовідносин, законні обставини й умови, за яких можливе зменшення й обмеження деяких конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Згідно з ч. 3 ст. 11 Закону України від 20 березня 2003 року № 638-IV «Про боротьбу з тероризмом», на території, в межах якої введений правовий режим антитерористичної операції, на період її введення допускається застосування деяких тимчасових обмежень: видалення фізичних осіб з окремих ділянок місцевості та об'єктів; посилення охорони публічного порядку, об'єктів, що підлягають

державній охороні і ін. Встановлені в нормативних актах умови й обставини, за яких можливе тимчасове обмеження прав і свобод, призводять до нерівноправного становища сторін у правовідносинах, наділення суб'єктів, які є представниками державної влади, більшим обсягом прав і повноважень, ніж у звичайній ситуації. Застосування в правових режимах юридичних засобів обмежувального характеру, спрямованих на протидію та ліквідацію сепаратизму, є механізмом захисту прав і свобод.

По-третє, переважає дозвільний тип правового регулювання. Встановлення законодавцем у межах надзвичайних правових режимів загальної заборони певного виду діяльності й дій, з метою забезпечення державних і громадських інтересів, спрямовано на стримування розвитку негативних суспільних відносин за допомогою переважного використання в режимах обмежень, призупинень і заборон. Суб'єктам дається можливість виконувати дії, які прямо дозволені законом. Указаний тип правового регулювання спрямований на підтримку авторитету влади та законності, дотримання публічного й правового порядку. З розглянутим типом правового регулювання пов'язане те, що найчастіше правове регулювання в галузях публічного права поширює свою дію на певний об'єкт (наприклад, територія проведення антитерористичної операції) та складну ситуацію, в правовому регулюванні яких використовується комплекс правових засобів. Із цим типом правового регулювання пов'язане застосування в правовому регулюванні правових режимів обмежувального характеру.

Законодавець із метою регламентації відносин і усунення та мінімізації негативного впливу визначає тимчасові заходи для забезпечення підтримки суб'єктів господарювання, що провадять діяльність на території здійснення антитерористичної операції, та осіб, які проживають у зоні проведення антитерористичної операції або переселилися з неї під час її проведення, які передбачені Законом України від 2 вересня 2014 року № 1669-VII «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» [5]. Переважне використання у вказаних правових режимах юридичних засобів обмежувального характеру (встановлення заборон, обмежень, лімітів) зумовлено тим, що на території проведення антитерористичної операції проходять бойові дії, в зв'язку з чим необхідні охорона економічної системи, мінімізація її порушення, комплексність і збалансованість впливу на неї. Правові режими встановлюються на території проведення антитерористичної операції – території України, на якій розташовані населені пункти, визначені у затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція [8].

По-четверте, закріплюються на рівні законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів. Правові режими у сфері публічного права встановлюються і, відповідно, входять до законодавчих і відомчих нормативно-правових актів, на відміну від режимів у сфері приватного права, не містяться в локальних нормативних актах і договорах. Ця ознака пов'язана з особливістю суспільних відносин, регламентованих надзвичайними режимами у сфері публічного права. Прикладом закріплення правових режимів на рівні нормативного акта в митному праві є порядок безмитного ввезення військового обладнання та військової техніки, встановлений у Законі України від 19.09.2013 № 584-VII «Про митний тариф».

По-п'яте, спрямовані на припинення протиправної поведінки, можливості вчинення протиправних діянь, захист законних інтересів особи, суспільства та держави. Ця ознака пов'язана з переважним застосуванням у правових режимах у сфері публічного права юридичних засобів обмежувального характеру. Особливі порядки правового регулювання у сфері публічного права мають специфічну мету, що виражається в припиненні протиправної поведінки, можливості вчинення протиправних діянь, захисті законних інтересів особи, суспільства та держави, частково сприяють досягненню загальних цілей правових режимів загалом.

Надзвичайні правові режими у сфері публічного права дають змогу регламентувати діяльність державних органів і посадових осіб у різних складних і нестандартних ситуаціях (що складаються у зв'язку з соціальними, військовими, природно-техногенними умовами) або стосовно певного об'єкта (режим державного кордону; території, де проводиться антитерористична операція, тощо), сформувані оптимальний механізм, спрямований на впорядкування суспільних відносин, пов'язаних із відхиленням від звичайних і стандартних.

Окрім того, надзвичайні правові режими у сфері публічного права дають змогу узгоджувати інтереси особи, суспільства та держави і досягнути певного правового консенсусу в разі, коли діяльність держави, її органів, посадових осіб і громадян змінюється через настання незвичайної, неординарної обстановки, екстремальних умов, спричинених, наприклад, сепаратистськими діями. Вказана спрямованість правових режимів у сфері публічного права зумовлена тим, що зазначена підсистема права насамперед спрямована на захист суспільних інтересів. Як зазначає О. Харитонова, публічне право – функціонально-структурна підсистема права, що виражає інтереси суспільства та регулює переважно базові, владні, управлінські, економічні, соціальні та міждержавні відносини [9].

Публічне право не можна розглядати як сукупність галузей права публічної спрямованості. Спрямованість надзвичайних правових режимів у цій сфері права пов'язана з предметом особливих порядків правового регулювання. Предмет правових режимів у публічному праві зумовлений насамперед інтересами держави, публічними інтересами (захистом конституційного ладу, забезпеченням національної безпеки в державі, припиненням протиправної поведінки та сепаратистських діянь), пов'язаний із відносинами влади (передбачає зміну режиму діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування) та захистом прав і законних інтересів окремої людини.

По-шосте, надзвичайні правові режими у публічному праві пов'язані з виникненням публічних правових відносин, де одним із суб'єктів є держава в особі державних органів або посадових осіб. Ця ознака пов'язана з особливостями правових режимів у публічному праві та виражається в тому, що суб'єкти в правовідносинах зазвичай не мають однакового становища сторін; переважає централізований характер у правовому регулюванні, також суб'єкти права обмежені або позбавлені можливості встановити інший обсяг прав і обов'язків, ніж той, який передбачений у нормативному акті, оскільки такі форми встановлення взаємних прав і обов'язків, як договір (угода) і встановлення режимів у локальних нормативних актах не використовуються.

Результатом дії надзвичайних правових режимів у сфері публічного права є створення умов для захисту державних інтересів, забезпечення та захист законних інтересів особи, окремих соціальних груп, суспільства та держави, за необхідності стримування розвитку негативних явищ і процесів.

Розглянуті ознаки надзвичайних правових режимів у сфері публічного права взаємопов'язані, одна ознака випливає з іншої. Переважне застосування в правовому регулюванні юридичних засобів обмежувальної спрямованості у виді заборон, призупинень і значно рідше позитивних зобов'язань, переважання дозвільного типу правового регулювання, пріоритет публічних інтересів над приватними, імперативний метод і відсутність ознак децентралізації – призводять до нерівноправного становища сторін у правовідносинах.

Чинність надзвичайних правових режимів у сфері публічного права ґрунтується на принципах цієї підсистеми права. У контексті дослідження В. Авер'янова й А. Пухтецької щодо вдосконалення організації та діяльності системи органів виконавчої влади з урахуванням європейських принципів і стандартів до принципів публічного права належать такі: пріоритет публічних інтересів; переважання імперативних норм; централізація правового регулювання та ін. [10, с. 113].

Принцип пріоритету публічних інтересів над приватними та переважання імперативних норм простежується під час введення надзвичайного стану.

В ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» передбачається введення на всій території України або в її окремих місцевостях особливого правового режиму діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що допускає обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб. Особливості виникнення публічно-правових відносин з використанням особливих порядків надзвичайного правового регулювання пов'язані також зі специфікою законодавчого закріплення правових режимів у галузях публічного права.

У галузях публічного права найчастіше вживаються терміни, пов'язані з режимом, так законодавець звертає увагу особи, яка застосовує право, на наявність особливих правових порядків із метою їх дотримання. Специфіка поєднання способів, методів і типів правового регулювання проявляється на рівні не лише галузі права, адже немає галузі, в якій регулювання є цілковито однорідним. Можна говорити про виокремлення галузевих, підгалузевих та інституційних правових режимів [11, с. 83].

В адміністративному, кримінально-виконавчому та митному праві законодавець вживає слово «режим», звертаючи увагу особи, яка застосовує право, на необхідність дотримання особливих порядків правового регулювання, які є їхнім змістом. У кримінальному праві термін «режим» не вживається, в окремих випадках згадується про винятковий характер, однак це не дає підстав стверджувати про відсутність такого специфічного правового блоку, яким є правовий режим, у нормах кримінального права.

Необхідно розглянути питання про співвідношення правових міжнародно-правових режимів із режимним регулюванням у національному праві. Об'єктивно існує взаємозв'язок і взаємодія міжнародних та внутрішньодержавних правових режимів, водночас не можна вважати, що останні зазнають повного впливу міжнародних режимів, тому що виключне регулювання в національному праві має власну юридичну природу.

Внутрішньодержавні правові порядки правового регулювання спрямовані на регламентацію складних, нетипових, нестандартних, екстраординарних суспільних відносин і ситуацій соціального, природно-техногенного та іншого характерів за допомогою правових норм, що містяться у внутрішньодержавному праві. Встановлюючи міжна-

родно-правові режими (зокрема і надзвичайного характеру), керівники держав намагаються вирішити найважливіші проблеми людства.

Досягнутий між державами консенсус оформляється міжнародними конвенціями, угодами й іншими формами договорів, що підлягають дотриманню державами, які є учасниками цих угод, де містяться правові надзвичайні режими, що діють у міжнародному праві.

Низку положень надзвичайного законодавства країн ЄС (права органів місцевого самоврядування, чітке визначення обмежень у правах населення, підстави введення надзвичайного стану) потрібно розглядати як перспективні, які повинні враховуватися в процесі подальшого вдосконалення національного законодавства у цій сфері [12, с. 186–187].

Висновки. Метою надзвичайних правових режимів є: регламентація складних, нестандартних суспільних відносин; усунення перешкод, що виникають у процесі задоволення законних інтересів суб'єктів; стримування протиправної поведінки, що завдає шкоди інтересам особи, суспільства, держави; стимулювання позитивного розвитку суспільних відносин, соціально активної поведінки суб'єктів. Цілі надзвичайних режимів досягаються за допомогою їх функцій, які мають певну специфіку, пов'язану з застосовуваними правовими засобами. Надзвичайні правові режими виконують такі функції: регулятивну, стимулюючу, обмежувальну, мотиваційну, ціннісно-орієнтаційну, виховну, соціального контролю, комунікативну та компенсаційну. Надзвичайні правові режими складаються з взаємодіючих правових засобів стимулюючої й обмежувальної спрямованості, що об'єднуються за допомогою трьох різновидів зв'язків (функціональних, сутнісних і операційних).

Із функціонального погляду структура надзвичайних режимів складається з елементів механізму правового регулювання: норм права, що регулюють складні, екстраординарні ситуації соціального, природно-техногенного, міжнародного й іншого характерів; юридичних фактів; надзвичайних правовідносин; актів реалізації суб'єктами прав і обов'язків; актів застосування права; актів тлумачення права; правосвідомості, правової культури учасників надзвичайних правовідносин, правових статусів суб'єктів і об'єктів права.

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 вересня 2017 року «Про Концепцію реформування та подальшого розвитку системи управління державою в умовах надзвичайного стану і в особливий період»: Указ Президента України від 25.09.2017 № 283/2017 [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2832017-22678>

2. Дитюк В. З. Особливості нормативно-правового регулювання забезпечення публічної безпеки в країнах Європейського Союзу / В. З. Дитюк, С. С. Єсімов // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія Юридичні науки. – 2015. – № 827. – С. 17–23.

3. Балинська О. М. Криза влади: філософсько-правовий погляд / О. М. Балинська // Наук. вісник Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ. Серія юридична. – 2017. – № 1. – С. 3–11.

4. Рабінович П. М. Приватне й публічне у природному праві та українському законодавстві / П. М. Рабінович // Юридична Україна. – 2004. – № 6. – С. 27–34.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції: Закон України від 17.07.2015 № 649-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 37–38. – Ст. 369.

6. Мазур Т. В. Особливості методу публічно-правового регулювання та його прояви у фінансовому праві / Т. В. Мазур // Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія. Право. – 2014. – № 24. – С. 76–79.

7. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 02.09.2014 № 1669-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 44. – Ст. 2040.

8. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 № 1275-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-%D1%80%paran7#n7>

9. Харитонova О. І. Поділ права на приватне та публічне: теоретичне питання / О. І. Харитонova [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univer.km.ua/visnyk/38.pdf>

10. Авер'янов В. Б. Удосконалення організації та діяльності системи органів виконавчої влади з урахуванням європейських принципів і стандартів / В. Б. Авер'янов, А. А. Пухтецька // Часопис Київського ун-ту права. – 2010. – № 4. – С. 110–117.

11. Яковлев О. А. «Правовий режим»: підходи до визначення поняття / О. А. Яковлев // Право та інновації. – 2015. – № 2 (10). – С. 80–85.

12. Ковалів М. В. Порядок і підстави введення правового режиму надзвичайного стану / М. В. Ковалів, А. І. Рутар, Ю. В. Павлишин // Наук. вісник Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ. Серія юридична. – 2015. – № 2. – С. 180–188.

Серeda В. В. Чрезвычайные правовые режимы в сфере публичного права

Исследуются чрезвычайные правовые режимы в сфере публичного права в Украине. На основании системного анализа рассматриваются осо-

бенности правового регулювання, присущего чрезвычайным правовым режимам в области права, относящиеся к публичному праву, в контексте необходимости обеспечения территориальной целостности государства, борьбы с сепаратизмом. Анализируется влияние международного права на формирование чрезвычайных правовых режимов с целью дальнейшего развития системы управления государством в условиях чрезвычайного положения и в особый период.

Ключевые слова: правовой режим, правовое регулирование, чрезвычайные правовые режимы, публичное право.

Sereda V. V. Emergency legal regimes in the field of public law

The article deals with the investigation of emergency legal regimes in the field of public law of Ukraine in the context of the need to ensure the territorial integrity of the state, the fight against separatism. The purpose of the emergency legal regimes is the regulation of complicated, non-standard social relations; elimination of interferences with the process of satisfying the legitimate interests of subjects; deterrence of unlawful behavior that infringes the interests of a person, society, state; stimulation of positive development of social relations, social and active behavior of subjects. Objectives of emergency regimes are achieved with the help of their functions, which have a certain specificity related to the use of legal means. Emergency legal regimes perform the following functions: regulatory, stimulating, restrictive, motivational, valuable and orientational, educational, social control, communicative and compensatory. Emergency legal regimes consist of interacting legal means of stimulating and limiting orientation, united by three types of connections (functional, essential and operating). From a functional point of view, the structure of emergency regimes consists of elements of the mechanism of legal regulation: rules of law governing the complex situations of social, natural and man-caused, international and other types; legal facts; emergency legal relationships; acts of implementing persons' rights and obligations; acts of applying law, acts of interpreting law; legal awareness, legal culture of participants of emergency legal relations, legal status of subjects and objects of law. From the essential point of view, emergency regimes consist of stimulating and restrictive legal means and their influence on subjects. The third group of elements of emergency regimes (operating) is formed on the basis of the analysis used by the subjects of operating means; the assessment of their use depending on particular complicated social relations.

Key words: legal regime, legal regulation, emergency legal regimes, public law.

Стаття надійшла 28 серпня 2017 р.

Розділ 4

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.241.2(477)

С. Я. Бурда

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПОКАРАННЯ У ВИДІ ТРИМАННЯ В ДИСЦИПЛІНАРНОМУ БАТАЛЬЙОНІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Висвітлено історію виникнення покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Проаналізовано кримінальне законодавство України, яке регламентує цей вид покарання, дано його кримінально-правову характеристику, розглянуто стан дотримання і забезпечення прав та обов'язків категорії громадян, які відбувають покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, зроблено спробу охарактеризувати сучасний стан і тенденції розвитку цього виду покарання в кримінальному праві України.

Ключові слова: *Кримінальний кодекс, Кримінально-виконавчий кодекс, кримінальне покарання, дисциплінарний батальйон, кримінально-правова характеристика, військовослужбовець, строкова служба.*

Постановка проблеми. Аналіз практики застосування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців свідчить про те, що цей вид покарання є доволі ефективним засобом боротьби зі злочинністю військовослужбовців строкової служби; військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом; осіб офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу; осіб офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом; військовослужбовців, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період (крім військовослужбовців-жінок), оскільки більшість військовослужбовців під час відбування цього виду покарання виправляються і після звільнення з дисциплінарної частини сумлінно несуть службу. Проте очевидно є необхідність проведення детального юридичного аналізу покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців як основного покарання за КК України.

Стан дослідження. Окремим аспектам вивчення цього виду покарання присвячена низка наукових досліджень, зокрема це праці таких учених, як Ю. В. Баулін, І. Г. Богатирьов, В. О. Бугаєв, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, В. К. Грищук, А. Х. Степанюк, М. М. Сенько, Б. О. Кирись, С. С. Яценко.

Метою статті є вивчення й аналіз кримінального покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, а також практики його застосування.

Виклад основних положень. Кримінальний кодекс України 1960 року передбачав спеціальний вид основного покарання, що застосовувався тільки до військовослужбовців строкової служби за вчинені під час її проходження злочини. Він називався «Направлення в дисциплінарний батальйон» [1]. Згідно з вказаним Кодексом, цей вид покарання призначався [2, с. 46]:

а) на строк від 3 місяців до 2 років у випадках, коли його передбачала санкція статті, за якою засуджувався військовослужбовець строкової служби (ч. 1 ст. 34 КК України). Таке покарання було встановлене за вчинення лише двох військових злочинів – самовільну відлучку (п. «а» ст. 239 КК України) і промотання або втрату військового майна (п. «а» ст. 244 КК України), причому як єдино можливе. Слід зазначити, що безальтернативність санкцій указаних кримінально-правових норм була їх суттєвим недоліком, оскільки не давала змоги піддати покаранню осіб, які після вчинення згаданих злочинів були звільнені з строкової військової служби, і співучасників цих деліктів, котрі не були військовослужбовцями строкової служби;

б) коли суд, враховуючи обставини справи й особу засудженого, визнавав за доцільне замість позбавлення волі на строк до 3 років застосувати направлення в дисциплінарний батальйон на той самий строк (ч. 1 ст. 34 КК України). Направлення в дисциплінарний батальйон замість позбавлення волі не застосовувалося до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі;

в) у порядку переходу до іншого, більш м'якого виду основного покарання на підставі ст. 44 КК України.

Судова практика послуговувалася цим покаранням доволі часто. Наприклад, 1995 року воно було застосоване військовими судами гарнізонів до 41% засуджених ними осіб. За деякі ж види злочинів це покарання призначалося ще ширше: за ухилення від військової служби його було застосовано до 62,2% засуджених, за порушення статутних правил взаємин між військовослужбовцями – до 51%, за розкрадання індивідуального майна громадян – до 44% [3, с. 13].

Аналіз практики застосування покарання у виді направлення в дисциплінарний батальйон свідчив, що воно є доволі ефективним

засобом боротьби зі злочинністю військовослужбовців. «Більшість військовослужбовців під час відбування цієї міри покарання, – зазначалось у постанові Пленуму Верховного Суду України № 15 «Про практику направлення військовослужбовців, які вчинили злочин, в дисциплінарний батальйон», – стають на шлях виправлення й після звільнення з дисциплінарної частини сумлінно несуть службу» [3, с. 12].

Покарання, що застосовується до військовослужбовців, передбачив і чинний КК України, але під назвою «Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців» [2, с. 56].

Указане покарання полягає в примусовому вдержуванні засудженого протягом визначеного судом строку у спеціально призначеній для цього військовій частині, де за допомогою встановленого в ній режиму, суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, громадського впливу і військового навчання здійснюється його виправлення та запобігання вчиненню ним й іншими особами нових злочинів.

Особи, засуджені до тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, продовжують перебувати на військовій службі. Вони виконують обов'язки та користуються правами, встановленими законодавством для військовослужбовців Збройних Сил України, з обмеженнями, передбаченими Кримінально-виконавчим кодексом України [4].

Військовою частиною, в якій засуджені відбувають розглядуване покарання, є дисциплінарний батальйон. Він розташовується окремо від інших військових частин гарнізону, його територія ізолюється і знаходиться під охороною.

У дисциплінарному батальйоні встановлюється режим жорсткої регламентації всіх сторін життя засуджених. За своїми основними характеристиками він подібний до режиму в установах виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Тому, до речі, ст. 72 КК України і встановлює, що при складанні покарань одному дню позбавлення волі на певний строк відповідає один день тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Означений режим повинний забезпечити виправлення засуджених і недопущення вчинення ними нових злочинів, виховання у них високої дисциплінованості і чесного ставлення до військової служби та праці, точне і неухильне виконання ними накладених на них як військовослужбовців і громадян обов'язків, реалізацію їх прав і законних інтересів, нагляд за ними та їх охорону, особисту безпеку цих осіб і персоналу військового батальйону.

Під час відбування покарання всі засуджені, незалежно від їхнього військового звання та характеру попередньої служби, перебувають як рядові і носять єдині встановлені для цього дисциплінарного

батальйону форму одягу та знаки розрізнення. За межами території дисциплінарного батальйону вони пересуваються під охороною озброєного конвою. У разі втечі засудженого, вчинення ним нападу або опору конвойні мають право застосувати у встановленому порядку зброю.

Засуджені перебувають під постійним наглядом і контролем. Посилки (передачі), бандеролі і листи, що надходять на їх ім'я, підлягають огляду. Виявлені в них речі чи предмети, які їм мати заборонено, вилучаються. Гроші, що надходять на ім'я засуджених, у тому числі й премії як захід заохочення і щомісячне грошове забезпечення, зараховуються на їхні особові рахунки і видаються їм під час звільнення з дисциплінарного батальйону. Відпустки, передбачені для військовослужбовців, засудженим не надаються. У зв'язку з винятковими обставинами (смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого; стихійне лихо, яке завдало значної матеріальної шкоди винному або його сім'ї) засудженому може бути дозволено короткотривалий виїзд за межі дисциплінарного батальйону на строк до семи діб, не враховуючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці. Час перебування у таких випадках за межами дисциплінарного батальйону зараховується до строку відбування покарання. Засудженим можуть бути надані і побачення: короткострокові – до чотирьох годин і тривалі – до трьох діб. Короткострокові побачення з родичами чи іншими особами надаються щомісяця у встановлені дні у вільний від роботи та занять час. Тривалі побачення з правом спільного проживання з близькими родичами (матір'ю, батьком, дружиною, дітьми, рідними братами і сестрами, дідом, бабою, особами, на вихованні яких перебував засуджений) можуть бути надані з дозволу командира дисциплінарного батальйону один раз на квартал [4].

Час перебування засудженого в дисциплінарному батальйоні до строку військової служби не зараховується. Командуючий військами військового регіону (оперативного командування) і командуючий Військово-Морськими Силами України мають право зарахувати час перебування в дисциплінарному батальйоні до строку військової служби: особам, які оволоділи військовою спеціальністю, добре знають і чітко виконують вимоги військових статутів та бездоганно несуть службу після звільнення з дисциплінарного батальйону; особам, звільненим з дисциплінарного батальйону, якщо вони, відбуваючи покарання, твердо стали на шлях виправлення, виявили високу дисциплінованість і чесне ставлення до праці та військової служби.

Військовослужбовці, засуджені до розглядуваного покарання, обов'язково залучаються до праці. Місцем їхньої роботи є підприємст-

ва, установи й організації, що належать до сфери управління Міністерства оборони України, та майстерні дисциплінарного батальйону. Праця засуджених оплачується відповідно до чинного законодавства. Нараховані суми заробітку зараховуються на їх особові рахунки. Досягнення мети покарання здійснюється за допомогою військового навчання засуджених, проведення з ними соціально-виховної роботи і використання громадського впливу. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців – це спеціальний вид покарання. Він застосовується лише до військовослужбовців [4].

У ч. 1 ст. 62 КК України визначено, що покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців признається військово-службовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період (крім військовослужбовців-жінок) і про жодних прирівняних до них осіб у цій кримінально-правовій нормі не згадується. Крім того, така категорія осіб, як прирівняні до військовослужбовців, чинному законодавству взагалі не відома. Не може признаватися тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців і курсантам вищих військових навчальних закладів та вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи, бо ст. 62 КК України як можливих суб'єктів цього покарання їх не називає. Військовослужбовцями можуть вважатися лише особи, які були призвані та перебувають на такій службі законно. Особи, призвані на військову службу з порушенням вимог закону (наприклад, такі, що не є громадянами України, які не досягли встановленого віку, підлягали звільненню від призову на строкову військову службу) або якщо вони перебувають на ній неправомірно (приміром, стали непридатними до військової служби за станом здоров'я) з погляду кримінального права військовослужбовцями визнаватися не можуть з усіма наслідками, що з цього випливають. За вчинені в цей період суспільно небезпечні діяння такі особи за наявності необхідних для цього підстав можуть притягатися до кримінальної відповідальності лише за статтями про загальнокримінальні злочини, і таке покарання, як тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців до них застосовуватися не може.

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців може застосовуватися лише за злочини, вчинені в період проходження військової служби. Час, що залишився до закінчення строку перебу-

вання на такій службі, на можливість призначення цього покарання не впливає. За злочини, вчинені до початку перебування на військовій службі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців застосовуватися не може. Не може застосовуватися воно і до осіб, які хоча й вчинили злочин у період проходження військової служби, але на момент розгляду справи в суді були звільнені з неї.

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців є основним видом покарання (ч. 1 ст. 52 КК України). Як таке воно може застосовуватися, по-перше, на строк від 6 місяців до 2 років у випадках, коли його передбачає санкція статті (частини статті), за якою засуджується військовослужбовець (ч. 1 ст. 62 КК України). Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців передбачене в альтернативі з іншими основними видами покарань – штрафом (ч. 1 ст. 412 КК України), арештом (ч. 1 ст. 413 КК України), арештом і позбавленням волі на певний строк (ч. 1 ст. 406, ч. 2 ст. 413 КК України), позбавленням волі на певний строк (ч. 1 ст. 402, ч. 1 ст. 403, ч. 1 ст. 404, ч. 1 ст. 405, ч. 2 ст. 406, ч. 1 ст. 407, ч. 1 ст. 409, ч. 1 ст. 411, ч. 2 ст. 412, ч. 1 ст. 414, ч. 1 ст. 419, ч. 1 ст. 421 КК України). Саме ж досліджуване покарання встановлене у ч. 1 ст. 406 і ч. 1 ст. 412 КК України на строк до одного року, а у решті санкцій – на строк до двох років.

В окремих публікаціях вказується, що у санкціях чинного КК України тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців назване альтернативно з таким основним покаранням, як службові обмеження для військовослужбовців [5, с. 123]. Проте це покарання не може розглядатись як альтернатива триманню в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, бо воно до військовослужбовців строкової служби не застосовується. Відповідно до ч. 1 ст. 58 КК України, покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців призначається тільки військовослужбовцям не строкової служби. Отже, хоч у вказаних санкціях і називається покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, альтернативою у них триманню в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців є лише штраф, арешт і позбавлення волі на певний строк, оскільки тільки ці три покарання можуть застосовуватися до військовослужбовців строкової служби.

Коло злочинів, за вчинення яких може призначатися тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, у ч. 1 ст. 62 КК України визначено словами «у випадках, передбачених цим Кодексом» [6]. Однак це визначення потребує уточнення, оскільки воно не вказує з необхідною конкретністю (точністю), в яких саме випад-

ках (за вчинення яких саме злочинів) допускається застосування цього покарання, тим паче, що будь-яке покарання призначається у випадках, передбачених КК України. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців призначається не просто у випадках, передбачених КК України, а тоді, коли воно вказане у санкціях статей (їхніх частин), що встановлюють відповідальність за військові злочини. З огляду на викладене, у ч. 1 ст. 62 КК України слова «у випадках, передбачених цим Кодексом», доцільно замінити словами «у випадках, передбачених відповідними статтями Особливої частини цього Кодексу за вчинення військових злочинів».

Цей вид покарання застосовується, «якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк» (ч. 1 ст. 62 КК України). У цьому випадку суд спочатку призначає винному покарання у виді позбавлення волі у межах від одного року (відповідно до ч. 2 ст. 63 КК України мінімальний розмір вказаного покарання становить один рік) до двох років, а потім постановляє про заміну його триманням у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців на той самий строк [7, с. 143]. Заміна інших, крім позбавлення волі на певний строк, покарань триманням у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців ч. 1 ст. 62 КК України не передбачена.

За змістом ч. 1 ст. 62 КК України можливість заміни позбавлення волі на певний строк триманням у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців залежить від розміру саме призначеного позбавлення волі. Тому така заміна допустима у разі засудження до позбавлення волі на строк не більше як 2 роки і за злочин, за вчинення якого передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад 2 роки. Якщо ж військовослужбовець засуджений до позбавлення волі на строк більше 2 років, то ч. 1 ст. 62 КК України застосована до нього бути не може. Пояснюється це тим, що тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців може застосовуватися тільки замість усього позбавлення волі, призначеного на строк не більше як 2 роки. Заміна ж лише частини призначеного позбавлення волі триманням у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців КК України не передбачена. Застосування тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі на певний строк допускається і тоді, коли позбавлення волі на строк не більше як 2 роки було призначене у порядку ст. 69 КК України. У разі засудження особи за сукупністю злочинів чи вироків рішення про заміну застосованого позбавлення волі на строк не більше 2 років триманням у дисцип-

лінарному батальйоні військовослужбовців ухвалюється судом лише після призначення такого остаточного покарання за правилами ст. 70 чи ст. 71 КК України. Це стосується і випадків, коли за одні злочини, що входять у сукупність, особі призначено позбавлення волі на певний строк, а за інші – тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Призначення засудженому покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 2 років ще не обов'язково тягне за собою заміну його триманням в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Вона допускається лише тоді, коли, як вказано у ч. 1 ст. 62 КК України, суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме це за можливе.

У ч. 2 ст. 65 КК України вказано, що «особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів» [4]. З цього, зокрема, випливає, що, якщо суд, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного й обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, дійде висновку, що виправлення засудженого і попередження нових злочинів, тобто мета покарання може бути досягнута застосуванням менш суворого виду покарання, ніж передбачено законом чи призначено на його підставі за скоєний ним злочин, він, керуючись відповідними кримінально-правовими нормами, повинен призначити менш суворе покарання.

Згідно з ч. 2 ст. 62 КК України, «тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі» [4]. У КК України такого виду покарання, як «позбавлення волі» немає. Він передбачає покарання у виді позбавлення волі на певний строк і у виді довічного позбавлення волі. Й оскільки і допустимість, і заборона заміни призначеного засудженому покарання триманням у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців стосується саме позбавлення волі на певний строк, то про цей вид покарання і повинно йтися у ч. 2 ст. 62 КК України. З огляду на наведене, доцільно у ч. 2 ст. 62 КК України слова «замість позбавлення волі» замінити словами «замість призначеного позбавлення волі на строк не більше двох років», а слова «у виді позбавлення волі» словами «у виді позбавлення волі на певний строк».

Для застосування цього покарання (незалежно від підстав) не має значення, яку роль виконувала особа у вчиненні злочину – виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача, пособника, і був він закінченим чи було лише готування до нього, чи замах на його скоєння. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбов-

ців може призначатися за вчинення і одного злочину, і за сукупністю злочинів та вироків.

Висновки. У ст. 51 КК України, яка встановлює перелік видів покарань, що утворюють систему покарань України, і, отже, визначає їхню назву, розглядуване покарання йменується «тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців». Цілком зрозуміло, що саме так воно повинно називатись і в усіх наступних статтях КК України. Проте так це покарання йменується лише у ч. 1 ст. 52, ч. 2 ст. 62, ч. 1 ст. 72, ч. 1 ст. 81 і п. 4 ст. 89 КК України. Натомість у тексті ч. 1 ст. 62 КК України, присвяченій цьому покаранню, йдеться про покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, хоча сама ця стаття і називається «Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців». Як тримання в дисциплінарному батальйоні називається це покарання й у ч. 3 ст. 84 КК України. А в усіх статтях Особливої частини КК України, які передбачають цей вид покарання, воно йменується як тримання у дисциплінарному батальйоні [8, с. 373; 9, с. 256; 10, с. 311].

Така вільність у поводженні з назвою аналізованого покарання недопустима. Тому у випадку збереження за ним визначеної йому ст. 51 КК України назви, в усі статті, в яких це покарання називається не як тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, а інакше, необхідно внести відповідні зміни.

Визначальним для цього виду покарання є те, що засуджений примусово утримується впродовж визначеного вироком строку у спеціально призначеній для цього дисциплінарній військовій частині, де за допомогою засобів виправлення і ресоціалізації та військового навчання здійснюється досягнення мети покарання.

1. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 року № 2001-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>.

2. Кирись Б. О. Направлення в дисциплінарний батальйон / Б. О. Кирись // Вісник Львів. ун-ту. Сер. юрид. – Львів, 1996. – Вип. 33. – С. 46–56.

3. Вісник Верховного Суду України. – 1997. – № 1. – С. 12–13.

4. Кримінально-виконавчий кодекс України (станом на 07.04.2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.

5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / за ред. С. С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – 966 с.

6. Кримінальний кодекс України (станом на 26.04.2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

8. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна: курс лекцій / М. Й. Коржанський. – К.: Атіка, 2001. – 432 с.

9. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. для студ. юрид. вузів і факультетів / П. С. Матишевський. – К.: А.С.К., 2001. – 347 с.

10. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.-Х.: Юрінком Інтер-Право, 2001. – 416 с.

Бурда С. Я. История возникновения и современное состояние наказания в виде содержания в дисциплинарном батальоне военнослужащих

Освещается история возникновения наказания в виде содержания в дисциплинарном батальоне военнослужащих. Анализируется уголовное законодательство Украины, регламентирующее данный вид наказания, приводится его уголовно-правовая характеристика, рассматриваются условия соблюдения и обеспечения прав и обязанностей категорий граждан, отбывающих наказание в виде содержания в закрытой воинской части. Предпринята попытка уяснить современное состояние и тенденции развития данного вида наказания в уголовном праве Украины.

Ключевые слова: Уголовный кодекс, Уголовно-исполнительный кодекс, уголовное наказание, дисциплинарный батальон, уголовно-правовая характеристика, военнослужащий, срочная служба.

Burda S. Y. The History and Current State of Penalty of Detention in a Disciplinary Military Unit

The article deals with the history of the beginning of the penalty of detention in a disciplinary military unit, an analysis of the criminal legislation of Ukraine, which regulates this type of penalty is carried out, its criminal and legal description is given, the state of compliance and the rights and obligations of categories of citizens serving sentences in the form of detention in a disciplinary military unit is noted, the current state and trends of the prescribed punishment in the criminal law of Ukraine is characterized.

The analysis of penalty application of detention in a disciplinary military unit indicates that this type of punishment is quite an effective tool to combat crime conscripts as most soldiers during serving of punishment are on the path of correction and after the release from the disciplinary unit serve faithfully. However, there is a clear need for detailed legal analysis of penalty of life imprisonment as the main punishment for Criminal Code of Ukraine

The military unit where prisoners are serving the proposed punishment is a disciplinary battalion. It is located separately from the other units of the garrison, its territory is isolated and under guard.

In disciplinary battalion the strict regulation of all aspects of prisoners is set up. You could even say that in its basic characteristics it is similar to the regime in the institutions of punishment of imprisonment for a specified period. So, incidentally, p. 72 Criminal Code of Ukraine states that in the preparation

of punishment one day of imprisonment for a period corresponding to one day detention in a disciplinary military unit. Specified mode is intended to provide a correction and prevent them committing new crimes and bring their high discipline and honest attitude towards military service and labor, accurate and continuous observance of imposed on them as soldiers and citizens' duties realization of their rights and interests, supervision and protection, personal security of individuals and military personnel of the battalion.

The aim of the research is to study and analyze criminal penalty of detention in a disciplinary military unit and also a practice of its application.

Key words: *Criminal Code, Penal Code, criminal penalty, disciplinary battalion, criminal and legal description, serviceman, conscription.*

Стаття надійшла 16 червня 2017 р.

УДК 343.346.2(477)(045)

В. О. Гапчич

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ В УКРАЇНІ (ст. 286 КК УКРАЇНИ)

Проаналізовано об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 286 КК України, а також з'ясувано ті специфічні ознаки й особливості, що характерні лише складу порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами та залишили місце дорожньо-транспортної пригоди.

Ключові слова: *об'єктивна сторона, форми діяння, наслідки, проблеми кваліфікації, дорожньо-транспортні пригоди.*

Постановка проблеми. Український загальнодержавний напрям розвитку давно спрямований на євроінтеграцію та перехід на нові стандарти і цінності. Однак, що стосується стану забезпечення безпеки дорожнього руху та загальної концепції розвитку поняття безпеки на автошляхах України, то нещодавно це поняття окреслювалося терміном «потребує поліпшення», адже цей стан зазнав певної деградації й системного занепаду.

Аналіз статистичних даних протягом 2012–2017 років учинення злочинів, об'єктом посягання яких, окрім безпеки руху й експлуатації транспорту, є життя та здоров'я громадян, засвідчує, що рівень

таких видів злочинних посягань, як дорожньо-транспортні пригоди, в яких зазнали травм або загинули люди, залишається на дуже високому рівні [1].

Безпека дорожнього руху як елемент безпосереднього об'єкта посягання складу досліджуваного злочину є також невід'ємним елементом громадської безпеки, порушення правил та норм якої зумовлює значний соціальний і суспільний резонанс.

Як зазначено у пояснювальній записці та обґрунтуванні щодо необхідності прийняття нового Закону України «Про дорожній рух та його безпеку» (проект Закону від 26.09.2016 № 5184), «Україна втрачає на дорогах свій працездатний потенціал, а щорічні економічні збитки від численних дорожніх аварій становлять, за оцінками Світового Банку, близько 5 млрд доларів США. Якщо у найближчий час ситуація не зміниться, дорожньо-транспортні пригоди стануть однією з основних причин смертей населення України поряд із захворюваннями серцево-судинної системи та СНІДом» [2].

Стан дослідження. Кримінально-правові проблеми злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту, зокрема аналізованого складу злочину, були предметом дослідження вітчизняних учених, а саме: С. В. Бабаніна, О. О. Балобанова, В. І. Борисова, С. В. Гізімчука, В. С. Гуславського, В. В. Доненка, В. В. Ємельяненка, В. І. Касинюка, М. Й. Коржанського, З. Г. Корчевої, О. М. Котovenка, В. А. Мисливого, О. В. Негодченка, О. М. Опальченка, В. М. Прусса, В. П. Тихого та ін.

Проте негативна тенденція останніх років щодо не тільки збільшення кількості дорожньо-транспортних пригод, в яких потерпілі зазнали травм або загинули, а і до тяжкості настання наслідків, може свідчити про недостатнє дослідження цієї проблематики і загалом, і з позиції сукупності та системності тих ефективних заходів, які повинні бути спрямовані на вирішення зазначеної проблематики та подолання тяжкості наслідків. У цьому аспекті потребує уточнення та певного вирішення, зокрема з позиції кримінально-правової оцінки, ті суспільно небезпечні та кримінально карані діяння, які формують поняття безпеки дорожнього руху в Україні.

Метою статті є проведення всебічного аналізу складових об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 286 КК України, та окреслення конкретних проблемних аспектів під час визначення її основних елементів, зокрема тих, які можуть створювати проблематику якісної кваліфікації аналізованого складу злочину.

Виклад основних положень. Зазначимо, що, оскільки зазвичай аналізовані злочинні діяння виражаються у порушенні певних правил,

а це, своєю чергою, свідчить про бланкетність форми об'єктивної сторони, створює певну неоднозначність у визначеності її основних ознак, а також потребує уточнення та додаткового дослідження цього елемента складу злочину. Тобто під час визначення основних ознак об'єктивної сторони досліджуваного злочину важливо з'ясувати, які саме, і в якому обсязі були порушені правила, норми та стандарти, що безпосередньо впливають на кваліфікацію зазначеного складу злочину, а також, які наслідки настали в результаті вчинення таких діянь.

Незважаючи на те, що поняття транспортних злочинів законодавчо та нормативно не визначено, з огляду на запропоновану науковцями дефініцію злочинів проти безпеки руху й експлуатації транспорту, – це передбачені законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечні діяння, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують безпеку руху й експлуатації залізничного, повітряного, водного, автомобільного, міського електричного, а також магістрального трубопроводного транспорту. Відокремлення цієї категорії злочинів у самостійний розділ Особливої частини Кримінального кодексу України лише підкреслює значущість та змістовність боротьби з транспортними злочинами на сучасному етапі вдосконалення кримінально-правових норм.

Безумовним із погляду теорії є твердження про те, що сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак формують склад злочину.

Предметом злочину – порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України), є транспортні засоби, зазначені у примітці до ст. 286 КК України. Під транспортними засобами в цій статті та ст.ст. 287, 289 і 290 потрібно розуміти всі види автомобілів, трактори й інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби [3, с. 641].

Об'єктивна сторона досліджуваного складу злочину виражена через діяння, наслідки та причинний зв'язок між діяннями та наслідками.

Якщо наслідки вчиненого діяння під час кваліфікації ст. 286 КК України чітко обумовлені кримінальним законом, зокрема заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень середньої тяжкості або ж загибель людей, то вичерпність у частині визначення переліку діянь, а також причинного зв'язку, з огляду на побудову конструкції досліджуваного складу злочину, що полягає у необхідності врахування не тільки дії (бездіяльності) особи, яка керує транспортним засобом, а й неналежної поведінки інших учасників дорожнього руху, є питанням неоднозначним і дискусійним.

Ми підтримуємо позицію багатьох науковців, зокрема, Г. В. Щербакової, що найбільшу проблематику під час кваліфікації аналізованого складу злочину може викликати саме встановлення конкретного діяння (дії чи бездіяльності), яке обумовлює сукупно з указаними обов'язковими ознаками наявність об'єктивної сторони складу злочину. Для цього під час кваліфікації потрібно ретельно перевірити, встановити та довести, у чому полягає порушення водієм Правил безпеки руху. Для цього необхідно максимально з'ясувати всі обставини вчиненого діяння [4; 5].

У ст. 286 КК України діяннями законодавчо закріплено та визначено «порушення правил безпеки дорожнього руху». Очевидним із позиції коментованої статті є бланкетність диспозиції зазначеного складу злочину. Чи не основним нормативним актом у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху є Правила дорожнього руху (далі – ПДР). Окрім того, важливе значення має Закон України «Про дорожній рух» [5; 6].

Як впливає з коментованого визначення, порушення правил дорожнього руху – це дія чи бездіяльність особи, яка керує транспортним засобом, пов'язаних із порушенням однієї чи декількох вимог правил безпеки дорожнього руху або інших нормативних актів, що регламентують безпеку дорожнього руху чи експлуатацію транспорту [3, с. 640]. Проте законодавчо однозначно не визначено та не сформульовано ані конкретної дії, ані чіткого переліку дій, учинених особою, яка керує транспортним засобом, які би однозначно за своїм змістом та формою формували об'єктивну сторону аналізованого складу злочину. Такими діями, враховуючи бланкетність норми ст. 286 КК України, сукупно з ознаками суб'єктивної сторони, а саме і умислу, і необережності, повинні бути будь-які порушення ПДР України, або ж інших норм та стандартів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Однак, звертаючись при аналізі до нормативно закріплених порушень ПДР України, а саме розділу 2.10 ПДР України, такий вид дії, як «залишення місця дорожньо-транспортної пригоди особою, яка керує транспортним засобом» в кримінальному законодавстві окреслений лише в аспекті діяння, яке за наявності достатніх підстав та кримінальної кваліфікації формує здебільшого сукупно додатковий склад злочину за ст. 135 КК України і полягає у порушенні особою ПДР чи експлуатації транспорту, Правил водіння або експлуатації машин і наступне залишення потерпілого від такого злочину без допомоги.

Окрім того, зазначимо, що під час дослідження такого виду активної поведінки винної особи, як «залишення місця дорожньо-транспортної пригоди», порівняльний аналіз норм адміністративного

та кримінального законодавства, попри цілковиту аналогію власне дії, вказує на певні відмінності. Так, зокрема, не беручи до уваги наслідки дорожньо-транспортної пригоди, які є результатом порушення ПДР України та власне і криміналізують чи декриміналізують зазначене діяння, в адміністративному законодавстві «порушення водіями правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження» (ст. 124 КУпАП) та «залишення місця дорожньо-транспортної пригоди» (ст. 122² КУпАП) – поняття хоч і розмежовані в різні правові норми, проте мають конкретніший правовий характер, зокрема в аспекті адміністративної відповідальності [8].

У кримінальному законодавстві «порушення правил безпеки дорожнього руху» (ст. 286 КК України) та «залишення у небезпеці» (ст. 135 КК України) розмежовані в загальному з позиції сконструйованих складів злочину, водночас лише додатковий обов'язковий об'єкт посягання у ч. 2 ст. 286 КК України та основний безпосередній об'єкт у ст. 135 КК України є спільними. Очевидним є те, що дорожньо-транспортна пригода та залишення місця дорожньо-транспортної пригоди як поняття та діяння перебувають в єдиній площині причинно-наслідкового зв'язку. Проте в адміністративному законодавстві цей зв'язок є однозначним, навіть із позиції розміщення аналізованих складів адміністративного правопорушення у відповідному розділі II глави 10 КУпАП. Водночас у аналізованих складах злочинів ст.ст. 286, 135 КК України причинно-наслідковий зв'язок не є таким очевидним і конкретизованим, що, своєю чергою, підтверджується розташуванням цих складів злочину в різних розділах Особливої частини Кримінального кодексу України.

Часткове вирішення проблематики кваліфікації злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті, з уточненням щодо кваліфікації діянь особи, яка «залишила місце дорожньо-транспортної пригоди», відображено та нормативно закріплено у відповідній Постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 14, де вказано, що «залишення в небезпеці потерпілого повинно інкримінуватися водію автомобіля, який причетний до аварії. Якщо транспортна подія сталася внаслідок порушення правил безпеки руху і експлуатації транспорту, то відповідальність настає і за злочин, передбачений ст. 286 КК України. Якщо ж порушення правил не було, то відповідальність настає лише за ст. 135 КК України» [9].

Зауважимо, що таке діяння, як «залишення місця дорожньо-транспортної пригоди» є кваліфікуючою ознакою, яка по суті обтяжує відповідальність особи, котра керувала транспортним засобом та

в результаті порушення ПДР України спричинила дорожньо-транспортну пригоду. Кримінологічний аспект залишення місця ДТП водієм, винним у його вчиненні, потребує, на нашу думку, окремого змістовного дослідження. Оскільки сукупність суб'єктивних та об'єктивних детермінуючих ознак учинення такого діяння саме водієм, через його стан, а також стан транспортного засобу, системи забезпечення безпеки дорожнього руху на певній ділянці, та навіть погодних умов – суттєво впливає на поведінку винної особи, тому зумовлює залишення нею місця ДТП, очевидно з метою уникнення відповідальності, зокрема кримінальної.

Потреба у перегляді норм чинного законодавства щодо кваліфікації кримінально караного діяння, пов'язаного із залишенням місця дорожньо-транспортної пригоди водієм транспортного засобу, винним у її вчиненні, зумовлено також дещо іншим підходом до питання кваліфікації зазначеного діяння у законодавстві зарубіжних країн. Досліджуючи норми кримінального права з окресленого питання, зокрема Німеччини, зазначимо, що таке діяння, як «залишення місця дорожньо-транспортної пригоди», відповідно до Кримінального кодексу Німеччини (§ 142 StGB), виключно відокремлене нормою та кваліфікується як кримінально каране діяння із застосуванням до винної особи покарання у виді позбавлення волі до 3-х років або штрафу [10]. В Польщі у разі залишення водієм місця ДТП або перебування водія у стані будь-якого виду сп'яніння строк покарання за таке діяння збільшується наполовину від нижнього або верхнього строку. В Данії, Норвегії, Швеції, США також передбачено покарання головно за здійснення дій, що зумовлюють підвищений ступінь суспільної небезпеки, зокрема за залишення місця дорожньо-транспортної пригоди і ненадання допомоги потерпілому [11].

Висновки. З огляду на викладене, потрібно врахувати висновки та вичерпний коментар стосовно пропонованої теми, наведені у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 14, зокрема: «Практика свідчить, що при порушенні правил безпеки руху та експлуатації транспорту часто водій залишає місце події і не надає допомоги особам, які перебувають у небезпечному для життя становищі. Унаслідок цього створюється загроза настання смерті або інших тяжких наслідків. У багатьох випадках надання допомоги травмованим особам відвертає настання смерті, зменшує тяжкість наслідків» [9]. Вважаємо, що під час кваліфікації порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в Україні (ст. 286 КК України), з позиції неоднозначності визначення конкретних діянь, які сукупно

формують об'єктивну сторону аналізованого складу злочину, потрібно ґрунтовніше дослідити, нормативно визначити та закріпити діяння, пов'язане із залишенням місця дорожньо-транспортної пригоди особою, яка її вчинила. Тому посилення відповідальності за таке діяння, законодавчо закріплене відповідною нормою, сприяло би поліпшенню застосування нових ефективних механізмів у забезпеченні світових стандартів безпеки дорожнього руху, які б зумовили зниження і кількісного рівня аварійності на вітчизняних автошляхах, і тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод.

1. Статистичні дані стану аварійності на території держави за 2012–2017 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sai.gov.ua/ua/ua/static/21.htm>

2. Про дорожній рух та його безпеку: Проект Закону України від 26.09.2016 № 5184 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60111

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

4. Щербакова Г. В. Проблема встановлення та доведення об'єктивних ознак кримінально караного діяння, передбаченого ст. 276 та ст. 286 КК України // Часопис Київського університету права. – 2013. – С. 25–29 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ualpa.org.ua/files/3.paper-sherbackova_gv.pdf

5. Про дорожній рух: Закон України від 30 червня 1993 р. // ВВР. – 1993. – № 31.

6. Правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 41. – Ст. 1852.

7. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін. – Х.: Право, 2015. – С. 340.

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

9. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 14 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 6.

10. Кримінальний кодекс ФРН. Strafgesetzbuch (StGB) § 142 Unerlaubtes Entfernen vom Unfallort [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_142.html

11. Борзенков Г. Н. Курс кримінального права в п'яти томах. / Г. Н. Борзенков, В. С. Комісаров; за ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комісарова. – М.: Зерцало, 2002. – Т. 4. Особлива частина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yport.inf.ua/prestupleniya-neposredstvenno-svyazanyie.html>

Гапчич В. А. Отдельные аспекты квалификации нарушения правил безопасности дорожного движения или эксплуатации транспорта лицами, управляющими транспортными средствами в Украине (ст. 286 УК Украины)

Произведён анализ объективной стороны состава преступления, предусмотренного ст. 286 УК Украины, а также определены специфические элементы и особенности, что присущи именно составу нарушения правил безопасности дорожного движения или эксплуатации транспорта лицами, управляющими транспортными средствами и оставившими место дорожно-транспортного происшествия.

Ключевые слова: объективная сторона, формы деяния, следствия, проблемы квалификации, дорожно-транспортные происшествия.

Гапчич В. А. Separate aspects of the qualification of violation of the rules of road safety or vehicle operation by persons who drive vehicles in Ukraine (Article 286 of the Criminal Code of Ukraine)

The objective side of body of the crime which is foreseen in the article 286 of the Criminal code of Ukraine is analyzed. The article is also dedicated to the ascertaining of specific features and peculiarities of body of the crime violation of traffic safety rules or vehicle operation by persons who drive vehicles and left the place of traffic accident. Statistics over the last few years demonstrates negative dynamics of a number and consequences of traffic accidents in Ukraine. It is focused attention on the problems of the severity of the consequences in the result of violation of traffic safety rules or vehicle operation by persons who drive vehicles and non-compliance by the road traffic participants other norms and standards which secure its assurance. Driver's disappearance from a traffic accident is one of the aspects that influence negatively on the qualification of this body of the crime.

The comparative analysis gives us the possibility to demonstrate ambiguity in the process of qualification such an action as «disappearance from a traffic accident» from the basis of definition causal relationship of these bodies as administrative offense as well as a crime.

There is no doubt that traffic accident and disappearance from a traffic accident as notions as well as actions are in the only one space of causal relationship. This relationship is unambiguous in the administrative legislation because of placing of these bodies of the administrative offences in the relevant II section of chapter 10 of Code on administrative offenses of Ukraine. The analysed bodies of the crime have causal relationship which is not so obvious and concretized which is confirmed because of placing of these bodies of the crime in the different sections of the Special part of the Criminal code of Ukraine. In connection with the above, it is proposed to investigate more thoroughly, define normatively and fix in the Criminal code of Ukraine an action «disappearance from a traffic accident by the person who committed it» during the qualification violation of traffic safety rules or vehicle operation by persons who drive vehicles (art. 286 of the Criminal code of Ukraine) including the basis of criminal responsibility.

Key words: objective side of corpus delict, forms of action, consequences, problems of qualification, traffic accidents.

Стаття надійшла 19 серпня 2017 р.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ЗАСУДЖЕНИМИ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ

Розглянуто поняття та зміст кримінологічної характеристики злочинності в установах виконання покарання. Охарактеризовано структуру і динаміку злочинів, що вчиняються засудженими у місцях позбавлення волі. Окреслено методіку відслідкування злочинності в установах виконання покарання. Визначено основні обставини, які сприяють учиненню злочинів засудженими в установах виконання покарання залежно від виду рівня безпеки колонії. З'ясовано залежність пенітенціарної злочинності від конкретної оперативної обстановки в установі й стану загальної злочинності в Україні.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, пенітенціарна злочинність, динаміка, структура, рівень злочинності, види злочинів.

Постановка проблеми. Для запобіжної діяльності підрозділів установ виконання покарання пенітенціарної системи України визначення змісту поняття злочинності в місцях позбавлення волі обумовлено задля безпомилкового застосування її результатів на практиці, глибшого та цілеспрямованого вивчення криміногенних умов, що спричиняють поширення окресленої злочинності, розроблення науково обґрунтованих висновків і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення стратегії й тактики їх протидії.

Стан дослідження. Категоріальний статус кримінологічної характеристики злочинів визнається багатьма вітчизняними і зарубіжними дослідниками, зокрема А. І. Алексєєвим, І. Г. Богатирьовим, С. Є. Віциним, В. В. Голіною, О. І. Гуровим, А. М. Давиденком, О. М. Джужою, А. І. Долговою, А. П. Закалюком, А. Ф. Зелінським, О. Г. Кальманом, О. Г. Колбом, В. М. Кудрявцевим, Н. Ф. Кузнецовим, О. М. Литваком, О. М. Литвиновим, Г. М. Міньковським.

Б. Є. Лук'янчиков зазначає, що кримінологічна характеристика злочинів – це сукупність відомостей про генезу злочину, його причини й умови скоєння, частоту повторюваності та поділ злочинів за різними підставами, наприклад, віком, професією, освітою та ін. [1, с. 170].

В. Н. Кудрявцев указує, що кримінологічна характеристика злочинів є тією сукупністю даних (достатньою інформацією) про певний вид (групу) злочинів або конкретне злочинне діяння, використовуваною для їх профілактики [2, с. 211].

Надалі вчений зазначає, що конкретний зміст кримінологічної характеристики полягає у виявленні всіх ознак, які сукупно становлять її структуру, яка складається з:

- кримінологічних значущих ознак злочину;
- даних, які характеризують кримінологічну ситуацію вчинення злочину;
- ознак, які визначають специфіку діяльності з попередження злочинів.

До першої групи належать дані про: предмет злочинного посягання, особу злочинця, мотив та мету злочину, особу потерпілого.

До другої: статистична поширеність злочинів; дані про соціальні умови (обстановку) злочину (соціально-політична, соціально-економічна, час, географія, соціальне середовище тощо).

До третьої: причини злочинів; наслідки злочинів; механізм злочину; обставини, що сприяють злочинам [2, с. 213].

У кримінологічній літературі поняття злочинності у місцях позбавлення волі вчені розуміють так: А. І. Долгова ототожнює його з поняттям «пенітенціарна злочинність» [3, с. 33]. Остання є сукупністю кримінально-правових діянь, скоєних засудженими під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі за попередній злочин, а також учинення злочинів співробітниками виправних установ.

В. Н. Кудрявцев і В. Е. Емінов розглядають пенітенціарну злочинність як систему злочинів, скоєних засудженими до всіх видів покарання. Загалом є підстави стверджувати про її підвищену суспільну небезпеку, оскільки кримінально карані діяння в цьому разі вчиняються безпосередньо в процесі виконання покарання за попередній злочин, в умовах ізоляції засуджених, посиленого нагляду за ними, що свідчить про ігнорування кримінально-правових заборон [4, с. 45].

Дослідження злочинності в установах виконання покарання здійснювали Ю. П. Алєнін, І. Г. Богатирьов, С. Ф. Дєнісов, Т. А. Дєнісова, О. М. Джужа, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, А. В. Кирилук, Н. І. Клименко, О. Г. Колб, В. Г. Лукашевич, О. Б. Пташинський, В. В. Тіщенко, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, І. С. Яковець та ін.

Метою статті є аналіз структури та динаміки злочинів, що вчиняються засудженими в установах виконання покарання.

Виклад основних положень. Зазначимо, що злочинність у місцях позбавлення волі є спеціальним різновидом кримінального рецидиву. Головною внутрішньою властивістю злочинів, що вчиняють засуджені під час відбування покарання в УВП, є їх надзвичайна суспільна небезпека, тобто об'єктивна властивість описаного у кримінальному законі діяння (дії чи бездіяльності) створювати загрозу або заподіювати шкоду об'єктам кримінально-правової охорони [5, с. 34].

Злочинність у місцях позбавлення волі є складною проблемою не тільки для кримінально-виконавчих установ, але і для всього суспільства. Вчинення засудженими злочинів у процесі відбування покарання свідчить про наявність серйозних недоліків і суперечностей, що виникають при виконанні позбавлення волі.

Злочинність в установах виконання покарання називається «карною» злочинністю (тобто такою, яка є під час відбування покарання), іноді «пенітенціарною» злочинністю, до якої належить сукупність злочинів, що вчиняються в місцях позбавлення волі. Цей різновид злочинності характеризується такими ознаками: специфічним місцем учинення злочину (установи виконання покарання, слідчі ізолятори, ізолятори тимчасового тримання); своєрідним суб'єктом злочину (тільки особи, позбавлені волі); його спрямованістю проти інших засуджених або проти осіб адміністративного персоналу установи. Крім того, розглядувана злочинність є складовою рецидивної злочинності.

С. Ю. Лукашевич [6], О. Г. Колб [7], А. П. Закалюк [8] злочинність у вказаних місцях визначають кількістю зареєстрованих злочинів і засуджених, які їх учинили під час відбування кримінального покарання в кримінально-виконавчих установах, і характеризують її як:

1) частину рецидивної злочинності, пов'язаної з повторним або систематичним учиненням злочинів особами, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Стосовно персоналу УВП, що визначений у Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (далі – ДКВС), то останній у разі вчинення ним злочинів в УВП не може розглядатися в контексті цього виду злочинної діяльності, яка характерна лише засудженим;

2) зміст деяких складів злочинів (втеча з місця позбавлення волі; злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; дії, що дезорганізують роботу виправних установ, тощо), який передбачає наявність спеціального суб'єкта злочину – засудженого, до якого персонал ДКВС не належить.

Зазначимо, що у разі співучасті у вчиненні цієї категорії злочинів, їх суб'єктами можуть бути і представники персоналу УВП. Цим шляхом також іде судова практика з питань боротьби з організованою злочинністю.

Теоретичною основою створення певних методик як засобів, що дають змогу виокремити відповідні типи явищ і процесів, які досліджуються у сфері кримінально-виконавчої діяльності, є аналіз спостережень за цими явищами, їх взаємозв'язком і причинною залежністю між окремими чинниками і цілісним станом цієї системи або її складових. Основою для стеження за оперативним станом в УВП є:

1) статистична інформація, що надається установами виконання покарань про стан злочинності та режиму відбування кримінального покарання засудженими за звітний період до Міністерства юстиції України;

2) оперативна інформація, яка отримується та використовується частинами і службами безпосередньо в УВП.

До елементів оперативного стану можна віднести: а) стан злочинності в УВП; б) стан режиму та його порушень; в) стан законності серед персоналу УВП; г) стан умов тримання засуджених; г) характеристику роботи служб УВП; д) стан сил і засобів забезпечення профілактики злочинів та інших правопорушень (практичні результати цієї діяльності); е) специфіку району дислокації УВП; виготовлення та зберігання засудженими заборонених предметів; є) наявність недозволенних зв'язків засуджених із персоналом тощо.

У структурі злочинності: 2012 (34,96%) випадків злісної непокори вимогам адміністрації виправної установи; 81 (14,1%) ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі; 188 (33,1%) злочинів у сфері обігу наркотичних засобів; 30 втеч з виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільниць подальшої реабілітації; 20 злочинів проти авторитету органів державної влади; одне умисне вбивство; 7 умисних тяжких тілесних ушкоджень; 7 замахів на втечу з місць позбавлення волі; 6 втеч із місць позбавлення волі; 5 незаконних поведень зі зброєю; 4 крадіжки; 4 шахрайства; 4 умисні легкі тілесні ушкодження; 2 замаху на умисне вбивство; 2 вимагання; 2 завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення або пошкодження об'єктів власності; 1 умисне середньої тяжкості тілесне пошкодження; 1 дія, що дезорганізовує роботу виправних установ; 1 грабіж; 1 привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; 1 необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження; 1 викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження; 1 погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного.

Із загальної кількості злочинів:

– 36 (6,3%) зареєстровано у виправних колоніях максимального рівня безпеки. Рівень злочинності на 1 тис. засуджених становить 5,68 (у 2011 р. – 5,07);

– 311 (54%) у виправних колоніях середнього рівня безпеки, рівень злочинності на 1 тис. засуджених становив 3,65 (у 2011 р. – 2,48);

– 49 (8,5%) у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, рівень злочинності на 1 тис. засуджених становив 3,85 (у 2011 р. – 2,89);

– 5 (0,9%) у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання, рівень злочинності на 1 тис. засуджених становив 1,43 (у 2011 р. – 2,45);

– 129 (22,4%) у виправних центрах, рівень злочинності на 1 тис. засуджених становив 23,9 (у 2011 р. – 22,82);

– 46 (8%) у слідчих ізоляторах, рівень злочинності на 1 тис. становив 1,44 (у 2011 р. – 22,82).

Як свідчить аналіз обставин учинення злочинів, чотири злочини засуджені вчинили після вживання алкогольних напоїв, два – з використанням холодної зброї, чотири – з використанням колючо-ріжучих предметів та два злочини – з попередньою підготовкою.

432 (75%) злочини засуджені скоїли у житлових зонах установ, 44 (8,2%) – у виробничих зонах, 38 (6,6%) – на контрагентських об'єктах та 62 (10,2) – у ДПЗІ і ПКТ.

536 злочинів (93,1%) вчинено у робочі дні. 210 засуджених, які скоїли злочини, перебували на профілактичних обліках як злісні порушники режиму тримання.

У 2013–2014 рр. учинено 501/417 (–17%) злочинів, серед яких:

- умисні вбивства 2/1 (–50%);
- замах на умисне вбивство 1/0 (–100%);
- умисні тяжкі тілесні ушкодження 6/4 (–33%);
- грабежі 1/0 (–100%);
- втечі з місць позбавлення волі 7/13 (+86%);
- спроби втечі з місць позбавлення волі 2/2 (0%);
- втечі з ВК мінімального рівня безпеки 29/34 (+17%);
- злісна непокоря вимогам адміністрації 170/145 (–15%);
- злочини проти авторитету органів державної влади 27/17 (–37%);
- злочини у сфері обігу наркотичних засобів 161/119 (–26%);
- ухилення від відбування покарання 79/70 (–11%);
- крадіжки 2/0 (–100%);
- виготовлення холодної зброї 3/1 (–66,7%);
- інші злочини 9/6 (–33%);
- попереджено злочинів 5193/4948 (–5%) [9].

В установах виконання покарання та слідчих ізоляторах ДКВС України засудженими та особами, що перебувають під вартою, зареєстровано вчинення 2015 року – 458 злочинів, 2016 року – 298 злочинів, протягом першого півріччя 2017 року – 255 злочинів, серед них, відповідальність за які передбачено ст. 115 (умисне вбивство)

Кримінального кодексу України, у 2015 році – 3 злочини, у 2016 році – 2 злочини [10].

Зважаючи на викладене, зазначимо, що злочинність у місцях позбавлення волі має певну специфіку, яка пояснюється особливістю формальних і неформальних стосунків між засудженими, з одного боку, та ними й адміністрацією виправних установ – з іншого. Важливою ознакою цієї злочинності є те, що вона порушує нормальну роботу установ з виконання покарання, перешкоджає процесу ресоціалізації засуджених, формує почуття загальної недовіри до кримінально-виконавчої системи та її працівників.

У середньому за період незалежності України в установах ДКВС України реєстрували 430 злочинів за рік. Динаміка злочинності в місцях позбавлення волі стабільна.

Згідно з статистичними даними за період 2012–2016 рр., до 30% кримінальних проваджень щорічно в УВП порушується за ст. 391 КК України за злісну непокору засуджених адміністрації виправної колонії профілактично з метою запобігання «...більш тяжким злочинам». Проте їх аналіз свідчить, що зазначена кримінально-правова норма застосовується неефективно, а також усупереч меті криміналізації цього суспільно небезпечного діяння. Основну групу серед засуджених за ст. 391 КК України становили особи, які позбавлені волі за насильницькі та корисливі злочини – розбої (26,5%) та крадіжки (42%). Понад 17% були засуджені за вбивства або тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого, з-поміж них лише 18% відбували покарання вперше, інші були рецидивістами, які мали другу та третю судимості [10].

Практика відкриття кримінальних проваджень за ст. 391 КК України засвідчує, що: серед притягнутих до кримінальної відповідальності засуджених 70,5% осіб підтримували злочинні традиції, 10% відбували покарання вперше, водночас усього у 3% ця стаття застосовується проти осіб, які належать до так званих злочинних лідерів та «авторитетів» кримінального середовища. Аналіз злочинності свідчить, що 26% злочинів засуджені вчиняють у сфері обігу наркотичних засобів. На одну тисячу засуджених учиняється 30 наркозлочинів, що є високим показником і виходить на перше місце. На 01.01.2014 р. за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, перебувало засуджених та взятих під варту: у виправних колоніях – 20537, слідчих ізоляторах – 3358, виховних колоніях – 24, виправних центрах – 735. На 01.01.2017 р. в установах виконання покарання перебувало 6,8 тис. осіб – за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [10].

Досліджуючи злочинність в установах виконання покарання у Львівській області, ми встановили, що загальна чисельність засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі на 01.01.2016 р., становить у середньому 3000 осіб, із них засуджені за наркозлочини 487 осіб. На профілактичному обліку: 3 особи як наркоділки з міжрегіональними зв'язками; 344 особи, котрі схильні до вживання та розповсюдження наркотиків; 133 особи беруть участь у подоланні наркотичної залежності. Засуджені, яких взято на профілактичний облік, в 2014 р. учинили 57 злочинів у сфері обігу наркотичних засобів [11].

Беручи до уваги високу латентність злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, указану цифру необхідно збільшити вдесятеро.

Аналіз наркозлочинності свідчить, що кожного року збільшується кількість видів вилучених наркотичних засобів в установах виконання покарання. Якщо до 2010 р. в обігу серед засуджених переважали такі наркотичні засоби, як анаша, макова соломка, опій, то в 2016 р. вилучали ще й канабіс, бупренорфін, метадон, амфетамін, ефедрин, героїн та ін. [10].

Опитування осіб, засуджених за зберігання і розповсюдження наркотичних засобів у кримінально-виконавчих установах, підтвердили, що обіг наркотиків контролюють злочинні лідери з метою організації наркобізнесу за рахунок осіб, які вживають наркотики (перебувають у наркотичній залежності та продовжують споживання). Кошти, отримувані від наркобізнесу, кримінальні лідери використовують для його поновлення, підтримання злочинного середовища та для вирішення внутрішніх проблем колоній за допомогою корупційних зв'язків із представниками адміністрації установ.

Пенітенціарні злочини вчиняються зазвичай навмисне, їх мотивами часто є прагнення завоювати авторитет, лідерство серед засуджених, бажання ухилитися від виконання покарання, негативне ставлення до праці та навчання. У значної кількості пенітенціарних злочинців спостерігаються істерії, психози, психічні аномалії; більшість із них має невисокий освітній рівень, їм характерна емоційна нестійкість, залежність від інших ув'язнених.

Аналізуючи злочинність у місцях позбавлення волі, потрібно зважати на значну латентність окремих видів злочинів (побої та мордування, хуліганство, тілесні ушкодження, насильницьке мужолозтво, наркоманія тощо) і певне коливання їхньої динаміки.

Висока латентність злочинності в місцях позбавлення волі пов'язана з недоліками в системі оцінювання показників роботи установ виконання покарань. Що більше злочинів реєструється, то нижче оцінюється робота адміністрації.

Висновки. Пенітенціарна злочинність залежить від конкретної оперативної обстановки, що сформувалася у певній виправній колонії, та стану загальної злочинності в Україні. Водночас найбільшу кількість пенітенціарних злочинів становлять злісна непокора законним вимогам адміністрації, незаконний обіг наркотичних засобів, утечі та насильство над особами, які відбувають покарання.

Незаконний обіг наркотиків має високий відсоток латентності. Загальним чинником такого стану є чимала кількість осіб у кримінально-виконавчій системі, які належать до потенційних наркоманів, а злісна непокора адміністрації вчиняється кримінальними лідерами та засудженими, які підтримують злочинну (тюремну) субкультуру.

1. Лук'янчиков Б. Є. Поняття і види характеристик злочинів. Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України: наукове видання / за ред. проф. В. Л. Регульського. – Львів: ЛЮІВС при НАВС, 2000. – С. 170–177.

2. Криминологія: учебник / под ред. акад. В. Н. Кудрявцева, проф. В. Е. Эминова. – М.: Юристъ, 1995. – 480 с.

3. Криминологія: підручник для вузів / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. І. Долгової. – 2-ге вид., переробл. і допов. – М.: Норма, 2001. – 848 с.

4. Криминологічний підручник / за ред. В. Н. Кудрявцева і В. Е. Емінова. – 3-тє вид., переробл. і допов. – М.: МАУП, 2007. – 512 с.

5. Криминологія. Спеціальний курс зі схемами (загальна та особлива частини): навч. посібник / О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв, В. В. Василевич. – К.: Атіка, 2001. – 610 с.

6. Лукашевич С. Ю. Криминологічна характеристика та попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі: автореф. дис. на здобуття наук. ступня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С. Ю. Лукашевич. – Х., 2001. – 20 с.

7. Колб О. Г. Установи виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / О. Г. Колб. – К.: НАВС, 2007. – 377 с.

8. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К.: Ін Юре, 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – 366 с.

9. Довідка щодо судової практики та кримінального покарання (за 2010–2015 рр.). – К.: Адміністрація Верховного Суду України, 2015. – 12 с.

10. Про стан пенітенціарної злочинності в Україні в 2012–2016 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yagunov.in.ua/?p=1008>

11. Довідка про стан злочинності в установах виконання покарань УДПСУ у Львівській області. – Львів, УДПСУ. – 46 с.

Гула Л. Ф., Гула Н. Л. Криминологическая характеристика преступлений, совершенных осужденными в учреждениях исполнения наказания

Рассмотрены понятие и содержание криминологической характеристики преступности в учреждениях исполнения наказания. Охарактеризованы структура и динамика преступлений, совершаемых осужденными в местах лишения свободы. Очерчена методика отслеживания преступности в учреждениях исполнения наказания. Определены основные обстоятельства, способствующие совершению преступлений осужденными в учреждениях исполнения наказания, в зависимости от уровня безопасности колонии. Уяснена зависимость пенитенциарной преступности от конкретной оперативной обстановки в учреждении и состояния общей преступности в Украине.

Ключевые слова: криминологическая характеристика; пенитенциарная преступность; динамика, структура, уровень преступности; виды преступлений.

Hula L. F., Hula N. L. Criminological description of crimes committed by the convicted in the establishments of punishment execution

The article deals with a concept and content of criminological description of crimes committed by the convicted in the establishments of punishment execution. The structure and dynamics of crimes committed by the convicted in the places of imprisonment are described. The methodology to track crimes in the establishments of punishment execution is outlined. Basic circumstances that assist committing of crimes by the convicted in the establishments of punishment execution depending on the type of the regime of their keeping are determined.

For the preventive activity of subdivisions of the establishments of punishment execution of the penitentiary system of Ukraine the determination of the concept of criminality in the places of imprisonment is conditioned for its faultless results application in practice, deeper and purposeful study of criminogenic terms, that cause the outlined criminality spreading, the development of scientifically reasonable conclusions and recommendations led to the improvement of strategy and tactics of their counteraction.

Criminality in the places of imprisonment is a thorny and serious problem not only for criminal-executive establishments, but also for all the society on the whole. Committing of crimes by the convicted in the process of punishment serving affirms the presence of serious defects and contradictions that arise in the process of imprisonment execution.

Penitentiary criminality depends on a definite operative situation that arises in a certain reformatory and the state of general criminality in Ukraine. At the same time the majority of penitentiary crimes is presented in malicious disobedience to the legal administration requirements, the illegal drug trafficking, escapes and violence over the persons who serve the sentence.

Key words: criminological description; penitentiary criminality; dynamics, structure, level of criminality, types of crimes.

Стаття надійшла 21 серпня 2017 р.

ПОНЯТТЯ Й ВИДИ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Розглянуто погляди науковців на тлумачення поняття «тілесне ушкодження». Вказано, що доцільно узгодити кримінально-правове та медичне визначення цього поняття. Проаналізовано недоліки законодавства в сфері визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Запропоновано трактування цього терміна закріпити на рівні і спеціального, і кримінального закону. Доведено, що нині необхідно детальніше розробити спосіб визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень під час кваліфікації злочинних діянь, що посягають на тілесну недоторканність особи. Запропоновано свій варіант визначення розглянутого поняття.

Ключові слова: тілесні ушкодження, ступінь тяжкості тілесного ушкодження, тілесна недоторканність, фізичне і психічне здоров'я.

Постановка проблеми. Науковці по-різному тлумачать поняття «тілесне ушкодження». Розбіжності у поглядах стосовно вказаного питання полягають у тому, що потрібно вважати об'єктом цього злочину: суспільні відносини, котрі забезпечують здоров'я людини, чи суспільні відносини, які забезпечують її тілесну недоторканність.

Стан дослідження. Зазначимо, що в теорії кримінального права так і не розроблено єдиного підходу до вирішення означеної проблеми.

Проблематикою правильного тлумачення поняття тілесного ушкодження займалися такі видатні дореволюційні науковці, як М. С. Таганцев та С. В. Познишев. Суперечки стосовно цього питання простежувалися надалі й між радянськими науковцями, які не могли дійти згоди щодо визначення поняття «тілесне ушкодження», а саме М. Д. Дурмановим, А. С. Никифоровим, М. І. Загородниковим, П. А. Дубовцем.

Сучасні вчені такі, як Н. О. Гуторова та В. І. Борисов також приділяють чимало уваги правильному визначенню тілесного ушкодження та й науковці у сфері медицини, серед яких Є. М. Білецький, здавна обговорювали питання щодо проблематики визначення поняття «тілесні ушкодження» та встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

Метою статті є висвітлення необхідності узгодження кримінально-правового та медичного визначення понять тілесних ушкоджень, детальніше розроблення способу визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень під час кваліфікації злочинних діянь, що пося-

гають на тілесну недоторканність особи, аналіз недоліків законодавства в сфері визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

Виклад основних положень. Кримінально-правова охорона здоров'я має універсальний характер. Вона не залежить від суспільних ознак особи потерпілого (віку, громадянства тощо). Кримінальний закон однаковою мірою охороняє здоров'я всіх громадян [1, с. 155].

Заподіяння тілесних ушкоджень особі є одним із найпоширеніших злочинів проти особи. Зокрема у КК України передбачено 24 склади злочинів, які передбачають відповідальність за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (ст.ст. 121, 123–124, 128, ч. 1 ст. 136, ч. 3 ст. 150-1, ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 2 ст. 276, ч. 2 ст. 277, ч. 2 ст. 282, ч. 2 ст. 286, ч. 1 ст. 287, ч. 1 ст. 288, ч. 2 ст. 314, ч. 3 ст. 345, ч. 3 ст. 345-1, ч. 3 ст. 346, ч. 3 ст. 350, ч. 3 ст. 377, ч. 3 ст. 398, ч. 3 ст. 399, ч. 1 ст. 415, ч. 1 ст. 442 КК України), 14 складів злочинів, що передбачають відповідальність за завдання середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст.ст. 122, 128, ч. 3 ст. 150-1, ч. 2 ст. 277, ч. 2 ст. 281, ч. 2 ст. 282, ч. 1 ст. 286, ч. 1 ст. 287, ч. 1 ст. 288, ч. 2 ст. 314, ч. 2 ст. 345, ч. 2 ст. 345-1, ч. 2 ст. 346, ч. 2 ст. 350, ч. 2 ст. 377, ч. 2 ст. 398, ч. 2 ст. 406, ч. 1 ст. 415 КК України) та 2 склади злочинів, які передбачають відповідальність за заподіяння легкого тілесного ушкодження (ст. 125, ч. 2 ст. 406 КК України).

Склади злочинів, які охоплюють заподіяння тілесних ушкоджень, належать до категорії матеріальних, оскільки їх об'єктивна сторона передбачає поряд із наявністю суспільно небезпечного діяння або бездіяльності настання певних негативних наслідків. Наслідком таких злочинів є шкода, яка заподіюється діями суб'єкта здоров'ю потерпілого.

Кримінальне законодавство в частині, яка стосується тілесних ушкоджень, сформоване так, що норми, які передбачають більш суспільно небезпечні наслідки, розміщені перед нормами, що присвячені їх менш небезпечним видам [2, с. 94].

Злочини, які передбачають відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень, містяться у декількох розділах Особливої частини чинного КК України. Зокрема Розділ II (Злочини проти життя та здоров'я особи) – ст.ст. 121–125, 128, 136; Розділ III (Злочини проти волі, честі та гідності особи) – ч. 3 ст. 150-1; Розділ VI (Злочини проти власності) – ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 1 ст. 196; Розділ XI (Злочини проти безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту) – ч. 2 ст. 276, ч. 2 ст. 277, ч. 2 ст. 281, ч. 2 ст. 282, ч. 1–2 ст. 286, ч. 1 ст. 287, ч. 1 ст. 288; Розділ XIII (Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

та інші злочини проти здоров'я населення) – ч. 2 ст. 314; Розділ XV (Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян) – чч. 2–3 ст. 345, чч. 2–3 ст. 345-1, чч. 2–3 ст. 346, чч. 2–3 ст. 350; Розділ XVIII (Злочини проти правосуддя) – чч. 2–3 ст. 377, чч. 2–3 ст. 398, ч. 3 ст. 399; Розділ XIX (Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)) – ч. 2 ст. 405, ч. 2 ст. 406, ч. 2 ст. 414, ч. 1 ст. 415; Розділ XX (Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку) – ч. 1 ст. 442.

Законодавець в ієрархії злочинних діянь злочини проти здоров'я виокремлює одразу ж після злочинів проти життя. Ця позиція не випадкова та цілком справедлива, адже фізичне й психічне здоров'я є однією із найважливіших людських цінностей.

Ці злочини є одними з найдавніших серед діянь, передбачених кримінально-правовими заборонами [3, с. 380].

Нині актуальність кримінально-правової заборони заподіяння шкоди здоров'ю зумовлена тим, що тілесні uszkodження різного ступеня тяжкості завдаються доволі часто, за різних умов і обставин. У нашому житті вони неодмінно є в побуті, супроводжують різноманітні злочини і правопорушення, завдаються умисно чи з необережності. Головне призначення кримінального закону – виправдати правомірне заподіяння uszkodжень і покарати злочинця.

Якщо людина має задовільне здоров'я, то вона є соціально активною, прагне розвивати свої здібності, вміння і таланти. Якщо ж здоров'ю людини завдається шкода, людина зазнає страждань – фізичних, моральних і зазвичай матеріальних, що пов'язано із витратами на лікування та подальше відновлення здоров'я.

Із викладеного випливає, що суспільство зацікавлене в недопущенні пониження соціальної активності кожного із своїх членів, що надалі може призвести до зниження активності всього суспільства загалом [4].

Так, М. С. Таганцев зазначав, що «тілесне uszkodження має охоплювати всі випадки завдання фізичного болю чи страждань» [5, с. 139].

На думку С. В. Познишева, поняття «тілесне uszkodження» потрібно розуміти як заподіяння іншій особі не тільки страждань, що продовжується, та такого, яке до визначеного ступеня спричиняє розлад здоров'я, але і миттєвого фізичного болю, що безслідно минає [6, с. 86].

Імовірно таке широке визначення поняття тілесного uszkodження з теоретичного погляду не можна визнати правильним. У цьому разі

однорідними стають різні за характером і ступенем своєї суспільної небезпеки злочини, що є неприпустимим.

Як зазначалося, такі суперечки простежувалися надалі й між радянськими науковцями, які не могли дійти згоди щодо визначення поняття «тілесні ушкодження». Наприклад, М. Д. Дурманов, виключаючи з поняття тілесних ушкоджень насильницькі дії, визнавав, що при ударах, побоях та інших насильницьких діях, пов'язаних зі спричиненням фізичного болю, заподіюється шкода здоров'ю. Однак науковець заперечував у цьому випадку наявність тілесних ушкоджень, зважаючи на те, що завдана шкода не може бути констатована спеціалістами [7, с. 86].

Натомість А. С. Никифоров надто звузив межі поняття тілесного ушкодження, визначивши його, як «вчинене ким-небудь з умислом або з необережності діяння, що спричинило розлад здоров'я іншої людини як своєму єдиному безпосередньому об'єкту» [8, с. 14]. Автор виключив зі змісту цього поняття не тільки удари, побої та інші насильницькі дії, що спричиняють фізичний біль, але і такі ушкодження, які не тягнуть розладу здоров'я (крововилив, садно, подряпина тощо).

М. І. Загородников наголошував, що суспільна небезпека таких злочинів зумовлена посяганням на одне з найцінніших благ людини. Спричинення шкоди здоров'ю призводить до того, що людина докладає чимало зусиль для відновлення втраченого блага: лікування, пристосування до нових несприятливих умов. Це не дає змоги їй займатися творчою працею, дбати про добробут сім'ї, брати участь у роботі суспільних організацій. Заподіяння тілесних ушкоджень завдає шкоди не тільки потерпілому, але і його родичам. Водночас автор указував, що тілесним ушкодженням визнається лише таке спричинення шкоди здоров'ю, за якого порушується анатомічна цілісність або нормальне функціонування органів й тканин тіла людини. Шкода здоров'ю може бути спричинена, крім того, без порушення функцій і цілісності органів людського організму (побої, знущання, спричинення фізичного болю). Однак ці діяння не є, на його думку, тілесними ушкодженнями [9, с. 8].

Як вважав П. А. Дубовець, до визначення тілесних ушкоджень потрібно включити насильницькі дії: удари, побої й інші дії, які завдають фізичних страждань, оскільки вони, як й тілесні ушкодження, завдають шкоди здоров'ю людини [10, с. 8].

Водночас науковець посилався на медичну літературу, згідно з якою фізичні страждання та біль порушують нормальне функціонування органів тіла. Однак погодитися з наведеним трактуванням

поняття тілесних ушкоджень було би не зовсім правильно. У результаті ударів, побоїв та інших насильницьких дій, хоча і заподіюється певна шкода здоров'ю, але вона настільки незначна, що об'єктивно її неможливо виявити під час судово-медичної експертизи та визначити в суді. Тому таку шкоду не може брати до уваги закон. Як слушно зазначає з цього приводу В. К. Жукова, суть тілесного ушкодження виражається в заподіянні не будь-якої, а відчутної шкоди, тобто розладу здоров'я [11, с. 42].

Із погляду сучасної теорії кримінального права тілесним ушкодженням визнається протиправне заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини, що виражається в порушенні анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій унаслідок застосування одного чи декількох зовнішніх ушкоджувальних чинників – фізичних, хімічних, біологічних, психічних [12, с. 30].

Натомість Н. О. Гуторова та В. І. Борисов при визначенні тілесного ушкодження підкреслюють можливість заподіяння його з різною формою вини. Науковці вважають тілесним ушкодженням протиправне умисне або необережне заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини, що полягає в порушенні анатомічної цілісності або фізичної функції органів і тканин тіла людини [13, с. 40].

Нині визначення поняття тілесних ушкоджень залишається оціночним й визначається із посиланням на Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (далі – Правила), затверджених наказом МОЗ від 17 січня 1995 року. У вказаному нормативному акті тілесними ушкодженнями визнається порушення анатомічної цілісності тканин і органів та їх функцій.

Тілесним ушкодженням із медичного погляду вважається порушення анатомічної цілісності та фізіологічної функції органів і тканин, що виникає внаслідок дії чинників зовнішнього середовища, зокрема травми.

Натомість Є. М. Білецький дещо розширює зміст тілесних ушкоджень, визначаючи їх як порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи декількох зовнішніх ушкоджувальних чинників – фізичних, хімічних, біологічних, психічних.

Науковці у сфері кримінального права та медицини однастайні у визначенні тілесних ушкоджень як порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, включаючи однак до їх змісту різні деталізуючі ознаки в межах предмета дослідження кожної з наук.

Висновки. З огляду на викладене, зазначимо, що нині необхідно узгодити кримінально-правове та медичне визначення поняття «ті-

лесне ушкодження». Детальніше розробити спосіб визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень під час кваліфікації злочинних діянь, що посягають на тілесну недоторканність особи, проаналізувати недоліки законодавства в сфері визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень та ін.

Видається правильним, що трактування поняття «тілесні ушкодження» має бути закріплене на рівні закону (і спеціального, що визначає критерії оцінки ступеня тяжкості тілесних ушкоджень загалом, і кримінального), щоб забезпечити єдине розуміння цього терміна всіма зацікавленими суб'єктами. Те, що нині науковці тлумачать указане поняття відповідно до тексту Правил, є недоречним, оскільки в медичних нормативних актах відображене відповідне цій професії бачення суті тих чи інших юридичних понять, яке за своїм змістом зазвичай не збігається з правовими уявленнями. Отже, під тілесним ушкодженням потрібно розуміти протиправне, винне заподіяння шкоди здоров'ю іншої особи, якою порушена анатомічна цілісність або фізіологічні функції тканин чи органів потерпілого.

1. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів: навч. посібник / М. Й. Коржанський. – К.: Атіка, 2002. – 640 с.
2. Кримінальне право. Особлива частина: підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Луганськ: Елтон-2, 2012. – 780 с.
3. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право / А. Э. Жалинский. – М.: ТК Велби; Изд-во Проспект, 2006. – С. 380.
4. Тілесні ушкодження з медичної точки зору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.referaty.com.ua/ukr/details/18587/>
5. Таганцев Н. С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть Особенная / Н. С. Таганцев. – СПб., 1984. – 384 с.
6. Познышев С. В. Особенная часть русского уголовного права / С. В. Познышев. – М., 1912. – 517 с.
7. Дурманов Н. Д. Понятие телесных повреждений по советскому уголовному праву / Н. Д. Дурманов // Советское государство и право. – 1956. – № 1. – С. 86.
8. Никифоров А. С. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву / А. С. Никифоров. – М., 1959. – 128 с.
9. Загородников Н. И. Преступления против здоровья / Н. И. Загородников. – М.: Юридическая литература, 1969. – 168 с.
10. Дубовец П. А. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву / П. А. Дубовец. – М.: Юридическая литература, 1964. – 160 с.
11. Жукова В. К. Понятие телесного повреждения / В. К. Жукова // Вестн. Моск. ун-та. Серия Право. – 1965. – № 4. – С. 42.

12. Кримінальне право. Особлива частина / О. С. Стеблинська. – К.: Ін-т крим.-викон. служби, 2014. – 358 с.

13. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник. – 5-те вид., переробл. і допов. / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – Х.: Право, 2015. – 680 с.; Борисов В. І. Преступлення против жизни и здоровья: вопросы квалификации / В. И. Борисов, В. Н. Куц. – Харьков: НПКФ «КОНСУМ», 1995. – С. 40.

Гураль Л. О. Понятие и виды телесных повреждений согласно уголовному праву Украины

Рассматриваются взгляды ученых на толкование понятия телесного повреждения. Указывается на целесообразность согласования уголовно-правового и медицинского определения понятий телесных повреждений. Проанализированы недостатки законодательства в сфере определения степени тяжести телесных повреждений. Предлагается трактовку понятия «телесные повреждения» закрепить на уровне и специального, и уголовного закона. Доказано, что на сегодняшний день существует необходимость более детальной разработки алгоритма определения степени тяжести телесных повреждений при квалификации преступных деяний, посягающих на телесную неприкосновенность личности. Предложен авторский вариант формулировки понятия телесного повреждения.

Ключевые слова: телесные повреждения, степень тяжести телесного повреждения, телесная неприкосновенность, физическое и психическое здоровье.

Hural L. O. Definition and kinds of body injuries according to the Criminal law of Ukraine

It is pointed that relevance of the criminal-law forbiddance of causing harm to the health nowadays is conditioned by the fact that body injuries of different severity degree are caused frequently under different circumstances and conditions. View disagreements as for the mentioned problem are concluded in a fact what exactly to consider to be the object of the specified crime: public relations providing a man's health or public relations providing a man's corporal inviolability. It is defined that neither in pre-revolutionary science nor in the later decades any single approach in solving this problem wasn't developed. Scientific points of view on interpretation of definition of body injury are examined in this article. It is indicated on the necessity of adjustment of criminal-law and medical definition of body injuries. Limitations in the legislation of definition of injury severity are analyzed, as a necessity of approval of detailed development of definition of the severity of injury's degree algorithm during the qualification of criminal acts, infringing on corporal inviolability. It is proposed that the interpretation of body injury definition should be fixed on the criminal and special law level. The own version of the definition of body injury is proposed.

Key words: body injuries, injury severity, bodily integrity, physical and mental health.

Стаття надійшла 17 серпня 2017 р.

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ОСНОВНОГО СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 368 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Проаналізовано ознаки злочину, передбаченого ст. 368 КК України. Охарактеризовано різні наукові підходи до розуміння ознак основного (простого) складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України. Розглянуто питання мінімального розміру неправомірної вигоди. Акцентовано на нечіткому визначенні поняття «неправомірна вигода». Проаналізовано диспозицію ст. 368 КК України на відповідність вимогам верховенства права. З'ясовано, що недоліки нормотворчої (законодавчої, юридичної) техніки призвели до виникнення у досліджуваній нормі серйозного дефекту, який унеможливує застосування зазначеної норми відповідно до її мети та фактично перетворює ст. 368 КК України на «мертве право».

Ключові слова: кримінальна відповідальність, неправомірна вигода, службова особа, прийняття пропозиції, прийняття обіцянки, одержання неправомірної вигоди, корисливий мотив.

Постановка проблеми. Корупція є однією з найгостріших проблем сучасного суспільства, адже вона характерна для кожної держави, незалежно від рівня розвитку. Корупція створює загрозу правопорядку, встановленого державою, руйнує належне управління, соціальну справедливість, перешкоджає конкуренції й економічному розвитку та загрожує стабільності демократичних інститутів і моральним засадам суспільства. В Україні корупція є також однією з нагальних проблем, яка потребує невідкладного вирішення та подолання.

Особливої гостроти проблема боротьби з корупцією набула через дедалі частіше виявлення випадків зловживання службовим становищем серед відповідних службових осіб (і державних службовців, і службових осіб органів місцевого самоврядування) або інших осіб, на яких покладено виконання функцій держави у підприємствах, установах та організаціях.

Недосконалість чинного кримінального законодавства зумовлює потребу в ґрунтовному аналізі положень ст. 368, адже наявний стан законодавства, яке регламентує відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, призводить до суттєвих проблем правозастосування. Реформи антикорупційного законодавства в Україні зумовили зміни у формулюванні назви та

викладі диспозиції цієї норми. Так, у початковій редакції Кримінального кодексу України (далі – КК України) вона мала назву «Одержання хабаря», а нині – «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою». Зокрема зміна назви пов'язана з розширенням об'єктивної сторони. Безумовно, з'ясування дискусійних питань кваліфікації злочину, передбаченого ст. 368 КК України, за ознаками об'єктивної сторони допоможе виявити переваги та недоліки досліджуваної законодавчої конструкції. Необхідність такого дослідження зумовлена і тим, що від його вирішення залежатиме однозначність та обґрунтованість правозастосовної практики в частині кваліфікації злочинної діяльності.

Стан дослідження. Такі дослідники, як Р. Томма, В. Варивода, Є. Найдзон, О. Бутович, В. Валле, П. Андрушко, О. Асніс, О. Бантишев, М. Буроменський, В. Волженкін, О. Дудоров, І. Даншин, В. Ємельянов, М. Коржанський, В. Лукомський, С. Шалгунова, М. Мельник, Д. Крупко, Д. Михайленко, І. Томчук та ін. досліджували окремі аспекти корупції, а також здійснювали кримінально-правову характеристику злочинів, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами.

Вклад зазначених науковців є вагомим, однак окремі аспекти кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою є надалі дискусійними, оскільки наразі ґрунтовно ніхто не зміг визначити, які саме законодавчі способи боротьби із корупцією повинні бути застосовані, не встановлено розміру неправомірної вигоди, а також немає конкретної відповідальності за вчинення цього злочину.

Мета статті – дослідити ознаки основного складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України та проаналізувати різні наукові погляди на відповідні ознаки складу злочину для систематизації знань про склад злочину «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою».

Виклад основних положень. Згідно з ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1]. Стаття 19 Конституції України поширюється на всіх службових осіб, незалежно від того, чи є вони представниками законодавчої, виконавчої або судової влади, виконують свої службові обов'язки у державному апараті, в органах місцевого самоврядування або на окремих підприємствах, в установах та організаціях. Не має значення службове становище особи, відомча чи галузева належність органу,

сфера його діяльності, характер та обсяг повноважень або форма власності, на підставі якої створені та функціонують підприємства, установи й організації.

У ст. 2 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією закріплено, що кожна сторона даної конвенції вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за умисне обіцяння, пропонування чи надання будь-якою особою прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги будь-яким посадовим особам, для них особисто чи для інших осіб, з метою заохочення їх до виконання чи невиконання своїх службових обов'язків [2].

Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією є ратифікованою Верховною Радою України. У результаті імплементації національного законодавства до європейського було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією». Тому в ККУ зазнали змін чимало норм, що встановлюють відповідальність за службові злочини, вчинення яких зумовлене службовим становищем винної особи. Одним із них є зміна статті 368 ККУ, а саме прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою, яка за старою редакцією вказувала на таке діяння, як одержання службовою особою в будь-якому вигляді хабара за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. У літературі прийняття пропозиції надати неправомірну вигоду розглядають як згоду службової особи з приводу наміру на передачу або надання їй неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища і може бути здійснене в будь-якій формі (усній, письмовій, SMS-повідомленням тощо). Крім того, вказується, що зміст цієї форми фактично обмежується лише тим, що службова особа схвалює (не заперечує) намір того, хто прагне у майбутньому передати їй неправомірну вигоду. Тож доцільно з'ясувати питання, що вважати неправомірною вигодою, як її оцінювати й які санкції застосовувати?

Характеристику цього складу злочину, як і будь-якого злочину, традиційно розпочинають з аналізу об'єкта злочину. Одні науковці вважають, що об'єктом злочину, передбаченого ст. 368 КК України, є суспільні відносини, які забезпечують правильну (нормальну) діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування,

державних чи комунальних підприємств, установ чи організацій, а також їх службових осіб, в частині їх невідкупності та фінансування виключно у порядку, встановленому законодавством [3]. Під правильною діяльністю розуміється діяльність цих органів лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Цікаво визначає родовий об'єкт службових злочинів (який є характерним і для злочину, передбаченого ст. 368 КК України) В. Тацій, котрий зазначає, що у розділі XVII Особливої частини КК України встановлена кримінальна відповідальність за злочини, родовим об'єктом яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в органах державної влади, місцевого самоврядування, а також в юридичних особах і публічного, і приватного права. Ці діяння належать до так званих загальних видів службових злочинів, безпосереднім об'єктом кожного з яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках апарату управління органів державної влади, місцевого самоврядування, а також в окремих юридичних особах публічного та приватного права [4, с. 524].

О. Узунува й Є. Артьомов у своїй науковій статті зазначають, що об'єктом злочину, передбаченого ст. 368 КК України, потрібно вважати три групи суспільних відносин:

1) безпосереднім обов'язковим об'єктом – авторитет органів державної влади й їх посадових осіб, які належно здійснюють функції держави у зв'язку із посадою та пов'язаною із нею законною винагородою, а не за додаткові незаконні переваги;

2) безпосереднім факультативним об'єктом – авторитет органів державної влади, який стосується прийняття ними законних рішень;

3) безпосереднім факультативним об'єктом – права третіх осіб, що були порушені внаслідок прийняття рішення [5, с. 142].

Якщо об'єкт злочину є суспільними відносинами, то предмет злочину – об'єктом матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діячів особи конкретного складу злочину. В примітці до ст. 364-1 КК України визначено, що неправомірною вигодою є грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав. Аналогічна норма закріплена й у ст. 1 Закону України «Про заборони корупції».

Є. Найдзон зазначає, що неправомірна вигода – родове поняття, яке охоплює склад злочину, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою [6, с. 123].

Неправомірна вигода може мати матеріальний чи нематеріальний характер. Важливо, щоб річ, яка передається як неправомірна вигода, мала відповідне значення для особи, яка її одержує. Стосовно надання переваг, пільг або послуг можна зазначити, що визнання переваг, послуг або пільг майновими здійснюється за умови, що вони надаються безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, але підлягають оплаті.

Правозастосовча практика засвідчує, що насамперед предметом злочину, передбаченого ст. 368 КК України, є:

1) майно, зокрема вилучене з вільного обігу (гроші, цінності й інші речі);

2) право на майно (документи, що надають право отримати майно, користуватися ним або вимагати виконання зобов'язань, тощо);

3) будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод, відмова від них, відмова від прав на майно, безоплатне надання послуг, санаторних або туристичних путівок, проведення будівельних чи ремонтних робіт та ін.).

У примітці до ст. 368 КК України визначено значний, великий та особливо великий розмір неправомірної вигоди. Зокрема неправомірною вигодою в значному розмірі вважається вигода, що в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у великому розмірі – така, що у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, в особливо великому розмірі – така, що у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Тобто законодавчо закріплено розмір неправомірної вигоди, який є кваліфікованим та особливо кваліфікованим складом цього злочину (передбачений чч. 2–4 ст. 368 КК України), проте у ч. 1 цієї статті немає жодних вказівок на мінімальний розмір неправомірної вигоди, тому кваліфікація вчиненого за ч. 1 ст. 368 КК України здійснюється відповідно до конкретних обставин кримінального провадження. У зв'язку з цією законодавчою прогалиною чимало науковців пропонують доповнити примітку ст. 368 КК України мінімальним розміром неправомірної вигоди, адже від розміру неправомірної вигоди залежатиме кваліфікація протиправного діяння як злочину. По-перше, вважаю, що правильно було б розділити розміри неправомірної вигоди від мінімального до максимального і, відповідно до цього, розробити систему санкцій і покарань. Не може існувати у сучасній європейській державі таке поняття, як відсутність мінімального розміру неправомірної вигоди, оскільки це є прямим порушенням прав громадян України, адже державні службовці, які отримували неправомірну

вигоду в особливо великих розмірах, можуть отримувати покарання рівноцінно до покарань державних службовців, які отримали набагато нижчу неправомірну вигоду. Мінімальним розміром вважаю потрібно встановити 100 гривень, оскільки це максимально низька сума, яку можуть використати для корупційних дій. Стосовно максимуму, то вважаю, що його не потрібно якимось закріплювати.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 368 КК України, виражається у таких альтернативних діяннях, як:

1) прийняття службовою особою пропозиції чи обіцянки надати їй або третій особі неправомірну вигоду за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує або обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Прийняття службовою особою пропозиції чи обіцянки означає, що відповідна службова особа висловила згоду в будь-який спосіб, не заперечує проти прийняття відповідної обіцянки чи пропозиції, чи в будь-який інший спосіб не реагує, як передбачено ст. 26 Закону України «Про протидію корупції», на пропозицію чи обіцянку того, хто пропонує або обіцяє надати неправомірну вигоду в майбутньому;

2) одержання службовою особою неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища.

Отже, об'єктивна сторона охоплює і безпосереднє одержання неправомірної вигоди, що виражається шляхом учинення певних дій, і активне прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду, тобто висловлення згоди на пропозицію вчинити чи не вчинити певні дії в інтересах того, хто пропонує або обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, і бездіяльність – пасивне прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду (так звана «мовчазна згода»). Цей злочин належить до злочинів із формальним складом і вважається закінченим із моменту, коли службова особа прийняла пропозицію, обіцянку або одержала хоча б частину неправомірної вигоди.

Способи одержання неправомірної винагороди можуть бути різними і на кваліфікацію суттєво не впливають. Можна виокремити дві форми способів учинення цього злочину: просту (відкрити) та завуальовану. Проста полягає у безпосередньому отриманні предмета неправомірної винагороди службовою особою. Завуальована форма полягає у тому, що факт одержання неправомірної вигоди маскується

під зовні законну угоду і має вигляд цілком законної операції, вони можуть полягати у різних виплатах, преміях, бути у вигляді погашення боргу, договору купівлі-продажу, кредиту, консультації, експертизи та ін.

Відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою настає тільки за умови, якщо службова особа одержала за виконання або невиконання в інтересах того, хто пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду, або третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Водночас важливо, щоб вона одержала неправомірну вигоду за виконання чи невиконання таких дій, які вона могла або повинна була виконати з використанням наданої їй влади або організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або хоч і не мала повноважень учинити відповідні дії, але завдяки своєму службовому становищу могла вжити заходів до їх дії іншими службовими особам. Тобто службова особа може вчинити активні дії або утриматися від їх учинення (бездіяльність). Окрім того, дії, обумовлені неправомірною вигодою, службова особа повинна була чи могла вчинити (не вчиняти), використовуючи для цього своє службове становище.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 368 КК України, вичерпується фактом прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди. Тому відповідні дії службової особи, обумовлені неправомірною вигодою, перебувають за межами об'єктивної сторони цього складу злочину, а відповідальність за ст. 368 КК України настає незалежно від того: а) чи одержано неправомірну вигоду до або після вчинення цих дій; б) чи було заздалегідь обумовлене одержання неправомірної вигоди; в) чи виконала службова особа дії, які повинна була чи могла вчинити за неправомірну вигоду; г) чи збиралася вона їх виконувати або не мала такого наміру [7].

Суб'єкт злочину – лише службова особа публічного права (примітка 1 та 2 до ст. 364 КК України). Згідно з цими примітками, службовими особами, які виступатимуть суб'єктом злочину, передбаченого ст. 368 КК України, є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним

органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів.

Отже, суб'єктом службових злочинів і зокрема злочину, передбаченого ст. 368 КК України, є спеціальний суб'єкт – службова особа, але тільки публічного права, адже, якщо незаконну винагороду одержує службова особа приватного права (ч. 3 ст. 18 КК України), відповідальність настає за ст. 368-3 КК України, а якщо ця особа надає публічні послуги – відповідальність настає за ст. 368-4 КК України.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і наявністю корисливих мотивів. Причому між умислом особи, яка отримує неправомірну вигоду, чи приймає пропозицію/обіцянку надання неправомірної вигоди і діями особи, яка надає неправомірну вигоду, пропонує чи обіцяє її надати, завжди є тісний, нерозривний зв'язок, бо обидва вони усвідомлюють, що вчиняється кримінально каране діяння, передбачене ст. 368 КК України. Якщо особа, що фактично передає незаконну винагороду, із тих чи інших причин (наприклад, унаслідок обману або зловживання довірою) не усвідомлює, що надає неправомірну вигоду, вона не може нести відповідальність за ст. 368 КК України, а службова особа – за його одержання. За таких умов дії останньої можуть бути кваліфіковані (за наявності підстав) як службове зловживання, шахрайство, незаконне збагачення тощо.

Висновки. На підставі викладеного, можна зробити узагальнення:

1. Прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою як злочин, передбачений ст. 368 КК України, – це одна з найнебезпечніших форм корисливого зловживання владою чи службовим становищем, проте цей злочин не має жодного адекватного законного способу боротьби, оскільки нині чітко не визначено та не закріплено у законодавстві санкцій. Межі

покарання є розмиті, і тому корупційні справи тягнуться довго, неефективно та безрезультатно. Було б правильно, якщо б корупцію закріпили у законі не лише як поняття, але й були чітко описані всі ознаки злочину, а також регламентоване покарання за корупцію, оскільки достатня поінформованість усіх верств населення, окреслення меж боротьби із корупцією повинні дати позитивні результати.

2. Предметом злочину є неправомірна вигода, визначення якої дається у примітці до ст. 364-1 КК України, а також у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції». Неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав. На нашу думку, визначення не те, що не точне, воно занадто коротке і неінформативне. Вважаю, що потрібно детальніше описати, що входить до поняття «неправомірна вигода», а також конкретно визначити способи її отримання. Варто розширити та доповнити поняття «неправомірна вигода» поняттям «хабар», який власне і заміниши ширшим терміном «неправомірна вигода».

3. Під час кваліфікації цього злочину слід зважати на те, що його безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, які забезпечують правильну (нормальну) діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних чи комунальних підприємств, установ чи організацій, а також їх службових осіб, в частині їх неподкупності та фінансування виключно у порядку, встановленому законодавством. У разі вимагання неправомірної вигоди додатковим факультативним безпосереднім об'єктом цього злочину може бути власність, фізична чи психічна недоторканність особи, її честь і гідність тощо.

4. Об'єктивна сторона цього злочину характеризується двома формами:

– прийняттям службовою особою пропозиції чи обіцянки надати їй або третій особі неправомірну вигоду за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує або обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища;

– одержанням службовою особою неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Необхідно включити до статті також і поняття, особи, що пропонує і дає неправомірну вигоду. А також умови, за яких була надана неправомірна вигода і процес передачі неправомірної вигоди.

5. Суб'єкт злочину спеціальний – службова особа публічного права. Дії особи, яка сприяла вчиненню злочину, передбаченого ст. 368

КК України або організувала цей злочин, або підбурила до його вчинення, потрібно кваліфікувати як співучасть у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди службовою особою. Питання про кваліфікацію дій співучасника слід вирішувати з урахуванням спрямованості його умислу, виходячи з того, в чий інтерес, на чий стороні і за чиєю ініціативою – того, хто дав, чи того, хто одержав неправомірну вигоду, – він діяв.

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173): Конвенція, Міжнародний документ від 27. 01. 1999 р. № ETS173 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 47–48. – Ст. 497.

3. Валле В. Кримінальна відповідальність за корупційні злочини в Україні / В. Валле [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://issuu.com/duh-i-litera/docs/koruptcia_extract

4. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х.: Право, 2010. – 608 с.

5. Артьомов Є. Аналіз статті 368 Кримінального кодексу України на відповідність вимогам юридичної техніки, гуманності й верховенства права / Є. Артьомов, О. Узунова // Вісник Національної академії правових наук України. – 2015. – № 1 (80). – С. 141–150.

6. Найдъон Є. М. Загальноправова характеристика фактів одержання неправомірної вигоди посадовими особами державних органів України (на основі діяльності підрозділів податкової міліції Міністерства доходів та зборів України щодо протидії корупції) / Є. М. Найдъон, Р. П. Томма // Митна справа. – 2013. – № 5 (89). – С. 122–126.

7. Кримінальний кодекс України від 6 квітня 2001 р. – № 16. – Ст. 203.

Комарницкая М. О. Отдельные проблемные аспекты основного состава преступления, предусмотренного ст. 368 Уголовного кодекса Украины

Осуществлен анализ признаков преступления, предусмотренного ст. 368 УК Украины. Охарактеризованы различные научные подходы к пониманию признаков основного (простого) состава преступления, предусмотренного ч. 1 ст. 368 УК Украины. Акцентируется внимание на нечеткости определения «неправомерная выгода». Рассмотрена и проанализирована диспозиция данной статьи на соответствие требованиям главенства права. Выяснено, что недостатки нормотворческой (законодательной, юридической) техники создали в исследуемой норме серьезный дефект, исключающий применение ее в соответствии с целью и фактически превращающий ст. 368 УК Украины в «мертвое право».

Ключевые слова: *уголовная ответственность; неправомерная выгода; служебное лицо; принятие предложения; принятие обещания; получение неправомерной выгоды; корыстный мотив.*

Komarnytska M. O. Separate problematic aspects of the crime basic structure provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine

The analysis of the crime features provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine is implemented. Various scientific approaches to understanding the features of the basic (simple) crime structure, stipulated in Part 1 of Article 368 of the Criminal Code of Ukraine are described. The question of the minimum size of illegal profit is considered. The focus is on the unclear definition of the concept «unlawful profit».

The disposition of Article 368 is considered and analysed of the Criminal Code of Ukraine on compliance with the rule of law. It was found out that the shortcomings of the normative (legislative, legal) techniques created a serious defect in the investigated norm, which excludes the application of this norm in accordance with its purpose and actually transforms Article 368 of the Criminal Code of Ukraine into a «dead law». Attention is drawn to the fact that under the term «unlawful benefit» should be understood the benefits, access to which the subject of the crime is limited or prohibited by law.

It is noted that the receipt of a «legitimate benefit», that is goods not prohibited by the law, does not constitute a crime envisaged by Article 368 of the Criminal Code of Ukraine. It is indicated that the achievement of the specified norm purpose requires the transposition of a sign of unlawfulness, which is used in the disposition of Article 368 of the Criminal Code of Ukraine from the crime subject to the conduct of the offender.

Key words: *criminal responsibility; unlawful benefit; official; accept the proposal; accept the promise; obtaining unlawful benefits; selfish motive.*

Стаття надійшла 18 серпня 2017 р.

УДК 343.434

Р. Л. Максимович

**ПРО ПОНЯТТЯ «ПОГРОЗА»
В КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ**

Розглянуто таке кримінально-правове поняття, як погроза. Проаналізовано особливості регламентації цього питання за чинним кримінальним законодавством України. Досліджено зміст і значення вказаного поняття у Кримінальному кодексі України та кримінально-правовій літературі. Висвітлено зміст розгляданого поняття у постанові Пленуму Верховного Суду України. Показано позицію судової практики в контексті розуміння поняття «погроза». Запропоновано варіант його тлумачення з урахуванням особливостей конструкції різних складів злочинів.

Ключові слова: *Кримінальний кодекс України, погроза, кримінально-правове поняття.*

Постановка проблеми. Дослідження питання про погрозу як одне із багатьох кримінально-правових понять є надзвичайно важливим. Це дає змогу зрозуміти, в якому значенні воно вживається у кримінальному законі, виявити позицію, наявну в судовій практиці, посприяти зменшенню кількості неоднозначних рішень працівників правозастосовних органів.

Стан дослідження. Розглядуване питання викликає певний інтерес у науковців. Це поняття частково було предметом вивчення низки вчених, зокрема О. О. Дудорова, Л. П. Брич, І. В. Самощенко. Здебільшого питання про погрозу досліджено авторами поверхнево, в межах зосередження уваги на цій ознаці лише окремих складів злочинів або ж на підставі аналізу кримінально-правових норм нині не чинного кримінального законодавства.

Мета статті – виявити особливості використання кримінально-правового поняття «погроза» у кримінальному законі та запропонувати способи поліпшення якості викладу нормативного матеріалу.

Виклад основних положень. У Кримінальному кодексі України (далі – КК України) вживаються поняття «погроза та «загроза» [1].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що погроза – це обіцянка заподіяти яке-небудь зло, неприємність, а загроза – можливість або неминучість виникнення, настання чогось небезпечного, прикрого для кого-, чого-небудь [2, с. 387, 1005]. Отже, видається, що зазначені поняття мають однакове семантичне значення і саме з цього ми виходитимемо у цій статті.

В. К. Гришук указує, що погроза – це спосіб психічного примусу, який виявляється у вираженні реального наміру заподіяти особі або її рідним чи близьким фізичну, майнову чи моральну шкоду, поєднане з вимогою вчинити злочин [3, с. 480].

Розглядувані кримінально-правові поняття містяться і в Загальній, і в Особливій частинах КК України. Причому в Загальній частині КК України про погрозу (загрозу) йшлося лише в п'ятих статтях (ч. 4 ст. 27, чч. 1, 3 ст. 39, ч. 3 ст. 42, п. 6 ч. 2 ст. 66, ч. 4 ст. 94), а натомість в Особливій частині КК України ці наскрізні кримінально-правові поняття використані законодавцем більш ніж у п'ятдесяти статтях (ст.ст. 129, 147, ч. 2 ст.ст. 149, 152, 153, 154 (ч. 2), ст. 157 (ч. 2) тощо).

Цим поняттям у КК України може позначатися діяння (ст.ст. 27 (ч. 4), 66 (п. 6 ч. 1), 129, 174, 195 тощо), спосіб учинення злочину (ст.ст. 147 (ч. 2), 149 (чч. 2, 3), 150 (ч. 2), 152, 153, 154 (ч. 2) тощо) чи суспільно небезпечні наслідки (ст.ст. 94 (ч. 4), 180 (ч. 1), 204 (ч. 3), 244 (ч. 1), 259, 272 (ч. 1), 273 (ч. 1), 274 (ч. 1), 275 (ч. 1), 282 (ч. 1), 283 (ч. 1), 295, 326 (ч. 1), 327 (ч. 1)). Погроза при вчиненні відповідного

діяння може бути підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст.ст. 258 (ч. 6), 321-1 (ч. 4) або ж навпаки унеможливити таке (ст. 289 (ч. 4)) чи є підставою, за наявності якої особа не підлягає кримінальній відповідальності (ст. 39 (ч. 3)). Відповідна загроза для особи є підставою виникнення стану крайньої необхідності як обставини, яка відповідно до ч. 1 ст. 39 КК України, є обставиною, що виключає злочинність діяння.

Видається, що погроза може бути одним із способів психічного примусу. В ч. 2 ст. 40 КК України зазначено, що питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо ця особа зазнала психічного примусу, вирішується відповідно до положення ст. 39 цього Кодексу. Така регламентація вказаного питання є правильною, оскільки особа не позбавляється можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними. Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України, вчинення злочину під впливом погрози є обставиною, яка пом'якшує покарання.

Якщо мовити про погрозу як спосіб учинення злочину, то вважаю, що будь-яка кримінально карана погроза має бути наділена двома ознаками: протиправністю та суспільною небезпекою. Щодо першої ознаки, то погроза кримінально карана буде тільки у певних визначених КК України випадках. А про наявність другої ознаки може свідчити важливість охоронюваного кримінальним законом блага, тяжкість імовірної шкоди, реальність і дійсність шкоди.

Безперечно, що той чи інший обраний спосіб погрози впливає і на таку матеріальну ознаку злочину, як суспільна небезпека. Загальноновизнано, що формальним класифікатором визначення ступеня суспільної небезпеки є санкції відповідних статей чи частин статей, тобто в виду і межі можливого покарання, які в них передбачені. Скажімо, в ч. 2 ст. 289 КК України йдеться про погрозу застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого і передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до семи років із конфіскацією майна або без такої, а в ч. 3 цієї статті вказано на такий спосіб, як погроза застосуванням насильства, яке є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого і передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої. Звісно, що ступінь суспільної небезпеки у цих випадках є різним.

Спершу може видатися, що такий спосіб учинення злочину, як погроза заподіяти відповідну шкоду є однозначно менш суспільно небезпечний, ніж реальне заподіяння відповідної шкоди. Проте в низці випадків законодавець ставить їх в один ряд, по суті, вважаючи їх

однорівневими, однопорядковими і відповідно однаковими за ступенем суспільної небезпеки. Це наявне в ст.ст. 149 (чч. 2–3), 152, 153, 157 (ч. 2), 161 (ч. 2), 162 (ч. 2), 186 (ч. 2), 187 (ч. 1), 206-2 (ч. 2), 258-1 (ч. 1), 289 (чч. 2–3), 297 (ч. 3), 303 (ч. 1), 308 (ч. 2), 312 (ч. 2), 342 (ч. 3), 355 (ч. 2), 365 (ч. 2), 393 (ч. 2) КК України. В цих випадках вид і межі можливого покарання за вчинення зазначених злочинів цими способами є однаковими. Це свідчить про те, що психічне здоров'я потерпілої особи нашим законодавцем охороняється нарівні із фізичним.

Щодо погрози предметами, які завідомо не можуть заподіяти шкоду (макет зброї, несправна зброя тощо), то видається, що перевагу в питанні про визнання реальності погрози не треба віддавати ні суб'єктивному сприйняттю цього потерпілою особою, ні суб'єкту злочину. Оскільки, якщо стати на позицію визнання пріоритету суб'єктивного сприйняття потерпілої особи, то інколи може бути ситуація, за якої є не суспільно небезпечне діяння й «завдяки» уяві такої особи воно може бути підставою для необгрунтованого притягнення іншої особи до кримінальної відповідальності. Якщо віддавати перевагу суб'єктивному сприйняттю особи, яка вчиняє погрозу, то в такій ситуації також немає підстав для притягнення її до кримінальної відповідальності, тому що не заподіюється і не створюється загроза заподіяння шкоди об'єкту складу злочину. Таку позицію підтримує і Верховний Суд України. Так, у постанові Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 18 квітня 2013 року зазначено, що попередньо узгоджені дії двох співвиконавців, коли в темну пору доби один із них ззаду приставив до шиї, а другий наставив перед потерпілою невстановлені предмети, які та реально сприйняла за ножі, і під погрозою застосувати насильство, небезпечне для життя та здоров'я, заволоділи цінними речами потерпілої, містять ознаки нападу на особу з метою заволодіння чужим майном й утворюють склад злочину, передбачений статтею 187 КК України [4].

Одним із важливих питань є визначення адресата погрози. Так, в одних випадках у кримінальному законі прямо передбачено, що адресатом погрози може бути лише потерпіла особа (ст.ст. 147, 150 (ч. 2), 157 (ч. 2), 161, 186 (ч. 2), 187, 289 тощо), а в інших – окрім потерпілої особи, йдеться і про близьких осіб чи близьких родичів (ст.ст. 149 (ч. 2–3), 154, 189, 206, 280, 345 тощо). Складніша ситуація в цьому контексті у тих випадках, коли наш законодавець не дав у законі про кримінальну відповідальність прямої вказівки на адресата погрози (ст.ст. 129, 152, 153, 162, 174, 195, 206 (ч. 2), 258 (ч. 1), 266, 297, 312). Здебільшого про такі випадки замовчують у кримінально-правовій літературі. Насамперед щодо злочинів проти статевої свободи

і статевої недоторканості особи, які передбачені у ст.ст. 152 і 153 КК України, наявні різні погляди. Так, О. О. Дудоров зазначає, що адресатом погрози може бути не лише потерпіла особа, а й інші особи, наприклад, її близькі родичі (зокрема діти, батьки). Наприклад, злочинець може погрожувати звалтувати матір, якщо її дочка не погодиться на статеві зносини з гвалтівником. Важливо лише, щоб психічне насильство, будучи погрозою негайної фізичної розправи, мало на меті зламати волю потерпілої особи й отримати від неї згоду на природні статеві зносини [5, с. 90].

Натомість Л. П. Брич вважає, що погроза негайно застосувати фізичне насильство до близьких родичів потерпілої особи здатна зламати її волю і опір не менше, ніж погроза застосувати насильство щодо неї самої. Але ця позиція не ґрунтується на законі. У тих випадках, коли законодавець вважав, що погроза як ознака того чи іншого складу злочину поширюється і на близьких родичів потерпілого, про це прямо вказувалось у диспозиції статті Особливої частини КК України [6, с. 398]. Другий погляд видається правильнішим і може бути дещо доповненим. Як відомо, потерпіла особа є ознакою об'єкта складу злочину і в тому разі, коли погроза вчиняється не щодо потерпілої особи, то очевидно шкода зазначеному елементу складу злочину не заподіюється. Також не можна забувати про те, що недоліки чи прогалини кримінального закону в жодному разі не можуть тлумачитись на шкоду особі, щодо якої він застосовується.

Кримінальна відповідальність за здійснення погрози зазвичай може наставати для загального суб'єкта злочину (ст.ст. 129, 147, 149, 150, 150-1, 153 КК України тощо), і лише при вчиненні декількох злочинів, пов'язаних із погрозою, наявний спеціальний суб'єкт (ст.ст. 152, 154, 206-2, 308 (ч. 2), 312 (ч. 2), 365 (ч. 2), 393 (ч. 2), 405 (ч. 1) КК України).

Варто розмежовувати випадки наявності погрози від пропозиції вчинення певного діяння, коли потерпіла особа не вимушена виконувати певні дії. Найактуальніше це питання для тих випадків, коли погроза є способом вимагання у КК України (ст. 189, п. 5 примітки до ст. 354), оскільки в таких випадках потерпіла особа не вимушена здійснити певні дії для запобігання шкідливим наслідках щодо своїх законних прав й інтересів.

Видається, що не може йтися про погрозу, тому немає вимагання загалом як кваліфікованої ознаки складів, передбачених у ст.ст. 354, 368, 368-3, 368-4 КК України, тоді, коли суб'єкт цих складів злочинів управи приймати висновки і рекомендації, які мають дорадче значення, а остаточне рішення з відповідного питання в інтересах

особи, яка дає неправомірну вигоду, може приймати інша особа чи колегіальний орган.

У п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 року № 5 зазначено, що під погрозою застосування фізичного насильства як способу подолання чи попередження опору потерпілої особи слід розуміти залякування її застосуванням такого насильства до неї і (або) до іншої людини, доля якої потерпілій не байдужа [7]. Автором цього тексту раніше зазначалося, що в разі погрози застосуванням насильства у майбутньому потерпіла особа не ставиться у безвихідне становище і може вжити заходів до попередження звалтування чи насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, звернувшись по допомогу в правоохоронні органи, до родичів та ін. Тому доцільно вказати, що йдеться про погрозу застосуванням насильства негайно [8, с. 206].

Не повинна бути кримінально караною погроза вчинення певних дій, якщо ними заподіюється шкода чи створюється загроза заподіяння шкоди незаконним благам особи, оскільки такі, безсумнівно, не входять у загальний об'єкт кримінально-правової охорони, вказівка на який, зокрема, міститься в ст. 1 КК України. А тому вказівка законодавця саме на «законні інтереси» видається абсолютно правильною та доречною. Декілька разів на цьому акцентував і Верховний Суд України. Зокрема у постанові Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 травня 2013 року зазначено, що законність прав та інтересів, які хабародавець захищає шляхом давання хабара, має бути однією із основних і обов'язкових ознак вимагання. Натомість, у разі, якщо хабародавець зацікавлений у незаконній, неправомірній поведінці службової особи, прагне обійти закон, домогтися своїх незаконних інтересів тощо, то вимагання хабара виключається [9].

Лише за вчинення трьох злочинів відповідальність може наставати за наявності підстав побоюватися вчинення відповідної погрози (ст.ст. 129, 195, 266 КК України). Причому в злочинах, відповідальність за які передбачена у ст.ст. 129, 195 КК України, підстави побоюватися мають бути реальні. Водночас варто зауважити, що у низці випадків погроза вбивством є кримінально караною і за відсутності реальних підстав побоюватися. Зокрема у ст.ст. 280, 345, 345-1, 346, 350, 377, 386, 398, 405 (ч. 1) КК України передбачено відповідальність за погрозу вбивством без наявності підстав побоюватися. Звісно, що невідомо, чим пояснюється така ідея законодавця в цьому питанні. Але, оскільки «спільним знаменником» складів злочинів, які передба-

чені в цих статтях, є спеціальний потерпілий, то можна припустити, що саме з метою забезпечення посиленого кримінально-правового захисту відповідних осіб, які виконують службові, професійні функції або сприяють здійсненню правосуддя, є така регламентація цього питання. Крім того, доцільність наявності реальних підстав побоюватися у складах злочинів, які передбачені в ст.ст. 129 і 195, видається сумнівною і тому, що: по-перше, в контексті складу злочину, передбаченого в ст. 129 КК України, то відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. По-друге, щодо складу злочину, який міститься в ст. 195 КК України, то видається, що визначальною підставою криміналізації діяння є загальнонебезпечний спосіб, який створює реальну можливість заподіяння шкоди іншим об'єктам кримінально-правової охорони.

Зміст погрози майже в усіх випадках законодавцем чітко визначено в КК України (ст.ст. 129, 147 (ч. 2), 149 (чч. 2–3), 154 (ч. 2), 186 (ч. 2), 187 (ч. 1), 189 (ч. 2) тощо), але є випадок, коли цього не здійснено (ст.ст. 161 (ч. 2)). У зв'язку із цим, видається, що цей випадок варто розглянути детальніше. Доцільно зазначити, що у Єдиному державному реєстрі судових рішень не виявлено вироків по складу злочину «порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками». У ч. 2 ст. 161 КК України йдеться про ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою. Видається, що змістом погрози в цьому разі є залякування потерпілої особи можливістю застосувати до неї фізичне насильство, обмежити права, свободи або законні інтереси такої особи, розголосити про неї відомості, які її ганьблять, погроза знищити або пошкодити особисте майно такої особи, оскільки, по-перше, зміст інших ознак цього складу злочину не дає підстав для обмеження видів благ потерпілої особи, заподіянням шкоди яким може погрожувати суб'єкт складу злочину, а, по-друге, системний аналіз інших кримінально-правових норм Особливої частини КК України дає змогу стверджувати, що погроза заподіяння шкоди іншим благам не є кримінально караною.

Незавжди зміст погрози як суспільно небезпечного діяння викладено законодавцем послідовно і системно. Скажімо, у ч. 1 ст. 350 КК України передбачено відповідальність за погрозу заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням чи пошкодженням майна загальнонебезпечним способом щодо службової особи чи її близьких або щодо громадянина, який виконує громадський обов'язок. Навряд чи правильно, що не настає кримінальна відповідальність за погрозу

заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості чи легких тілесних ушкоджень щонайменше з таких міркувань. По-перше, виходячи із змісту вказаної норми, яка міститься в ст. 3 Конституції України. По-друге, у ст. 1 КК України серед його завдань охорона прав і свобод людини і громадянина поставлена перед охороною власності. По-третє, аналіз санкцій статей, які розміщені в розділах II і VI, дає підстави стверджувати, що посягання на життя і здоров'я особи є більш суспільно небезпечним, ніж на власність. Окрім того, у ст.ст. 345, 345-1, 355 (ч. 2), 365 (ч. 2), 377 (ч. 1), 386, 393 (ч. 2), 398 (ч. 1) КК України йдеться про погрозу насильством, а в ст. 405 (ч. 1) КК України – про погрозу заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв. Видається, що погроза насильством не може мати інше змістове навантаження, ніж заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв, а тому для забезпечення уніфікації і чіткості кримінально-правових норм доцільно у зазначених випадках передбачити відповідальність за погрозу заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв.

Інколи особи, які вчиняють погрозу, можуть бути добре обізнаними із нормами КК України і на підставі цього намагатися використати його недоліки чи прогалини задля уникнення кримінальної відповідальності. Саме тому видається, що можливі ситуації, за яких злочинець при здійсненні психічного впливу з метою залякування потерпілої особи чи сприяння вчиненню злочину може застосовувати ті види погроз, відповідальність за які не передбачено у відповідних випадках у законі про кримінальну відповідальність. Суспільна небезпека такого діяння може бути принаймні не меншою і також заподіюватись шкода психічному здоров'ю потерпілої особи. Але безперечно, що таку особу не можна притягнути до кримінальної відповідальності, бо це було б поширювальне тлумачення кримінального закону, що є недопустимим.

Висновки. Загальновизнано, що однакові поняття повинні мати тотожний зміст у межах усього нормативно-правового акта і навіть системи законодавства, бо втрачається її цілісність. Безсумнівно, сучасна форма викладу нормативного матеріалу аж ніяк не свідчить про високу якість нашого кримінального закону. В низці проаналізованих випадків варто брати до уваги всі ознаки складу злочину для з'ясування змісту поняття «погроза», і таким чином інколи різні суспільно небезпечні діяння охоплюються цим поняттям.

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

3. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посібник для студентів юрид. факультетів вищ. навч. закладів / В. К. Гришук. – К.: Ін Юре, 2006. – 568 с.

4. Справа № 5-9к13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/postanovi_u_spravah_kriminalnoji_jurisdikciji_za_2013_rik.html

5. Дудоров О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: наук.-практ. посібник / О. О. Дудоров; МВС України; Луган. держ. ун-т внутр. справ. ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – 352 с.

6. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія / Л. П. Брич. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 712 с.

7. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 7. – С. 1–8.

8. Максимович Р. Л. Спірні позиції Верховного Суду України з питань відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи / Р. Л. Максимович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2009. – № 3. – С. 202–209.

9. Справа № 5-13к13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/postanovi_u_spravah_kriminalnoji_jurisdikciji_za_2013_rik.html

Максимович Р. Л. О понятии «угроза» в Уголовном кодексе Украины

Раскрывается такое уголовно-правовое понятие, как угроза. Анализируются особенности регламентации данного вопроса по действующему уголовному законодательству Украины. Исследуются содержание и значение этого понятия в Уголовном кодексе Украины и уголовно-правовой литературе. Освещено содержание рассматриваемого понятия в постановлении Пленума Верховного Суда Украины. Демонстрируется позиция судебной практики в контексте понимания понятия «угроза». Предложен вариант его толкования с учетом особенностей конструкции разных составов преступлений.

Ключевые слова: Уголовный кодекс Украины, угроза, уголовно-правовое понятие.

Maksymovych R. L. The notion «threat» in the criminal code of Ukraine

The article is dedicated to the ascertaining of such a criminal-legal notion as threat. The peculiarities of regulation of this problem according to the valid Criminal code of Ukraine are analyzed. The sense and meaning of this notion is researched in the Criminal code of Ukraine and criminal-legal literature. It is argued that this notion has various criminal-legal sense sometimes. It is proved that underlying notion must have single meaning, but also we have to take into account all the formal elements of a crime.

This notion is used five times in the General part of the Criminal code of Ukraine. On the other hand it is used more than fifty times in the Special part of the Criminal code of Ukraine. The sense of the notion «threat» is not clarified in the valid Criminal code of Ukraine. This criminal-legal notion includes different forms of compulsion. The underlying criminal-legal notion contains a reference to the action as the characteristic of the objective side of the body of crime and mode of committing a crime. The notion «impedence» is the type of possible social dangerous consequences.

The specific kind of threat influence the social danger of the crime. The highest judicial body in the system of general jurisdiction interpreted the notion «threat» in its resolutions. The sense of this notion is ascertained in the criminal legal literature. There are various points of view concerning also single bodies of the crimes. Judicial practice is rare. There are three kinds of crimes with real grounds for threat. There is no criminally punished threat to the illegal interests of a person. The notion «threat» is analysed concerning different bodies of the crime. The notion «threat» must be interpreted literally in the Criminal code of Ukraine.

Key words: Criminal code, threat, criminal-legal notion.

Стаття надійшла 19 серпня 2017 р.

УДК 343.35

О. Ф. Пасєка

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ ЗА КК УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано основні теоретичні та прикладні проблеми кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень відповідно до Кримінального кодексу України. Розглянуто проблемні питання щодо визначення елементів цього складу злочину й окремих його ознак. Акцентовано на відсутності чітких критеріїв приналежності того чи іншого органу до категорії «правоохоронний». Наголошено на проблемах, які виникають під час визначення змісту перевищення влади, перевищення службових повноважень, а також змісту поняття «істотна шкода». Зроблено спробу вдосконалити чинне кримінальне законодавство в частині регламентації відповідальності за перевищення влади або службових повноважень.

Ключові слова: працівник правоохоронного органу, правоохоронний орган, кримінальна відповідальність, склад злочину, перевищення влади, перевищення службових повноважень.

Постановка проблеми. Щодо положень розділу XVII Особливої частини КК України тривають наукові дискусії, які спричинені багатьма чинниками. Насамперед це відбувається через «плідну» законодавчу діяльність з протидії злочинам у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Поспіх зумовлений активізацією боротьби з корупцією, намагання якнайшвидше виконати вимоги міжнародної спільноти у цьому напрямі, а також спроби вирішити проблеми, які виникли в окремих політичних діячів, аж ніяк не сприяють якості положень кримінального закону.

Це, своєю чергою, спричиняє виникнення окремих законодавчих ініціатив, які щонайменше викликають подив. Прикро, що окремі з них втілюються в положеннях законодавчих актів, зокрема й у КК України.

Однією із статей, у яку останніми роками вносили недоречні поправки, є ст. 365 КК України, що передбачає відповідальність за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.

Стан дослідження. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень була й є предметом досліджень багатьох українських науковців, зокрема Г. М. Анісімова, П. П. Андрушка, О. О. Дудорова, К. П. Задоя, М. Й. Коржанського, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, П. В. Мельника, Т. І. Слуцької, А. Н. Трайніна, М. І. Хавронюка, В. Г. Хашева.

Вклад зазначених та інших науковців, котрі розглядали це питання, є вагомим, однак проблеми, які стосуються віднесення того чи іншого органу до категорії «правоохоронний», визначення змісту об'єктивної сторони цього злочину тощо, залишаються актуальними.

Метою статті є аналіз на основі наукових публікацій і положень окремих нормативно-правових актів України проблем кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, а також визначення можливих шляхів їх вирішення.

Вклад основних положень. Законодавчий процес – явище, безумовно, важливе. Однак аналіз окремих положень КК України дає підстави стверджувати, що цей процес не досконалий. Кримінальний кодекс повинен змінюватись, його положення мають відповідати реаліям, проте не шляхом апробації необґрунтованих ідей окремих суб'єктів законодавчої ініціативи. Тому частина змін положень КК України викликає у наукових колах нерозуміння та несприйняття.

Однією з таких «новел» стали зміни, внесені у ст. 365 КК України Законом України від 21 лютого 2014 року № 746-VII [1]. Зважаючи

на їх відверту дискусійність, вбачається за доцільне зауважити на окремі найпроблемніші аспекти кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу відповідно до КК України.

Аналіз положень ст. 365 КК України дає підстави визначити такі дискусійні аспекти:

1. Не зрозумілою видається позиція законодавця щодо визначення суб'єкта цього злочину, оскільки мотиви, якими він керувався, очевидно відомі лише йому. Окремі науковці з цього приводу ставлять цілком слушні запитання: Чому з усіх категорій службових осіб відповідальності підлягають тільки працівники правоохоронного органу? Невже перевищення влади або службових повноважень, яке вчиняється іншими службовими особами, не несе суспільної небезпеки [2, с. 22]. Однак видається, що ці питання риторичні, беручи до уваги ту обставину, що автори згаданого закону в пояснювальній записці вказали лише один «беззаперечний» аргумент – у 2013 році більшість злочинів, передбачених ст. 365 КК України, були вчинені працівниками правоохоронних органів.

Відповідно, абсолютно не зрозуміло, як реагувати на випадки перевищення влади або службових повноважень службовими особами, які не є працівниками правоохоронних органів, у разі, якщо їх дії не містять ознак іншого складу злочину, однак спричиняють чи створюють загрозу спричинення істотної шкоди суспільним відносинам. Очевидно, що автори цього Закону таким питанням не переймалися.

2. Зазначене спровокувало дискусії серед учених із приводу кваліфікації перевищення влади або службових повноважень не працівником правоохоронного органу. Одна група науковців підтримує позицію, що підстав притягувати до кримінальної відповідальності службових осіб (не працівників правоохоронних органів) і за ст. 365, і за ст. 364 КК України немає. П. В. Мельник вважає, що ці зміни призводять до того, що, крім працівників правоохоронних органів, перевищення влади і службових повноважень декриміналізовано для всіх службових осіб. Відповідно, втратило суспільну небезпеку перевищення влади або службових повноважень, учинене народними депутатами, керівниками центральних органів виконавчої влади, головами державних адміністрацій, керівниками підприємств, установ і організацій тощо [3, с. 2–3].

Як зазначає з цього приводу М. І. Хавронюк, перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України) не є спеціальним складом зловживання владою або службовим становищем. Хоча ці два злочини і мають низку схожих ознак, вони є різними, зокрема за характером діяння [4].

Натомість інша група вчених стверджує, що у разі вчинення перевищення влади або службових повноважень службовою особою, яка не є працівником правоохоронного органу, діяння слід кваліфікувати за ст. 364 КК України як зловживання владою або службовим становищем. Наприклад, В. Г. Хашев стверджує, що всі злочинні діяння працівників правоохоронних органів, які раніше підпадали під ознаки зловживання владою або службовим становищем, після набуття чинності вказаних змін мають так само кваліфікуватись за ст. 364 КК України, а не за ст. 365 КК України, оскільки за аналогічності по суті діяння службова особа має відповідати як за зловживання владою або службовим становищем, а працівник правоохоронного органу – за перевищення влади або службових повноважень [5, с. 203].

Цю позицію підтримує Г. М. Анісімов, який стверджує, що перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України) є спеціальним видом зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України). Тобто зловживання владою або службовим становищем (ст. 364) співвідноситься з перевищенням влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України) як загальна та спеціальна норми, а вчинення працівником правоохоронного органу дій, що явно перебувають за межами його компетенції, – різновидом зловживання владою чи службовим становищем, протиправного їх використання. Вчинення іншими службовими (не працівниками правоохоронного органу) особами дій, що явно перебувають за межами їх компетенції, мають мати кримінально-правову оцінку в межах ст. 364 або ст. 364¹ КК України (звісно, за відсутності ознак інших спеціальних складів злочину, наприклад, передбачених ст.ст. 366, 368, 368³ КК України, та ін.) [6, с. 255–256].

Вбачається, що зміст зловживання владою і перевищення влади є неоднаковим, на що зауважує судова практика, а тому шукати альтернативи ст. 365 для службових осіб (не працівників правоохоронних органів) у положеннях ст. 364 КК України не виправдано.

Саме тому окремі науковці стверджують, що наразі умисне вчинення дій, які явно виходять за межі наданих повноважень (окрім дій, передбачених ч. 2 ст. 365 КК України), будь-якою іншою публічною службовою особою, крім працівників правоохоронних органів, може потягнути за собою лише адміністративну, дисциплінарну та цивільно-правову відповідальність, можливостями яких треба користатися повною мірою у всіх необхідних випадках через механізми, передбачені Кодексом адміністративного судочинства, Кодексом про адміністративні правопорушення, Цивільним кодексом, законами, що визначають підстави дисциплінарної відповідальності службових осіб [4].

Значимо, що дискусії з приводу співвідношення положень ст. 364 зі ст. 365 КК України зумовлюють те, що в теорії кримінального права є позиція про відмову від використання в КК України поняття «перевищення влади або службових повноважень», натомість пропонується передбачити у цьому нормативно-правовому акті спеціальні склади зловживання владою або службовим становищем [7, с. 33]. І раціональне зерно у цьому є.

3. Наступна не менш важлива проблема пов'язана не так із редакцією ст. 365 КК України, як із змістом поняття «працівник правоохоронного органу», а радше його невизначеністю. Проблема полягає у тому, що законодавчо не визначено вичерпного переліку правоохоронних органів, а отже, встановити вичерпний перелік осіб, які можуть бути суб'єктом цього злочину, є складним завданням. В окремих законах можна віднайти спроби законодавця визначити це поняття, однак назвати їх вдалим недоречно. Так, у ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року правоохоронні органи визначаються як органи державної влади, на які Конституцією та законами України покладено здійснення правоохоронних функцій [8]. Натомість у ст. 1 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 року вказано, що до правоохоронних органів належать державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють не лише правоохоронні, а й правозастосовні функції [9]. Згідно з останніми змінами, які були внесені у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року зі змінами та доповненнями станом на 23 грудня 2015 року, до правоохоронних органів належать: органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [10].

У цьому разі складно не помітити, що останнє з перелічених визначень, яке містить хоча б приблизний перелік правоохоронних органів, оперує й таким словосполученням, як «інші органи», а це, своєю чергою, вказує на те, що вичерпний перелік таких органів не визначено. Зрозуміло, що це аж ніяк не сприяє належному застосуванню цієї норми, а отже вирішення цієї проблеми повинно бути відображене не лише у теоретичній, а й у законодавчій площині.

Вирішення цієї проблеми можливе декількома способами: а) прийняттям Закону України «Про правоохоронні органи України», де доцільно чітко визначити їх вичерпний перелік; б) законодавчим визначенням чітких критеріїв віднесення того чи іншого органу до категорії «правоохоронний»; в) зазначенням, що орган правоохоронний безпосередньо в нормативно-правовому акті, який регламентує його діяльність, як це, наприклад, передбачено законами України «Про Службу безпеки України», «Про Національне антикорупційне бюро України» тощо.

Окрім того, якщо враховувати зміст поняття «працівник» – людина, яка працює в якійсь галузі народного господарства, науки, культури тощо, то до працівників правоохоронних органів у широкому розумінні можна віднести будь-яку особу, яка працює в тому чи іншому правоохоронному органі (прибиральниць, секретарів, водіїв тощо), однак притягнення останніх до кримінальної відповідальності за ст. 365 КК України є нелогічним.

Тому очевидно, що суб'єктом цього злочину повинен бути не будь-який працівник правоохоронного органу, а лише той, який безпосередньо виконує правоохоронні функції, або, як альтернатива, функції представника влади. Як видається, вказівка на цю обставину повинна бути відображена безпосередньо в положеннях аналізованої статті.

4. Не досить конкретизована об'єктивна сторона цього злочину. Йдеться про те, що явний вихід працівника правоохоронного органу за межі своїх повноважень можна сприймати надто широко. Адже вчинення крадіжки, вбивства, згвалтування працівником правоохоронного органу під час виконання ним своїх службових обов'язків є тяж явним виходом за ці межі. Однак такі дії кваліфікуватимуться за іншими статтями КК України.

Як відомо у п. 5 Постанови Верховного Суду України «Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15 під перевищенням влади або службових повноважень треба розуміти:

а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства;

б) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з дотриманням особливого порядку, за відсутності цих умов;

в) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально;

г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти.

З одного боку, Верховний Суд України спробував роз'яснити зміст перевищення влади або службових повноважень, з іншого – виникла парадоксальна ситуація, за якої ці роз'яснення потребують окремих роз'яснень.

Звісно, що факт учинення, наприклад, дій, які ніхто не має права виконувати, працівником правоохоронного органу ще не дає підстави до застосування ст. 365 КК України, оскільки вони повинні бути пов'язані безпосередньо з його службовою діяльністю.

Тому, як зазначається в науковій літературі, притягнення до кримінальної відповідальності і за зловживання владою, і за перевищення влади або службових повноважень пов'язане з установленням безпосереднього зв'язку між службовим становищем, компетенцією службової особи, змістом і обсягом наданих повноважень та їх використанням для вчинення злочину. В будь-якому випадку службова особа усвідомлює, що використовує службове становище всупереч інтересам служби, хоча при перевищенні влади вона усвідомлює явний вихід за межі наданих повноважень, що і визначає специфіку цього злочину, та виокремлення законодавцем деяких спеціальних видів перевищення влади або службового становища зі складу зловживання владою або службовим становищем [6, с. 257].

На цю обставину зауважує й судова практика. Так, у згаданій постанові Пленуму Верховного Суду України зазначено, що відповідальність за ст. 365 КК України настає лише за умови, що дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її владними чи службовими повноваженнями. Якщо такого зв'язку не встановлено, дії винного у разі наявності до того підстав можуть кваліфікуватися за статтями КК України, що передбачають відповідальність за злочини проти особи, власності, громадського порядку тощо [11, с. 279].

Однак питання про доцільність застосування положень ст. 365 КК України у разі вчинення працівником правоохоронного органу під час виконання своїх службових обов'язків діяння, яке містить ознаки іншого складу злочину, як видається, залишається відкритим.

Отже, об'єктивна сторона ст. 365 КК України є окремим полем для дискусій, і вочевидь, заслуговує на окрему увагу.

5. Під час дослідження положень ст. 365 КК України можна зауважити на ще одну проблему, яка пов'язана із змінами, що були внесені у ст. 364 КК України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Євро-

пейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 року [12]. Вказаним законом істотну шкоду визначено виключно у матеріальному виразі, що не передбачає можливості притягнення до кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень у разі спричинення працівником правоохоронного органу будь-якої іншої шкоди нематеріального характеру.

М. В. Сийплові вказує, що буквально розуміння цих наслідків (у чинній редакції КК України) дійсно дає змогу мовити лише про майнові наслідки, розмір яких визначений тільки ст. 364 КК України. Тому, зазначає він, неможливо логічно пояснити необхідність таких законодавчих змін [13, с. 129].

Відповідно у кожному конкретному випадку при перевищенні влади чи службових повноважень працівником правоохоронного органу необхідно встановлювати спричинену матеріальну шкоду, яка очевидно не завжди є. В такому разі всі випадки спричинення істотної шкоди нематеріального характеру не можуть бути кваліфіковані за ст. 365 КК України, що видається не досить виправданим.

Висновки. Зміни, внесені до ст. 365 КК України, є не виправданими. Відмова законодавця від можливості застосування положень аналізованої статті до службових осіб, окрім працівників правоохоронних органів, створює підґрунтя до їх безкарності, ставить під сумнів намагання влади зменшити рівень злочинності. Відповідно, положення ст. 365 КК України потребують невідкладної корекції.

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень ст. 19 Конвенції ООН проти корупції: Закон України від 21 лютого 2014 року № 746-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 12. – Ст. 188.

2. Володавська О. С. Деякі питання кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу / О. С. Володавська // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17 квітня 2014 року) // МВС України; Харківський національний ун-т внутрішніх справ; Наук.-дослід. ін-т вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України; Кримінологічна асоціація України. – Х.: Золота миля, 2014. – С. 21–24.

3. Мельник П. В. Проблеми кримінальної відповідальності службових осіб / П. В. Мельник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/melnyk.pdf>

4. Хавронюк М. І. Науковий висновок щодо способу застосування Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» від 21 лютого 2014 року № 746-VII / М. І. Хавронюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/ua/news/5059>

5. Хашев В. Г. Проблемні питання розмежування зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу / В. Г. Хашев // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2015. – № 3. – С. 202–209.

6. Анісімов Г. М. Особливості кваліфікації злочинів, що вчиняються шляхом зловживання службовим становищем / Г. М. Анісімов // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 2 (3). – С. 250–268.

7. Мельник М. І. Розмежування складів злочинів «Зловживання владою або посадовим становищем» та «Перевищення влади або посадових повноважень» / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк // Право України. – 1997. – № 2. – С. 31–33.

8. Про основи національної безпеки України: Закон від 19 червня 2003 року України № 964-IV (із змінами та доповненнями станом на 16.07.2015 року) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

9. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19 червня 2003 року № 975-IV (зі змінами та доповненнями станом на 14.10.2014 року) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 46. – Ст. 366.

10. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII (зі змінами та доповненнями станом на 23.12.2015 року) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.

11. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: навчально-практичний посібник / укл. Б. О. Кириць. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 416 с.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 13 травня 2014 року № 1261-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 28. – Ст. 937.

13. Сийпловік М. В. Зловживання владою або службовим становищем: визначення наслідків злочину / М. В. Сийпловік // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2015. – Вип. 33. – Т. 2. – С. 127–130.

Пасака А. Ф. Уголовная ответственность за превышение власти или служебных полномочий работником правоохранительного органа по УК Украины: основные теоретические и прикладные проблемы

Анализируются основные теоретические и прикладные проблемы уголовной ответственности за превышение власти или служебных полномочий по Уголовному кодексу Украины.

Рассмотрены проблемные вопросы касательно определения элементов этого состава преступления и отдельных его признаков. Акцентируется внимание на отсутствии четких критериев принадлежности того или иного органа к категории «правоохранительный». Отмечены проблемы, возникающие при определении содержания превышения власти, превышения служебных полномочий, а также содержания понятия «существенный вред». Приведена попытка усовершенствовать действующее уголовное законодательство в части регламентации ответственности за превышение власти или служебных полномочий.

Ключевые слова: *работник правоохранительного органа, правоохранительный орган, уголовная ответственность, состав преступления, превышение власти, превышение служебных полномочий.*

Pasyeka O. F. Criminal responsibility for improper exercise of authority or official powers by a law enforcement officer in accordance with the Criminal code of Ukraine: basic theoretical and applied problems

The article focuses on the analysis of the controversial aspects of criminal liability for improper exercise of authority or official powers in accordance with the Criminal Code of Ukraine. The problematic issues regarding the identification of components of such a crime and its particular characteristics are discussed. The attention is drawn to the lack of the criteria for the relation of a certain agency to the category «law enforcement» as well as challenges associated with determining the essence of improper exercise of authority or official powers and the term «significant harm».

The article emphasizes the range of theoretical debates concerning the correlation between the components of improper exercise of authority or official powers by law enforcement officials and the abuse of power and authority. It is highlighted that not any law enforcement official should be considered as the subject of the crime, but only the one who directly exercises law enforcement functions or, alternatively, the functions of public authority. It is underlined that the significant harm is defined exclusively in material terms, which, in turn, excludes the opportunity for the criminal prosecution for improper exercise of authority or official powers in case the law enforcement official inflicts non-pecuniary damage.

The article attempts to improve the current criminal law in terms of the regulation of liability for improper exercise of authority or official powers.

Key words: *law enforcement official, law enforcement agency, criminal liability, components of the crime, improper exercise of authority or official powers.*

Стаття надійшла 31 липня 2017 р.

МОЖЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ АМНІСТІЇ ДО ОСІБ, ЯКІ НА МОМЕНТ НАБРАННЯ ЧИННОСТІ ЗАКОНУ ПРО АМНІСТІЮ НЕ МАЮТЬ СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНОГО

Вивчено можливість застосування амністії до осіб, які на момент набрання чинності закону про амністію не мають статусу засудженого. Здійснено аналіз цього питання на основі дослідження судових рішень за аналогічними категоріями справ, у яких є неоднакове застосування закону.

Зроблено висновок, що фактично Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування амністії в Україні» від 6 травня 2015 року № 1246-VII уможливив застосування амністії до осіб, які на момент набрання чинності закону про амністію на відповідний рік ще не мають статусу засудженого.

Ключові слова: амністія, засуджений, звільнення від покарання.

Постановка проблеми. Амністія є актом прощення, виявленням гуманності та милосердя до засудженого, завдяки чому особу звільняють від покарання або вона відбуває його частково. Слово «амністія» грецького походження, яке буквально означає забуття, прощення [1]. Зважаючи на те, що такий правовий акт прощення – важлива та серйозна «поступка» з боку держави, підстави застосування амністії повинні бути чітко окреслені, неприпустимим є неоднакове застосування закону. Втім, практика свідчить про неоднакове розуміння норм закону про амністію, внаслідок прийняття різних процесуальних рішень в аналогічних ситуаціях.

Стан дослідження. Питання правової природи, змісту та підстав застосування амністії розглядали такі науковці, як О. Губська [2], М. Іванова [3], С. Костенко [4], В. Маляренко [5], В. Лень [6] та ін. Проте виникають нові питання, які наука не завжди може передбачити. На це, зокрема, впливає й швидкість змін законодавства. А тому окремі питання застосування амністії не розглянуті науковцями, серед яких – можливість застосування закону про амністію до осіб, які на момент набуття чинності відповідного закону не мали статусу засудженого (з урахуванням прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування амністії в Україні» від 6 травня 2015 року № 1246-VII).

Мета статті – на основі аналізу неоднакових рішень судів України про застосування чи відповідно відмову в застосуванні амністії до осіб, які на момент набрання чинності закону про амністію не мають статусу засудженого, оцінити правильність таких процесуальних актів і визначити можливість застосування закону про амністію до таких осіб.

Виклад основних положень. Науковий розгляд питання про можливість застосування амністії до осіб, які на момент набрання чинності закону про амністію не мають статусу засудженого, зумовлена неоднаковим застосуванням норм законів про амністію до засуджених [7]. Так, вироком Києво-Святошинського районного суду від 24 грудня 2014 року Особа_1 був засуджений за ч. 4 ст. 190 КК України до позбавлення волі строком на 5 років із конфіскацією майна. 8 квітня 2014 року був прийнятий Закон України «Про амністію в 2014 році» № 1185-VII, який набрав чинності 19 квітня 2014 року. Далі Особа_1 звернулася до Володимирецького районного суду Рівненської області з клопотанням про застосування до нього ст. 6 Закону України «Про амністію в 2014 році» від 8 квітня 2014 року № 1185-VII та скорочення призначеного строку покарання на половину.

Втім ухвалою від 1 липня 2015 року суд відмовив у задоволенні клопотання, вказавши на те, що Особа_1 не підпадає під дію згаданого Закону, оскільки був засуджений після закінчення терміну для застосування Закону України «Про амністію в 2014 році» від 8 квітня 2014 року № 1185-VII. Керуючись, зокрема, і ст. 8 Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 року № 392/96-ВР про те, що особи, засуджені за вчинення злочину, які відповідно до закону про амністію підлягають звільненню від відбування (подальшого відбування) покарання, звільнюються не пізніше як протягом трьох місяців після опублікування закону про амністію.

Апеляційний суд Рівненської області ухвалою від 28 вересня 2015 року ухвалу суду Володимирецького районного суду Рівненської області залишив без змін, вказавши, що застосування Закону України «Про амністію в 2014 році» від 8 квітня 2014 року № 1185-VII можливе було б у тому разі, якщо б на день набрання чинності Законом (19 квітня 2014 року) Особа_1 мав би процесуальний статус засудженого і відбував би покарання.

Таку ж позицію зайняв Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ, який ухвалою від 21 червня 2016 року прийняв рішення про відмову у відкритті касаційного провадження, посилаючись на відсутність підстав для задоволення скарги Особи_1 на вищезгадані ухвали судів відповідно від 1 липня 2015 року та 28 вересня 2015 року.

Особа_1 на підставі ст. 445 Кримінального процесуального кодексу України звернулася у Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ із заявою про перегляд судового рішення в частині відмови застосування до неї Закону України «Про амністію в 2014 році» від 8 квітня 2014 року № 1185-VII у зв'язку з тим, що є неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої кримінальним законом. На підтвердження своєї позиції було подано чотири ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень [7]. Ідеться відповідно про ухвали від: 7 травня 2015 року, 26 травня 2016 року, 9 червня 2016 року та 12 серпня 2016 року. Цими ухвалами до осіб було застосовано Закон України «Про амністію в 2014 році» від 8 квітня 2014 року № 1185-VII, незважаючи на те, що на момент набрання чинності цим законом вони ще не були засуджені, проте вчинили відповідні злочини до набрання чинності цим нормативним актом.

На рисунку схематично зображено всі юридичні факти у хронологічній послідовності (див. рис.).

Спробуємо зважити правильність одного із підходів, застосованих Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних та кримінальних справ в частині застосування Закону України «Про амністію в 2014 році» від 8 квітня 2014 року № 1185-VII. Так, на момент прийняття та набрання законної сили Законом України «Про амністію в 2014 році» від 8 квітня 2014 року № 1185-VII Закон України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 року № 392/96-ВР, що визначає загальні засади застосування амністії, діяв у редакції від 2 червня 2011 року із останніми змінами від 27 лютого 2014 року (Закон України № 792-VII).

На цей момент указаний Закон установлював принаймні дві вимоги, що повинні бути витримані при застосуванні амністії до особи, які належать до часу вчинення злочину та процесуального

стану такої особи на момент набрання відповідним законом про амністію законної сили.

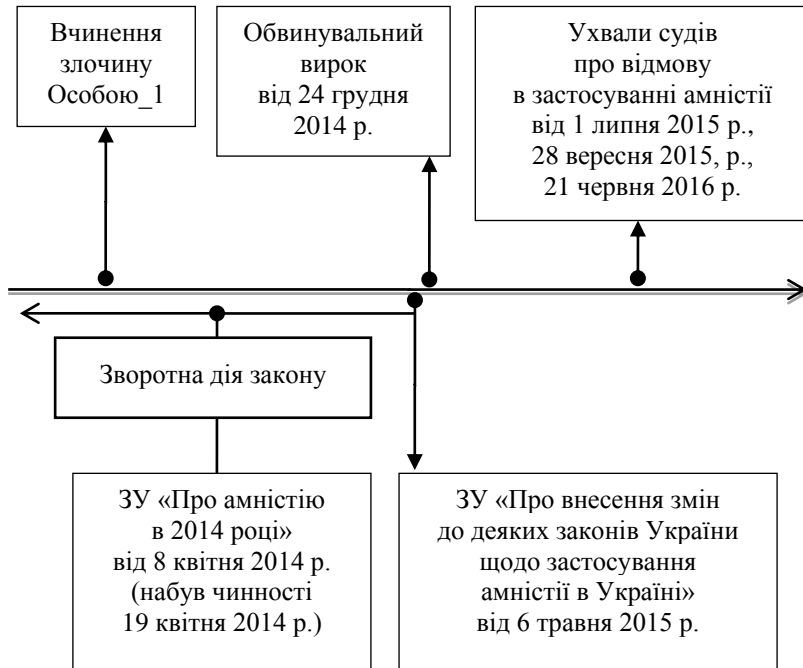

Рис. Юридичні факти

По-перше, відповідно до ст. 1 Закону України «Про застосування амністії в Україні», амністія – повне або часткове звільнення від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вирок стосовно цих осіб не набрали законної сили.

Отож суб'єктами, які можуть претендувати на застосування амністії, є особи, стосовно яких є вирок (незалежно від того, чи набрав він чинності). У п. а ст. 4 цього Закону чітко вказано, що амністія не може бути застосована до осіб, стосовно яких здійснюється досудове розслідування або судове провадження до постановлення судом обвинувального вироку, крім випадків індивідуальної амністії.

По-друге, у ст. 5 Закону вказано, що дія закону про амністію поширюється на злочини, вчинені до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на триваючі або продовжувані злочини, якщо вони закінчені, припинені або перервані після набрання закону про амністію чинності. Аналогічне положення є й у ст. 12 Закону України «Про амністію у 2014 році» від 8 квітня 2014 року № 1185-VII.

Положення ж про те, що особи, засуджені за вчинення злочину, які відповідно до цього Закону підлягають звільненню від відбування (подальшого відбування) покарання, звільняються не пізніше ніж протягом трьох місяців після опублікування закону про амністію (ст. 8 Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 року № 392/96-ВР, ч. 2 ст. 12 Закону України «Про амністію у 2014 році» від 8 квітня 2014 року № 1185-VII) спрямована не на обмеження часу, протягом якого особа може клопотати про застосування до неї відповідного закону про амністію, а на обмеження часу, в межах якого відповідні уповноважені суб'єкти зобов'язані вжити відповідних заходів, спрямованих на звільнення осіб від відбування (подальшого відбування) покарання.

Отож питання про застосування амністії могло порушуватися стосовно особи, яка вчинила злочин до набрання чинності закону про амністію (за винятком, умовної амністії) та щодо якої є обвинувальний вирок незалежно від факту набрання ним законної сили. Інші вимоги чи перешкоди для застосування амністії пов'язані з іншими правовими фактами, зокрема тяжкістю вчиненого злочину, станом здоров'я особи, наявністю утриманців тощо.

На застосування Закону України «Про амністію в 2014 році» від 8 квітня 2014 року № 1185-VII могли претендувати особи, щодо яких станом на 19 квітня 2014 року були винесені обвинувальні вирок незалежно від факту набрання ними чинності.

Утім, 6 травня 2015 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування амністії в Україні» № 1246-VII, яким внесено зміни у Закон України «Про застосування амністії в Україні», зокрема, було передбачено п. а ч. 1 ст. 4 виключити. Йдеться про виключення положення про неможливість застосування амністії до осіб, стосовно яких здійснюється досудове розслідування або судове провадження до постановлення судом обвинувального вироку.

Водночас у Висновку комітету від 6 травня 2014 року стосовно Проекту Закону про внесення змін до деяких законів України щодо застосування амністії в Україні (від 29 квітня 2014 року № 4791) вказано, що прийняття законопроекту сприятиме врахуванню інтересів підозрюваного, обвинуваченого у випадку застосування амністії, уникненню низки питань, які виникатимуть у правозастосовній практиці у разі набрання чинності закону про амністію до закінчення досудового розслідування та під час судового розгляду. Тобто такі зміни, власне, були спрямовані на те, щоб розширити коло осіб, які можуть претендувати на застосування амністії. Фактично питання про застосування амністії може порушуватися стосовно особи, яка вчинила злочин, до набрання чинності закону про амністію (за винятком, умовної амністії) незалежно від процесуального стану розгляду її справи.

Щоправда, зазначимо непослідовність законодавця, який, виключивши п. а ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 року № 392/96-ВР про неможливість застосування амністії до осіб, стосовно яких здійснюється досудове розслідування або судове провадження до постановлення судом обвинувального вироку, не вніс відповідні зміни у ст. 1 цього Закону, де дається поняття амністії як повного або часткового звільнення від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили. Врешті у ч. 2 ст. 86 КК України теж закріплено аналогічні приписи. Втім, загальновідомо, що у разі колізії нормативних приписів потрібно керуватися, зокрема, принципом «*In dubio mitius*» – «Усі сумніви тлумачаться на користь особи, до якої застосовується закон». Тобто слід виходити із положень Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування амністії в Україні» від 6 травня 2015 року № 1246-VII, яким виключено положення про неможливість застосування амністії до осіб, стосовно яких здійснюється досудове розслідування або судове провадження до постановлення судом обвинувального вироку.

Такий Закон, яким внесено зміни до Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 року № 392/96-ВР, поліпшить становище осіб, до яких застосовується кримінальний закон, а тому має зворотну дію (ст. 5 КК України). Це означає, що Закон України «Про амністію у 2014 році» від 8 квітня 2014 року

№ 1185-VII, як, врешті, і закони про амністію за попередні роки, повинні застосовуватися до відповідної категорії осіб, які вчинили злочин до набрання ними чинності, незважаючи на те, що на момент набрання ними чинності щодо таких осіб не було винесено обвинувальних вироків.

Висновки. Повертаючись до клопотання Особи_1 про застосування до нього Закону України «Про амністію в 2014 році» від 8 квітня 2014 року № 1185-VII, слід визнати, що ухвали судів відповідних інстанцій (від 1 липня 2015 року; 28 вересня 2015 року; 21 червня 2016 року) про відмову у задоволенні клопотання не відповідають Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 року № 392/96-ВР (із змінами від 6 травня 2015 року № 1246-VII). Особа_1 має всі підстави для задоволення клопотання про застосування до неї ст. 6 Закону України «Про амністію в 2014 році» від 8 квітня 2014 року № 1185-VII.

Отож фактично Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування амністії в Україні» від 6 травня 2015 року № 1246-VII уможливив застосування амністії до осіб, які на момент набрання чинності закону про амністію на відповідний рік ще не мають статусу засудженого.

1. Дудоров О. О. Звільнення від покарання та відбування його частини за законом про амністію: питання правової регламентації та вдосконалення законодавства / О. О. Дудоров, Є. О. Письменський // Проблеми правового регулювання та практики застосування амністії та помилування: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kp-lduvs.at.ua/publ/internet_konferencija/materialy_konferencii/dudorov_o_o_pismenskij_e_o_zvillnennja_vid_pokarannja_ta_jogo_chas_tini/5-1-0-51.

2. Губська О. А. Питання звільнення від кримінальної відповідальності й покарання під час застосування амністії та помилування / О. А. Губська // Адвокат. – 2001. – № 4–5. – С. 6–18.

3. Іванова М. Це солодке слово «амністія» / М. Іванова // Кіровоградська правда. – 2000. – 13 липня.

4. Костенко С. Амністія: шанс, що дається усім нам? / С. Костенко // Кіровоградська правда. – 1999. – 19 серпня.

5. Маляренко В. Т. Амністія та помилування в Україні: навч. посібник / В. Т. Маляренко, А. А. Музика. – К.: Атіка, 2007. – 700 с.

6. Лень В. В. Амністія та примусові заходи медичного характеру: дискусійні питання «конкуренції» / В. В. Лень, М. М. Книга // Проблеми

правового регулювання і практики застосування амністії та помилування: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Луганськ, 6–20 лютого 2012 р.); упоряд.: Є. О. Письменський; МВС України, ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 51–53.

7. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

Яремко Г. З. Возможность применения амнистии к лицам, не имеющим на момент вступления в силу закона об амнистии статуса осужденного

Изучена возможность применения амнистии к лицам, не имеющим на момент вступления в силу закона об амнистии статуса осужденного. Осуществлен анализ данного вопроса на основании исследования судебных решений по аналогичным категориям дел, содержащих неодинаковое применение закона.

Подытожено, что фактически Закон Украины «О внесении изменений в некоторые законы Украины относительно применения амнистии в Украине» от 6 мая 2015 года № 1246-VII сделал возможным применение амнистии к лицам, которые на момент вступления в силу закона об амнистии на соответствующий год еще не имеют статуса осужденного.

Ключевые слова: амнистия, осужденный, освобождение от наказания.

Yaremko H. Z. Possibility of the application of an amnesty to persons who do not have the status of convicted persons at the moment of enactment of the amnesty law

Amnesty is an act of forgiveness, discovery of humanism and mercy regarding a convicted person, on the basis of which the person is exempted from punishment or enduring the part of the punishment.

Given the fact that such a legal act of forgiveness is an important and serious «act» on the part of the state, the grounds for the application of the amnesty should be clearly defined, and the unequal application of the law is inadmissible. However, the practice still shows a different understanding of the rules of the law on amnesty, followed by the adoption of various procedural decisions in similar situations. In the article the possibility of applying the amnesty to persons who do not have the status of convicted persons at the moment of enactment of the amnesty law is studied. This analysis is based on the research of court decisions on similar categories of cases, in which a different application of the law occurs.

The Law of Ukraine «On the Application of Amnesty» dated October 1, 1996, № 392/96-BP, defining the general principles for the application of the amnesty, as amended on June 2, 2011, provided for the possibility of applying the amnesty only to the persons who committed crimes before the enactment of the amnesty law (except of a conditional amnesty) and for which there is a conviction, regardless of the fact of entry into force.

However, the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Some Laws of Ukraine on the Application of Amnesty in Ukraine» dated May 6, 2015, № 1246-VII, made it possible to apply the amnesty to persons who have not yet had the status of a convicted person at the moment of enactment of the amnesty law for the relevant year, namely, regarding which a pretrial investigation continues.

Thus, the practice of the courts in regard to the refusal to satisfy the petition of individuals for the amnesty to be applied to them in connection with the fact that at the moment of enactment of the Law of Ukraine on amnesty for the relevant year they did not have the status of a convicted person should be considered as contrary to the Law of Ukraine № 392/96-ВР dated October 1, 1996 (taking into account the adoption of the Law of Ukraine «On Amending Some Laws of Ukraine on the Application of Amnesty in Ukraine» dated May 6, 2015, № 1246-VII).

Key words: amnesty; convicted, released from punishment.

Стаття надійшла 21 серпня 2017 р.

Розділ 5

КРИМІНАЛІСТИКА ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.123.12

Р. В. Бабецький

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ СВІДКІВ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Розглянуто поняття та зміст забезпечення захисту свідків у кримінальному судочинстві. Визначено процесуальний статус свідка у кримінальному судочинстві та його основні права й обов'язки. Охарактеризовано найпоширеніші види погроз свідкам та їх близьким родичам під час розслідування злочинів. З'ясовано головні чинники, які впливають на неправдиві покази свідків у кримінальному судочинстві. Досліджено правові основи забезпечення захисту свідків, котрі беруть участь у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: кримінальне провадження, забезпечення, захист, свідок, близькі родичі, погрози, життя, здоров'я, житло, майно.

Постановка проблеми. Нині основними причинами, що впливають на швидке, повне та неупереджене розслідування злочинів і прийняття судових рішень, є наявність тиску з боку злочинців та їх оточення на учасників кримінального судочинства з метою приховання протиправних діянь, які відомі свідкам чи очевидцям, примушення їх дати неправдиві показання або відмовитися від них. Для ефективного забезпечення захисту свідків у кримінальному судочинстві необхідно розробити науково обґрунтовані висновки і рекомендації, які спрямовані на вдосконалення тактики захисту свідків від злочинних посягань.

Стан дослідження. Окремі аспекти поняття та сутність забезпечення захисту свідків у кримінальному судочинстві розглядали такі вчені: Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, В. І. Бояров, Т. В. Варфоломеєва, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, М. І. Гошовський, А. В. Іщенко, В. С. Зеленецький, Н. С. Карпов, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, В. С. Кузьмічов, М. В. Куркін, О. П. Кучинська,

В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, В. С. Мацишин, М. І. Мельник, О. Р. Михайленко, В. Т. Нор, М. І. Смирнов, С. М. Стахівський, І. В. Строков, В. В. Тищенко, Л. Д. Удалова, В. М. Тертишник, В. Ю. Шепітько, Р. М. Шехавцов, В. В. Щур та ін.

Метою статті є дослідження поняття та змісту захисту свідків, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Виклад основних положень. Головною складовою забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, є вжиття уповноваженими законом правоохоронними органами заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла та майна цих осіб від протиправних посягань, із метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя. Отже, об'єктами захисту є життя, здоров'я, житло та інше майно відповідної категорії осіб.

Нині питання забезпечення безпеки свідків як учасників кримінального провадження і надалі є доволі актуальним та цікавить багатьох учених, оскільки є саме тим важелем, який передбачає створення належних умов для всебічного, повного й об'єктивного встановлення всіх обставин у розслідуванні справи [1, с. 214].

У Кримінальному процесуальному кодексі України (ст. 65) зазначено, що свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань [2, с. 47].

В. М. Тертишник підкреслює, що свідок є учасником кримінального процесу, який не має статусу потерпілого, обвинуваченого, підозрюваного й якому відомі будь-які обставини, що підлягають установленню у справі, та відсутні обставини, що унеможливають його допит. Будь-який громадянин України, якщо він став очевидцем розслідуваної події, незалежно від його становища (прокурор, голова місцевої адміністрації, суддя, президент держави тощо) може бути допитаний як свідок. Особа, якій відомі будь-які обставини справи, має бути допитана як свідок і не може мати іншого процесуального стану, крім стану свідка [3, с. 296].

В. Ю. Шепітько зазначає, що свідок як процесуальна особа «породжена» фактом злочину, і тому він незамінний. Особа, викликана слідчим, прокурором або судом як свідок, зобов'язана з'явитися в зазначені місце і час та дати правдиві показання про відомі їй обставини у справі (ст. 67 КПК України). За відмову дати показання і за давання завідомо неправдивих показань свідок несе кримінальну відповідальність (ст.ст. 384, 385 КК України) [4, с. 638].

В. Г. Гончаренко наголошує, що свідок має конституційні права (ст. 63 Конституції України) і не несе відповідальності за відмову

давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Слідчий, прокурор і суд перед допитом таких осіб зобов'язані роз'яснити їм право відмовитись давати показання, про що зазначається в протоколі допиту чи в журналі судового засідання [5, с. 484–485].

Нами встановлено, що свідок є одним із основних учасників кримінального провадження і на нього (80% опитаних слідчих це підтвердили) здійснюється неправомірний тиск щодо відмови чи зміни показів.

П. Д. Біленчук підтверджує те, що найнебезпечнішою формою протидії розслідуванню злочинів є застосування погроз і фізичного та психічного насильства, що є крайніми методами, пов'язаними із погрозами й реальним фізичним впливом, а також з фізичною ліквідацією певних осіб. Ці методи можуть бути застосовані до всіх учасників кримінального судочинства зокрема і до свідків. Слідча та судова практика свідчать, що нині застосовуються різні форми насильства (і фізичне, і психічне). До фізичного можна віднести побої, тілесні ушкодження, катування. До психічного – залякування та погрози. Погроза – це різновид психічного насильства, яка є грубою обіцянкою заподіяти яке-небудь зло, неприємність. Погрози вбивством, завдання тяжких тілесних ушкоджень, знищення майна – найнебезпечніші види погроз, що є важким злочином і карається у кримінальному порядку [6, с. 179].

Окрім того, суттєво впливають на способи протиправних дій щодо свідків прогалини законодавчого регулювання, недосконалість організації в розслідуванні злочинів і наявність корупції у правоохоронних органах, недостатність контролю з боку відповідних владних структур тощо. Проведене нами анкетування слідчих прокуратури та НП України дало змогу визначити такі форми протидії розслідуванню злочинів, які трапляються на практиці: приховування злочину (зазначили 31,3% опитаних); корумпування посадових осіб правоохоронного органу (72,3%); дача неправдивих свідчень (26,4%); відмова від свідчень (23,5%); знищення матеріалів кримінального провадження (2,3%); знищення доказів у кримінальному провадженні (4,6%); застосування фізичного і психологічного впливу на учасників досудового слідства (29,5%); негативне використання засобів масової інформації (ЗМІ) (28,3%) тощо.

Із зазначеного очевидно, що зазвичай (80%) свідки відмовляються від свідчень із причини застосування фізичного та психологічного впливу злочинців (їх оточення) й корумпованих співробітників слідчих, прокурорських і судових органів.

Свідок потребує постійної уваги та захисту як особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві. Вказана діяльність проводиться з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя із застосуванням правових, організаційних, оперативно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі й гідності свідків від протиправних посягань [7, с. 265].

Детальніше розглянемо охоронювані об'єкти та цінності. В юридичній літературі тлумачення об'єкта захисту в зазначеній сфері вчені розуміють як життя, здоров'я, честь, гідність і майно вказаних осіб [8, с. 39]. Предмет захисту життя та здоров'я завжди пов'язаний із конкретною особою. І цілком слушною є думка вказаних авторів про те, що предмет захисту визначається відповідно до особистісних цінностей людини [9, с. 31].

Найчастіше під час розслідування злочинів трапляються погрози, які бувають різного спрямування: вбивства, побиття, пошкодження чи знищення майна, звалтування, поширення конфіденційних відомостей про особу – об'єкта впливу та ін. Вони можуть стосуватися і учасників кримінального процесу, і їх рідних та близьких. Форми донесення погроз найрізноманітніші: усне попередження, анонімні телефонні дзвінки, листи, записки, SMS- чи інтернет-повідомлення тощо. Інколи злочинці або їх поплічники використовують більш витончені прийоми передачі інформації до суб'єктів впливу. Наприклад, тривалий час декілька осіб перебувають біля будинку (квартири) учасника кримінального провадження і спостерігають. Або невідступно супроводжують особу без будь-якого спілкування з нею. Для донесення погрози можуть використовуватись жести, міміка. Насамперед це актуально під час проведення слідчих дій, у яких учасник безпосередньо контактує з потенційним джерелом загрози. Приміром, під час допиту двох чи більше осіб чи впізнання підозрюваний (обвинувачений) може попереджати свідка непомітними для слідчого жестами, погрозливою посмішкою, поглядом виражати небезпеку, вживати за кодовані за змістом, але зрозумілі потенційній жертві слова, речення, згадувати певні імена людей та ін. Є й конкретні погрози, форми вираження яких можуть бути задокументовані (усна заява, лист, телефонний дзвінок, записка та ін.) і які самі собою містять ознаки складу окремого злочину. Наприклад, погроза вбивством (ст. 129 КК України) чи знищення майна (ст. 195 КК України). Але є погрози й неконкретного характеру, які виражені в таких формах, що не передбачають жодної юридичної відповідальності. Наприклад, погрози жестами, мімікою чи поглядом. Таким способом впливу доволі складно будь-що протиставити.

О. М. Джужа зазначає, що погроза вбивством передбачає залякування (усне, письмове, жестами, демонстрацією зброї чи інших небезпечних предметів тощо) іншої особи, яка сприймає цю погрозу як конкретну та реальну, що може будь-коли бути реалізована. Для точної оцінки реальності погрози потрібно встановити, що потерпілий або присутні особи мали всі необхідні підстави побоюватися її вчинення. Водночас необхідно враховувати ступінь сприйняття погрози потерпілим, спосіб, характер, місце, час, обстановку й інтенсивність її висловлювання, попередні взаємини між винним і потерпілим [10, с. 313].

Хоча в особистісні цінності можна включити і низку суб'єктивних прав особи, перешкодою в реалізації яких може стати її участь у кримінальному судочинстві. Наприклад, у зв'язку з наданням показань у справі в людини виникають проблеми на роботі, керівництво відстрочує надання житла або відмовляє в підвищенні по посаді, які мали б відбутись за інших обставин. Але практика формується так, що предмет захисту передусім розуміють тільки як життя, здоров'я людини або майно, яким вона володіє. І в цьому полягає значна помилка, яка і визначає хибну стратегію й тактику діяльності держави в особі її спеціальних органів із забезпечення безпеки суб'єктів кримінального судочинства. Кожна конкретна людина має свої цінності, об'єкти, які вона боїться втратити. Наприклад, для бізнесмена, котрий є «правдивим» свідком у кримінальній справі, найбільшою втратою може бути його бізнес, який можуть знищити впливові особи, наближені до обвинуваченого. Для другого – звільнення з улюбленої роботи, яке може ініціювати обвинувачений через свої зв'язки серед корумпованих керівників і високопосадовців. Для третього – якесь інше заняття, справа, хобі, яких його можуть позбавити за допомогою підставних осіб цілком легальними засобами, а саме через відповідальність (цивільну, адміністративну). З одного боку, таким способом впливу протидіяти легше, тому що особи вчиняють протиправні дії та можуть нести за них передбачену законом відповідальність. З іншого – такі дії складно довести, оскільки ті, хто їх учиняє, намагаються робити це приховано, не залишаючи слідів чи свідків. Складність доведення такого впливу підтверджують працівники правоохоронних органів, 62% яких, зі 180 опитаних, указали на такі труднощі [10, с. 47]. За винятком тих випадків, коли вплив поєднується з учиненням тяжкого злочину. Проблеми доведення дій злочинців або осіб, з ними пов'язаних, зумовлює засоби протидії. Зрозуміло, що обійтися у цьому випадку тільки процесуальними заходами не вдасться. Очевидно мають проводитись певні заходи для виявлення намірів та упере-

дження негативного впливу з боку обвинувачених (підсудних, засуджених) чи наближених до них осіб на суб'єктів кримінального судочинства. Підстави та порядок їх проведення мають бути врегульовані на законодавчому рівні. Якщо мовити про найпоширеніші з вказаної групи способи впливу на суб'єктів кримінального судочинства, то вони цілком відомі й традиційні.

Близькі родичі свідка та їх житло і майно також потребують захисту. Відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» (ст. 2), до близьких родичів належать батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки [11].

Згідно з Сімейним кодексом України та п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України до близьких родичів та членів сім'ї належать чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [12].

Цивільний кодекс України (ст. 379) визначає, що житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира. Відповідно до ст. 190 ЦК України, до майна належать особливі права на річ чи на сукупність речей, а також майнові права та обов'язки щодо них [13, с. 70, 124].

Погроза знищення майна – це залякування (усне, письмове, жестами, через демонстрацію зброї чи інших небезпечних для життя предметів тощо) іншої особи негайним чи таким, що може статися незабаром знищенням певного майна, яке є для винного чужим. Водночас потерпілий має сприймати такий вплив як реальний і конкретний, тобто в нього мають бути всі реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози [10, с. 443].

Отже, посткримінальні загрози учасникам кримінального провадження набувають загрозливих масштабів. Нейтралізація цих негативних впливів може бути досягнута лише професійно підготовленими працівниками правоохоронних органів у разі визначення їх статусу, вжиття відповідних оперативних заходів і достатнього фінансування. Очевидно назріває час, коли необхідно цю проблему вирішити в Україні і на законодавчому рівні, і у практичній площині.

Це лише підтверджує тезу про необхідність напрацювання та визначення в законі об'єктивних критеріїв реальності вказаної загрози, оскільки в іншому разі складно сподіватися на адекватні цій ситуації

рішення й ефективне гарантування безпеки. Необхідно уточнити об'єкт і предмет можливого посягання у разі загрози [14, с. 173].

Науковці В. С. Зеленецький і М. В. Куркін указують, що безпека означає відсутність у цей момент реальної загрози заподіяння охоронюваним об'єктам, цінностям чи особам тієї конкретної шкоди, настання якої раніше остерігались [15, с. 38].

Законодавець до пояснення цього терміна зазначає (Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (ст. 1)), що забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень, – це здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, із метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя.

Висновки. Реальний захист свідків, які беруть участь у кримінальному судочинстві, залежить від встановлення реальної погрози вбивством, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, знищення майна, яке належить свідкам або їх близьким родичам.

Поняття забезпечення захисту свідків полягає у вчасному виявленні, попередженні та розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із загрозою життю, житлу, здоров'ю та майну цих осіб із метою створення умов для виконання ними процесуальних обов'язків у кримінальному провадженні.

1. Захарченко О. В. Застосування кримінально-процесуальних заходів безпеки в ході судового розгляду / О. В. Захарченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 4. – Т. 2. – С. 214.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповн. станом на 10 січня 2017 р. – К.: ПОЛІВОДА А. В., 2017. – 372 с.

3. Тertiшник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання / В. М. Тertiшник. – К.: Алерта, 2014. – 440 с.

4. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. – К.: Ін Юре, 2011. – 736 с.

5. Словник юридичних термінів і понять: навч. посібник / за ред. проф. В. Г. Гочаренко та З. В. Романовської. – К.: Юстiніан, 2013. – 600 с.

6. Біленчук П. Д. Засоби, методи, технології подолання протидії розслідуванню злочинів, що здійснюються організованими злочинними групами / П. Д. Біленчук, М. Н. Курко, О. А. Остролузький // Криміналістика і судова експертиза: міжвід. наук.-метод. зб. Мінюст України. ЕНДІСЕ; редкол. А. В. Янчук, О. М. Олійник, О. Г. Рувін та ін. – К., 2015. – С. 172–183.

7. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Є. М. Мойсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Атіка. – Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. – 1008 с.

8. Брусницын Л. В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: российский, зарубежный и международный опыт XX века (процессуальное исследование) / Л. В. Брусницын. – М., 2001. – С. 39–42.

9. Зеленецкий В. С. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса / В. С. Зеленецкий, Н. В. Куркин. – Х., 2000. – С. 31.

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

11. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 № 3781-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>

12. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-ІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

13. Цивільний кодекс України. Нормативно-правові акти станом на 05.05.2017 р. – Суми: ТОВ «ВВП НОТІКС», 2017. – 364 с.

14. Психологія слідчої діяльності: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / В. Г. Андросюк, О. М. Конєєв, О. І. Кудерміна; за заг. ред. Л. І. Казміренко. – К.: Правова єдність, 2009. – 200 с.

15. Зеленецький В. Основні положення вчення про забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю / В. Зеленецький, М. Куркін // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 4 (34). – С. 37–42.

Бабєцький Р. В. Характеристика забезпечення захисту свідетелів, учасників в кримінальному судопроизводстві

Рассмотрены понятие и содержание обеспечения защиты свидетелей в криминальном судопроизводстве. Определены процессуальный статус свидетеля в криминальном судопроизводстве и его основные права и обязанности. Охарактеризованы основные виды угроз свидетелям и их близким родственникам во время расследования преступлений. Уяснены главные факторы, влияющие на неправдивые показания свидетелей в криминальном судопроизводстве. Исследованы правовые основы обеспечения защиты свидетелей, участвующих в криминальном судопроизводстве.

Ключевые слова: криминальное производство, обеспечение, защита, свидетель, близкие родственники, угрозы, жизнь, здоровье, жилье, имущество.

Babetskyi R. V. Description of providing of defence of witnesses that participate in the criminal rule-making

In the article a concept and maintenance of providing of defence of witnesses are considered in the criminal rule-making. Judicial status of witness in the criminal rule-making and his basic rights and duties are certain. The basic types of threats are described to the witnesses and their near relation during investigation of crimes. Basic factors are found out that influence on the truthful shows of

witnesses in the criminal rule-making. Legal frameworks of providing of defence of witnesses that participate in the criminal rule-making are investigational.

For the effective providing of defence of witnesses in the criminal rule-making I am, development of problems of concept, essence of this activity, what necessary for faultless application of her results in practice, deeper and perfect directed study of criminogenic terms, that cause distribution of offences, developments of the scientifically reasonable conclusions and recommendations, sent to the improvement of tactics of defence of witnesses here criminal trespasses.

The of of main constituent of providing of safety of persons that participate in the criminal rule – making is realization legal of by a law by law enforcement authorities of the measures, sent to protecting of life, health, accommodation and property of these persons from criminal encroachments, with the aim of creation of necessary terms for the proper realization of justice. Thus, the objects of defence are life, health, accommodation and other property of corresponding category of persons. Neutralization of these negative influences can be attained only by the professionally prepared workers of law enforcement authorities during determination of their status, corresponding operative measures and sufficient financing. Time comes to a head obviously, when it is necessary to decide this problem in Ukraine both at legislative level and in a practical plane.

Key words: criminal realization, providing, defence, witness, near, threats, lives, health, accommodation, property relation.

Стаття надійшла 22 серпня 2017 р.

УДК 343.98

**М. П. Климчук,
С. І. Марко**

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ УЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА З ВИКОРИСТАННЯМ ПЛАСТИКОВИХ ПЛАТІЖНИХ КАРТОК

На підставі узагальнення даних слідчої та судової практики досліджено відомості про найпоширеніші способи вчинення шахрайства з використанням пластикових платіжних карток. Запропоновано комплекс заходів у боротьбі з шахрайством цього виду: розробка відповідного законодавства; поліпшення системи навчання та тренування співробітників правоохоронних органів і банківського персоналу; налагодження взаємодії між правоохоронними органами та банківськими установами; роз'яснювальна робота серед користувачів пластиковими платіжними картками; підготування сучасних методичних рекомендацій і впровадження їх у діяльність правоохоронних органів.

Ключові слова: шахрайство, розслідування, банківська діяльність, спосіб учинення шахрайства, пластикові платіжні картки.

Постановка проблеми. Одним із найнебезпечніших і найпоширеніших корисливих злочинів проти власності є шахрайство, збитки від учинення якого постійно зростають. Шахрайство дестабілізує відносини власності, порушує право власності і, безумовно, спричиняє шкідливі наслідки для економічного добробуту держави, суспільства, фізичних осіб [1, с. 3]. Сподіваючись убезпечити свої матеріальні кошти або навіть збільшити їх обсяги, клієнти ввіряють свої кошти банківським установам, які не можуть стовідсотково гарантувати надійність їх збереження від певних видів загроз, їхні служби безпеки незавжди здатні протистояти новим способам учинення шахрайських посягань [2, с. 82].

Зазначимо, що шахрайство з платіжними пластиковими картками як серйозна проблема виникло у 90-ті роки ХХ ст. і пов'язане з неправомірним використанням і кредитних, і дебітних карток. Цей вид злочинів вирізняється простотою, відсутністю насилля, а також тим, що потерпілі – банк і законний власник картки зазвичай ніколи не бачать злочинця [3, с. 73]. Наразі неабиякої «популярності» набули шахрайські дії з використанням пластикових платіжних карток. Суспільна небезпечність таких злочинів полягає в тому, що поряд із посяганням на власність громадян, їх грошові кошти, які знаходяться на банківських рахунках, злочинці завдають збитків, інформаційній та економічній безпеці [4, с. 132], злагодженому функціонуванню банківської системи, підривають довіру до неї громадян загалом.

Кількість махінацій із банківськими платіжними картками постійно зростає. Так, 2016 року сума знятих аферистами грошей становить приблизно 340 млн грн, а це в чотири рази більше, ніж було 2015 року [5]. Більше половини з них – кримінальні правопорушення з застосуванням методів впливу на психологію людей.

Розслідування шахрайства з використанням пластикових платіжних карток пов'язане із значним обсягом роботи, специфічністю умов розслідування, необхідністю проведення комплексу оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій. Однак, як свідчить практика, оперативні та слідчі працівники незавжди володіють необхідними знаннями про способи вчинення такого виду шахрайства для успішного його виявлення і розслідування. За статистикою, поліція розкриває кожен п'ятий такий злочин, але тільки, якщо жертва своєчасно звертається до правоохоронців [5].

Недостатня кількість упорядкованих, систематизованих відомостей і про способи шахрайства з використанням пластикових платіжних карток, і про особливості їх розслідування, також не сприяє ефективній боротьбі з цим видом злочинів. Водночас злочинці зазвичай добре орієнтуються у банківському, податковому законодавстві, воло-

діють відповідними знаннями у сфері користування пластиковими платіжними картками. Непоодинокими є випадки використання корупційних зв'язків з банківськими працівниками, державними службовцями різних рівнів, що дає змогу приховувати злочинну діяльність і чинити протидію розслідуванню.

Стан дослідження. Проблематику розслідування шахрайства розглядали такі науковці, як Д. В. Березін, А. Ф. Волобуєв, О. В. Волохова, В. І. Гасенко, В. П. Лаврова, В. Д. Ларичева, Т. А. Пазинич, Г. М. Спіріна, С. Ю. Шарова, П. С. Яні та ін.

Водночас наукових розробок з створення цілісної наукової концепції розслідування шахрайства з використанням пластикових платіжних карток, яка б формувалася на новітніх положеннях теорії криміналістики і узагальненні кримінальних проваджень цього виду, нині недостатньо.

Метою статті є узагальнення та систематизація наявних відомостей про способи вчинення шахрайства з використанням пластикових платіжних карток.

Виклад основних положень. Відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», платіжна картка – це електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором [6].

Нині банківські картки стали базовим елементом електронних банківських систем, витісняючи готівкові кошти. Банківська картка є простим і прогресивним засобом організації безготівкових розрахунків, на цій міститься певна інформація, необхідна для доступу до рахунка в банку, проведення розрахунків за товари та послуги, а також зняття готівки. Банківська пластикова картка надає цілодобовий доступ до банківського рахунка. У зв'язку із цим в її держателя з'являється значна кількість переваг. Проте активна трансформація грошей у безготівкову форму не гарантує громадянам їх цілості й убезпечення від злочинних посягань. Водночас не кожен громадянин є достатньо обізнаним у тому, як правильно користуватися банківською картою, щоб зберегти свої кошти від шахрайських зазіхань [2, с. 83].

Наразі відомо чимало видів шахрайства з банківськими картками та банкоматами: «скімінг», «траппінг», «фантом», «шаттер»,

«шиммінг», «трешинг», «фармінг», «фітінг» [4, с. 133]. Набирає популярності використання злочинцями такого способу шахрайства, як «соціальний інжиніринг». Це свідчить про те, що злочинці стають винахідливішими, залучаючи до незаконної діяльності не тільки сучасні технології, а й психологічні прийоми.

Соціальний інжиніринг у цьому разі – це спосіб спілкування шахрая з клієнтом банку, що дає змогу вивести щось (наприклад, гроші з карткового рахунка), дізнавшись усі необхідні дані у людини. Основна ознака такого шахрайства – це дуже незвичайне прохання від незнайомої людини, велика терміновість, загроза негативних наслідків у разі невиконання. Шахраї використовують актуальні соціальні теми, наприклад, збір коштів для добровольців у зоні АТО або особисті прихильності такі, як неспокій за близьких родичів. Злочинець часто видає себе за важливу особу і називає багато знайомих імен тощо. Через те, що людина робить операцію своїми руками, за формальними ознаками такі перекази виокремити дуже складно, а заблокувати немає можливості [7].

Часто потенційні жертви піддаються на вмовляння маніпуляторів, які, користуючись їх недостатньою обізнаністю в частині користування банкоматами і терміналами, за допомогою «підказок» та «інструкцій» обманом змушують перевести грошові кошти. Водночас жертва, не звертаючи увагу на те, які пункти меню вибирає в банкоматі, і не читаючи текст на екрані про адресата отримання коштів, може навіть і не здогадатися, що замість отримання коштів відправила свої накопичення на чужий рахунок.

Фатальний збіг обставин, за якими жертва опинилася не в тому місці, не в той час, для таких злочинів не характерний. Віктимна ситуація виникає як результат опосередкованого зв'язку між злочинцем і жертвою, але навіть за несприятливої ситуації в особи є можливість запобігти злочину [4, с. 135].

У контексті досліджуваної проблеми нагадаємо, що кримінальне процесуальне значення способу вчинення злочину полягає в тому, що він визнається обставиною, яка підлягає доказуванню (ст. 91 КПК України). Крім того, правове значення способу вчинення злочину є важливим для реального забезпечення права обвинуваченого на захист, оскільки особа, яка притягнута до кримінальної відповідальності, може ефективно захищатись від пред'явлених обвинувачень тільки тоді, коли їй відомо, за які вчинки вона відповідає [8, с. 18].

В. Ю. Шепітько стверджує, що спосіб учинення злочину – спосіб дій злочинця, що виражається у певній системі операцій і прийомів. Його структура охоплює: способи готування до злочинного

діяння, способи його вчинення та способи приховування (маскування) [9, с. 328]. Водночас, на думку науковця, спосіб учинення злочину незавжди має повну структуру.

Отже, спосіб учинення злочину – це не просто сукупність вольових дій, а закономірно визначена, структурована система поведінки суб'єкта, спрямована на підготовку, вчинення та приховування злочину. В криміналістиці спосіб учинення злочину застосовується для пошуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, для з'ясування закономірностей механізму слідоутворення, що в одних випадках дає змогу доказати спосіб, а в інших, виходячи з закономірностей механізму слідоутворення, – виявити інші сліди [10, с. 172].

Дослідимо детальніше окремі порівняно нові способи афер із платіжними банківськими картками.

Удавання з себе шахраєм турботливого батька, який намагається придбати через Інтернет певну річ для своєї неповнолітньої дитини. Його мета – підвести жертву-продавця до банкомата з метою здійснення ним переказу коштів. У телефонній розмові (зазвичай жінці, яка має чимало домашніх справ і доглядає за маленькою дитиною) він погоджується на суму, вказану в інтернет-оголошенні і просить продиктувати номер картки, на яку він буцімто збирається переказати гроші. Переважно таке прохання не насторожує жертву, оскільки жодні інші особисті дані вона не повідомляє. Згодом «покупець» передзвонює і, прикриваючись «легендою», повідомляє, що переказ чомусь не пройшов, тому, щоб отримати переказ, продавець повинен підійти до банкомата і виконати інструкції.

Інша роль: злочинці видають себе за співробітника кредитного відділу банку, який хоче переконатися, що ваша картка не була викрадена, а для цього потрібно підійти до банкомата. Або ж повідомляє радісну звістку про переплату по кредиту майбутньої жертви, яку можна отримати назад, тому що в банку ребрендинг (зміна назви), злиття, продаж іноземцям тощо – а далі все за схемою.

Шахраї можуть також «розігрувати роль» волонтерів, які збирають гроші на користь клієнта без його відома. Наприклад, дізналися, що син-боець у зоні АТО отримав травму, або, що він у лікарні й терміново потребує перерахунку коштів на хірургічну операцію. В таких випадках необхідність підійти до банкомата зазвичай пояснюється прагненням заощадити на податку, який доведеться заплатити із зібраної суми. Хоча, насправді, благодійна діяльність оподаткування не підлягає.

На практиці траплялися випадки, коли злочинці знаходили в Інтернеті оголошення зі збору благодійних коштів, дзвонили авторам

оголошень і представлялися людьми, які бажають перерахувати допомогу хворій дитині. Для цього просили назвати CVV-код, розміщений на зворотному боці картки, та термін дії карткового рахунка. Потім заповнювали дані в «Приват24», система без правильного коду доступу пропонувала змінити пароль рахунка. Далі на телефон власника рахунка приходило смс-повідомлення, а злочинці телефонували знов і просили назвати зміст смс, нібито для отримання додаткової картки благодійності. За допомогою нового пароля знімали гроші, які були призначені на лікування [11].

Доволі поширеними є ситуації, коли шахраї видає себе за спонсора, який готовий допомогти у складній ситуації, однак відправити кошти на рахунок адресата заважають певні технічні складнощі. До жертви (як правило, пенсійного віку) можуть зателефонувати нібито співробітники пенсійного фонду та розповісти про разову надбавку до пенсії, яку потрібно забрати терміново через ліміт коштів, виділений на це Урядом.

Як відомо, чимало клієнтів банків користуються банківською послугою смс-банкінгу. Суть її полягає в тому, що банк надсилає на мобільний телефон особи повідомлення про здійснені карткові операції. Найпростішою є схема «підтвердження переказу через смс», коли жертву просять набрати комбінацію цифр і букв та відправити на сервісний номер банку, щоб підтвердити, що клієнт готовий прийняти кошти на свій рахунок. Цей набір цифр і букв шахраї надиктують або надсилають смс-повідомленням. Насправді ж вони використовують команду смс-банкінгу про переказ коштів із картки жертви.

Іноді шахраями-хакерами, які готуються зламати рахунок користувача, використовуються складніші схеми. Їх початкова мета – зробити так, щоб власник рахунка перестав отримувати банківські смс-повідомлення. Найчастіше злочинці намагаються надати банку інший номер телефона. У власника рахунка виманюють номер його телефона, який прив'язаний до банківського рахунка і на який приходять повідомлення банку (а також коди підтвердження платежів, якщо йдеться про покупки на різних сайтах) – інформація про списання коштів. Згодом, щоб адресат нібито отримав гроші, шахраї вимагають підтвердити номер мобільного в банкоматі. Номер ніби не перевіряється, тому просять ввести той, який вони продукують. Так вони підв'язують банківську картку до свого номера телефона, отримують на нього коди і виконують переказ грошей, а на телефон власника повідомлення про списання не приходять, тому оперативно зреагувати на шахрайські дії можливості немає.

До найризикованіших для шахраїв способів зняття грошей із чужого рахунка належить заволодіння дублікатом сім-картки мобіль-

ного номера власника банківської картки. В цьому випадку змінювати номер, прив'язаний до банківської картки, не потрібно: телефон жертви буде заблокований, а шахраї, як і в попередньому випадку, отримують паролі й коди підтвердження операцій в Інтернеті або за допомогою смс-банкінгу. Жертвами таких дій часто стають продавці товару через інтернет-сайти, до яких часто телефонують з незнайомих номерів.

Щоб отримати дублікат сім-картки шахраї або змушують майбутню жертву декілька разів поспіль їм подзвонити і не беруть трубку, або телефонують самі й обривають зв'язок. Після цього на мобільний рахунок власника картки приходять поповнення на мінімальну суму від невідомої особи, а далі номер «раптом» блокується. Маючи інформацію про останні набрані номери, час останнього дзвінка з номера й останнє поповнення, шахраї замовляють у мобільного оператора дублікат сім-картки. За нею є підставна особа.

Щоправда, мобільні оператори запевняють, що отримати дублікат сім-картки є доволі складно. Якщо абонент користується контрактним обслуговуванням, для заміни сім-картки йому потрібно пред'явити документ, що засвідчує особу. А, якщо це абонент, який обслуговується знеособлено, тобто на умовах припейд-тарифів, він повинен довести, що є власником номера телефона, з яким пов'язана сім-картка. Для цього є спеціальний алгоритм ідентифікації. Неможливо просто назвати будь-який номер мобільного телефона, перерахувати дві-три останні дії з цим номером телефона й отримати нову сім-картку, пов'язану з номером цього телефона. Абонент повинен правильно відповісти на запитання і повідомити інформацію, пов'язану з використанням номера, яку може знати тільки він. За найменшого сумніву експерт може відмовити в послугі відновлення сім-картки [7].

Висновки. Очевидно, що людство постійно розвивається, і з його розвитком з'являтимуться й удосконалюватимуться способи вчинення злочинів у сфері використання пластикових платіжних карток. Вважаємо до комплексу заходів у боротьбі з шахрайством цього виду доречно віднести: а) розробку відповідного законодавства на основі вивчення позитивного досвіду інших країн; б) поліпшення системи навчання та тренування співробітників правоохоронних органів і банківського персоналу; в) налагодження взаємодії між правоохоронними органами та банківськими установами у цьому напрямку; г) відповідну роз'яснювальну роботу серед користувачів пластиковими платіжними картками; г) підготування сучасних методичних рекомендацій, пов'язаних із методикою розслідування шахрайства, вчине-

ного з використанням пластикових платіжних карток та впровадження їх у діяльність правоохоронних органів.

1. Байдусі Мохаммед А. М. Кримінальна відповідальність за шахрайство за законодавством Єгипту, Йорданії, України (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Мохаммед А. М. Байдусі. – К., 2017. – 16 с.

2. Ключко А. М. Шахрайство з використанням банківських платіжних карток / А. М. Ключко, А. О. Єременко // Юридичний електронний науковий журнал. – 2016. – № 1. – С. 82–86.

3. Котляревский А. И. Международный опыт расследования мошенничества с использованием кредитных карточек / А. И. Котляревский // Бюллетень МВД Украины. – 1977. – № 120. – С. 73.

4. Пивоваров В. В. Шахрайство із банківськими картками: окремі питання віктимологічної профілактики / В. В. Пивоваров, К. В. Терещенко // Карпатський правничий часопис. – 2015. – Вип. 10. – С. 132–137.

5. Осторожно, мошенники: с банковских карт украинцев «увели» миллионы гривен [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.segodnya.ua.

6. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.

7. Шахрайства з банківськими картками, як не стати жертвою інтернет-шахраїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: groshi-v-credit.org.ua.

8. Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования / В. П. Бахин // Вестник криминалистики. – М., 2000. – Вып. 1. – С. 18–19.

9. Криміналістика: підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. / за ред. В. Ю. Шепітька. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Ін Юре, 2010. – 496 с.

10. Курс криминалистики. Общая часть / отв. ред. В. Е. Корноухов. – М.: Юристъ, 2000. – 784 с.

11. Оприлюднено шість нових способів афер з картками [Електронний ресурс]. – Режим доступу: news.finance.ua.

Климчук М. П., Марко С. И. Криминалистическая характеристика способов совершения мошенничества с использованием пластиковых платежных карточек

На основании обобщения данных следственной и судебной практики анализируются сведения о наиболее распространенных способах совершения мошенничества с использованием пластиковых платежных карточек. Предлагается комплекс мер по борьбе с мошенничеством этого вида: разработка соответствующего законодательства; улучшение системы обучения и тренировки сотрудников правоохранительных органов и банковского персонала; налаживание взаимодействия между правоохранительными органами и бан-

ковскими учреждениями; разъяснительная работа среди пользователей пластиковых платежных карточек; подготовка современных методических рекомендаций и внедрение их в деятельность правоохранительных органов.

Ключевые слова: мошенничество, расследование, банковская деятельность, способ совершения мошенничества, пластиковые платежные карточки.

Klymchuk M. P., Marco S. I. Forensic description of methods of committing fraud with the use of plastic payment cards

The information of the most common ways of committing fraud using plastic payment cards, which is based on generalization of the data of investigative and judicial practice, is researched in the article. The complex measures on revealing and prevention of the specified criminal offenses is offered here.

The author points out that the fraud investigation into using plastic cards due to the significant amount of work, terms of specificity investigation, the need for complex search operations and investigative (detective) action. However, in practice, operational and investigative staff do not always have the necessary knowledge on how to commit this type of fraud for its successful detection and investigation.

Among the many types of fraud with bank cards and ATMs is becoming popular using by criminals of this method of fraud as «social engineering» – a way of communication cheater with a client of a bank that allows you to bring something (eg, money from the card account) to learn all the necessary data on the person. This indicates that criminals are becoming more inventive, involving for illegal activities not only advanced technologies but also psychological techniques.

The information of the way of committing fraud using plastic cards is the basis for the nomination versions; planning and organization of the investigation; choosing the optimal direction of the investigation; prediction mechanism of the offense; developing measures to prevent such crime is noted in the article. The main aim in the article is to summarize and organize the available information on methods of committing fraud with plastic cards.

The complex measures infighting against fraud are: the development of appropriate legislation by examining the positive experience of other countries, improving education and training of law enforcement officials and bank staff.

It is also establishing cooperation between law enforcement agencies and banking institutions in this direction and related awareness among users of plastic payment cards. Particular attention paid to the development of modern guidelines relating to the method of investigating fraud which are committed using plastic cards and implementation them in law enforcement activities.

Key words: fraud, investigation, banking, the way of committing fraud, plastic payment cards.

Стаття надійшла 21 квітня 2017 р.

ПРОЕКТ НОВИХ ПОЛОЖЕНЬ ЗАКОНОДАВЧОГО УРЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Запропоновано основні положення до проекту Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», які безпосередньо урегулюють проведення оперативно-пошукових та оперативно-розшукових заходів. Акцентовано на необхідності законодавчого визначення поняття та змісту оперативно-розшукових заходів, поняття, змісту й переліку заходів оперативного пошуку з метою виконання конкретних завдань оперативно-розшукової діяльності до початку оперативної розробки за оперативно-розшуковою справою. Запропоновано новий перелік оперативно-розшукових заходів.

Ключові слова: *основні засади організації оперативно-розшукової діяльності, сили та засоби оперативно-розшукової діяльності, гласні заходи оперативно-розшукової діяльності, оперативно-пошукові заходи, оперативно-розшукові заходи.*

Постановка проблеми. Зміни кримінального процесуального законодавства та стрімкий розвиток кримінальних тенденцій на тлі складної криміногенної обстановки в країні виявили недоліки законодавчого та відомчого урегулювання оперативно-розшукової діяльності щодо боротьби зі злочинністю, зумовлюючи *актуальність* означеної проблематики.

Стан дослідження. Окремі аспекти, які стосуються вирішення проблем правового урегулювання застосування оперативно-розшукової діяльності, досліджували С. В. Албул, В. О. Глушков, Г. О. Душейко, О. Є. Користін, Є. Д. Лук'янчиков, В. А. Некрасов, Д. О. Ноздрін, О. О. Подобний, М. Б. Саакян, Є. Д. Скулиш, М. В. Стацак, В. В. Тищенко, В. В. Шендрик та ін.

Мета статті – сформулювати нормативні положення щодо правового урегулювання проведення оперативно-пошукових та оперативно-розшукових заходів для ефективної протидії сучасній злочинності та залучити науковців і практиків до їх обговорення з метою розроблення сучасних норм для Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також підзаконних відомчих нормативно-правових актів у згаданій сфері.

Виклад основних положень. Морально застаріле законодавче урегулювання оперативно-розшукової діяльності, низький рівень

підготовки відомчих нормативно-правових актів, які безпосередньо урегульовують повсякденну діяльність оперативних підрозділів поліції, недосконалість наявного відомчого нормативно-правового забезпечення, яке, хоча і зареєстроване в Міністерстві юстиції, часто суперечить окремим положенням інших законів, – не можуть позитивно впливати на оперативно-службову та оперативно-розшукову діяльність поліції, а випадки оскарження дійсно законної поведінки поліцейських просто паралізують їхню діяльність і створюють прецеденти до пасивної поведінки відносно конфліктних чи протиправних (злочинних) ситуацій. Правова захищеність поліцейського під час виконання службових обов'язків – один із способів підвищення ефективності протидії злочинності. Нині правоохоронна система в особі суб'єктів оперативно-розшукової діяльності потребує закону із зрозумілими для громадян конкретними ефективними інструментами боротьби із сучасною інтелектуальною організованою злочинністю із корумпованими зв'язками, якій давно відомі засоби, сили, методи, заходи і форми правоохоронної діяльності. Ми усвідомлюємо складність написання уніфікованого закону для всіх суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, водночас пропонуємо на розсуд науковців та практиків окремі положення, які, вважаємо, повинні стати основою нового Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», а відповідно і дієвим правовим інструментом ефективного убезпечення і громадян, і держави від злочинних посягань. Пропонуємо власне бачення окремих положень, що урегульовують суспільні відносини у галузі оперативно-розшукової діяльності, частина яких оприлюднена в наукових публікаціях. Перший розділ майбутнього Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» повинен містити «Загальні положення», в яких статтю 1 необхідно присвятити «основним термінам», до яких пропонується обов'язково включити визначення: легендування, оперативна інформація, оперативна розробка, оперативно-розшукова справа, розкриття злочину. Залежно від структури Закону пропонуємо авторське бачення окремих його положень, сформульованих у вигляді статей, а саме:

Стаття «Поняття оперативно-розшукової діяльності»:

Оперативно-розшукова діяльність – це система гласних, оперативно-пошукових, оперативно-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням сил та засобів оперативно-розшукової діяльності.

Стаття «Мета оперативно-розшукової діяльності»:

Метою оперативно-розшукової діяльності є попередження, виявлення і запобігання злочинам, кримінальним проступкам, зовнішнім та внутрішнім загрозам національній безпеці держави, припинення розві-

дувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, організацій, окремих груп та осіб, виявлення й усунення сприятливих для цього умов, сприяння реалізації та захисту інтересів держави й суспільства, а також своєчасне забезпечення визначених законом органів державної влади фактичними даними про кримінальні тенденції та криміногенну ситуацію.

Стаття «Правова основа оперативно-розшукової діяльності»:

Правову основу оперативно-розшукової діяльності становлять Конституція України, цей Закон, інші закони, а також прийняті відповідно до них нормативно-правові акти.

Стаття «Основні засади організації оперативно-розшукової діяльності»:

1. Організація та координація оперативно-розшукової діяльності покладаються на керівників суб'єктів оперативно-розшукової діяльності залежно від компетенції та визначених завдань.

2. Порядок організації і здійснення оперативно-розшукової діяльності визначається законами України, підзаконними актами, у тому числі відомчими нормативно-правовими актами суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, а у випадках, передбачених законом, – міжнародними, міжвідомчими нормативно-правовими актами.

3. Організація і тактика застосування спеціальних сил та засобів оперативно-розшукової діяльності, оперативно-пошукових, оперативно-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних заходів урегульовується відомчими нормативно-правовими актами суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, прийнятими відповідно до цього Закону, і відноситься до інформації, яка охороняється Законом України «Про державну таємницю».

4. Оперативно-розшукова діяльність не є стадією кримінального провадження. Матеріали оперативно-розшукової діяльності можуть бути використані як приводи для відкриття кримінального провадження. Матеріальні носії інформації, отримані за результатами оперативно-розшукової діяльності, можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні.

5. Для отримання дозволу суду на проведення оперативно-розшукового заходу, який тимчасово обмежує права і свободи людини, керівник оперативного підрозділу суб'єкта оперативно-розшукової діяльності звертається із клопотанням до суду. Клопотання про надання дозволу на проведення оперативно-розшукового заходу, постанову керівника оперативного підрозділу суб'єкта оперативно-розшукової діяльності на проведення оперативно-розшукового заходу, який не потребує дозволу суду, погоджує спеціальний прокурор відділу

нагляду за дотриманням законів в ході здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Клопотання складається окремо на кожну відому (невідому) особу та може містити кілька оперативно-розшукових заходів, які планується провести щодо такої особи.

Розгляд клопотань, а відповідно й ухвалення рішень, здійснюється суддею Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться суб'єкт оперативно-розшукової діяльності. У виключних випадках, пов'язаних із можливістю розголошення інформації щодо запланованої оперативно-розшукової діяльності, оперативному підрозділу дозволяється звертатися із клопотанням до суду з іншою територіальною юрисдикцією, ніж суб'єкт оперативно-розшукової діяльності. Клопотання повинно бути розглянуто судом негайно, а у виключних випадках – не пізніше 3 годин з моменту його реєстрації в режимно-секретному органі суду. Перший та другий екземпляри ухвали про надання дозволу на тимчасове обмеження прав і свобод людини передаються органу (підрозділу) ініціатору проведення оперативно-розшукового заходу, а третій екземпляр ухвали зберігається в окремій номенклатурній справі в суді.

При організації розгляду клопотання та винесення відповідної ухвали забезпечення охорони державної таємниці покладається на суддю і за порушення законодавства про державну таємницю останній несе дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність.

Ухвалення судом рішення про відмову в наданні дозволу на тимчасове обмеження прав і свобод людини у зв'язку із проведенням оперативно-розшукового заходу повинне бути обґрунтованим та не виключає можливості повторного звернення оперативного підрозділу з клопотанням.

6. Оперативно-розшукова діяльність здійснюється гласно і негласно. Гласна оперативно-розшукова діяльність передбачає використання відкритих методів роботи у сфері виконання завдань оперативно-розшукової діяльності. Негласна оперативно-розшукова діяльність здійснюється із дотриманням принципів конспіративності, конфіденційності, оперативності, поєднання гласної і негласної роботи суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Негласний характер оперативно-розшукової діяльності є обов'язковою складовою оперативно-пошукових, оперативно-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних заходів, а також процесу організації і тактики застосування і використання сил та засобів оперативно-розшукової діяльності.

7. З метою вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності використовуються (застосовуються) сили оперативно-розшукової діяльності, засоби оперативно-розшукової діяльності, гласні заходи, оперативно-пошукові заходи, оперативно-розшукові заходи, розвідувальні заходи, контррозвідувальні заходи.

8. До сил оперативно-розшукової діяльності належать суб'єкти оперативно-розшукової діяльності, особи, які конфіденційно співробітничать із суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, особи, які відкрито співробітничать із суб'єктами оперативно-розшукової діяльності шляхом надання відповідної допомоги.

9. До засобів оперативно-розшукової діяльності відносяться інформаційні та телекомунікаційні системи, оперативні обліки, оперативно-технічні засоби та обладнання, несправжні (імітаційні) засоби та службово-розшукові тварини.

10. Взаємодія суб'єктів оперативно-розшукової діяльності в межах їх компетенції урегульовується міжвідомчими нормативно-правовими актами таких суб'єктів.

Стаття «Гласні заходи оперативно-розшукової діяльності»

1. Гласні заходи оперативно-розшукової діяльності передбачають використання відкритих форм і методів роботи під час виконання завдань оперативно-розшукової діяльності.

2. Суб'єкт оперативно-розшукової діяльності, відповідно до покладених на нього завдань, уповноважений:

1) безперешкодно входити до приміщень підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності (крім іноземних дипломатичних представництв), до виробничих приміщень, складів, сховищ, які використовуються юридичними чи фізичними особами для зайняття підприємництвом;

2) проводити за участю власника, його уповноваженого представника, орендаря, іншого співробітника огляд виробничих, складських, торговельних, службових приміщень, транспортних засобів та інших місць зберігання майна чи його використання;

3) проводити перевірку фактичної наявності цінностей (грошових сум, цінних паперів, сировини, матеріалів, готової продукції, устаткування);

4) отримувати копії необхідних матеріалів про фінансові операції, матеріальні цінності, кошти, а також сировину і продукцію, стосовно яких є обґрунтовані підозри щодо причетності (використання) до протиправної діяльності;

5) одержувати від посадових, матеріально відповідальних осіб відомості й пояснення про виявлені ознаки протиправної діяльності чи інші факти порушення законодавства;

6) опечатувати каси, приміщення і місця зберігання документів, грошей, товарно-матеріальних цінностей у випадку виявлення ознак протиправної діяльності чи іншого порушення законодавства;

7) вимагати обов'язкового проведення перевірок, інвентаризацій та ревізій виробничої та фінансової діяльності підприємств, установ і організацій у випадку виявлення ознак протиправної діяльності чи іншого порушення законодавства;

8) залучати для здійснення ревізій і перевірок суб'єктів господарської діяльності працівників Державної фіскальної служби, фахівців відповідних міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, державних фондів, підприємств, установ і організацій, спеціалістів у конкретній галузі суспільних відносин;

9) брати участь у перевірках фінансово-господарської діяльності державних органів, підприємств, установ, організацій, а також юридичних чи фізичних осіб, незалежно від форм власності, які повністю чи частково отримують кошти із державного чи місцевого бюджету, кошти державних органів, підприємств, установ, організацій із державною часткою володіння;

10) вилучати за участю понятих у громадян і посадових осіб документи, що мають ознаки підробки, а також речі, предмети і речовини, товари, транспортні засоби, які містять ознаки протиправної діяльності або обмежені чи вилучені з цивільного обігу і перебувають у громадян без спеціального дозволу, а також безгосподарне майно і в установленому порядку вирішувати питання про його подальшу належність;

11) передавати вилучене майно, товари, речі, предмети, транспортні засоби на відповідальне збереження до державних підприємств, установ, організацій на тимчасове безоплатне збереження, а в разі неможливості збереження через швидку втрату якості чи псування вилученого – з подальшою реалізацією і поверненням отриманих коштів на окремий розрахунковий рахунок суб'єкта оперативно-розшукової діяльності;

12) безкоштовно одержувати від підприємств, установ, організацій і громадян інформацію, за винятком випадків, коли законом встановлений спеціальний порядок її одержання;

13) безкоштовно одержувати в установленому порядку від Національного банку та його установ, комерційних банків та інших кредитних установ необхідні відомості, копії документів, довідки про банківські операції та залишки коштів на рахунках об'єктів, що перевіряються, а від інших підприємств і організацій незалежно від форм власності – дані у формі довідок і копій документів про операції та розрахунки з підприємствами, установами й організаціями;

- 14) використовувати допомогу громадськості;
- 15) використовувати засоби масової інформації, глобальні телекомунікаційні мережі;
- 16) безкоштовно користуватися базами (реєстрами) даних органів державної влади;
- 17) здійснювати профілактичну (загальну, індивідуальну) діяльність із запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. В разі виявлення осіб, які потребують попереджувального впливу, їм оголошується офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки;
- 18) здійснювати інші повноваження, передбачені положеннями законів та підзаконних нормативно-правових актів, якими урегульовується діяльність конкретного суб'єкта оперативно-розшукової діяльності.

3. Гласні заходи оперативно-розшукової діяльності можуть поєднуватися із оперативно-пошуковими, оперативно-розшуковими, розвідувальними, контррозвідувальними заходами з метою легендування останніх, а також легендування сил і засобів оперативно-розшукової діяльності.

Стаття «Оперативно-пошукові заходи»

1. Оперативно-пошукові заходи – сукупність гласних, негласних дій, які не обмежують права і свободи людини, спрямовані на вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності та забезпечення кримінального провадження.

2. Оперативно-пошукові заходи проводяться до заведення оперативно-розшукової справи з метою виявлення, перевірки оперативної інформації.

3. Оперативно-пошукові заходи проводяться суб'єктами оперативно-розшукової діяльності або, за їх дорученням, іншими силами оперативно-розшукової діяльності, і не потребують узгодження із прокурором чи дозволу суду.

4. Оперативно-пошукові заходи можуть проводитися у комплексі із оперативно-розшуковими, розвідувальними, контррозвідувальними заходами.

5. Організація і тактика проведення оперативно-пошукових заходів визначається відомчими нормативно-правовими актами суб'єктів оперативно-розшукової діяльності.

6. До оперативно-пошукових заходів належать:

- 1) відвідування та огляд публічно доступних місць;
- 2) відвідування та огляд публічно недоступних місць за письмової згоди власника чи орендаря;

3) використання документів, технічних засобів та обладнання, транспортних засобів юридичних і фізичних осіб для конспірації;

4) оперативне маркування грошей, предметів, речовин, товарів, документів, засобів;

5) оперативне опитування;

6) оперативне ототожнення осіб, предметів, речовин, товарів, документів, засобів;

7) оперативне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження;

8) особистий пошук;

9) отримання довідково-аналітичної інформації (із відкритих джерел, державних інформаційних ресурсів (обліків, реєстрів, карток), в тому числі доступ до яких обмежений);

10) оперативне отримання даних про подію чи факт від фізичних чи юридичних осіб незалежно від форми власності;

11) перевірна закупка;

12) поліграфне опитування;

13) профілактично-пошуковий захід;

14) спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях;

15) спостереження за річчю або місцем у публічно недоступних місцях за письмової згоди власника чи орендаря;

16) радіотехнічна розвідка.

7. В процесі застосування оперативно-пошукових заходів допускається застосування криміналістичної техніки та засобів оперативно-розшукової діяльності з метою виявлення та фіксації будь-якої протиправної діяльності і забезпечення особистої безпеки під час виконання службових повноважень силами оперативно-розшукової діяльності.

8. Зафіксована інформація (дані) можуть бути використані для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності, а також в інтересах кримінального провадження.

Стаття «Оперативно-розшукові заходи»

1. Оперативно-розшукові заходи – сукупність негласних конспіративних дій із використанням засобів оперативно-розшукової діяльності, які обмежують права і свободи людини, мають тимчасовий і винятковий характер, спрямовані на вирішення конкретних завдань оперативно-розшукової діяльності, забезпечення кримінального провадження в частині розшуку підозрюваного, обвинуваченого чи безвісно зниклого, інтересів суспільства і держави.

2. До оперативно-розшукових заходів належать:

1) аудіоконтроль місця;

- 2) аудіоконтроль особи;
- 3) відеоконтроль місця;
- 4) відеоконтроль особи;
- 5) візуальне спостереження за особою;
- 6) візуальне спостереження за річчю, місцем;
- 7) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності;
- 8) дистанційне спостереження за особою;
- 9) дистанційне спостереження за річчю, місцем;
- 10) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;
- 11) зняття інформації з електронних інформаційних систем;
- 12) контроль за телефонними розмовами;
- 13) контрольована поставка;
- 14) контрольована закупка;
- 15) контроль кореспонденції, відправлень;
- 16) негласне отримання зразків для порівняльного дослідження з публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи;
- 17) негласне проникнення та огляд публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи;
- 18) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу;
- 19) оперативна закупка;
- 20) оперативний експеримент;
- 21) організація перевірки фінансової, господарської й іншої діяльності юридичних, фізичних осіб, незалежно від форми власності;
- 22) оперативна установка;
- 23) створення і використання пасток;
- 24) створення й імітування діяльності легендованих юридичних, фізичних осіб.

3. За ухвалою суду, постановленої за клопотанням керівника оперативного підрозділу, погодженого з прокурором, застосовуються передбачені пунктами 1, 2, 3, 4, 5, 8, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 21 частини другої цієї статті оперативно-розшукові заходи.

У клопотанні зазначаються:

- 1) найменування підрозділу, який виносить клопотання, та підрозділу, працівники якого залучаються до проведення заходу;
- 2) найменування та номер оперативно-розшукової справи, дата та підстави заведення відповідно до вимог цього Закону;
- 3) короткий виклад фактичних даних про протиправні діяння особи, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, у зв'язку з якими подається клопотання, обґрунтування необхідності проведення заходу;

- 4) вид заходу, термін і місце його проведення;
- 5) відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести оперативно-розшуковий захід;
- 6) відомості залежно від виду заходу про унікальні ознаки, які дозволяють ідентифікувати об'єкт заходу;
- 7) вказівка на наявність раніше проведених оперативно-розшукових заходів стосовно конкретної особи за ухвалою суду;
- 8) інші відомості, що можуть мати значення для об'єктивної, повної та всебічної оцінки судом фактичних даних про протиправні діяння особи, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України.

Клопотання оформляється із дотриманням норм Закону України «Про державну таємницю» та вимог секретного діловодства відповідно до чинного законодавства.

У виключних випадках для розкриття злочинів середньої тяжкості допускається застосування оперативно-розшукового заходу, передбаченого пунктом 18 частини другої цієї статті.

4. За постановою керівника оперативного підрозділу, погодженого прокурором, застосовуються передбачені пунктами 13, 14, 19, 20 частини другої цієї статті оперативно-розшукові заходи. У виключних випадках контролювана закупка, оперативна закупка можуть проводитися для розкриття злочинів середньої тяжкості, якщо іншими способами запобігти, виявити і припинити злочинну діяльність не можливо.

5. За постановою керівника оперативного підрозділу застосовуються передбачені пунктами 6, 7, 9, 22, 23, 24 частини другої цієї статті оперативно-розшукові заходи. У виключних випадках візуальне спостереження за місцем, річчю, дистанційне спостереження за річчю, місцем можуть проводитися для розкриття злочинів середньої тяжкості, якщо іншими способами виявити і припинити злочинну діяльність не можливо.

6. У виняткових випадках суб'єкти оперативно-розшукової діяльності у межах своєї компетенції можуть без ухвали суду, за постановою керівника оперативного підрозділу, погодженого прокурором, розпочати здійснювати оперативно-розшукові заходи, передбачені пунктами 1, 2, 3, 4, 5, 8, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 21 частини другої цієї статті:

- 1) виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину проти особи, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань на національну безпеку України, якщо іншим способом одержати інформацію не можливо;

2) з метою затримання осіб, що готують, вчиняють, вчинили тяжкий злочин або особливо тяжкий злочин, втекли з установ відбування покарання або з-під арешту, і осіб, що переховуються від органів досудового розслідування, прокурора чи суду, запобігання та припинення фактів посягання або можливого посягання на вчинення суспільно небезпечних діянь загальнонебезпечними способами, які можуть призвести до масової загибелі людей або заподіяння шкоди їхньому здоров'ю, пошкодження державних стратегічних інфраструктур, масштабних руйнувань, масових заворушень.

7. У випадках, передбачених частиною шостою цієї статті, суб'єкти оперативно-розшукової діяльності зобов'язані протягом 24 годин звернутися із відповідним клопотанням до суду із обґрунтуванням крайньої необхідності початку застосування оперативно-розшукового заходу і доцільності його продовження. У разі задоволення клопотання в ухвалі суду про надання дозволу на проведення оперативно-розшукового заходу обов'язково обґрунтовується законність початку застосування оперативно-розшукового заходу, а також законність отримання інформації до моменту винесення ухвали суду. У випадку відмови суду в задоволенні клопотання про надання дозволу на проведення оперативно-розшукового заходу вноситься вмотивована ухвала, в якій зазначаються обґрунтовані підстави прийняття такого рішення. Рішення є остаточним та оскарженню не підлягає. Початок проведення оперативно-розшукового заходу у випадках, передбачених частиною шостою цієї статті, та подальше звернення за дозволом суду виключають юридичну відповідальність прокурора та керівника оперативного підрозділу суб'єкта оперативно-розшукової діяльності за обмеження прав і свобод людини внаслідок застосування оперативно-розшукового заходу без ухвали суду в інтересах виконання завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження. Якщо оперативно-розшуковий захід застосовувався відносно конкретної особи, така особа про це інформується у триденний термін з моменту винесення ухвали суду про відмову в наданні дозволу на проведення оперативно-розшукового заходу. У випадку, якщо інформування особи може призвести до викриття сил та засобів оперативно-розшукової діяльності, що належить до відомостей, які становлять державну таємницю, таке інформування відбувається у триденний термін після закриття оперативно-розшукової справи.

У випадку відмови суду у задоволенні клопотання проведення оперативно-розшукового заходу припиняється, а здобута інформація в повному обсязі незалежно від її змісту та її матеріальні носії підлягають знищенню. Прокурор, який погодив постанову суб'єкта оперативно-розшукової діяльності про проведення оперативно-розшукового

заходу, несе персональну відповідальність за фактичне знищення здобутої інформації та її матеріальних носіїв, а також відновлення тимчасово обмежених прав і свобод людини, про що інформує суд, який відмовив у задоволенні клопотання, протягом 24 годин з моменту винесення ухвали суду щодо відмови в наданні дозволу на проведення оперативно-розшукового заходу.

8. У разі виникнення необхідності вжиття невідкладних заходів для усунення небезпеки або загрози застосування сили проти особи, або здійснення інших протиправних дій, аудіоконтроль місця проживання, роботи, перебування особи, аудіоконтроль особи, відеоконтроль місця проживання, роботи, перебування особи, відеоконтроль особи, візуальне спостереження за особою; дистанційне спостереження за особою; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, якими користується особа, зняття інформації з електронних інформаційних систем, якими користується особа, контроль за телефонними розмовами особи; контроль кореспонденції, відправлень особи, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу особи можуть проводитися на підставі письмової заяви цієї особи, без дозволу суду і погодження прокурора, та контролюватися відповідним суб'єктом оперативно-розшукової діяльності.

9. Оперативно-розшуковий захід, передбачений пунктом 7 частини другої цієї статті, застосовується з метою запобігання, виявлення, припинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, що вчиняється у складі організованих форм злочинної діяльності, а також у разі загрози національній безпеці України, миру і безпеці людства й для встановлення осіб, які такі діяння готують. У виключних випадках допускається застосування зазначеного заходу для розкриття злочинів середньої тяжкості, якщо іншими способами запобігти, виявити і припинити злочинну діяльність не можливо.

10. Клопотання про надання дозволу на проведення оперативно-розшукового заходу, постанова про проведення оперативно-розшукового заходу складаються на кожну особу окремо та можуть містити декілька оперативно-розшукових заходів.

Висновки. Очевидно, що запропоновані положення мають стати початком формування ефективного нормативно-правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Всім причетним до законотворчої діяльності необхідно усвідомити, що такий важливий правовий акт, як Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» є фундаментальним та приймається не на один рік і без наділення суб'єктів оперативно-розшукової діяльності дієвими, а не декларатив-

ними повноваженнями, нейтралізувати прогресуючі сучасні кримінальні тенденції, а тим паче очікувати видимого результату боротьби із злочинністю – марна справа.

Лепеха О. Н., Кондратюк А. В. Проект новых положений законодательного урегулирования оперативно-розыскной деятельности

Приведены основные положения к проекту Закона Украины «Об оперативно-розыскной деятельности», непосредственно регулирующие проведение оперативно-поисковых и оперативно-розыскных мероприятий.

Акцентируется внимание на необходимости законодательного определения понятия и содержания оперативно-розыскных мероприятий, понятия, содержания и перечня мероприятий оперативного поиска с целью выполнения конкретных задач оперативно-розыскной деятельности до начала оперативной разработки в оперативно-розыском деле. Предложен новый перечень оперативно-розыскных мероприятий.

Ключевые слова: *основные принципы организации оперативно-розыскной деятельности, силы и средства оперативно-розыскной деятельности, гласные меры оперативно-розыскной деятельности, оперативно-поисковые мероприятия, оперативно-розыскные мероприятия.*

Lepekha O. M., Kondratyuk A. V. Project of new provisions of legislative regulation of operative investigation activity

Today law enforcement system represented by subjects of operative investigation activity needs a law with specific efficient instruments, which are clear to the citizens, against modern intelligent organized crime with links of corruption which has long been familiar with means, forces, methods, operations and forms of law enforcement activities.

The main provisions to the project of the Law of Ukraine «On operative investigation activity» which directly regulate a conduct of operative search and operative investigative operations have been provided. The focus has been made on necessity of statutory definition of concept and content of operative investigative operations, concept, content and list of operations of operative search aiming to perform particular tasks of operative investigation activity prior to criminal intelligence analysis on operative investigation case. New list of operative investigative operations has been provided. Statutory definition of concepts of force and means of operative investigation activity has been formed, concept and purpose of operative investigation activity have been clarified, organizational framework of its conducting has been described. The content of public operations of operative investigation activity has been revealed.

Key words: *main principles of organization of operative investigation activity, force and means of operative investigation activity, public operations of operative investigation activity, operative search operations, operative investigative operations.*

Стаття надійшла 19 серпня 2017 р.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ ДОСТОВІРНОСТІ ПОКАЗАНЬ СВІДКА ТА ЗАСОБІВ ЇЇ З'ЯСУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Проаналізовано методологічні засади здійснення досліджень доказування у кримінальному провадженні, на підставі якого показано, що на їх формування вплинули світоглядні ідеї утилітаризму, гуманізму, скептицизму, матеріалізму, філантропізму, ригоризму, емпіризму, раціоналізму, матеріалістичної діалектики, релятивізму. Запропоновано виявляти стриманий консерватизм – відкритість до сприйняття наукових здобутків усіх наявних методологічних основ дослідження доказування у кримінальному провадженні, що дасть змогу ґрунтовніше вивчити питання, які стосуються достовірності показань свідків у кримінальному провадженні.

Ключові слова: методологія, доказування, достовірність, показання свідка, утилітаризм, гуманізм, скептицизм, матеріалізм, філантропізм, ригоризм, емпіризм, раціоналізм, матеріалістична діалектика, релятивізм.

Постановка проблеми. Питання достовірності показань свідка про обставини, які мають значення для кримінального провадження, є компонентом складної системи наукових проблем імовірності та вірогідності знання у кримінальному провадженні, формулювання та наукове вирішення яких постійно супроводжує теорію доказування. М. Є. Шумило вказує, що цей наукознавчий факт, а також прагматика процесуальної діяльності (запровадження у КПК України 2012 року (*курсив наш – Ю.Л.*) різних змагальних процедур доказування у стадіях досудового розслідування та судового розгляду, різні процесуальні форми збирання доказів, розподіл доказів на досудові та судові тощо) ставить завдання вкотре розглянути складну тему ймовірності та вірогідності у кримінальному провадженні [1, с. 44].

Недостатньо дослідженим нині є вплив утилітаризму, раціоналізму, гуманізму, релятивізму й інших концепцій на формування уявлень про природу доказування у кримінальному провадженні, а відтак у наукові розвідки не залучаються можливості використання їх досягнень для визначення методології дослідження питань достовірності показань свідків.

Стан дослідження. Традиційним для теорії кримінального процесу є методологічний підхід до цього питання з позицій конвергенції

напрацьовань у галузі ґносеології й юриспруденції. Науковий доробок із цього питання сформований завдяки роботам В. Гмирка, В. Гончаренка, Ю. Грошевого, В. Дорохова, І. Котюка, А. Кухти, О. Ларіна, І. Лузгіної, М. Михеєнка, М. Погорецького, С. Стахівського, М. Шумила та ін. Однак не тільки ґносеологічні концепції, які дають уявлення про природу пізнання і його можливостей, ставлення знання до реальності визначають загальні передумови пізнання, виявляють умови його достовірності й істинності [2, с. 216], в різні часові проміжки розвитку теорії доказування були основою для визначення та описання особливостей пошуково-пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні, зокрема достовірності показань свідків.

Метою статті є на підставі аналізу методологічних концепцій, які в різний час були основою для формування теорії доказування у кримінальному провадженні, визначення методологічних засад дослідження питань достовірності показань свідків і засобів її з'ясування у кримінальному провадженні.

Виклад основних положень. На одну з перших робіт із теорії доказування у кримінальному провадженні, яка належить І. Бентаму, вплинули його наукові позиції як філософа-утилітариста, які були засновані на етичних принципах визначення доцільності та моральності вчинків за їх корисністю для щастя найбільшої кількості людей у державі [3, с. 1]. Судочинство він вважав мистецтвом користуватися доказами і стосовно його правил указував, що вони повинні відповідати умовам: 1) справедливості рішення; 2) зрозумілості; 3) економії; 4) відсутності зайвих обмежень. Якщо на підставі правил судочинства суддя виправдовує обвинуваченого, якого він вважає винним за визначенням закону, якщо він присуджує громадянина до втрати такого права, яке, на його думку, закон хоче зберегти його, тобто, якщо справа вирішується проти того, якби вона була вирішена суддею без формальних утисків, – можна бути впевненим, що правила судочинства не досконалі [3, с. 2–3]. Через це його трактат про судові докази містить чимало роздумів про предмет формування правил збирання й оцінки доказів, які ґрунтуються не лише на нормативних приписах закону, які враховують інтереси суспільства, а й виходять насамперед з розуміння природного взірця законного судочинства, яким він представляв суд доброго батька сім'ї, що залагоджує сутички в середовищі своїх домочадців [3, с. 4–8]. Об'єднуючи легальні приписи й індивідуальний підхід до кожного учасника суду батьком сімейства, яким повинен слідувати законний суд, науковець розглянув особливості формування довіри та недовіри до доказів, психологічні причини правдивості та неправдивості свідчень, розумові здібності, моральні

схильності стосовно показань свідків, гарантії показань та правила їх одержання, заздалегідь установлених та непрямих доказів, особливості виключення доказів та неймовірне і неможливе в доказуванні [3, с. 8–332].

На теоретичні погляди С. Єрофєєва стосовно доказів у кримінальних справах, зокрема щодо недопустимості використання катувань, вплинули гуманістичні ідеї філософів епохи просвітництва Г. Гроція, Ш. Монтеск'є, Й. Зонненфельса, Х. Томазія та ін. [4, с. 24–31].

О. Жиряєв констатував, що теорія доказів має важливе значення в науці кримінального судочинства завдяки посиленню впливу філософії взагалі та насамперед логіки на засади кримінального судочинства. Успіхи в гносеології він відносив до найміцніших та найбеззаперечніших надбань у галузі людського бачення. Незважаючи на надзвичайну різноманітність кримінально-судочинних законоположень, зазначав О. Жиряєв, всі вони є лише різними мірами та шляхи, які можуть допомагати у посвідченні дійсності або ж недійсності відомого факту, тобто містити вказівку на засоби пізнання істини. Чи досяжна для людини істина взагалі; чим вона має керуватися в її пізнанні – зовнішніми відчуттями або ж вродженими законами розуму? Ці питання, насамперед за часів І. Канта, вважаються найважливішими в філософії, від вирішення яких залежить її доля. Серед філософських концепцій, які вплинули на формування доказів як способів доказування, О. Жиряєв виокремлює скептицизм і матеріалізм, філантропізм і регоризм [5, с. 5, 9–10, 23].

На погляди В. Спасовича щодо процесу доказування суттєво вплинули ідеї матеріалістичного емпіризму та раціоналізму як напрямів у теорії пізнання. Він одним із перших спробував на підставі уявлень про пошуково-пізнавальну діяльність визначити її особливості у кримінальному провадженні. В. Спасович зазначав, що особа юридична – суд переконується так же, як і окрема фізична людина, він черпає своє пізнання з тих же джерел, вживає такі ж заходи, тими ж способами прагне розкрити істину, як й будь-яка інша особа. Він ще більше схожий на історика, який намагається відновити зі всією точністю подію, що відбулася, давно минула та відома тільки за слідами, котрі залишилися у зовнішньому світі. Різниця між діяльністю судді та діяльністю будь-кого полягає не в меті дії, – мета в них одна: розкриття істини, і не в способі дій, – спосіб їх дій один: вони діють за логічними необхідними, незмінними законами людського мислення; різниця тільки в результатах суддівського переконання, в юридичних наслідках, що випливають із нього. В. Спасович вважав джерелами людського пізнання досвід та розум, тобто безпосереднє спостереження

того, що пізнається та умовиводи. Досвід він поділяв на внутрішню самосвідомість та чуттєві відчуття, або на досвід безпосередній, який полягає в засвоєнні шукачем переконань інших осіб (переказ), здобутих внутрішнім самоспогляданням або чуттєвим спостереженням. Як способи пізнання розумом (наведення) він вирізняв аналіз, шляхом логічного висновку (*deductio*), переходячи від загального до приватного, та синтез, шляхом наведення (*inductio*), узагальнення від відомих наслідків до невідомої ймовірної їх причини. Такими, що відповідають чуттєвому досвіду, ним виділені особистий огляд суддею слідів злочину та висновки експертів, переказ – власне зізнання обвинуваченого, показання свідків, письмові документи, присяга підсудного, наведення – докази [6, с. 166–173]. На розкритті сильних і слабких боків кожного з виділених способів пізнання та їх втіленні у визначених законом пізнавальних діях суду сформовані погляди В. Спасовича щодо особливостей збирання доказів у кримінальному провадженні та одержання достовірного знання про обставини події злочину.

І. Фойницький, розкриваючи особливості пізнавальної складової доказування, акцентував на логічних засадах мислення людини, на особливості формування силогізмів доказування у кримінальному провадженні на підставі сучасних досягнень логіки. Він визначив, що способи набуття знання та його контролю становлять зміст логіки, яка розрізняє знання наукове та знання практичне. Сучасна логіка, зазначав І. Фойницький, відмовившись від метафізичного напрямку пізнання шляхом самоспостереження, займається способами набуття знання шляхом спостереження навколишніх явищ, визнаючи такими способами безпосереднє сприйняття (інтуїтивна достовірність), індукцію і дедукцію (складна або непряма достовірність).

Саме І. Фойницький особливості доказування у кримінальному судочинстві розглядає через призму різниці між пізнанням науковим і науковою істиною та пізнанням практичним та істиною практичною. Відрізняючи наукове знання від практичного не за достовірністю істин, які вони дають, а за змістом істин, наукова достовірність полягає в розкритті законів природи, практична достовірність – встановленні окремих явищ чи груп явищ. Він констатував, що внаслідок такої різниці у змісті наукова достовірність має загальний характер, практична достовірність, до якої належить й судова, – конкретний. Перша має якості незмінності, непохитності, характерні законам природи, друга – якості відносності, індивідуальності, які притаманні конкретним подіям. Наукове знання потребує найвищого ступеня достовірності. Людина практичної діяльності, землероб, купець та ін., змушена задовольнятися менш точними знаннями та найпростішими способами

їх отримання. Однак суддя займає середину для вирішення питання, й він має можливість ознайомитися з необхідними даними. З огляду на це, І. Фойницьким і визначені правила формулювання силогізмів для встановлення практичної судової достовірності [7, с. 190–233].

Радянський період розвитку теорії доказування вирізнявся домінуванням постулатів марксистсько-ленінської матеріалістичної діалектики, яка визначалася як справжня наукова, єдино істинна філософія. В ній пізнання визначалось як відображення світу в свідомості людини, яке є невід'ємним від змін в об'єкті пізнання під час суспільної практики, та здійснюється на підставі законів єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні та заперечення заперечення. Доктринально в матеріалістичній діалектиці пізнання визначається як процес проникнення свідомості в об'єкт, а пізнавальною метою цього процесу є досягнення істини, тобто правильне відображення об'єкта. Результати процесу пізнання, оскільки вони є адекватним відображенням речей, їх властивостей та відносин, завжди мають об'єктивний зміст та становлять об'єктивну істину, яка не є дійсністю, а – об'єктивним змістом результатів пізнання [8, с. 479–498]. Важливим для радянської теорії доказування є період із початку 60-х років до першої половини 90-х років ХХ ст., якому характерна низка робіт [9–13], що є значущими для формування методологічних засад сучасної теорії доказування. Якщо не брати до уваги ідеологічну складову матеріалістичної діалектики, розвинутої К. Марксом та В. Леніним, то перед нами постає низка теоретичних положень, сформульованих ученими-процесуалістами:

- метою доказування є встановлення об'єктивної істини, якою є результат правильного відображення конкретного злочину й одночасне об'єднання абсолютної та відносної істини, яке відображає конкретність та неповноту пізнання під час кримінального провадження;

- пізнання події злочину під час доказування у кримінальному процесі має ретроспективний характер і його успішне здійснення забезпечується властивістю матерії відображати властивості інших матеріальних форм у формі зміни власних властивостей у процесі взаємодії з ними та властивостями свідомості людей відображати та відтворювати спостережувані явища об'єктивної дійсності;

- кримінальний процесуальний закон регламентує зовнішню форму практичної діяльності з доказування у кримінальному процесі, яка призначена забезпечити дотримання прав учасників кримінального провадження, внутрішня його складова (засоби мислення) підпорядковується законам логіки;

- безпосередність (через особистий досвід) та опосередкованість (через досвід інших людей) практики пізнання обставин події злочину слідчим, прокурором, судом;
- комплексність використання чуттєвих та раціональних засобів пізнання обставин, які підлягають доказуванню;
- можливість використання одержаних відомостей про факти для обґрунтування ними прийняття процесуальних рішень тільки після їх перевірки шляхом взаємного зіставлення та встановлення відсутності в них суперечностей;
- результати суспільної практики (досягнень природничих та технічних наук) повинні використовуватися для перевірки істинності висновків органів розслідування та суду;
- перевірка достовірності доказів можлива лише тому, що вони відображають у різних формах і факти об'єктивної дійсності, і їх різноманітні зв'язки. Тому достовірні докази є у тих же різноманітних зв'язках між собою, як і факти, які вони відображають. Неправдиві докази не мають об'єктивних зв'язків із предметом доказування, побіжними фактами та і з іншими достовірними доказами [14, с. 58–90; 15, с. 5–108, 140–177].

Ці теоретичні погляди визначаються як методологічна основа й для сучасних робіт із різних проблем теорії доказування у кримінальному провадженні здебільшого правознавців. Однак деякими процесуалістами нині здійснюються пошуки альтернативних наукових засад для таких досліджень. Так, О. Александров із групою однодумців активно розробляє так звану «нову теорію судових доказів», яка ґрунтується не на концепті об'єктивної істини та інших положеннях діалектичного матеріалізму, а на релятивістській теорії пізнання, тобто на відносності та умовності змісту пізнання і його результатів, значущість яких визначається метою діяльності людини, на когнітивних уявленнях про свідомість, сприйняття, пізнання та про суб'єкт загалом. О. Александров не заперечує те, що реальність існує. Цим він знімає актуальність суперечностей між ідеалістичною та матеріалістичною діалектикою. Він указує на неприпустимість прийняття метафори «відображення», яка є методологічним базисом для теорії об'єктивної істини.

Пізнання – це одержання та засвоєння (переробка) людиною за певними схемами, моделями інформації і із зовнішнього, і із внутрішнього середовища з метою адаптації до реальності. Заміна поняття «істинність» поняттям «життєздатність» визначається принциповим. Метою пізнання є не об'єктивність, а пристосування. «Корисним» є те знання, яке підтримує життєздатність системи. Перевагами когнітив-

ного підходу, як зазначається в концепції «нової теорії судових доказів», є те, що він ігнорує міждисциплінарні бар'єри та складається з низки галузей наукового знання: антропології, нейропсихології, лінгвістики, синергетики, психології, кібернетики. «Судова істина» – інструмент адаптації індивіда та суспільства до навколишнього середовища. Відповідно йдеться не про істинність судового рішення, а про його здатність виконати функцію врегулювання правового конфлікту, стабілізації системи. І, якщо судовий вирок руйнує солідарність суспільства, розколює його, протиставляє владу народу, то знання, яке міститься в ньому, є неправильним [16; 17].

В. Гмирко запропонував розглядати доказування як функціональну структуру діяльності у кримінальному процесі, як систему функціональних місць «мета» ↔ «вихідний матеріал» ↔ «спосіб» ↔ «носії діяльності» ↔ «засоби» ↔ «перетворювальний процес» ↔ «продукт діяльності» та зв'язків між ними на підставі системо-мислєдіяльнісного підходу до вироблення технології мислення. Цей філософсько-методологічний напрям, основну роль у формуванні та теоретичному обґрунтуванні якого належить Г. Щедровицькому, відрізняється особливою організацією мисленнєвої діяльності з використанням спеціально виробленої для цього термінології та процедур рефлексії і спрямований на формування надпредметного мислення [18].

З огляду на це, В. Гмирком сформоване авторське бачення мовознавчого, філософського, психологічного, праксеологічного і системного фокусів виділених ним феноменів функціональних місць «мета діяльності доказування в кримінальному процесі», «вихідний матеріал діяльності доказування в кримінальному процесу», «спосіб діяльності доказування в кримінальному процесі», «засоби діяльності доказування в кримінальному процесі», «носії діяльності доказування в кримінальному процесі», «перетворювальний процес діяльності доказування в кримінальному процесі», «продукт діяльності доказування в кримінальному процесі» [19].

А. Кухта з приводу виникнення нових концепцій теорії доказування зазначив, що діалектичний матеріалізм може бути визнаний лише одним із варіантів світогляду, який пояснює світ і людину. На його основі може формуватися певна політика та стратегія побудови структур і соціальних, і інтелектуальних. Проблема полягає в догматизації вчення діалектичного матеріалізму, яка обмежує його потенціал. У сучасних умовах плюралізму ідеологій і способів дослідження діалектичний матеріалізм є одним із можливих способів пояснення того, як відбувається пізнання. Він не може претендувати на монополію та

істину в останній інстанції. Пояснення природи пізнання та його результатів можуть бути найрізноманітнішими, боротьба конкуруючих ідей, напрямів та шкіл у цій сфері збагачує теорію. Але рекомендації законодавцю можуть бути виражені одним правилом – не нашкодь. А. Кухта визначає свою позицію з цього питання як охоронний консерватизм [20, с. 258].

Ми також вважаємо за доцільне дотримуватися такої позиції. Тільки уточнимо її як стриманий консерватизм. Вбачаємо, що вона в умовах реформування вітчизняного кримінального процесуального законодавства дає змогу враховувати під час дослідження питань достовірності показань свідка та засобів її з'ясування досвід і здобутки класичних підходів діалектичного матеріалізму, й бути відкритим до осмислення надбань альтернативних йому концепцій наукової інтерпретації доказування у кримінальному провадженні та його окремих складових.

Висновки. Аналіз методологічних засад здійснення досліджень доказування у кримінальному провадженні засвідчує, що на їх формування вплинули світоглядні ідеї утилітаризму, гуманізму, скептицизму, матеріалізму, філантропізму, ригоризму, емпіризму, раціоналізму, матеріалістичної діалектики, релятивізму, системно-мислєдіяльності. З перелічених філософських концепцій найбільший вплив на вітчизняну теорію доказування має матеріалістична діалектика. Внесок учених-процесуалістів та криміналістів, які керувалися її засадничими ідеями для наукової інтерпретації змісту та сутності і загалом доказування, і її окремих складових, зокрема й одержання ймовірного та вірогідного знання з показань свідків про обставини, які мають значення для кримінального провадження, складно переоцінити і для нашого дослідження вони є визначальними.

Однак, з огляду на те, що категорія достовірності доказів тією чи іншою мірою висвітлювалась у працях процесуалістів, які ґрунтувалися не на концептах матеріалістичної діалектики, а саме остання зумовила в радянський час розвитку вітчизняної теорії доказування і до сьогодні майже повне виключення з наукового обігу категорії достовірності на користь об'єктивної істини.

Це вважаємо вимагає врахування наукового доробку процесуалістів, які обирали як методологічну основу для вивчення питань достовірності доказів, зокрема, й тих, що містяться в показаннях свідків, інші філософські концепції. Тобто, обравши матеріалістичну діалектику, проявляти стриманий консерватизм – відкритість до сприйняття наукових здобутків інших методологічних досліджень доказування

у кримінальному провадженні, зокрема, й під час вивчення питань достовірності показань свідка та засобів її з'ясування у кримінальному провадженні.

1. Шумило М. Є. Імовірність і вірогідність знання у кримінальному провадженні як передумова потреби об'єктивізації результатів доказування / М. Є. Шумило // *Право України*. – 2014. – № 10. – С. 44–52.

2. *Философская энциклопедия* / главн. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – Т. 5. – Сигнальные системы – Яшты. – 740 с.

3. О судебных доказательствах. Трактат Иеремии Бентама по изданию Дюмона / Бентам Иеремия; пер. съ франц. И. Гроновичем. – К.: Тип. М. П. Фрица, 1876. – 421 с.

4. Ерофеев С. Разсуждение о доказательствах уголовных преступлений и о свойствах сих доказательств вообще и в особенности по Российским узаконениям / С. Ерофеев. – Х., 1825. – 80 с.

5. Жиряев А. Теория уликъ: сочинение, написанное для получения степени доктора юридических наук / А. Жиряевъ. – Дерптъ: тип. Г. Лаакмана, 1855. – 214 с.

6. Спасович В. Д. Теория судебно-уголовных доказательств // Сочинения В. Д. Спасовича / В. Д. Спасович. – СПб., 1890. – Т. 3: Статьи, диссертации, лекции юридического содержания. – С. 161–274.

7. Фойницкий И. Я. Курсъ уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. – изд. второе, переработанное. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1899. – Т. 2. – 1899. – 607 с.

8. *Философская энциклопедия* / главн. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Советская энциклопедия, 1960. – Т. 1. А: Дидро. – 504 с.

9. Строгович М. С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе / М. С. Строгович; отв. ред. Б. С. Никифоров. – М., 1955. – 384 с.

10. Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе / В. Д. Арсеньев. – М.: Юрид. лит., 1964. – 180 с.

11. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая / Г. И. Кочаров, Г. М. Миньковский, А. А. Эйсман и др.; ред. кол. Н. В. Жогин, И. И. Карпец, Г. И. Кочаров и др. – М.: Юридическая литература, 1966. – 584 с.

12. Белкин Р. С. Криминалистика и доказывание / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М., 1969. – 216 с.

13. Варфоломеева Т. В. Производные вещественные доказательства / Т. В. Варфоломеева. – М., 1980. – 48 с.

14. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Р. С. Белкин, А. И. Винберг, В. Я. Дорохов и др.; ред. кол. Н. В. Жогин, В. Г. Танасевич, Г. М. Миньковский и др. – изд. 2-е, исправл. и доп. – М.: Юридическая литература, 1973. – 735 с.

15. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания / И. М. Лузгин. – М., 1969. – 178 с.

16. Александров А. С. Новая теория доказательств / А. С. Александров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iaaj.net/node/406>

17. Александров А. С. Введение в судебную лингвистику: монография / А. С. Александров. – Н.-Новгород: Нижегородская правовая академия, 2003. – 420 с.

18. Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология / Г. П. Щедровицкий. – М., 1996. – 641 с.

19. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: монографія / В. П. Гмирко. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. – 314 с.

20. Кухта А. А. Доказывание истины в уголовном процессе: монография / А. А. Кухта. – Н.-Новгород, 2009. – 568 с.

Лозинская Ю. И. Методологические основы исследования вопросов достоверности показаний свидетеля и средств ее установления в уголовном производстве

Осуществлен анализ методологических основ проведения исследований доказывания в уголовном производстве, благодаря которому показано, что на их формирование в разные временные промежутки повлияли мировоззренческие идеи утилитаризма, гуманизма, скептицизма, материализма, филантропизма, ригоризма, эмпиризма, рационализма, материалистической диалектики, релятивизма. Предложено проявлять сдержанный консерватизм – открытость к восприятию научных достижений всех существующих методологических платформ исследования доказывания в уголовном производстве, что позволит осуществить более углубленное изучение вопросов достоверности показаний свидетелей в уголовном производстве.

Ключевые слова: методология, доказывание, достоверность, показания свидетеля, утилитаризм, гуманизм, скептицизм, материализм, филантропизм, ригоризм, эмпиризм, рационализм, материалистическая диалектика, релятивизм.

Lozynska Yu. I. Methodological basis of researching the issues of the witnesses' testimony and the ways of its determining in the criminal proceeding

The article analyzes the methodological basis of conducting the substantiation investigations in the criminal proceeding, based on which it was shown that their formation within different periods of time was influenced by the world-view ideas of utilitarianism, humanism, skepticism, materialism, philanthropy, rigorism, empirism, rationalism, materialistic dialectics, relativism. Out of these philosophical conceptions the materialistic dialectics has the greatest influence on the national credibility theory. The contribution of scholars which formed its key ideas for the scholarly interpretation of the content and nature of the testimony in general and its separate components, including the receipt of possible and probable knowledge from the testimony about the conditions related to the

criminal case, are hard to overestimate for our research, and they are decisive. However, on the assumption that the category of the witness's credibility to this or that degree was discussed in the works of processualists grounded not on the concepts of the materialistic dialectics, but the latter was the one which during the Soviet epoch of the development of the national testimony theory and till this day caused almost complete exclusion from the scholarly circulation of the credibility category in favor of the objective truth.

This, to our point of view, requires considering of the scholarly experience of the processualists, who chose other philosophical concepts as a methodological basis for studying the issues of the witness's credibility, in particular, the ones contained in the witnesses' testimony. Which means that being on the platform of the materialistic dialectics shows the restrained conservatism i.e. openness to the perception of the scholarly achievements of other methodological platforms of the testimony research in the criminal proceeding, in particular, during the studying of the issues of witness credibility and the methods of its clarification in the criminal proceeding.

Key words: *methodology; evidence; credibility; witness testimony; utilitarianism, humanism, skepticism, materialism, philanthropy, rigorism, empirism, rationalism, materialistic dialectics, relativism.*

Стаття надійшла 7 липня 2017 р.

УДК 343.3/7

О. Р. Пелешак

КІБЕРДИВЕРСІЯ ЯК ФОРМА СУЧАСНОЇ ДИВЕРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено питання, пов'язані з визначенням поняття «диверсія» та її поділом на окремі види. Запропоновано класифікацію нових форм диверсійних актів у сучасних умовах. Виокремлено кібердиверсію як форму сучасної диверсійної діяльності.

Обґрунтовано необхідність узгодження ст. 113 Кримінального кодексу України (диверсія) з іншими статтями (злочини у сфері використання комп'ютерів).

Ключові слова: *національна безпека, гібридна війна, диверсія, гібридна диверсія, кібердиверсія.*

Постановка проблеми. Глобалізація та розвиток інформаційних технологій суттєво вплинули на технологію ведення сучасних війн, невід'ємним елементом яких стали диверсії, скоєні за допомогою кіберпростору. Проте загальна кримінально-правова норма, що передбачає відповідальність за диверсію, хоч й відповідає положенням су-

часної науки кримінального права і вимогам демократичного суспільства та має на меті захист національної безпеки України, однак є надто обмеженою щодо вияву окремих форм (способів і засобів їх здійснення) об'єктивної сторони диверсійної діяльності. Так, науковцями, які досліджують поняття «диверсія», створена умовна класифікація, згідно з якою існують диверсії в різних сферах, проте форми сучасних диверсій є практично не дослідженими. Серед основних причин обмеженого підходу вчених до їх дослідження є такі: 1) практична складність доведення належними і допустимими доказами факту диверсійної діяльності, яка охоплюється диспозицією ст. 113 Кримінального кодексу України (далі – ККУ), наслідком чого є розслідування скоєних диверсій за іншими статтями чинного кримінального закону; 2) негативні прояви так званого «людського фактора», які полягають у практичній зацікавленості слідчих підрозділів у більш стислих строках досудового слідства та передачі обвинувального акта в судові інстанції. Звісно, до таких дій слідчих спонукають «показники», тому, щоб отримати хороші результати проведеного досудового слідства, працівники слідчих органів, обирають ту статтю кримінального закону, яку «простіше» застосувати до підозрюваної особи та довести це належними засобами доказування.

Отож захист інтересів держав і громадян у кіберпросторі стає життєво важливим завданням, яке перетворює безперешкодне використання комп'ютерних мереж на питання безпеки й оборони. З 2014 року очевидно, що диверсійна діяльність загалом і кібердиверсійна діяльність зокрема загрожують системам вітчизняного державного та військового управління, економіці й промисловості, життю і здоров'ю громадян України.

Якщо розглядати загалом технології ураження систем життєзабезпечення і критично важливої військово-економічної інфраструктури, то найефективнішими, безсумнівно, є кібердиверсії, що вчиняються в поточних операціях з контролю над ресурсами. І, як свідчить світовий досвід, це твердження давно перейшло з категорії гіпотез у категорію стійкої практики. Зрозуміло, що контроль і перехоплення управління або виведення з ладу промислового обладнання, автоматизованих систем управління, об'єктів військової інфраструктури – найважливіші завдання, які вирішуються в результаті вчинення кібердиверсій.

Незважаючи на доволі незначну частку серед суспільно небезпечних діянь, величезна потенційна небезпека кібердиверсії зумовлена тим, що навіть одиничний кібердиверсійний акт може завдати серйозних збитків економіці нашої держави, сповільнити темпи будівництва та введення в експлуатацію окремих підприємств, порушити рит-

мічність роботи тієї чи іншої галузі економіки, розпалювати національну та релігійну ворожнечу, не кажучи про оборонний комплекс нашої держави. Крім того, такі злочинні акції заподіюють злочинну морально-політичну шкоду.

Тому практичне існування новітніх форм диверсійної діяльності та їх можливий потужний негативний вплив на основи національної безпеки України потребують кримінально-правового наукового дослідження для впорядкування внутрішнього нормативно-правового поля.

Стан дослідження. Диверсія й основні форми її вчинення стали об'єктом наукових досліджень таких учених, як О. О. Климчук, О. Д. Довгань, В. Г. Хлань, В. С. Картавцев, О. О. Черноног, О. І. Манартович, О. А. Чуваков та ін. Аналіз напрацювань низки науковців дає змогу дійти висновку, що дослідження диверсійної діяльності з позиції кримінально-правової науки здебільшого зосереджені на загальній характеристиці елементів складу цього злочину й лише деякі з них, детальніше вивчають форми об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 113 ККУ.

Огляд дисертацій та монографій за 2000–2016 рр., в яких досліджувалися проблеми кримінально-правової відповідальності за диверсійну діяльність, показав, що лише окремі аспекти злочину, передбаченого ст. 113 ККУ, ставали предметом наукових розробок. Наприклад, розглянуто окремі питання притягнення до кримінальної відповідальності за диверсії проти здоров'я громадян у дисертації Є. В. Фесенка [2]. Певною мірою відповідальність за диверсійну діяльність досліджується у працях В. С. Картавцева [3], О. Ф. Бантишева й О. В. Шамари [4], Ю. В. Луценка [5].

У дисертації О. О. Климчука розглянута проблематика притягнення до кримінальної відповідальності за диверсійну діяльність [6]. Зокрема науковцем проведено юридичний аналіз складу злочину, передбаченого ст. 113 ККУ, досліджено особливості притягнення та звільнення від кримінальної відповідальності за диверсійну діяльність, розмежовано поняття об'єктів, що мають важливе народногосподарське й оборонне значення.

Однак поза увагою науковців залишилися нові форми такої суспільно небезпечної поведінки, як диверсійна діяльність й нові підходи до оцінки рівня небезпечності тих її форм, що відомі. Проте ці новітні форми є значно небезпечнішими за своїми злочинними наслідками, адже загалом у сучасному світі сформувалася ситуація, коли, з одного боку, деякі країни мають кіберзброю (а країни-агресори, скажімо РФ, її активно використовують), а, з іншого – основні інформаційні

системи інших держав, серед яких, на жаль, й Україна, відкриті для нападу.

Якщо в стандартній війні застосовуються диверсії та кібердиверсії, то у гібридній війні простежуємо нові явища правової дійсності – гібридні диверсії та кібергібридні диверсії.

Тому необхідними є наукові дослідження, спрямовані на впорядкування і теоретичних положень, і законодавчих визначень щодо нових форм диверсійних проявів, а також на відмежування їх від суміжних кримінально-правових категорій, насамперед від таких, як бандитизм, тероризм.

Мета статті полягає у визначенні таких понять, як гібридна диверсія та кібердиверсія, а також здійсненні класифікації нових форм диверсійних актів у сучасних умовах. Для цього потрібно виконати такі *завдання*: проаналізувати сукупність ознак, характерних рис та істотних особливостей, що визначають сутність поняття «кібердиверсія»; провести умовну класифікацію диверсійних актів залежно від засобів й способів їх учинення в сучасних умовах.

Також практичним завданням цієї наукової публікації є показати зв'язок ст. 113 ККУ з іншими статтями ККУ, насамперед зі ст.ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1, які передбачають покарання за злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів) систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Виклад основних положень. Перед тим, як безпосередньо розглянути сучасні форми диверсійної діяльності, проаналізуємо понятійний апарат диверсії як злочину проти основ національної безпеки.

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови, диверсія (від лат. *diversio* – відхилення, відвернення) – 1) акт зруйнування або пошкодження об'єктів військового, державного значення агентами ворожих країн або народними месниками у тилу окупантів; 2) воєнна операція, здійснювана для відвернення уваги противника від місця, де готується головний удар [7].

Щодо наукових дефініцій аналізованого поняття, то можна стверджувати, що наука кримінального права сформувала порівняно узгоджену позицію стосовно визначення диверсії. Зокрема О. М. Литвак під диверсією розглядає сукупність ознак, характерних рис та істотних особливостей, які притаманні диверсії як воєнно-політичній та правовій категорії, котрі становлять її внутрішній зміст, що дає можливість розглядати диверсію, як злочин, який насамперед спрямований на ослаблення держави та спричинення великої шкоди її економічній системі [8]. Однак, попри цей, здавалося б, усталений підхід, кримінально-правова наука продовжує продукувати численні визначення поняття

диверсійної діяльності, які, на нашу думку, не містять фундаментальних розбіжностей, а основна полеміка науковців триває навколо численних ознак предметів складу диверсії, що характеризують диверсійну діяльність, адже сукупність таких ознак у їх взаємозв'язку та взаємообумовленості характеризує диверсію як злочин, що вчиняється. Наприклад, деякі дослідники вважають, що диверсія – це діяння, яке спрямоване проти держави й її громадян і вчиняється щоб підірвати устрій та порядок, власне, на території країни [9].

Щодо нормативного закріплення аналізованого поняття, то у ст. 113 ККУ під диверсією розглядається вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій [1]. Зауважимо, що майже аналогічна дефініція диверсії містилася в Кримінальному кодексі УРСР. За сучасних умов таке трактування ускладнює правозастосування положень ст. 113 ККУ на практиці.

Серед наукового загалу також є критичні зауваження стосовно такого законодавчого трактування диверсійної діяльності. Наприклад, О. А. Чуваков вважає правильнішим визначення диверсії, яке використовує у своїх звітах Держдепартамент США, за яким під диверсією розуміють умисне, політично мотивоване насильство, що вчиняється проти сторони, яка не воює, наднаціональними групами або таємними агентами з метою впливу на громадськість. Своєю чергою, його структурний орган, Бюро по боротьбі з диверсіями, під диверсією розуміє «...погрозу застосування або застосування насильства в політичних цілях окремими особами або групами, які діють або в підтримку, або проти встановленої урядової влади, коли призначення таких дій полягає у тому, щоб приголомшити або залякати обрану групу, більш ширшу, ніж безпосередні жертви» [10].

Огляд наукових праць з окресленої проблематики свідчить, що розгляд цих предметів більшість науковців здійснює не систематизовано та сукупно з предметами, які опосередковано визначені в диспозиції зазначеної норми.

Так, В. С. Картавцев вважає, що об'єктом диверсії можуть бути життя та здоров'я людей, землі, моря, водоймища, річки, ліси, парки, гаї, важливі споруди і комунікації народногосподарського чи оборонного значення (фабрики, заводи, мости, греблі, вокзали, електростанції,

газопроводи, склади тощо), стада тварин, риби, молюски, рослини (посіви на кореню) [11]. Практично аналогічну позицію займають О. О. Дудоров та Є. О. Письменський [12].

Інші вчені (О. Ф. Бантишев та О. В. Шамара) об'єктом диверсії визначають об'єкти, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, об'єкти тваринного і рослинного світу, довкілля (зауважимо, що зміст цих понять авторами не розкрито) [13].

Дещо розширене тлумачення предмета диверсії подає М. І. Хавронюк, який відносить до нього: земельні угіддя, водойми, ліси, стада та колекції тварин, риби, що водяться у ставках та інших водоймищах, великі пасіки, посіви сільськогосподарських чи інших культур, будівлі, споруди й інші об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, від діяльності яких залежить життєдіяльність певних регіонів чи інших великих територій, належне функціонування певних галузей економіки, структур державного управління, зокрема підприємства, зруйнування чи пошкодження яких саме собою є фактором небезпеки [14].

Отже, предметами, що безпосередньо визначені у ст. 113 ККУ, та у більшості наукових праць, є об'єкти, які мають важливе оборонне та народногосподарське значення. Однак чинне вітчизняне законодавство не містить нормативного визначення поняття «об'єкт народногосподарського значення». На наш погляд, це радянський рудимент, який абсолютно незаслужено «перекочував» із радянського кримінального кодексу в кримінальний закон незалежної України.

Зазначимо, що в умовах незалежності та розвитку суспільних відносин поняття народного господарства втратило юридичне підґрунтя (термін «народне господарство» відповідав суспільно-економічним відносинам радянської доби за часів існування виключної монополії держави на суспільне виробництво). З прийняттям Основного Закону України відбулося закріплення державної, комунальної та приватної власності і власності Українського народу (земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони) (ст.ст. 13, 41 Конституції України). Крім того, у ч. 1 ст. 325 та ч. 2 ст. 81 Цивільного кодексу України зазначено, що суб'єктами права приватної власності, крім фізичних осіб, є також юридичні особи, що поділяються залежно від порядку їх створення на юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо) і юридичні особи публічного права (державні підприємства, навчальні заклади тощо), які держава може створювати безпосередньо або брати участь в їх діяльності (чч. 2–3 ст. 167 ЦК України). Такі ж

права надані територіальним громадам. У першому випадку йдеться, зокрема, про комунальні підприємства, навчальні заклади тощо, у другому – про різні підприємницькі товариства тощо (чч. 2–3 ст. 169 ЦК України).

Як бачимо, з одного боку, існує чимала кількість об'єктів різних форм власності, які здійснюють той чи інший вид діяльності й можуть бути предметами, внаслідок зруйнування або пошкодження яких ослабиться держава. Проте не всі об'єкти можна визнати такими, що мають важливе значення для держави в контексті ст. 113 ККУ: наприклад, об'єкти юридичних осіб, що здійснюють страхову діяльність, операції з нерухомим майном або задіяні у сфері мистецтва, спорту, розваг чи відпочинку тощо.

Отож застосування у диспозиції ст. 113 ККУ терміна «народно-господарське значення» не відповідає вимогам сьогодення й ускладнює кваліфікацію диверсії. Вважаємо за необхідне законодавцю внести зміни у диспозицію ст. 113 ККУ, вилучивши з неї слова «народногосподарське значення» та замінити їх на «важливе соціально-економічне та інше значення».

За такого підходу під соціально-економічним значенням для держави відповідних об'єктів пропонуємо розуміти саме їх соціальну (лікарні, санаторії ВНЗ, школи тощо) та економічну діяльність, головними характеристиками якої є витрати на виробництво, процес виробництва та випуск продукції, а сама вона полягає у процесі виробництва продукції (товарів і послуг), що здійснюється з використанням певних ресурсів: сировини, матеріалів, устаткування, робочої сили, технологічних процесів тощо.

Своєю чергою, під об'єктами, що мають інше важливе значення, треба розуміти, зокрема, засоби масової інформації й інші об'єкти матеріального світу, які залежно від конкретного прояву зазначеного злочину та умов його вчинення можуть мати важливе значення для держави (об'єкти юридичних осіб, що здійснюють діяльність у сфері телекомунікацій, будь-яка інформація, критичні об'єкти національної інформаційної інфраструктури тощо).

Поділ диверсійних актів на форми, як і будь-яка інша класифікація, мають певною мірою умовний характер. Але виокремлення конкретних ознак тих чи інших форм диверсії є необхідним для надання більшої цілеспрямованості та систематизації правотворчої діяльності у цій сфері.

Найбільшу небезпеку, на думку О. А. Чувакова, становлять такі форми диверсії [10]:

- фінансування диверсійно-терористичної діяльності;

- використання в диверсійних цілях вибухових пристроїв, зброї (зокрема біологічної, хімічної, радіаційної);
- використання інформації, яка містить державну таємницю; залучення у диверсійну діяльність громадян та організацій, так зване вербування агентів, створення агентурних мереж; використання комерційних, суспільних і релігійних організацій;
- провокація воєнних, релігійних, міжетнічних конфліктів;
- використання службового, суспільного становища або посадових повноважень;
- використання засобів масової інформації, зокрема мережі Інтернет, спеціальної літератури тощо.

Наведений список не є вичерпним. Окрім того, варто зазначити, що головною метою диверсійного акту за чинним законодавством є навмисне послаблення того чи іншого елемента безпеки чи обороноздатності держави. Однак мета диверсії, на переконання більшості науковців, не обмежується вказаними в законі об'єктами. Тому О. А. Чуваков пропонує класифікувати диверсію на:

- економічну;
- політичну;
- ідеологічну;
- диверсії, що спрямовані на розпалення національної та релігійної ворожнечі, на порушення територіальної цілісності держави;
- кібердиверсію (наприклад, хакерські атаки на сайти органів державної влади) та ін. [10].

В аспекті нашої статті вважаємо за необхідне серед інших видів диверсійних актів детальніше розглянути особливий вид диверсії, який стосується комп'ютерів та комп'ютерних мереж – кібердиверсії.

Водночас зауважимо, що явище кібердиверсії часто застосовується в умовах так званої «гібридної війни», яка нині триває між Росією та Україною. Визначень поняття «гібридна війна» є чимало, однак ми розуміємо гібридну війну як поєднання принципово різних можливостей ведення і законного, і незаконного способу війни, яка перемішується то малою, то великою війною із застосуванням кібервійни.

У гібридній війні Росія приховує пряме вторгнення в Україну, а також застосовує гібридні диверсії щодо України, перекладає свою безпосередню участь у гібридній війні на інших, різними способами приховує свою диверсійну діяльність проти України, тому дії РФ можна класифікувати як гібридну диверсію.

Гібридна диверсія – акт диверсії, під час проведення якої застосовуються неklasичні прийоми ведення війни із спеціально підготовленими військовослужбовцями зі складу штатного підрозділу

військ спеціального призначення, та нерегулярних збройних формувань, найманців, повстанців, терористів, завербованих громадян тощо, які маскуються під мирне населення та вчиняють такі види диверсії: класичну диверсію, інформаційно-ідеологічну та кібердиверсію, під час класифікації якого відбувається схрещування принципово різних статей Особливої частини ККУ, при якому неможливо вивести склад злочину за диспозицією ст. 113 ККУ.

Щодо кібердиверсії, то цілком слушною є позиція О. О. Чернонога, який зазначає, що сьогодні провідні держави світу та суспільство загалом щораз більше покладаються і, відповідно, залежать від безперешкодного функціонування п'ятого простору – кіберпростору, під яким пропонується розглядати сукупність взаємопов'язаних інформаційних ресурсів, програмного забезпечення, баз та банків даних, що обробляються в комп'ютерних мережах і пов'язаній із ними інфраструктурі, разом з об'єктами, що підпадають під їх контроль та управління [15].

Вважаємо, що кібердиверсію можна застосовувати в екологічному, економічному, політичному й інформаційному аспекті. Зазначимо, що кібердиверсія – це прагнення ліквідувати суспільний і державний лад певної країни чи країн за допомогою використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку та використати їх так, щоб їх послабити, а також, щоб вони виявилися нездатними протистояти офіційно озброєній агресії країни-агресора. Аналізуючи такі форми диверсійної діяльності, О. Д. Довгань, своєю чергою, зазначає, що кібердиверсія – це суспільно небезпечні діяння у кіберпросторі, наслідки яких можуть призвести до масового знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, зруйнування або пошкодження стратегічних об'єктів шляхом втручання у роботу інформаційних систем [16].

За допомогою використання провідних і безпроводних технологій у мережі Інтернет розміщується величезна кількість інформаційних ресурсів і послуг, які використовуються користувачами локальних, академічних, приватних, корпоративних та урядових мереж. Поширеність мережі Інтернет у всьому світі дало низку можливостей диверсантам через кіберпростір застосовувати диверсії в економічних, політичних, інформаційних, екологічних сферах.

Вважаємо, що кібердиверсія може і приховувати, і не приховувати своєї приналежності до диверсії через комп'ютерні мережі.

Отже, кібердиверсія – це вчинений надзвичайно небезпечний акт з поєднанням принципово різних типів скоєння диверсії за ст. 113 ККУ, який здійснюється шляхом втручання у роботу ІТС за допомогою

використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів) систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку та управління людьми цими системами, приховування або не приховування причетності їх організаторів, а також способу та методів застосування, наслідки яких можуть призвести до масового знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, зруйнування або пошкодження важливих соціально-економічних, оборонних чи інших об'єктів, які для країни мають важливе стратегічне значення.

За формою діяльності кібердиверсії можуть поділятися на явні й таємні.

Також варто виокремити ознаки, які вирізняють кібердиверсію з-поміж інших форм диверсій.

По-перше, йдеться про дистанційний вплив на супротивника.

По-друге, джерело та зрештою й суб'єкт кібердиверсії під час використання сучасних комп'ютерних технологій незавжди підлягає ідентифікації. Тобто ідентифікація максимально ускладнена і вимагає часу й організаційно-технічних зусиль.

По-третє, кібердиверсії дають змогу помітно диверсифікувати об'єкти руйнування.

Враховуючи наведене, розглянемо склад злочину, передбачений ст. 113 ККУ «Диверсія», через деякі злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку за допомогою ст.ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 ККУ [1]. В диспозиціях ч. 2 ст. 361, ч. 2 ст. 361-1, ч. 2 ст. 361-2, ч. 3 ст. 362, ст. 363 та ч. 2 ст. 363-1 ККУ трапляються вислови: «...або якщо вони заподіяли значну шкоду», проте до вислову «під значною шкодою» в ККУ є примітка. Значною шкодою у ст.ст. 361 та 363-1, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [1].

Визначаючи межу в кримінальному провадженні в терміні «значна шкода», з якої настає кримінальна відповідальність за незаконні дії особи, було зазначено нижню межу кримінальної відповідальності, але не зазначено верхньої межі, тому що не було потреби, у зв'язку зі застосуванням терміна в різних статтях ККУ. Шкода, яка перевищує значну, називається великою, а та шкода, що перевищує велику, – особливо великою.

У статтях ККУ злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку не зазначено «велика та особливо велика шко-

да». Тому, розглядаючи значну шкоду, вчинену з метою ослаблення держави, треба визначити межу значної шкоди. В цьому разі вона визначатиметься зі стану загального матеріального становища фізичної особи, юридичної особи, держави Україна та інших суб'єктів публічного права.

Як зазначає з цього приводу науковець Л. В. Дорош, значна шкода щодо держави – це наслідок будь-яких дій або вчинків, що охоплюють втрати, збитки, іноді людські жертви, неприємності, шкоду здоров'ю, руйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе значення для держави, а також дії, спрямовані на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій, тобто знищення благ із метою ослаблення держави [17].

З огляду на фактичні обставини справи значна шкода може бути заподіяна не лише майну, а й, наприклад, інтересам, здоров'ю людини, праву і свободі людини. Всі ці об'єкти в нашому повсякденному житті використовують електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), системи та комп'ютерні мережі та мережі електрозв'язку. Тобто диверсії можуть вчинятися через злочини, для вчинення яких використовують електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), автоматизовані системи, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку, а також, застосовуючи шкідливі програми та технічні засоби, призначені для несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ, АС, комп'ютерні мережі чи мережі електрозв'язку і передбачену ч. 3 ст. 362 комп'ютерну інформації, що не призначена для відкритого доступу та вільного користування.

Характеризуючи злочини, пов'язані із диверсійною діяльністю, Б. В. Кузьменко справедливо зазначає, що основним безпосереднім об'єктом диверсії є національна безпека у зовнішньополітичній сфері, сфері державної безпеки, війсьній сфері та сфері безпеки державного кордону України, внутрішньополітичній сфері, економічній сфері, соціальній та гуманітарній сферах, науково-технологічній сфері, екологічній сфері та в інформаційній сфері, а також додатковим об'єктом злочину є життя та здоров'я, власність, довкілля [18].

Вважаємо, що об'єктом диверсії і предметом суспільно небезпечного діяння в кіберпросторі – кібердиверсії можуть бути всі наведені об'єкти, які мають важливе соціально-економічне й інше державне чи оборонне значення, а також – електростанції, водо-, нафто-, газопроводи, мости, дамби, греблі, системи інформаційних комунікацій, вокзали, аеропорти, морські чи річкові порти, лабораторії, банки, метрополітени, підприємства тощо, які обслуговуються електронно-обчислювальними машинами (комп'ютерами), автоматизованими сис-

темами, комп'ютерними мережами, мережами електрозв'язку. Тому все може бути об'єктом диверсійної діяльності (кібердиверсії) через втручання у комп'ютерні мережі, а тому має кваліфікуватися за ст. 113 ККУ.

Об'єктивна сторона такої диверсії, як форми суспільно небезпечного діяння в кіберпросторі виявляється у вчиненні суспільно небезпечних дій через втручання у комп'ютерні мережі (зокрема, вибухів і підпалів та інших загальнонебезпечних дій), що спрямовані на:

- 1) масове заподіяння тілесних ушкоджень, а також знищення людей, шляхом спричинення шкоди їхньому здоров'ю;
- 2) повне або часткове руйнування об'єктів, які мають важливе соціально-економічне, інше державне значення, оборонне значення;
- 3) знищення об'єктів життєзабезпечення населення;
- 4) радіоактивне забруднення;
- 5) масове отруєння;
- 6) поширення: епідемій; епізоотій; епіфітотій;
- 7) провокацію воєнних, релігійних, міжетнічних конфліктів;
- 8) завдання шкоди технічному та програмному забезпеченню, що унеможливує або порушує функціонування найвищих державних органів та інших державних установ) тощо.

Однак, як свідчить перебіг триваючого російсько-українського військового протистояння, найбільшу небезпеку становлять кіберзлочини, пов'язані з військовою діяльністю держав, підготовкою збройних сил, а також участю у військових конфліктах і локальних війнах нового типу. Отож диверсія й така її форма суспільно небезпечного діяння в кіберпросторі, як кібердиверсія є закінченою з моменту вчинення вибуху, підпалу, затоплення, обвалу чи інших дій відповідної спрямованості, що стались через втручання у комп'ютерні мережі, незалежно від того, чи фактично настали ті або інші наслідки (наприклад, у результаті втручання в комп'ютерну мережу щоби спровокувати вибух, у зв'язку з недостатньою міцністю може взагалі не статися будь-яких помітних наслідків, через дощ може не загорітися підпалене сховище або отрута чи патоген виявляться неефективними).

Варто зазначити, що суб'єктом такого злочину є осудна особа, якій виповнилось 14 років [1].

Суб'єктивна сторона диверсії, як і її форми суспільно небезпечного діяння в кіберпросторі – кібердиверсії, характеризується виною у виді дій, що мають прямиий умисел і спеціальну мету.

Характерною ознакою диверсії, кібердиверсії, кібергібридної диверсії є те, що вчинення диверсійних дій не є самоціллю, а вико-

ристовується винним як засіб досягнення його головної мети – ослаблення держави. На думку деяких учених, відмежування диверсії й її форми у кіберпросторі – кібердиверсії від інших суспільно небезпечних діянь, пов'язаних з атаками на національну безпеку, варто проводити саме за суб'єктивними ознаками – за метою вказаних злочинів. У цьому аспекті В. П. Смельянов виокремлює такі характерні ознаки диверсії:

- при скоєнні диверсії дії винних спрямовані саме на спричинення тієї чи іншої шкоди (руйнування чи пошкодження підприємств, будівель, споруд, об'єктів життєзабезпечення та ін.);

- метою диверсійних актів є ослаблення держави, підрив її економічної безпеки й обороноздатності, дестабілізація діяльності державних органів або суспільно-політичної обстановки;

- диверсанти переважно діють таємно і не афішують свою діяльність [19].

Розглянемо приклад складу злочину, передбаченого ст. 113 ККУ, через кібердиверсію. На основі цього прикладу встановимо, чи це явна, чи замаскована диверсія, чи буде це кібердиверсія, якщо була скоєна в кіберпросторі. Для прикладу розглянемо випадок, що відбувся 5 серпня 2008 року на нафтопроводі Баку-Тбілісі-Джейхан. За три дні до російського вторгнення в Грузію на турецькій ділянці нафтопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан стався вибух, який призвів до зупинки роботи цього нафтопроводу на 2 місяці, розливу 30 000 барелів нафти, і збитку близько на 1 млрд доларів. За повідомленням журналістів, нафтопровід оснащений надійною системою безпеки, навколо нього скрізь встановлені камери і тому заява курдських сепаратистів про те, що це вони підірвали трубу, є дуже сумнівною. Далі, після російсько-грузинської війни, світової кризи, російсько-українського збройного конфлікту, міжнародних санкцій і політичної ізоляції режиму Путіна розпочалися розмови про зближення Росії і Туреччини, з'явилася низка публікацій, зокрема і в BLOOMBERG [20]. Стверджувалося, що 5 серпня 2008 року вибух нафтопроводу на території Туреччини був учинений за допомогою комп'ютерного вірусу і що до цієї атаки причетні російські спецслужби. Комп'ютерний вірус змінив тиск у трубі та приховав це від центру управління.

На основі цього прикладу можна класифікувати цю кібердиверсію екологічним та економічним напрямом, а також стверджувати, що це активна форма фізичного руйнування або знищення. Також відомо, що при зупинці роботи цього нафтопроводу на 2 місяці, розливу 30 000 барелів нафти постраждала екосистема, і були завдані збитку близько

на 1 млрд доларів. Спосіб, яким був скоєний злочин, – це поширення технічними носіями інформації, які містять шкідливі програми для ЕОМ, за допомогою безпосереднього доступу до комп'ютерної мережі або віддаленого доступу до комп'ютерної мережі. Отже, цей випадок можна розглядати як диверсію [1].

Однак, якщо пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газота нафтопродуктопроводів умисно вчиняється з метою ослаблення держави і спрямоване на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, то вчинене, за наявності підстав, повинно кваліфікуватися за ст. 113 ККУ [17, с. 292].

У цьому разі безпосередній об'єкт диверсії – це безпека держави в економічній, екологічній сфері. Під час скоєння конкретного акту диверсії є обов'язковий додатковий об'єкт – навколишнє середовище, від функціонування якого залежить діяльність певних регіонів, а також території, на якій функціонує певна галузь економіки.

Об'єктивна сторона диверсії проявляється у зруйнуванні та пошкодженні нафтопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан, що має важливе економічне значення. Диверсія є закінченою з моменту введення комп'ютерного вірусу.

Як зазначалося, нині в різних кримінальних провадженнях є складнощі в розмежуванні диверсії від інших складів злочину. Щоб виявити диверсію, треба порівняти ознаки за ст. 113 з іншими статтями Особливої частини ККУ. Вважаємо, головною ознакою диверсії є мета ослабити державу, що і відрізняє її від інших складів злочинів.

Наведемо ще один приклад диверсії, здійсненої за допомогою злочину в сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Співробітники СБУ разом з українським інтернет-товариством знайшли вірус, призначений для знищення бази даних Центральної виборчої комісії (ЦВК). Про це повідомив тодішній голова СБУ В. Наливайченко.

Цей склад злочину проти основ національної безпеки України (ст. 113 ККУ) скоюється через злочин у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (ст. 361 ККУ), а також злочинами за іншими статтями ККУ [1]. Ця політична диверсія належить до активних форм дії фізичного руйнування або знищення за допомогою «інфікованої» програми, яка була цілеспрямовано спрямована на ЦВК. Це давало змогу знищувати результати виборів та керувати ними, обираючи

своїх людей. Водночас відбувалось знищення країни з середини так званою «п'ятою колоною».

Основний безпосередній об'єкт диверсії – безпека держави в політичній сфері. Предметом диверсії може бути державний суверенітет України. Коли програма була запропонована ЦВК, з того моменту диверсія вважається закінченою.

Об'єктивна сторона диверсії виявляється в пошкодженні сервера ЦВК, який має важливе суспільно-державне й оборонне значення.

Зауважимо, що з 2015 року значно активізувалися й зовнішні кібердиверсії проти України.

Щодо зовнішньої диверсії, то огляд подій останніх років, інформації ЗМІ, спеціалізованої літератури та судової практики дав змогу узагальнити деякі аспекти цієї проблематики, а саме:

1. Реальні події недавніх років свідчать про вже сформовані загрози кібердиверсій щодо систем управління промислових підприємств і об'єктів критично важливої інфраструктури нашої країни. Основними об'єктами є нафто- і газовидобувні виробництва, об'єкти енергетики, зокрема атомної промисловості, об'єкти транспорту. Кібердиверсії вчиняються в межах поточних операцій з контролю над ресурсами нашої держави й її окремих регіонів.

2. Технологічні можливості кібердиверсій, анонімність джерела, а також їх результативність принципово змінюють уявлення про зміст бойових дій, зокрема локального характеру, а також про зміст того, що у слідчій практиці зазвичай кваліфікують як кібертероризм.

3. Кібердиверсії стали частиною масштабної економічної конкуренції, негласного політичного протистояння і широко застосовуються в поточних операціях з контролю над ресурсами.

4. За механізмом скоєння кібердиверсії максимально схоже на кібершпіднаж. Відмінність полягає, на нашу думку, в знищенні / пошкодженні (або загрозі таких наслідків) реального матеріального об'єкта.

Висновки. Здійснений аналіз нормативного закріплення поняття «диверсія» дає змогу стверджувати, що застосування у диспозиції ст. 113 ККУ терміна «народногосподарське значення» не відповідає сучасності й ускладнює кваліфікацію диверсії. Тому надважливо внести зміни у диспозицію ст. 113 ККУ шляхом вилучення з неї слів «народногосподарського значення» та замінити його на «важливе соціально-економічне та інше значення».

Саме за ознакою спеціальної мети та суб'єктивної сторони, яка характеризується виною у виді прямого умислу, відмежовується диверсія від інших статей Особливої частини ККУ. Нині диверсія як злочин часто трапляється у судовій практиці. Однак різновиди і

небезпечність диверсій в умовах сьогодення посідають важливе місце серед небезпечних злочинів проти нашої держави.

Актуальним також є таке політико-правове явище, як «гібридна війна». Під час такої війни суб'єкт злочину приховує пряме вторгнення в іншу державу, а також застосовує різні форми диверсій, відповідальність за які намагається перекласти на інших, або приховати взагалі. Вважаємо, що такі дії можна класифікувати як *гібридну диверсію*. У гібридній війні суб'єкт злочину приховує пряме вторгнення в Україну, диверсія за ст. 113 ККУ, яку назваємо гібридною, також приховується або маскується диспозицією статті, більш віддалено, ніж інша стаття ККУ, тому ми назвали це гібридними диверсіями щодо України. Є спроби приховання диверсій взагалі за допомогою інших статей Особливої частини ККУ, тому такий вид диверсії можна класифікувати як гібридну диверсію. В стандартній війні застосовуються просто диверсії, а новизна полягає в тому, що в гібридній війні застосовують не тільки стандартні диверсії, а й гібридні диверсії.

Узагальнюючи зазначені наукові підходи та приклади, враховуючи положення кримінального законодавства, які встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення диверсійної діяльності, пропонуємо ввести визначення нового правового явища, яке називаємо «*гібридна диверсія*».

Гібридна диверсія – це унікальна диверсія із поєднанням різних статей ККУ, які тільки відмежовуються ст. 113 ККУ. Вони виводять спосіб скоєння диверсії, який спрямований на досягнення остаточного результату.

Запропоновано визначення поняття «кібердиверсія» як учинений надзвичайно небезпечний акт із поєднанням принципово різних типів скоєння диверсії за ст. 113 ККУ, що здійснюється шляхом втручання у роботу ІТС за допомогою використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку та управління людьми цими системами, приховування або неприховування причетності їх організаторів, а також способу та методів застосування, наслідки яких можуть призвести до масового знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, зруйнування або пошкодження важливих соціально-економічних, оборонних чи інших об'єктів, які для країни мають важливе стратегічне значення.

Проблема притягнення до кримінальної відповідальності за кібердиверсії – багатоаспектна й є не лише у законодавчій сфері. Проте зміна та розробка нової нормативно-правової бази, яка б регулювала відношення у кіберпросторі (профілактику кіберзлочинів, протидію та

боротьбу з правопорушеннями в інформаційній сфері), – є першочерговим стратегічним напрямом. Така база може мати форму окремого кодексу або щонайменше окремих розділів у чинних кодексах і законах, зокрема кримінальному законі, «Кримінальному процесуальному кодексу України», Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» тощо.

Перспективи використання результатів дослідження дають змогу вчасно виявляти та запобігати диверсійній діяльності і країна-агресора, і окремих ОЗГ, дії яких спрямовані на підрив і ослаблення держави України, а також передбачати ті чи інші види диверсій, які можуть бути скоєні на території України, правильно класифікувати диверсію та відмежовувати її від інших статей ККУ.

Отож кримінально-правова норма, що передбачає відповідальність за диверсію, лише частково відповідає положенням сучасної науки кримінального права, хоча й має на меті охорону інтересів національної безпеки України.

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами і доповненнями в редакції станом на 01.05.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

2. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони: монографія / Є. В. Фесенко. – К.: Атіка, 2004. – 280 с.

3. Картавцев В. С. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (наукові засади кваліфікації): навч. посібник / В. С. Картавцев. – К.: Вид-во Національної академії СБ України, 2004. – 57 с.

4. Бантишев О. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія / О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара. – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. – 168 с.

5. Луценко Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України: монографія / Ю. В. Луценко. – Х.: Право, 2015. – 200 с.

6. Климчук О. О. Кримінальна відповідальність за диверсію по законодавству України: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О. О. Климчук; НА СБ України. – К., 2003. – 269 с.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С. 293.

8. Литвак О. М. Держава і злочинність / О. М. Литвак. – К.: Атіка, 2004. – 302 с. – С. 147.

9. Лихова С. Я. Кримінальна відповідальність за диверсію (ст. 113 КК України) / С. Я. Лихова, М. В. Садовський // Юридична наука і практика: виклики часу: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 12 березня 2015 р.). – К.: НАУ, 2015. – Т. II. – С. 72.

10. Чуваков О. А. Деякі види диверсійних актів у сучасних умовах / О. А. Чуваков // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юрид. літ., 2010. – № 55. – С. 221.

11. Картавцев В. С. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (наукові засади кваліфікації): навч. посібник / В. С. Картавцев. – К.: Вид-во Національної академії СБ України, 2004. – 57 с. – С. 39.

12. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Луганськ: Елтон-2, 2012. – Т. 1. – 780 с. – С. 60.

13. Бантишев О. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія / О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара. – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. – 168 с. – С. 142.

14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., перероб. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с. – С. 276.

15. Черноног О. О. Напрями підвищення ефективності забезпечення кібербезпеки інформаційних технологій в системі публічного управління / О. О. Черноног // Междисциплинарные исследования в науке и образовании. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mino.esrae.ru/178-1484

16. Довгань О. Д. Кібертероризм як загроза інформаційному суверенітету держави / О. Д. Довгань, В. Г. Хлань // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2011. – № 3 (7). – С. 49–53.

17. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – С. 749.

18. Кузьменко Б. В. Інформаційна диверсія та інформаційний саботаж – інструменти кібертероризму / Б. В. Кузьменко // Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України: матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 березня 2015 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. – Ч. 1. – С. 20.

19. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В. П. Емельянов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 291 с. – С. 278.

20. Взрыв нефтепровода БТД на территории Турции 5 августа 2008 г. – результат кибердиверсии России [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://сухуму.livejournal.com/1619335.html>, публикация в BLOOMBERG; <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-12-10/mysterious-08-turkey-pipeline-blast-opened-new-cyberwar>

Пелещак О. Р. Кибердиверсия как форма современной диверсионной деятельности

Исследованы вопросы, связанные с определением понятия «диверсия» и ее разграничением на отдельные виды. Предложена классификация новых форм диверсионных актов в современных условиях. Идентифицирована кибердиверсия как форма современной диверсионной деятельности.

Обоснована необходимость согласования ст. 113 Уголовного кодекса Украины (диверсия) с другими статьями (преступления в сфере использования компьютеров).

Ключевые слова: национальная безопасность, гибридная война, диверсия, гибридная диверсия, кибердиверсия

Peleshchak O. R. Cyber sabotage as a form of the modern sabotage activity

In the conditions of undeclared hybrid war, by Russian Federation is conducted on territory of east part of Ukraine, concept of diversion, in its different forms acquires a new value for Ukraine, in fact this crime, responsibility for which the foreseen item 113 the Criminal code of Ukraine, and it infringes on the foundations of Ukraine's national security, that is, on the security of the people of Ukraine as a bearer of sovereignty and the only source of power in Ukraine.

Unfortunately, detailed analysis of positions of item 113 the Criminal code of Ukraine, especially objective side of this crime, suggests the author of the article an idea that a criminal law in force does not answer the calls of time in part of establishment of responsibility for the modern forms of diversionary activity. In particular, if to take into account the criminal norm of disposition of item 113 the Criminal code of Ukraine, it is possible to establish, that criminal acts which are engulfed concepts «diversion» toward realization of criminally punishable acts in a cyberspace do not have not a single attitude.

However, conducted by us research of forms of modern diversionary activity is led to by the fallaciousness of such approach, in fact self interference over with komputer networks can result in consequences, to foreseen disposition of item 113 the Criminal code of Ukraine.

Because of said, this scientific article is devoted research of new forms of diversionary acts in the conditions of modern. The article examines the issues related to the definition of sabotage and its division into separate species. It attempts classification of new forms of subversive acts in the modern world. In particular, the author tries to identify cyber diversion as a separate form of modern subversive activities.

Key words: national safety, hybrid war, sabotage, hybrid sabotage, cyber diversion.

Стаття надійшла 23 серпня 2017 р.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРОТИДІЇ ВТЯГНЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО СУПРОТИВУ ОДНОМУ З ПРОЯВІВ ЗЛОЧИННОСТІ

Проаналізовано поняття протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність як цивілізаційного супротиву зростанню злочинності загалом і вказаному злочину зокрема. Аргументовано доцільність вживання терміна «протидія» на означення системи цивілізаційно-правових зусиль, спрямованих на недопущення вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного із втягненням у нього неповнолітнього, й адекватну реакцію у разі його вчинення. З урахуванням новітньої сутності злочинності запропоновано авторське бачення поняття протидії їй щодо досліджуваного злочину.

Ключові слова: протидія злочинності, протистояння, цивілізаційний супротив злочинності, недопущення кримінального правопорушення.

Постановка проблеми. Успіх держави залежить від самоідентичності її громадян із певною цивілізацією, рівня її внутрішньої та зовнішньої безпеки, формування правових інститутів. Рівень самоорганізації та внутрішньої захищеності громадянського суспільства можна проаналізувати через стан протидії деструктивним явищам на шляху становлення його як організації «добробуту та щастя», що є запорукою успіху існування нації та створеної нею правової, безпечної держави. Одним із деструктивних явищ «існування» суспільства є злочинність як атипізація суспільних відносин. Тому ефективна протидія цьому явищу можлива завдяки функціонуванню державних інститутів в «особі» правоохоронних органів, що покликані захищати частину природних прав особи, делегованих нею державі внаслідок конституційного компромісного договору. Отже, згуманізувалася нижня межа поведінки людини щодо захисту своїх натуральних прав із відходом від природно-варварського інстинкту виживання та самозбереження. Однак нині простежуємо тезу, що «ворог розуміє лише мову сили», і напевно це беззаперечно. Проте протидія – це не тотожність війні чи боротьбі, в ній немає переможця і переможеного, а мовлячи про протидію злочинності, розуміємо, що це лише комплекс цивілізаційно-правових засобів уповільнення темпів її зростання і доведення до рівня так званої соціальної «прийнятності і терпимості». Така протидія може

бути результативною за умови належної організації діяльності поліції з протидії злочинності за всіма її напрямками, зокрема і щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, а також у разі з'ясування поняття та змісту такої протидії за допомогою теоретиків для ліпшої її організації практиками. Тому поряд із баченням науковців об'єднати всі міжгалузеві зусилля для напрацювання єдиної теорії та концепції протидії злочинності вбачається за необхідне і розробляти концепції такої протидії за окремими видами злочинів. Вказана проблематика загалом і визначає актуальність нашого аналізу.

Стан дослідження. Сучасний вид реагування держави та суспільства на виклик злочинності, а саме протидію їй у різних аспектах осмислювали та досліджували такі науковці, як П. П. Андрушко, Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, Л. М. Давиденко, І. М. Даньшин, Е. А. Дідоренко, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, В. П. Захаров, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, В. М. Куц, О. М. Литвинов, В. Л. Ортинський, В. В. Шендрик, О. О. Юхно та ін. Незважаючи на вказані дослідження, продовжується активна дискусія щодо формування сучасного концептуального підходу в означенні процесу протистояння злочинності уніфікованим терміном. Актуальним і затребуваним є й визначення такого протистояння конкретним видом злочинів.

Метою статті є з'ясування поняття, сутності та змісту протидії такому прояву злочинності, як втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Виклад основних положень. На сучасному етапі розвитку правових доктрин серед науковців практично немає заперечень і сумнівів щодо означення процесу протистояння держави та суспільства злочинності саме терміном «протидія», крім того, спостерігаємо процес формування окремої «теорії протидії злочинності». Досліджуючи політико-кримінологічну теорію протидії злочинності, Ю. В. Орлов зазначив, що нагальною стає потреба у міжгалузевому, міжсистемному упорядкуванні наявних знань, їх синхронізації, адаптації до суспільних запитів у вирішенні комплексних завдань, таких, наприклад, як ефективна протидія злочинності [1, с. 12–13]. Економія сил і примусу кримінально-правового характеру, а також високий рівень правопорядку в державі забезпечується завдяки результативній протидії злочинності. Отже, це один із інструментів, що повинен формувати правовий простір не лише як філософську категорію, але й як об'єктивну дійсність. Зміст, напрями, форми, засоби та інші якісно-кількісні ознаки такої протидії визначаються змістом і суттю злочинності.

Розглядаючи цивілізаційний супротив злочинності загалом та досліджуваному нами злочину зокрема, зазначимо, що поряд із правовими він ґрунтується на таких категоріях, як культура, ціннісні орієнтації, світоглядні орієнтації, ментальність та інші, які разом із своїми засобами стримують деструктивний вплив кримінальної субкультури. Такий процес і систему заходів, що його забезпечують, допустимо означати як протидію злочинності. Що стосується протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність, то під нею розуміємо протидію одній із форм злочинності, яка повинна ґрунтуватися на загальних принципах протидії злочинності, проте із урахуванням специфічних її детермінант, котрі пов'язані з особливістю вказаного злочину.

Якщо розглядати семантику деяких термінів, що використовуються різними науковцями як синоніми поряд із терміном «протидія», то однозначно констатується нетотожність явищ, які вони повинні окреслювати, що підтверджує низка дослідників у цій сфері. Тому різні правові школи та науковці намагаються уніфікувати це поняття і не вживати таких не відповідних означень цього об'єктивного явища, як, наприклад, «боротьба зі злочинністю», «запобігання злочинності», «вплив на злочинність», «подолання злочинності», «викорінення злочинності», ототожнюючи їх саме із «протидією злочинності». В іншому разі, це все виглядає порушенням комунікативних форм юриспруденції, що часто штучно створюється для збільшення понятійного апарату, внесення нових дискусій і неоправданих теорій.

Тому протидія, розглядувана у згаданому розумінні, – це явище, яке приховує багатоаспектний зміст діяльності держави та суспільства, що проявляється у різних формах, способах, проводиться на різних рівнях та у різних напрямках із застосуванням широкого спектра заходів і засобів протистояння злочинним проявам. Усі ці складові та детермінанти протидії і стають предметами окремих досліджень, а подекуди замінюються поняттям, що не об'єднує їх в одне ціле та не окреслює зміст того, що необхідно визначити ним, через що і спостерігається неправильний синонімізм термінології.

Спробуємо розглянути поняття, ознаки, суть, зміст та інші детермінанти протидії злочинності крізь призму нашої проблематики.

У тлумачному словнику «протидія» подається як дія, що спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй. «Протидіяти» означає спрямовувати дію проти кого-, чого-небудь, діяти всупереч комусь, чомусь; спрямовуватися проти іншої дії [2, с. 1173]. Водночас протидія не передбачає абсолютного результату – обов'язкової чиєїсь перемоги чи поразки. Протидія в цьому значенні – триваючий та систематичний супротив злочинним проявам.

О. О. Юхно, аналізуючи понятійний апарат протидії злочинності та гадуючи її кримінологічний аспект, підкреслює, що дії щодо таких чинників злочинності, як їх виявлення, послаблення, нейтралізація тощо, навряд чи семантично адекватно відповідають сутності поняття «супротив». Отже, термін «протидія» може бути використано для позначення загального впливу на злочинність у широкому розумінні [3, с. 166]. Тому не допустимо присвоєння терміна «протидія» однією з юридичних наук і аналізу його у вузькому значенні.

В. М. Куц вважає, що протидія злочинності – це складне соціально-правове явище та поняття про нього, в якому відображається теорія і практика специфічної соціально-управлінської діяльності та суспільних і приватних ініціатив, а також кримінально-юстиційних зусиль, спрямованих на перешкоджання вчиненню кримінальних правопорушень та реагування на їх учинення [4].

Інші науковці протидію злочинності розуміють як особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який становить різноманітна за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів й інших можливостей ефективного впливу на злочинність із метою зниження інтенсивності процесів її детермінації на всіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня [5, с. 176].

Проте, розглядаючи протидію втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність через призму суб'єкт-суб'єктних відносин, варто зауважити, що її зусилля повинні бути спрямовані не лише на явище-об'єкт, суспільні відносини, а й на особу-суб'єкт, який схильний учинити його, а це – специфічна «ціль» протидії зі своїми психологічними та кримінологічними параметрами, що неможливо не враховувати під час протистояння деструкції у поведінці таких суб'єктів у ході організації і тактики протидії злочинному прояву. Адже злочинність уособлюється через конкретного суб'єкта чи їх сукупність, сама собою вона абстракція, при визначенні поняття якої, зазвичай, усе зводиться до суто статистичного її бачення. Тому, щоб зусилля протидії їй не виглядали абстрактними як боротьба Дона Кіхота з вітряками, вважаємо варто приділяти більше уваги протидії чи управлінню не якомусь соціальному об'єкту, а реалізатору злочинного наміру, його конкретним діям усіма наявними соціально-правовими й тактичними засобами і заходами на всіх рівнях.

Так, О. А. Шевченко вважає, що протидія злочинності здійснюється на загальносоціальному та спеціальному рівнях. Водночас

автор наголошує, що протидія злочинності за характером є правоохоронною діяльністю [6]. Проте, очевидно, що загальносоціальна протидія втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність здійснюється й за участю громадянського суспільства в особі правосвідомих громадян як носіїв антикримінальної ментальності. Тому поділяємо думку А. В. Кумейка про те, що найбільший обсяг повноважень у сфері протидії злочинності мають саме правоохоронні органи. Але водночас дослідник визначає поняття «система суб'єктів протидії злочинності», якими можуть бути всі юридичні та фізичні особи, котрі не порушують законодавство та права людини, а цілеспрямовано здійснюють профілактику, запобігання та припинення протиправних діянь [7, с. 8–9].

Є. О. Гладкова слушно вважає, що система заходів і засобів протидії втягненню дітей до незаконної дитячої праці, у злочинну та іншу антигромадську діяльність характеризується доволі істотними особливостями. Одна з них полягає в тому, що система протидії повинна здійснюватися планомірно та чітко, за допомогою скоординованих дій різноманітних уповноважених на те суб'єктів, а саме органами, що займаються навчанням, вихованням та ресоціалізацією дітей (загальноосвітні, професійно-технічні, позашкільні навчальні заклади) правоохоронними органами, спеціалізованими кримінально-виховними установами, а також представниками громадськості [8, с. 97].

Розроблення ефективних заходів протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність має на меті поліпшення соціально-правового захисту дітей усіх категорій, вирішення проблеми безпритульності, бездоглядності, що є передумовою конфлікту підлітків із законом, створення належних умов для соціалізації дітей шляхом реалізації їх основоположних прав, зниження рівня правопорушень за участі дітей.

Тому, очевидно, що протидія втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність охоплює декілька сфер суспільних відносин, зміст яких і формують її поняття. До таких сфер можна, зокрема, віднести: загальну організацію протидії злочинним посяганням, що спрямовані на залучення дітей до злочинної діяльності (реєстрація, облік злочинів цієї категорії та осіб, які їх учинили чи готували таке вчинення; аналіз стану кримінальної активності цього виду; прогнозування та планування шляхом висунення стратегічних завдань такої протидії; координація взаємодії між суб'єктами, на яких покладено повноваження щодо протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність під час реалізації відповідних планів і програм; контроль та оцінка результату реалізації програм); безпосередньо правоохоронна діяльність як реалізація правоохоронних чи правозастосовних функцій від простих

громадян чи їх об'єднань до державних органів; попередження злочинного наміру щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність чи адекватне реагування на його реалізацію з метою відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів.

У цих сферах наявний невід'ємний принцип наступальності у діяльності оперативних підрозділів кримінальної поліції. Реалізація цього принципу в протидії залученню підлітків у злочинну діяльність можлива завдяки якійсій взаємодії оперативного підрозділу з іншими суб'єктами, наявності об'ємної об'єктивної інформації про «кримінальний об'єкт» (що можливо завдяки залученню активної агентурної мережі), а також наявності інформації про «шкідливий суб'єкт» впливу, зокрема за наявності відповідних спеціальних обліків як автоматизованих баз даних, про необхідність створення яких автор вказував у одній із статей [9].

Тому з приводу протиправних актів поведінки осіб з втягнення дітей у злочинну діяльність та випереджувального супротиву їм, а також документування оперативними підрозділами кримінальної поліції фактів втягнення, виникають специфічні відносини з суб'єкт-об'єктивним характером, на відміну від загальносоціальної та спеціально-кримінологічної протидії, адже рівноправність сторін у таких специфічних відносинах складно визнати, з одного боку, егоїстичний носій кримінальної субкультури, для якого норми моралі та співіснування у цивілізаційному суспільстві мають абстрактний характер, а з іншого – оперативний підрозділ із правовою негласною низкою обмежень прав таких суб'єктів, для якого це не просто виклик і реальність, а загроза існуванню правового громадянського суспільства.

Звідси і впливають ознаки протидії злочинним проявам, які виокремлюють науковці та які характеризують протидію досліджуваному нами злочину зокрема, а також формують її поняття. Вони визначають такі ознаки протидії: 1) це діяльність державних органів, інститутів громадянського суспільства, організацій та фізичних осіб у межах їх повноважень, спрямована проти злочинних посягань; 2) метою протидії є мінімізація і (або) ліквідація наслідків злочинної діяльності; 3) може провадитися і за допомогою ранньої (профілактичної) запобіжної діяльності щодо виявлення і подальшого усунення причин протиправних (злочинних) учинків, і за допомогою боротьби, метою якої є виявлення, запобігання, припинення, розкриття та розслідування злочинів [10, с. 173].

Вважаємо за доцільне визначити ще таку ознаку як «результат протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність» – створення соціально безпечного середовища та підняття рівня правопорядку

в державі, а також адекватний морально-правовий розвиток дітей як регенерації суспільства та таку ознаку, як «рівень соціальної терпимості злочинності», під якою розуміємо створення балансу прав, свобод і законних інтересів між усіма учасниками суспільних відносин, за якого кримінальними правопорушеннями цього виду завдаватиметься мінімальна шкода.

О. М. Бандурка й О. М. Литвинов підкреслюють, що об'єктом протидії злочинності є відносини, що формуються в державі, суспільстві та між окремими громадянами із приводу появи і функціонування злочинності, а отже, предметом протидії є ті елементи, без яких вона не може існувати й функціонувати, тобто саме з ними борються, їм намагаються запобігти, протистояти [10, с. 174]. Трансформуючи такий погляд на нашу проблему, розуміємо, що предметом протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність є процес втягнення підлітків у різні форми злочинної діяльності (враховуючи способи, засоби, місця й інші складові, що є характеристикою розгляданого злочину), соціальні й економічні детермінанти, що йому сприяють, кримінологічні та психологічні складові й аспекти поведінки «втягувачів», а також неповнолітніх осіб, яких залучають до вчинення злочинів.

Розглядаючи зміст поняття протидії злочинності, О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко зазначили, що вона охоплює і боротьбу зі злочинністю, і боротьбу в аспекті запобігання їй [11, с. 86].

Існує думка, що профілактика, запобігання та припинення є елементами однієї системи. Водночас *профілактика* – цілеспрямована діяльність із виявлення та усунення причин і умов конкретних злочинів; *запобігання* – недопущення реалізації замислених злочинів шляхом установалення осіб, що намагаються їх учинити, а також вжиття до них необхідних заходів; *припинення* – перешкоджання продовженню розпочатого злочину та доведенню його до кінця. У цьому сенсі профілактика, запобігання і припинення є своєрідним містком між боротьбою зі злочинністю у класичному її розумінні (як результату інтеграції дій із розкриття, розслідування, профілактики злочинів, виправлення засуджених) тощо і правоохоронною діяльністю. Науковці стверджують, що профілактика, запобігання і припинення злочинів функціонально навіть ближчі до правоохоронної діяльності, оскільки стосуються таких стадій механізму злочинної поведінки, як прийняття рішення про вчинення злочину, його планування, підготовка і виконання рішення. Отже, виокремлення стадій запобігання, припинення, профілактики дуже важливе щодо запобігання саме злочинам [10, с. 170–171].

В. М. Куц зазначає, що кожен із трьох рівнів або видів протидії злочинності характеризується наявністю відносно автономного, але однотипного механізму її здійснення, структура якого на всіх трьох рівнях становить зміст протидії злочинності загалом [4, с. 106].

Тому спробуємо розглянути елементи, що становлять зміст протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність. Очевидно дедалі частіше поняття «запобігання», «попередження», «профілактика», «припинення», «реагування» різні дослідники розглядають як напрями, засоби, стадії чи етапи протидії злочинності загалом або окремим злочинам. Отже, виглядає, що у разі протидії злочинності загалом вони можуть мати практично синонімічний характер, проте в одиничному випадку мають радше індивідуальний характер і становлять зміст протидії.

Протидія втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність через свою природу становить певну систему взаємопов'язаних елементів циклічного типу, кожен із яких має своє функціональне призначення і загалом є складовою механізму, що здійснює супротив функціонуванню цього виду злочинності, а також детермінантам, що призводять до існування деструктивних форм поведінки у виді розглядуваних злочинів та атипового мислення у виді злочинного замислу та готування до їх учинення. Тому, оперативно-тактичний характер протидії, її опережувальне покликання, виходить зі змісту як самого злочинного задуму так і з конкретних дій щодо його реалізації. Все це і зумовлює існування етапів протидії таким явищам із застосуванням конкретних засобів.

Зауважимо, що система протидії втягненню дітей до незаконної дитячої праці у злочинну та іншу антигромадську діяльність повинна розглядатися не тільки як узгоджена діяльність суб'єктів протидії, але й містити різноманітні форми профілактики, заходи попереджувального впливу [8, с. 97].

Так, наприклад, Я. Ю. Кондратьєв розглядає профілактику, попередження, припинення та розкриття злочинів як стадії, етапи, що становлять зміст головного напрямку боротьби – запобігання злочинам [12].

Підтримуємо подібний погляд і В. М. Куца щодо змісту протидії злочинності у виді напрямів, що зі своїми засобами становлять єдину систему. Він виокремлює два такі напрями протидії злочинності, як запобігання потенційним кримінальним правопорушенням (запобігання злочинності) та правове реагування на вчинені кримінальні правопорушення. Він вважає, що поняттям «запобігання» охоплюється сукупність трьох засобів, перший з яких, профілактика, спрямовується

на першу складову злочинності – причини й умови вчинення кримінального правопорушення; другий, попередження, спрямований на другу складову злочинності – схильність людей до вчинення кримінальних правопорушень; третій, припинення, блокує створення умов для вчинення правопорушення, тобто готування до його вчинення (ст. 14 КК України). Але саме запобігання як комплекс вказаних засобів є складовою ширшого явища і відповідного поняття «протидія злочинності» [4, с. 106–108].

Запобігання злочинним посяганням на неповнолітніх та втягненню їх у злочинну діяльність є складним комплексом заходів з усунення або нейтралізації конкретних криміногенних чинників, що спричиняють ці злочини, фонових явищ, що є середовищем для виникнення злочинних посягань на дітей, а також виправлення й перевиховання осіб, які вчинили злочин. Ця робота є цілеспрямованою, планованою діяльністю, що має правову регламентацію і повинна виконуватися відповідно до норм закону, знань у галузі психології та педагогіки. Профілактичні заходи застосовуються з метою зміни і соціальних умов існування осіб, і особистісних якостей суб'єкта [13, с. 149].

У тлумачному словнику «запобігати» означає «не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане» [2, с. 414]. «Заздалегідь» ж тлумачиться як «за якийсь час до чого-небудь, наперед» [2, с. 392], а «відвертати», в переносному значенні – «викликати бажання, намір відмовитися від чогось, не робити чого-небудь» [2, с. 392]. Отже, запобігти злочину означає не допустити правопорушення, викликавши в особи намір відмовитися від його вчинення, ще до початку реалізації злочинного умислу. Тому, очевидно, що такий ефект можливо досягнути за допомогою певних «заходів» (сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь [2, с. 433]), у нашому випадку це заходи «профілактики» – «запобігають, відвертають щось» [14, с. 827], попередження – «застереження проти чого-небудь» [2, с. 1054], а також припинення початку реалізації злочинного наміру (готування до злочину чи інших його стадій) – «змусувати кого-небудь перестати робити щось» [2, с. 1126]. А вже з тлумачення профілактики вона покликана запобігати щось, тобто є інструментом якогось загального процесу чогось конкретнішого, а не синонімом чи процесом запобігання. Профілактика радше є синонімом до попередження, проте щодо протидії злочинності вона виступає зовнішнім захистом членів суспільства та відносин між ними, у той час коли попередження як застереження більший вплив має на осіб, які мають злочинні наміри, зокрема і через існування та дію закону про кримінальну відповідальність. Припинення ж межує з реагуванням на вчинений злочин.

Низка протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність повинна мати оперативно-тактичний, негласний характер для забезпечення результату такої протидії. Так, у п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначено, що підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень [15].

Тому, очевидно, що запобігання – це широкий комплекс, що містить різні можливості супротиву, який охоплює засоби та заходи профілактики, попередження та припинення і злочинного наміру, і його реалізації, що й є змістом протидії розглядуваного злочину. А саме запобігання виступає напрямом протидії злочинності як системного явища.

Розглядаючи *профілактику* втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність як елемент запобігання в оперативно-розшуковій площині, розуміємо, що вона має специфічний негласний характер, що відрізняється від відкритих методів публічної превенції. В. І. Василичук вважає, що між профілактикою злочинів загалом і оперативно-розшуковою профілактикою зокрема є низка певних відмінностей. Сутність оперативно-розшукової профілактики полягає в дослідженні тих її внутрішніх, закономірних, стійких і суттєвих властивостей, які визначають її природу та призначення. Як наголошує автор, здійснення оперативно-розшукової профілактики потребує застосування знань з галузей кримінології та педагогіки, вміння прогнозувати розвиток криміногенної ситуації й індивідуальної злочинної поведінки [16, с. 134]. На нашу думку, оперативно-тактичними, педагогічними та психологічними прийомами пронизані й інші форми запобігання і виступають допоміжними інструментами у вирішенні конфлікту евентуального злочинця із законом. Отже, *профілактика* як перший початковий засіб (форма) запобігання полягає у виявленні причин та умов суб'єктивного й об'єктивного характеру, що сприяють учиненню злочинів, пов'язаних із втягненням у них неповнолітніх, а також вжиття заходів для їх усунення або нейтралізації. Коли застосування профілактики виявилось несвоєчасним або неефективним, і у потенційного злочинця виникає злочинний умисел, завданням для правоохоронців постає необхідність виявити таких осіб, використовуючи зокрема й оперативно-розшукові можливості та попередити такі наміри до початку

злочинного посягання (враховуючи і готування). Під час реалізації попередження як проміжного етапу запобіжної діяльності, прослідковується безпосередній контакт та вплив оперативних працівників на потенційного суб'єкта злочину, які водночас застосовують переконання й інші психологічні та педагогічні прийоми для доведення ірраціональності такого діяння.

Загальне попередження спрямоване на усунення можливості втягнення неповнолітніх у злочинну й іншу антигромадську діяльність. Заходи загального попередження орієнтовані на всіх громадян. До них можна віднести інформування населення через засоби масової інформації про юридичну відповідальність за здійснення на неповнолітніх криміналізуючого впливу, а також за їх втягнення у злочинну й іншу антигромадську діяльність, здійснення правового виховання населення, правової агітації; проведення віктимологічної профілактики серед неповнолітніх, надання консультативної допомоги неповнолітнім та їх батькам тощо. Заходи індивідуального попередження реалізуються системою державних органів (спеціальними суб'єктами) у межах виконання ними завдань щодо попередження злочинності серед неповнолітніх. Індивідуальне попередження втягнення неповнолітніх у злочинну й іншу антигромадську діяльність починається з виявлення осіб, які потребують попереджувального впливу [17, с. 216–217]. Якщо чинники, стимулюючі злочинний умисел, через певні обставини не вдалося ліквідувати й особа розпочала його реалізацію (зокрема і готування із метою залучення неповнолітнього до злочинної діяльності), єдиним варіантом відвернення негативних наслідків і для об'єкта посягання, і для потенційного правопорушника є своєчасне, контрольоване *припинення* вчинення злочину виключно на початкових його стадіях, що є крайнім етапом запобігання. Безуспішне припинення злочинного діяння безумовно призводить до застосування заходів кримінального примусу у виді реагування процесуально уповноважених органів й свідчить про неефективну діяльність щодо протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність.

Процес же реагування на вчинений злочин становить самостійну систему заходів, які застосовуються у певній послідовності й є частиною протидії. Початковим елементом такої системи найчастіше визначають «виявлення» злочину.

С. Г. Міщенко зауважує, що, по-перше, виявленням доцільно охоплювати і так зване розкриття злочину, тобто встановлення суб'єкта його вчинення; по-друге, виявленню підлягає не лише вчинений злочин, а й каране готування до нього та замах на його вчинення;

по-третє, у сфері власне кримінальної юстиції мають залишатися лише процесуально унормовані засоби виявлення злочину. Наступним комплексом заходів реагування на вчинення злочину є притягнення до кримінальної відповідальності. Водночас «притягнення» є процесом збирання доказів винуватості суб'єкта у вчиненні злочину [18, с. 10].

Незважаючи на таке трактування правового реагування, погоджуємося з думкою В. М. Куца про те, що зазначений процес без належних на те підстав часто ототожнюють з притягненням до кримінальної відповідальності. Помилковість такого уявлення, по-перше, полягає в тому, що притягнення є лише початком застосування кримінальної відповідальності, першим її етапом, після чого слідують покладення відповідальності судом і реалізація вказаної відповідальності існуючою системою відбування покарання. По-друге, реагування на кримінальне правопорушення можливе й без застосування кримінальної відповідальності, зокрема, у випадках так званого звільнення від неї [5, с. 110].

Висновки. З огляду на викладене, формулюючи поняття протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність як прояву злочинності, вважаємо, що під нею можна розуміти комплекс цивілізаційно-правових засобів впливу на носіїв деструктивних форм поведінки та відносини, які виникають у зв'язку з їхньою злочинною діяльністю, що проявляється у систематичному, триваючому супротиві державних органів і громадянського суспільства із застосуванням різних суспільно-правових механізмів і можливостей, спрямованих на недопущення вчинення кримінальних правопорушень із втягненням у них неповнолітніх і реагування на їх учинення, що здійснюється з метою уповільнення темпів зростання злочинності загалом та доведення її до рівня «соціальної терпимості».

Отже, сутність протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність як конкретного прояву злочинності полягає в здійсненні суспільно-державної діяльності з протистояння деструктивним формам поведінки окремих членів суспільства та детермінантам, що її породжують, спрямована на локалізацію рівня злочинності до «соціально-терпимої», метою якої є створення соціально безпечного середовища та підняття рівня правопорядку в державі, а також адекватний морально-правовий розвиток дітей як регенерації суспільства. Зміст ж її становлять запобігання правопорушенням та реагування на них – два взаємофункціонуючі напрями кримінально-правової стратегії протидії злочинності, які складаються із сукупності заходів, спрямованих

на окремі групи та конкретних осіб із метою дискредитації їх злочинної діяльності.

1. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія / Ю. В. Орлов. – Х.: Діса плюс, 2016. – 656 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

3. Юхно О. О. Визначення, понятійний апарат і сутність протидії злочинності в Україні / О. О. Юхно // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2016. – № 2 (13). – С. 163–172.

4. Куц В. М. Протидія злочинності: сутність і зміст / В. М. Куц // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 4 (12). – С. 103–112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasopysnapu.gov.ua/chasopys/ua/pdf/12-2016/kuts.pdf>.

5. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. – Х.: Право, 2014. – 440 с.

6. Шевченко О. А. Запобігання злочинам як один із пріоритетних напрямів протидії злочинності / О. А. Шевченко // Право і суспільство. – 2012. – № 3. – С. 194–197 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_3_42.

7. Кумейко А. В. Адміністративно-правовий статус служби безпеки України у системі суб'єктів протидії злочинності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / А. В. Кумейко; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2016. – 20 с.

8. Гладкова Є. О. Заходи протидії органів внутрішніх справ України втягненню дітей до незаконної дитячої праці, у злочинну та іншу антигромадську діяльність / Є. О. Гладкова // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 97–101 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_19.pdf

9. Поляк С. П. Правові основи діяльності оперативних підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України з протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність / С. П. Поляк // Форум права: електрон. наук. фахове вид. – 2017. – № 2. – С. 87–94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_2_16

10. Бандурка О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов // Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. праць; редкол. О. М. Бандурка (голов. ред.) та ін. – Х.: ХНУВС, 2015. – № 2 (10). – 300 с.

11. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давиденко. – Х.: Основа, 2003. – 368 с.

12. Кондратьев Я. Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції: монографія / Я. Ю. Кондратьев. – К., 2004. – 444 с.

13. Однолько І. Запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність / І. Однолько // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 4 (12). – С. 146–154 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasopysnapu.gr.gov.ua/chasopys/ua/pdf/12-2016/odnolko.pdf>

14. Новий тлумачний словник української мови: у чотирьох томах. – К.: Аконіт, 2001. – Т. 3. – 927 с.

15. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/page>

16. Василичук В. І. Понятійно-категоріальний апарат оперативно-розшукової профілактики злочинів у сфері економіки / В. І. Василичук // Науковий вісник НАВС. – 2013. – № 1. – С. 128–137.

17. Поволоцька С. Г. Організаційно-правові основи попередження втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність / С. Г. Поволоцька // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2008. – № 4. – С. 212–222.

18. Міщенко С. Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С. Г. Міщенко. – К., 2011. – 19 с.

Поляк С. П. Понятие и сущность противодействия втягиванию несовершеннолетних в преступную деятельность как цивилизационного сопротивления одному из проявлений преступности

Проанализировано понятие противодействия втягиванию несовершеннолетних в преступную деятельность как цивилизационного сопротивления росту преступности в целом и указанному преступлению в частности. Аргументирована целесообразность применения термина «противодействие» на обозначение системы цивилизационно-правовых усилий, направленных на недопущение совершения уголовного правонарушения, сопряженного с втягиванием в него несовершеннолетнего, и адекватную реакцию в случае его совершения. С учетом новой сущности преступности предложено авторское видение понятия противодействия ей в части исследуемого преступления.

Ключевые слова: *противодействие преступности, противостояние, цивилизационное сопротивление преступности, недопущение уголовного преступления.*

Poliak S. P. The concept and the essence of counteracting juveniles' involvement in criminal activity as a civilizational opposition to crime manifestations

The concept of counteracting juveniles' involvement in criminal activity as a civilizational opposition to the growth of criminality in general and the specified crime in particular is analyzed in the article. The expediency of using the term «counteraction» as a system of civilizational and legal efforts aimed at preventing the commission of criminal offenses by juveniles and an adequate reaction in case of their commission is proved. Taking into account the newest essence of crime and

its manifestations, the author suggests his understanding of the concept of counteraction in the part of the investigated crime. The essential features of the indicated activity as the state and civil society opposition to the destructive forms of behavior of certain members of society with the purpose of minimization and liquidation of the consequences of their criminal activity are determined, as well as the scientific positions of particular scientists are considered. It has been established that specific relations with the subject-object character in contrast to the general-social and special-criminological counteraction arise in relation to illegal acts of persons' behavior on the involvement of children in criminal activity and reporting such facts by operative units of criminal police. An attempt has been made to reveal the content of the notion of counteraction to crime through the prism of the problem under study, during which it has been stated that it represents a system of interrelated elements of a hierarchical type, each of which has its functional purpose and in general acts as an integral part of the mechanism, which opposes to the crime functioning, to certain types of crimes, as well as determinants that lead to their existence. Based on the analysis of scientific opinions, it has been emphasized that combating crime has two main areas, such as prevention and reaction. Prevention as a complex of means of prevention and termination is a component of a wider phenomenon and the corresponding notion of «counteraction to crime».

Key words: *counteraction to crime, opposition, civilizational opposition to crime, prevention of criminal offense, prevention, termination, reaction.*

Стаття надійшла 23 серпня 2017 р.

Розділ 6

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 34.06:340.115

О. М. Балинська,
В. А. Яценко

ПРИНЦИПИ ДІАЛЕКТИКИ ТА МЕТАФІЗИКИ (ФОРМАЛЬНОЇ ЛОГІКИ) У ПРАВІ

Зроблено спробу розкрити основний зміст принципів діалектики та метафізики (формальної логіки), механізм їх дії як методологічних засад філософії права. Водночас ці принципи розглянуто не як антиподи, що суперечать один одному, а як діалектично взаємопов'язані, які забезпечують ефективне функціонування філософсько-правової парадигми. Зазначено, що розуміння цього, на відміну від діалектико-матеріалістичного підходу, створює можливість більш повного застосування діалектичного методу як основної методологічної парадигми правових досліджень.

Ключові слова: діалектика, метафізика, формальна логіка, методологія філософії права, всезагальний зв'язок, всезагальний рух, абсолютний спокій, абсолютна ізоляція, зовнішній поштовх.

Постановка проблеми. Питання принципів будь-якої діяльності, зокрема у правовій сфері, доволі складне і його вирішення потребує ґрунтовного теоретичного аналізу. В філософії права були спроби відповісти на це питання, однак ці відповіді дещо суперечливі та далекі від діалектичного їх розуміння.

Попри це, вказана проблема не менш важлива, ніж теоретичні пошуки істини, оскільки саме принципи є головними регуляторами пізнання та діяльності й висхідними, визначальними й основоположними характеристиками. Тобто принципи в концентрованому вигляді відображають зміст тієї чи іншої діяльності і тому їх виокремлення й аналіз є головними у дослідженні. Насамперед це важливо для філософії права, яка є методологічним чинником вивчення правових явищ. Вважаємо, що саме діалектичні принципи незалежно від їх теоретичної (матеріалістичної чи ідеалістичної) природи виконують стратегічну функцію дослідження права, і тому обрані об'єктом цієї статті.

Мета статті полягає в тому, щоб розкрити механізм дії принципів діалектики та метафізики у праві, навчивши дослідників права

вмінням застосовувати ці принципи під час аналізу права як одного з найскладніших соціальних феноменів.

Стан дослідження. Останнім часом науковці й юристи-практики дедалі частіше розглядають діалектику як методологію пізнання права. Про це йдеться, зокрема, у підручнику з теорії держави та права О. Скакун, яка підкреслює, що «основним методом юридичної науки є філософська діалектика (матеріалістична та ідеалістична)» [1, с. 6]. Із цим можна було би погодитися, але поділ діалектики на матеріалістичну й ідеалістичну є застарілим.

У підручнику із загальної теорії держави і права за редакцією В. Цвіка та О. Петришина також зазначається: «Зберігає за нинішніх умов свою цінність діалектична методологія дослідження державно-правових явищ. Її основою виступають принципи і закони діалектичної логіки. Діалектичний підхід передбачає необхідність всебічного вивчення держави і права як явищ, що знаходяться в динаміці та постійному оновленні, пов'язаних з іншими соціальними чинниками – економікою, політикою, духовними сферами» [2, с. 28]. Однак водночас зміст дії діалектичних принципів у праві не розкривається.

Грунтовніше діалектичний підхід розкрито у підручнику з кримінального права за ред. В. Сташиса та В. Тація, де розглядаються окремі закони діалектики і визначається специфіка їх дії у кримінально-правовій сфері. Зокрема вказується, що «діалектичний закон про загальний універсальний зв'язок дає можливість розглядати кримінальне право не як самостійне, не пов'язане ні з чим явище, а простежити його численні зв'язки із соціальними процесами, сутністю держави, співвідношенням з іншими галузями права» [3, с. 23].

Окремо слід відзначити цікаву статтю С. Сливки, в якій розглядаються філософські принципи у праві [4]. У статті детально класифіковано ці принципи на буттєві (онтологічні) та пізнавальні (гносеологічні), з чим доречно погодитися, оскільки природа принципів подвійна – пізнання та діяльність. Але, з іншого боку, ця стаття містить чимало спірних положень, зокрема щодо «метафізичності» філософії права [4, с. 90], а також стосовно кваліфікації принципів як трансцендентних, інтелігібельних, феноменологічних, рефлексивних та ін. [4, с. 89], що, на нашу думку, є не зовсім логічним.

Що стосується власне принципів діалектики та метафізики у праві, то публікацій з цього питання, на жаль, немає. Хоча у філософській нормативній літературі ця проблематика розкрита досить повно, але правова сфера, на нашу думку, ще залишається осторонь діалектико-методологічного впливу. Для чіткішого розуміння цього впливу філософський аспект проблеми подається у статті в науково-популярному стилі.

Виклад основних положень. Оскільки ми розглядаємо принципи діалектичного та метафізичного методів, слід сказати дещо про діалектику взагалі, а також про методологію філософії права як таку.

Питання методології філософії права, як і визначення її предметності, залишається найбільш спірним, однозначно не визначеним. Одна з причин цього суто об'єктивна, адже філософія права – це наука, так би мовити, гранична. Вона тематично межує між двома формами суспільної свідомості – філософією та правом і не може не мати відбитку цього межового існування. Звідси перший (дещо наївний) підхід до методології як подвійної парадигми, підпорядкованої окремо законам філософії та параметрам права.

Другий підхід – найпоширеніший, обстоює ідею зв'язку між цими методологіями. Але специфіка цього зв'язку, розуміння його природи неоднозначна. З одного боку, – це зв'язок типу тотожності, збіг, що передбачає розгляд категорії філософські та категорії правові як однотипних, що, звичайно, не відповідає істині, оскільки ці категорії різні насамперед за обсягом: філософські – найбільш загальні, правові – обмежені правовою реальністю. З іншого, – це зв'язок відмінностей (суттєвих і несуттєвих), що дає підстави вважати філософські категорії змістом філософсько-правової методології, а категорії права – формою цього змісту, що частково правильно, оскільки у правовій сфері проявляються філософські закономірності.

Але ж права реальність є сферою проявів не тільки законів діалектики, вона має свої специфічні методологічні можливості, які є унікальними щодо інших методологічних парадигм. Тому пропонується інше бачення шляхів вирішення цієї проблеми.

Вважаємо, що доволі детально розуміння філософсько-правової методології дав В. Бачинін у «Енциклопедії філософії і соціології права». Він відстоює ідею трьох філософсько-правових методологій: метафізичної, природно-правової та методології юридичного позитивізму [5, с. 460–469]. Гадаємо, що такий підхід не є науковим, оскільки спростовує реальну наявність єдиної методології філософії права. Зокрема у ньому немає єдиного критерію, за яким здійснено цей поділ, а стосовно першої – метафізичної – методології не зовсім зрозуміло, що має на увазі автор: сприймає її як синонім філософського підходу, що характерно для західної філософії, чи під метафізикою він розуміє антидіалектику?

В. Нерсесянц відзначає двоконцептність філософії права, а відтак, і її методології. З одного боку, він представляє її як особливу філософську дисципліну, що керується філософською методологією,

з іншого – як таку філософію права, що розроблена з позицій юриспруденції, тобто керується суто правовою методологією [6, с. 15].

Тож здебільшого українські дослідники філософії права апелюють до діалектики як методу розгляду тих чи інших філософсько-правових явищ, однак суті цього методу й насамперед його процедурних моментів у праві не розкривають. Наведемо власні міркування щодо цього.

Щодо діалектики. За тритисячолітній період існування філософської і правової думки людство в особі своїх видатних учених, висуваючи ті чи інші теорії та концепції пізнання, зауважило на розробці способів, прийомів, принципів цього пізнання. Тобто розробляло метод як шлях пізнання.

Унаслідок цього були розроблені та запропоновані до використання два найбільш загальні, тобто філософські підходи досягнення дійсності, – змістовний і формально-логічний. Змістовний отримав назву діалектики, формально-логічний – метафізики.

Змістовно-діалектичний підхід витримав випробування часом, хоча і були спроби його дещо обмежити. Відомі трактування діалектики як матеріалістичної (К. Маркс) або ідеалістичної (Гегель), її вводили в прокрустове ложе «негативної» діалектики (Т. Адорно), навіть «трагічної» діалектики (П. Тілліх). Але, попри все, діалектика була і залишається універсальним методом пізнання, причому пізнання саме як процесу розсудливо-розумової діяльності людини, а не її поведінки в бутті. Наголошуємо на цьому тому, що доволі часто в повсякденному житті вживаються терміни «діалектика буття», «діалектика світу», що є софістичними поняттями. В цьому полоні опинилися і радянські видавці книги Ф. Енгельса «Діалектика природи» (1925 р.), хоча книги під такою назвою у нього немає, а зміст цієї книги розкриває не діалектику природи та суспільства, природного чи соціального буття, а діалектику мислення.

Нагадаємо, що термін «діалектика» походить від грецького «*dialogos*» і означає мистецтво ведення бесіди, суперечки (очевидно, тому, що суттю діалектики, її основою є протилежності).

Звідси можна вивести *два основні принципи діалектики* як висхідні, основні її положення: перший – всезагального руху, розвитку; другий – всезагального зв'язку. Тобто всі предмети, явища потрібно розглядати як такі, що знаходяться у постійному русі, становленні, зміні й, окрім того, взаємопов'язані та взаємодіють між собою. Отже, ці принципи не визнають і абсолютного спокою, і абсолютної ізоляції.

Водночас принципи руху, розвитку не зводяться в діалектиці до релятивізму, який, абсолютизуючи змінність, не визнає навіть

відносності спокою. Тут показовою є позиція давньогрецького філософа Кратіла, який, на відміну від Геракліта, стверджував: в одну і ту ж річку неможливо ввійти не лише двічі, а навіть один раз, оскільки вода змінюється і фактично, навіть у процесі руху, входиш в іншу річку. В цьому випадку абсолютизується плинність і відкидається навіть відносне розуміння сталості.

Вказуємо на ці особливості тому, що одним із варіантів співвідношення руху та спокою є взаємозв'язок процесу і результату. Наприклад, в історичному дослідженні ця діалектика важлива, її формулюють як співвідношення історичного та логічного, де історичне – це процес, а логічне – його результат.

Такий підхід не менш важливий і під час дослідження права, де цю діалектику можна назвати співвідношенням змінності та сталості законів і правових норм. З одного боку, сталість означає фіксацію того, що досягнуто й є інструментом регулювання. Однак сталість має право на існування лише в контексті змінності, тобто не лише фіксації наявного, а фіксації, так би мовити, з «претензією» на те нове, що має бути у праві, виходячи з цього наявного як основи для майбутніх змін. По суті, це ілюстрація механізму розвитку права, де сталість є не абсолютною, а відносною, окремим випадком змінності.

Одним із прикладів цього є визначення, скажімо, принципів законності, викладених сучасним представником концепції природного права Л. Фуллером, коли сталість є змістом цих принципів, насамперед останніх у його переліку. Зокрема він пише: «1. Закони повинні мати загальний характер. 2. Закони мають бути оприлюднені. 3. Ухвалення законів, що мають зворотну дію, слід звести до мінімуму. 4. Закони мають бути зрозумілими. 5. Закони не повинні бути суперечливі. 6. Закони не повинні вимагати дій, що виходять за межі спроможностей тих, хто має дотримуватися їх. 7. Закони повинні бути відносно постійними. 8. Повинна існувати відповідність між формулюванням законів і реальним застосуванням їх» [7, с. 29].

І водночас Л. Фуллер вбачає в цих принципах можливість змінності, тобто усвідомлює сталість як відносну категорію. Загалом він говорить про принципи законності і вимоги їх дотримуватися. І вже в першому принципі («закони повинні мати загальний характер») він фактично визначає принципову природу права – його обов'язковість, на відміну від інших форм свідомості, де цієї обов'язковості немає. Очевидно, це перший атрибутивний принцип права як соціального явища і лише права, що становить його сутність. У цьому випадку обов'язковість є втіленням сталості: обов'язково дотримуватись чогось можна лише тоді, коли воно відносно зафіксоване, тобто певний час

зберігає незмінність, стабільність. Що ж стосується релятивізму, то на буденному рівні – це демонстрація бурхливої, але безрезультативної діяльності.

Стосовно принципу всезагального зв'язку, то його також не варто абсолютизувати, оскільки в реальності є певна ізоляція як відокремленість, самостійність, автономність існування, своєрідна відносна замкнутість. Але абсолютизація замкнутості призводить до заперечення ролі об'єднувального конструктивного чинника і фактично відкидає зв'язок як принцип. Прикладом цього є абсолютизація у правознавстві поняття «правове поле», яке розглядається лише в межах правової реальності і відкидається зв'язок з іншими «полями»: моральним, етичним, економічним, політичним тощо. Хоча саме зв'язок між ними й є однією з умов розвитку правового поля.

Попри два основні принципи діалектики (руху та зв'язку), не менш важливим є *третій принцип* – *саморуку, самозв'язку*. Суть його полягає в тому, що все існує, все, що перебуває у русі та становленні, виникло і розвивається завдяки внутрішнім началам, що є в явищах, предметах, а не привнесені ззовні. Це дає змогу спростувати містифікацію походження права та держави як дарунку, посланого надприродною силою. Насправді кожний правовий феномен має реальні коріння, головним із яких є внутрішня потреба людини у реалізації її волі до самоіснування, що проявляється у праві як способі регулювання цього існування.

Щодо метафізики. До основних принципів метафізичного методу пізнання у праві, що зовні начебто протилежні діалектичним, відносимо принципи абсолютного спокою (нерухомості), абсолютної ізоляції (вакууму), зовнішнього поштовху як причини всього існуючого.

Принцип абсолютного спокою передбачає, що все в природі та суспільстві один раз виникло (створене) й існує без змін. При всій зовнішній абсурдності цього твердження зауважимо, що воно має певний сенс і гносеологічну основу. Наприклад, категорія абсолютного спокою слугує для фіксації одного з об'єктивних моментів дійсності – як це не дивно, того ж руху, тільки поелементно, поетапно. Йдеться не про фіксацію самої «рухливості», яка, звичайно, має місце (бо це релятивізм), а про схоплення, фіксацію в рухливості того окремого моменту, який є показником сталості, незмінності, постійності.

Вважаємо, що цей момент, метафізичний за формою, насправді є діалектичним, бо він слугує гносеологічною засадою розуміння права як одного з найбільш постійних, сталих феноменів суспільного життя, яке фіксує, закріплює відносини, що сформувалися у суспільстві і надає їм статус загальнообов'язкових правил поведінки.

Якби ми не могли схоплювати, фіксувати в цій постійній рухливості моменти спокою, ми не мали змоги здійснювати пізнання взагалі та створювати той чи інший понятійний апарат. Тому, коли йдеться про право як консервативний феномен порівняно з іншими формами суспільної свідомості, це не негативізм, а навпаки, та конструктивна особливість права, яку можна розглядати як гносеологічну основу стабільності суспільних відносин.

Щодо *принципу абсолютної ізоляції*, то в ньому також фіксуються елементи реальної дійсності. Якщо додержуватися лише принципу абсолютного зв'язку, то не можна побачити своєрідність будь-якого предмета, тобто того, що відрізняє його від інших, робить його особливим, саме таким, а не іншим. Гносеологічна цінність цього моменту полягає в тому, що він дає змогу за загальними закономірностями розвитку побачити окреме, його унікальність, специфіку. Тобто у пізнанні відбувається абстрагування від загального, концентрація на окремому, ізольованому від усього іншого. Інакше кажучи, поряд із закономірністю, що все зі всім пов'язане, паралельно діє інша закономірність – кожен предмет чи явище у природі та суспільстві має свою обмеженість, автономність існування, яка є унікальною.

Цей момент у гносеологічному контексті вимагає від суб'єкта дослідження певної ізоляції об'єкта вивчення, концентрації на його внутрішніх структурно-функціональних параметрах. Скажімо, у вивченні окремої норми закону слід абстрагуватися від інших норм, зосередивши зусилля на виявленні глибинних, зовні невідомих особливостей цієї норми, що дає змогу не лише об'єктивно висвітлити її зміст, а й досягти унікальності самого дослідження, що означатиме і його певну новизну. Крім того, процедура дослідження, його логічна послідовність вимагають ніби «вирвати» об'єкт дослідження з незчисленної системи зв'язків та опосередкувань, що робить його відносно ізольованим.

Третій принцип метафізики – зовнішнього поштовху як причини всього існуючого. З практичного погляду, в повсякденному бутті цей зовнішній чинник справді є: все здійснюється під впливом чогось. М'яч не полетить, якщо його не вдарити, закон не буде прийнятий, якщо в ньому не буде практичної потреби і волі законодавця тощо. Але продовження цього міркування за наведеною логікою зумовлює висновок, що вся реальність і навіть ірреальність зобов'язані своїм існуванням волі зовнішньої сили. Однак абсолютизація ролі зовнішньої сили як джерела руху і розвитку відкидає значення внутрішніх чинників цього процесу, які, на нашу думку, є головними, вирішальними. Річ у тім, що унікальність будь-якої речі, її природа залежить

переважно від характерних лише їй унікальних особливостей. Ці особливості – це протилежності, що містяться в кожному процесі і зумовлюють його існування та рух.

Зокрема і право як самоорганізована система розвивається завдяки внутрішнім суперечностям, притаманним йому як нормативній системі. Скажімо, це суперечності між правом та законом, тенденцією охопити максимально широке коло відносин, випадків, ситуацій та правами і свободами окремої людини, між публічним та приватним правом тощо. Саме вирішення цих суперечностей і становить внутрішню потребу руху, розвитку права. Л. Фуллер пише про наявність моралі права як моралі прагнення та моралі обов'язку [8, с. 13]. У співвідношенні цих категорій проглядається діалектика необхідності та свободи, єдність протистояння. Але прагнення – це не просто необхідність, а таке бажання чи потяг, що передбачає елемент усвідомлення. Вона більше пов'язана з волею як спроможністю і необхідністю щось здійснити. Можливо, саме це співвідношення є механізмом, який розкриває внутрішню потребу розвитку права.

Висновки. Розгляд принципів двох всезагальних принципів пізнання – діалектики та метафізики (формальної логіки) свідчить про те, що вони не є абсолютними антиподами, навпаки, метафізичний підхід є частковим, окремим випадком діалектики, насамперед тоді, коли йдеться про окремі випадки (казуси) у праві. Розуміння цього, на відміну від діалектико-матеріалістичного підходу, створює можливість більш повного використання діалектичного методу як основної методологічної парадигми правових досліджень.

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.

2. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 584 с.

3. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В. Сташиса, В. Тація. – вид. 4-е, перероб. і доповн. – Х.: Право, 2010. – 608 с.

4. Сливка С. С. Філософські принципи у праві / С. С. Сливка // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – № 782. – С. 87-95.

5. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 1093 с.

6. Нерсесянц В. С. Философия права: учебник / В. С. Нерсесянц. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 1998. – 652 с.

7. Філософія права / за ред. Дж. Фейнберга, Дж. Коулмена; пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2007. – 1256 с.

8. Фуллер Лон Л. Мораль права / Лон Л. Фуллер; пер. з англ. Н. Комарова. – К.: Сфера, 1999. – 232 с.

Балинская О. М., Ященко В. А. Принципы диалектики и метафизики (формальной логики) в праве

Предпринята попытка раскрыть содержание принципов диалектики и метафизики (формальной логики), механизмы их действия как методологических основ философии права. При этом данные принципы рассмотрены не как абсолютные антиподы, противоречащие друг другу, а как диалектически взаимосвязанные и обеспечивающие эффективное функционирование философско-правовой парадигмы. Указано, что восприятие этого, в отличие от диалектико-материалистического подхода, открывает возможность более полного применения диалектического метода как главной методологической парадигмы правовых исследований.

Ключевые слова: диалектика, метафизика, формальная логика, методология философии права, всеобщая связь, всеобщее движение, абсолютный покой, абсолютная изоляция, внешний толчок.

Balynska O. M., Yaschenko V. A. Principles of dialectics and metaphysics (formal logic) in law

Principles in the concentrated form reflect the content of any activity, and therefore their isolation and analysis are the key points of the study. This is especially important for the philosophy of law, which serves as a methodological factor for the study of legal phenomena. The authors state that dialectical principles, regardless of their theoretical (materialistic or idealistic) nature perform the strategic function of studying law, and therefore they are chosen as the object of this article.

Regarding the actual principles of dialectics and metaphysics in law, there are, unfortunately, no publications on this subject. In the philosophical normative literature this problem is disclosed quite integrally, but the legal sphere still remains aside of dialectical and methodological influence.

The question of the methodology of the philosophy of law, as well as its objectivity, remains controversial. After all, the philosophy of law approaches two forms of social consciousness – philosophy and law. Hence the first approach to the methodology as a double paradigm that is subordinated separately to the laws of philosophy and legal parameters. The second approach advocates the idea of a link between these methodologies. On the one hand, it is a connection of identity (philosophical and legal categories are considered of the same type). On the other hand – it is a connection of differences (philosophical categories are considered as the content of philosophical and legal methodology, and the categories of law – the form of this content).

The attempts is made to reveal the main content of the principles of dialectics and metaphysics (formal logic), their mechanism of action as the

methodological principles of the philosophy of law. At the same time, these principles are considered not as antipodes that contradict each other, but as dialectically interconnected and ensure the effective functioning of the philosophical and legal paradigm. Understanding of this notion, in contrast to the dialectical and materialist approach, opens up the possibility of more complete use of the dialectical method as the main methodological paradigm of legal research.

Key words: *dialectics, metaphysics, formal logic, methodology of the philosophy of law, universal connection, universal movement, absolute calmness, absolute isolation, external impulse.*

Стаття надійшла 31 липня 2017 р.

УДК 340.12

В. В. Налуцишин

ІДЕАЛІСТИЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ТА ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ В НІМЕЦЬКІЙ КЛАСИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Наведено ідеалістичне тлумачення соціального контролю та правового порядку в німецькій класичній філософії, яке відображено у творчості І. Канта, І. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля, Л. Фейєрбаха та ін. Зазначено, що: правопорядок, на думку І. Канта, встановлюється для забезпечення свободи і повинен спиратися на загальнообов'язкові закони; І. Фіхте вважав, що досягнути соціального порядку можливо лише за допомогою суспільного договору; згідно з філософією Гегеля, основною цінністю, на якій ґрунтується соціальний контроль, є свобода як усвідомлена необхідність.

Ключові слова: *правовий порядок, соціальний контроль, право, свобода, суспільний договір.*

Постановка проблеми. Аналізуючи погляди представників німецької класичної філософії, можна стверджувати, що вони, як і представники Нового часу, формували своє уявлення про правопорядок на основі теорії суспільного договору. Водночас вони внесли в ідею порядку нові принципи такі, як: гласність, народне представництво, народний суверенітет, відповідальність держави, поділ влади, верховенство народу тощо. Дедалі частіше висловлювали думку, що держава та порядок є взаємозалежними, а мета порядку – мир.

Стан дослідження. Формування і розвиток соціального контролю та порядку, зокрема у німецькій класичній філософії, досліджували

такі вчені, як: І. І. Богута, К. К. Кальна, І. І. Левчук, М. Н. Марченко, В. С. Нерсесянц, Н. В. Панаріна, Г. С. Працко, І. А. Смирнова, А. В. Скоробогатов, Б. Н. Чичерін та ін.

Метою статті є дослідження ідеалістичного тлумачення соціального контролю та правового порядку в німецькій класичній філософії.

Виклад основних положень. Німецька філософія права другої половини XVIII – початку XIX ст. була єдиним духовним утворенням. Ця епоха повинна була здійснити критичну рефлексію права, суспільства, держави та правового порядку. Водночас філософія цієї епохи врахувала наукові досягнення минулого, відновивши діалектичний спосіб мислення, що сформувався ще в класичну епоху Античності, для якої характерне тлумачення світу як єдиного цілого, що розвивається через вирішення суперечностей між такими протилежними початками, як природа та суспільство, особа і держава, право і моральність тощо. Зберігши ідею високої культурної, гуманістичної місії філософії і права, що остаточно здолала механістичний та метафізичний характер світогляду, котрий панував до цього часу у вченні про людину, суспільство і мислення, представникам німецької філософії вдалося задовольнити вимоги свого часу [1, с. 37]. Основними представниками німецького ідеалізму були І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель, Л. Фейєрбах та ін.

У філософському лібералізмі І. Канта ціннісно-раціональні підстави концепції розумного порядку значно збагачені новими концептами й категоріальними рядами. На відміну від попередніх теорій порядку, філософ зауважив на категоріях мислення, здатних більш точно розкрити природу належного у суспільному житті, виявити інтегруючі сили порядку, пов'язані з моральною природою людини. Без моральної основи неможливо, на думку І. Канта, сформувати політичний порядок. «Справжня політика не може зробити кроки, заздалегідь не віддавши належне моралі, і хоча політика сама по собі важке мистецтво, однак поєднання її з мораллю зовсім не мистецтво». Основи порядку в філософії критичного періоду закладені в розумності людини, її прагненні боротися за своє існування, покладаючись на відчуття і раціональне усвідомлення обов'язку, а також ціннісне ставлення до реальності [2, с. 321].

У своїй філософії І. Кант рішуче засуджував феодальний деспотизм, оскільки правління має бути не «батьківським», а об'єднуючим усіх правоздатних громадян. Класик відстоював позицію гуманістичного лібералізму, розглядаючи республіку як такий правовий порядок, за якого перемагають принципи народного представництва,

гласності, відповідальності уряду перед громадським контролем, поділу влади. І. Кант застерігав від узурпації влади, насамперед проти деспотизму суверенного правителя, саме тому він дає найбільш послідовну розробку принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Він наділяв правом проголошувати війну лише народ, а не уряд, адже найважливіша мета правління – забезпечити мир і згоду між народами [3].

І. Кант був прихильником теорії суспільного договору, однак його концепція суттєво відрізнялася від інших. Він розглядав «договір» як ідеї законодавчого розуму, даного індивіду як формальна умова будь-якої правової дії, тобто відмовився від звичного тлумачення суспільного договору як емпіричної реальності. За теорією І. Канта, суспільний договір слугував лише умовою існування соціального (суспільного) порядку. Він вважав, що ставлення індивіда до порядку повинно проявлятися у вигляді громадянської покорності. Правова підстава порядку має дійсну суспільну силу, коли індивід підпорядковується закону з свідомістю належного, визнаючи «морально можливий зовнішній примус». Це впливає з категоричного імперативу І. Канта у поєднанні з категорією легітимного способу дій [4, с. 107]. Згідно з теорією І. Канта, метою держави є забезпечення правопорядку, стан найбільшої відповідності державного устрою принципам права, «до чого нас зобов'язує прагнути розум за допомогою категоричного імперативу», а не благо і не щастя кожного підданого [5, с. 213].

І. Кант вважав, що правопорядок має спиратися на загальнообов'язкові закони, які повинні впливати з рівності сторін у приватноправових відносинах. Однак І. Кант робить серйозну поступку феодальній ідеології, виправдовуючи закріплену в законодавстві владу чоловіка над дружиною, пана над слугою. Центральною ідеєю філософії І. Канта є прерогатива народу вимагати своєї участі у встановленні правопорядку шляхом прийняття конституції, що виражає його волю. По суті, – це прогресивна демократична ідея народного суверенітету, верховенство народу, що проголошується І. Кантом услід за Руссо та обумовлює свободу, рівність і незалежність усіх громадян у державі [6, с. 228].

Міркуючи про сенс порядку, І. Кант цю категорію розглядає у взаємозв'язку з свободою. Як стверджує цей філософ, порядок встановлюється, власне, для забезпечення свободи, а свобода полягає в підпорядкуванні тільки тому закону, на який я дав згоду. З огляду на це, виникає ідея не підпорядкування будь-якому закону і будь-якій владі. І навпаки, як висловлюється філософ, якщо ж я зобов'язаний підкорятися будь-якій встановленій владі й від її розсуду повинен

очікувати поліпшення існуючого порядку, то свобода може ніколи не реалізуватися [7, с. 401].

Отже, ціннісною опорою порядку І. Канта була свобода, основним привілеєм якої він вважав самообмеження власної сваволі, повагу до свободи інших. І. Кант, як і Руссо, вирішив питання можливості свободи в суспільстві тим, що включив в автономну мотивацію поведінки індивіда повагу до інших рівних їй істот. Ця сутність «загальної волі» Руссо переходить у моральний закон І. Канта – категоричний імператив, зміст якого полягає не лише в обмеженні власного егоїзму, але й самообмеження, щоб не зруйнувати суспільство, встановлене на основі відносин типу договору, угоди, обіцянки, збереження тощо [8, с. 481–485].

Моральна свобода особи, за І. Кантом, полягає в усвідомленні та виконанні обов'язку перед самим собою й іншими людьми, коли існують вільна воля і воля, підпорядкована моральним законам. Ідея свободи людини пов'язувалась із правовою рівністю людей. Філософ вважав, що для того, хто звик до свободи, немає більшого нещастя, ніж бути відданим у владу такої же суті, як він сам, що може примусити його відмовитися від своєї волі і робити те, що він хоче [9, с. 329].

Автономія індивіда визначається у свободі від зовнішнього примусу, насильства, неволі чи маніпуляції, а також від внутрішніх мотивацій, спонуканих бажаннями, пристрастями чи упередженнями. «Природжене право тільки одне-єдине: свобода – право, що притаманне кожному в силу його належності до людського роду» [10, с. 147]. Свобода є відсутністю зумовленості як такої, що діє в природі як форма детерміністичних взаємозв'язків чи законів. Свобода є наслідком вибору, а основою вибору – розум людини. Тому слід погодитись, що свобода розглядається І. Кантом як людська здатність самостійно розпочинати дію чи вносити зміни в соціальний світ [11, с. 42].

На думку І. Г. Фіхте, досягнути порядку можливо лише за допомогою договору, мета якого полягає у визначенні меж свободи кожного індивіда і в установленні примусової влади. Цей договір має на меті забезпечення порядку, який полягає у безпеці індивіда і у дотриманні меж власності кожного члена суспільства. Для забезпечення порядку, як вважає І. Г. Фіхте, створеного дією загальної волі, потрібна надсила, що перевершує силу кожного окремого індивіда. За допомогою цієї надсили держава і здійснює примус, який мусить бути правомірним: влада повинна діяти лише відповідно до цивільного та кримінального закону [12, с. 165]. У цього філософа, як й у І. Канта, ціннісною основою є свобода. Думку про те, що, якщо хочеш бути вільним, то ти зобов'язаний обмежити свою свободу визнанням свободи інших людей, наводить І. Фіхте до таких пропозицій: а) закони повинні міс-

тити такі гарантії свободи, які кожна особистість могла б прийняти як свої; б) закони мусять неухильно дотримуватися, бо закон – влада [13, с. 163].

І. Фіхте вважав суперечність між необхідністю та свободою головною проблемою етики. На його думку, людина підкоряється закону не тільки як частина природи, але й як суб'єкт громадянського історичного процесу. Філософ вбачав у свободі дію, що ґрунтується на пізнанні необхідності. І. Фіхте ввів поняття ступеня свободи, що фіксує доступність свободи людям залежно від рівня історичного розвитку суспільства, в якому вони перебувають, а не від індивідуальної мудрості [14, с. 97].

Свобода, за І. Фіхте, полягає у добровільному підпорядкуванні індивіда законам і меті розвитку людського роду. Це підпорядкування ґрунтується на пізнанні необхідності. Під впливом Спінози він визнає, що фізична природа людини та її воля, вся духовна діяльність людини взагалі детерміновані. Людина підпорядкована закону причинної зумовленості, яка настільки необхідна, що все, що ми називаємо випадковим, виявляється лише видимістю випадковості та пояснюється недостатнім знанням [15, с. 266].

Щодо Гегеля, то він поділяв платонівську позицію стосовно того, що право й порядок у суспільстві нерозривно пов'язані з ідеями, логікою, розумом тобто тими чинниками, які належать до «ідеальних». Отже, згідно з філософією Гегеля, природа правопорядку є ідеальною [16, с. 15].

Право Гегель ототожнював із свободою, воно постає як система підпорядкування. Свобода є знанням і усвідомленням такого підпорядкування. На його думку, основна заповідь права – «будь особою і поважай інших як осіб» [17, с. 65]. Філософ обґрунтовує формальну правову рівність людей: люди рівні як вільні особи, рівні в однаковому праві на приватну власність, але не в розмірі володіння власністю. Вимога фактичної рівності розглядається ним як нерозумний погляд [18, с. 82].

Гегель розглядав громадянське суспільство як стан суспільних зв'язків, в основі яких є взаємодія і взаєморозвиток індивідуального та загального. У «громадянському суспільстві кожен для себе – ціль, усі інші для нього – ніщо, проте без цих інших людина не може задовольнити свої потреби й змушена взаємодіяти з ними. Тому ціле виступає ґрунтом опосередкування, на якому дають собі свободу всі одиничності» [19, с. 50].

Цінність людини найповніше проявляється в громадянському суспільстві, котре визначається самоцінністю індивідуального буття

конкретної людини, яка «є для себе особливою метою, цілісністю власних потреб і сумішно природної необхідності та свавілля; та опосередкованістю індивідуального буття, формою загальності, оскільки «кожне з них стверджує свою значимість і задовольняється тільки як опосередковане іншими такими ж індивідуальними буттями» [11, с. 52].

Проблема соціального контролю у Гегеля розглядається через концепцію соціальної інтеграції. На його думку, органічна єдність людей у стійкому суспільстві формується на всіх рівнях суспільного буття. Гегелівська теорія соціальної інтеграції містить шість стадій: юридичну основу, загальну владу та корпорацію, які характерні громадянському суспільству; виконавчу владу, законодавчу владу і громадську думку, які притаманні державі. У контексті громадянського суспільства поширюються значення і цінності солідарної взаємодії, пов'язаної з усвідомлюванням спільної зацікавленості людей у необхідності приватної автономії і потреби їх загальної безпеки, що передбачає наявність публічної волі в середині громадянського суспільства. На державному рівні є інтервенція державних чинників у суспільство, здійснюється інституціалізація правових відносин та їх конституційне узаконення. Важлива роль відводиться системі освіти, яку запроваджує і підтримує держава. «Освіта є чи не найдієвішою формою поширення універсальних норм взаєморозуміння і взаємовизнання; вона запроваджує інтелектуальні передумови визнання універсальних прав, сприяючи їх суспільній легітимації через громадянське суспільство» [20, с. 229]. Із цього можна зробити висновок, що соціальний контроль у філософії Гегеля так само мав двосторонній характер і велике значення у ньому відводилось громадянському суспільству.

На думку Ф. Шеллінга, ідеалом історії є досягнення всезагального правового устрою – побудова міжнародної інституції, «держави держав», спроможної забезпечити міжнародну злагоду. Створенню такої держави передують необхідні умови: всезагальне поширення принципів правової держави й однакової зацікавленості у збереженні устрою всіх держав; підпорядкованість усіх держав єдиному спільному закону. Саме в правовій організації, на думку Ф. Шеллінга, найглибше та найефективніше реалізує себе свобода. Свобода, яка не має правових гарантій, є нестійкою. За умов безправ'я індивід ніколи не може бути впевненим у реальності своєї свободи. «Свобода має бути гарантована порядком, так само явним та стійким, як закони природи» [21, с. 269–270].

Загалом філософія Ф. Шеллінга – філософія свободи, у центрі якої є думка І. Канта про надчуттєву сутність характеру, з якої впли-

ває вільна дія. Як істота надчутлива людина визначає себе не ззовні з випадкової або емпіричної необхідності, а її вчинок впливає з внутрішньої сутності як вільної істоти. У вчинках людини абсолютна свобода тотожна з абсолютною необхідністю, оскільки вільне лише те, що діє тільки відповідно до законів своєї сутності. Як у субстанції Спінози, у надчуттєвій основі характеру необхідність збігається зі свободою. «Саме внутрішня необхідність досягнутої розумом суті і є свобода; сутність людини є її власне діяння, необхідність і свобода існують одна в іншій, як одна сутність, лише розглянута з різних сторін і тому є то одним, то іншим; в собі вона свобода, з формальної сторони вона – необхідність» [22, с. 52–69].

Отже, декларована Ф. Шеллінгом тотожність необхідності та свободи вимагається їх протилежністю. Саме ця тотожність формує основу для гармонії між об'єктивним і суб'єктивним у діяльності людини і суспільства та є основою згоди між свободою й розумністю. Тобто у цій тотожності є філософське обґрунтування Ф. Шеллінгом соціального порядку та контролю. Вся історія філософом вбачається як безперервне поступове здійснення одкровення абсолютного тотожності. Однак такою вона виявляється не завдяки історичній діяльності людей, а переноситься в сферу теософії та філософії одкровення абсолютного [23, с. 165].

Л. Фейербах підкреслював, що не людина нав'язує реальному світу порядок у процесі його пізнання, а, навпаки, впорядкованість світу забезпечує утворення в нашій свідомості раціональної картини. Такий висновок можна простежити з таких висловів філософа: «Книга природи складається не з хаосу, криво і навкис нагромаджених букв або літер, так що тільки розум вносить порядок і взаємний зв'язок в цей хаос...» [24, с. 192–193].

Л. Фейербах був противником класичної релігії і намагався створити нову, людиноцентричну, яка повинна бути заснована на почутті сердечного відношення між людьми і яка б була справжньою основою порядку в суспільстві. Суть етики Л. Фейербаха можна окреслити такими положеннями: прагнення до щастя дано людині від народження, однак воно контролюється і виправляється з двох сторін: з боку природних наслідків учинків людини (за сп'янінням слідує похмілля, за надмірністю – хвороба); з боку їх суспільних наслідків (якщо людина не поважає в інших людях прагнення до щастя, то вони заважають її прагненню до щастя). Якщо людина хоче задовольнити своє прагнення до щастя, вона повинна правильно оцінювати наслідки своїх учинків, а також поважати рівне право інших на те ж саме прагнення [25, с. 158]. Отже, визнання рівного права на прагнення

до щастя можна вважати ціннісною основою соціального контролю та порядку в філософії Л. Фейєрбаха.

Полемізуючи з І. Кантом із приводу обов'язку, Л. Фейєрбах зазначав, що категоричний імператив імпонує з погляду абстрактної філософії, однак на практиці є лише бажанням. Усвідомлення обов'язку, на його думку, – це насамперед усвідомлення своєї тотожності з іншими людьми, повага іншої людини, оскільки «існує повага перед самим собою, але обов'язок представлений тільки іншою людиною» [26, с. 636]. Водночас людина, стверджував Л. Фейєрбах, відчуває себе відповідальною лише за те, за що на неї покладають відповідальність інші люди. Вона заявляє про себе вчинками, тому може відповідати тільки за них. «Особа... може зазнавати відповідальності і відчувати себе відповідальною лише за те, що втручається у сферу інших людей, завдає їм зло та перешкоджає їхньому устремлінню до щастя. Людина, продовжує філософ, може бути відповідальною лише за свої вчинки, а не за те, якою вона є» [27, с. 24].

Вважається, що філософські погляди Л. Фейєрбаха стали ідейною основою марксизму. Саме марксизм відстоював позиції революційного перетворення дійсності, зруйнування старого, несправедливого соціального порядку і формування нового суспільного життя, яке забезпечить добробут суспільства та благополуччя кожного його представника [28, с. 131].

Висновки. Основними представниками німецького ідеалізму були І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель, Л. Фейєрбах та ін. Правопорядок, на думку І. Канта, встановлюється для забезпечення свободи та повинен спиратися на загальнообов'язкові закони. Ціннісною основою порядку філософ вважав свободу, яка полягала у самообмеженні власної сваволі та повагу до свободи інших. І. Кант розглядав республіку як правовий порядок, за якого забезпечені принципи народного представництва, гласності, відповідальності уряду перед суспільством, поділу влади та громадського контролю. Тобто у філософії І. Канта було двостороннє розуміння соціального контролю: держава контролює суспільство за допомогою права, водночас є й громадський контроль за порядком здійснення державної влади.

Ідея суспільного довгору, яка виникла ще в Новий час, була підтримана й представниками німецької класичної філософії. Так, суспільний договір розглядався І. Кантом як основа існування легітимного соціального порядку, який можливий лише у разі громадянської покори та «морально можливого зовнішнього примусу». Ідею суспільного договору також підтримав Фіхте, який вважав, що досягнути соціального порядку можливо лише за його допомогою. Мету суспільного

договору він вбачав у визначенні меж свободи та встановленні примусової влади. Правовий порядок, за Фіхте, полягає у безпеці індивіда і суспільства та у дотриманні меж власності кожного члена суспільства відповідно до чинного закону. Ціннісною основою порядку в нього також є свобода, яка потребує зобов'язання обмежити свою свободу визнанням свободи інших.

Згідно з філософією Гегеля, природа правопорядку є ідеальною, оскільки впроваджується з абсолютної ідеї в діяльність людей. Духовна субстанція, на його думку, зумовила виникнення інституціональних основ порядку, що виражаються в законах і соціальних інститутах. Основною цінністю, на якій ґрунтується соціальний контроль, є свобода як усвідомлена необхідність. Соціальний контроль, за Гегелем, має двосторонній характер. Громадянське суспільство розглядається як таке, що формує соціальні форми прояву порядку, а держава виражає розумність і владну волю правового порядку.

Декларована Шеллінгом тотожність необхідності і свободи формує основу гармонії між об'єктивним і суб'єктивним у діяльності людини та суспільства, є основою згоди між свободою і розумністю. Тобто у цій тотожності є філософське обґрунтування Шеллінгом соціального порядку та контролю. У філософії Фейєрбаха ціннісною основою соціального контролю і порядку можна вважати визнання рівного права кожної людини на прагнення до щастя.

1. Смирнова И. А. Свобода личности и правовое государство (Из истории правовой мысли): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / И. А. Смирнова. – М.: РГБ, 2002. – 175 с.

2. Левчук І. І. Феномен соціального порядку – історико-політична інтерпретація / І. І. Левчук // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. – Одеса, 2009. – Вип. 36. – С. 316–326.

3. Анохина В. В. Пропедевтика. Исторические типы классической философии. Учебно-методический комплекс для студентов факультета философии и социальных наук специальности. – Мн.: БГУ, 2005. – 231 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://scibook.net/filosofii-istoriya/propedevtika-istoricheskie-tipy-klassicheskoy.html>

4. Працко Г. С. Порядок общества: теоретико-правовой и институциональный анализ: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 / Г. С. Працко; Кубан. гос. аграр. ун-т. – Ростов-н.-Д., 2007. – 397 с.

5. История политических и правовых учений: учебник / М. Н. Марченко, И. Ф. Мачин. – М.: Высшее образование, 2005. – 495 с.

6. История политических и правовых учений / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – М.: НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2000. – 352 с.

7. Чичерин Б. Н. История политических учений: в 2-х т. / Подготовка текста, вступ. ст. и коммент. И. И. Еалампиева. – СПб.: Издательство Русской христианской гуманитарной академии, 2008. – Т. 2. – 752 с.
8. История философии в кратком изложении / пер. с чеш. И. И. Богута. – М.: Мысль, 1991. – 590 с.
9. Кант И. Сочинение в шести томах / И. Кант. – М., 1964. – Т. 2. – 611 с.
10. Кант И. Сочинение в шести томах / И. Кант. – М., 1965. – Т. 4. – 544 с.
11. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми: монографія / О. В. Гришук. – К.: Атіка, 2007. – 432 с.
12. Рассолов М. М. История политических и правовых учений / М. М. Рассолов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 271 с.
13. Философия для аспирантов: учебник / под ред. И. И. Кального. – 3-е изд., стер. – СПб.: Лань, 2003. – 512 с.
14. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: монографія / О. В. Гришук, А. І. Гелеш. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. – 97 с.
15. Краткий очерк истории философии / под ред. М. Т. Иовчука, Т. И. Ойзермана, И. Я. Шипанова. – М.: Мысль, 1971. – 790 с.
16. Панаріна Н. В. Право як нормативна основа формування правопорядку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Н. В. Панаріна; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – 202 с.
17. Гегель Г. В. Ф. Сочинения: в восьми томах / Г. В. Ф. Гегель. – М.-Л., 1934. – Т. 7. – 380 с.
18. Нерсесянц В. С. Гегелевская философия права: история и современность / В. С. Нерсесянц. – М.: Наука, 1974. – 287 с.
19. Дашо Т. Ю. Загальна характеристика поняття «громадянське суспільство» / Т. Ю. Дашо // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів, 2006. – Вип. 2. – 340 с.
20. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неокласичних інтерпретаціях: монографія / А. Карась. – К.; Львів, 2003. – 520 с.
21. Андрущенко В. П. Вступ до філософії. Великі філософи: навчальний посібник / В. П. Андрущенко. – Х.: СПДФЛ Чиженко С. Ю., ТОВ «РИФ», 2005. – 512 с.
22. Асмус В. Ф. Диалектика необходимости и свободы в философии истории Гегеля / В. Ф. Асмус // Вопросы философии. – 1995. – № 1. – С. 52–69.
23. Шельгорн Д. С. Эволюция представлений о свободе человека в философской мысли Античности и Нового времени / Ш. С. Шельгорн // Вестник Челябинского государственного университета. – 2014. – № 17 (346). – Вып. 33. – С. 163–169.
24. Фейербах Л. Критические замечания к «Основным положениям философии будущего» / Л. Фейербах // Сочинения: в 2 т. – М.: Наука, 1995. – Т. 1. – 502 с.
25. Рыбин В. А. Гуманизм как этическая категория / В. А. Рыбин. – М.: Логос, 2004. – 272 с.

26. Фейербах Л. Избранные философские произведения: в 2 т. / Л. Фейербах. – М.: Полит. лит-ра, 1955. – Т. 1. – 1620 с.

27. Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія / В. К. Гришук. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. – 768 с.

28. Гусев Д. А. Краткая история философии: Нескучная книга / Д. А. Гусев. – М.: Изд-во ИЦ ЭНАС, 2003. – 224 с.

Налуцишин В. В. Идеалистическое толкование социального контроля и правового порядка в немецкой классической философии

Приведено толкование социального контроля и правового порядка в немецкой классической философии, нашедшее свое выражение в творчестве И. Канта, И. Фихте, Ф. Шеллинга, Г. Гегеля, Л. Фейербаха и др. Отмечено, что: правопорядок, по мнению И. Канта, устанавливается для обеспечения свободы и должен опираться на общеобязательные законы; достичь социального порядка, согласно И. Фихте, можно только с помощью общественного договора; основной ценностью, на которой зиждется социальный контроль, в философии Гегеля является свобода как осознанная необходимость.

Ключевые слова: *правовой порядок, социальный контроль, право, свобода, общественный договор.*

Naluzyshyn V. V. The idealistic interpretation of social control and legal order in German classical philosophy

The idealistic interpretation of social control and legal order in German classical philosophy found its' expression in the works of I. Kant, I. Fichte, F. Schelling, G. Hegel, L. Feuerbach and others.

Law and order, according to I. Kant, is established to ensure freedom and must be based on universally binding laws. According to Kant's works the value basis of order consisted of self-restraint of one's own arbitrariness and respect for the freedom of others.

Kant regarded the republic as a legal order, under which the principles of popular representation, transparency, government accountability to society, separation of powers and public control were ensured. Thus, we can conclude that there is a two-way understanding of social control in Kant's philosophy: the state exercises control over society through the use of law, and at the same time, there is civil control over the implementation of state power.

The idea of a social compact, originated in the Modern Times and was supported by representatives of German classical philosophy. So, the social compact has been viewed by Kant as the basis for the existence of a legitimate social order, which is possible only in the case of civil obedience and «morally possible external coercion». The idea of a social compact has been also supported by Fichte, who believed that social order can only be achieved with it's help. According to Fichte works the purpose of the social compact is the definition of the boundaries of freedom and the establishment of coercive power. Fichte said that the legal order means the security of the individual and society and in respect of the boundaries of property of each member of society in accordance with the law. Fichte believes that

the freedom is also a value basis of the order, which requires a commitment to limit its freedom by recognizing the freedom of others.

According to Hegel's philosophy, the nature of law and order is ideal, since it is introduced from the absolute idea into people's activities. He believes that spiritual substance, gave rise to institutional bases of order, expressed in laws and social institutions. The freedom as a conscious necessity is the main value on which social control is based on. According to Hegel's works the social control has a bilateral character. Civil society is seen as such that forms the order's social types of manifestation and the state expresses reasonableness and imperious will of a legal order.

Key words: *legal order, social control, law, liberty, social compact.*

Стаття надійшла 22 червня 2017 р.

УДК 340.12

О. О. Пастернак

УНІВЕРСАЛЬНІ ПРИНЦИПИ БІОЕТИКИ ЯК АНТРОПОЛОГО-ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ ПРАВОСУДДЯ

*Розглянуто вплив сучасних технологічних процесів на формування принципів біоетики. Проаналізовано основні принципи, які характерні американській та європейській моделям біоетики, запропоновані Т. Бочампом, Дж. Чілдрессом і консолідованим дослідженням *Biomed II* відповідно. Розкрито антрополого-правову сутність принципів біоетики й їх співвідношення із реаліями людського буття. Детерміновано, що унікальність біоетичних питань, своєю чергою, потребує суб'єктивного підходу до кожної етико-правової дилеми.*

Ключові слова: *біоетика, принципи біоетики, автономія особистості, гідність, вразливість, цілісність, *Biomed II*, правосуддя.*

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується динамічним розвитком науково-технічного прогресу та всезагальним удосконаленням буття людини. Тож однією з центральних проблем сьогодення є забезпечення гідного життя у стрімко мінливих умовах сучасності. Дедалі частіше у засобах масової інформації вживають термін «біоетика», теоретичним підґрунтям якої є філософська антропологія (М. Шелер), феноменологія (Е. Гуссерль) і найбільшою мірою філософія персоналізму (Ф. Шлейермахер).

Біоетика стала «нішевою» наукою, яка пропонує засади, принципи і правила, відповідно до яких людина є метою науки а не засобом

та інструментом її розвитку. Це пов'язано насамперед із намаганням суспільства якнайбільше гуманізувати буття, схилити шальку терезів на користь людини та її потреб, гармонізувати співвідношення «людина – навколишній світ».

Стан дослідження. На роль теоретичної основи біоетики претендують кантівська деонтологія, утилітаристські, ліберальні, егалітаристські, теологічні моральні теорії і навіть такі, що виникли нещодавно – нарративна, герменевтична, персоналістська. Зокрема, на вивчення засад і принципів безпосередньо біоетики, необхідність філософсько-методологічного обґрунтування біоетики у своїх працях указують Т. Гардашук, А. Єрмоленко, В. Запорожан, Ф. Канак, М. Кисельов, В. Крисаченко, В. Кулініченко, Ю. Кундієв, М. Попов, В. Поттер, П. Тищенко, Т. Цирдя, С. Пустовіт та ін. Над проблемою прав людини, дотичних категорій і понять, їх стандартів, зокрема і неопосередковано біоетичних питань, аналізом рішень Європейського суду з прав людини працюють і українські, і зарубіжні теоретики й філософи права, а саме: О. Данільян, С. Максимов, О. Маноха, В. Опришко, В. Паліюк, А. Романов, П. Скурко, А. Фастовець, С. Шевчук, Ю. Тодика, О. Тихомиров, М. Цвік, Р. Дворкін, Дж. Ролз, Л. Фуллер, А. Ковлер, П. Новгородцев, В. Нерсесянц та ін. Безпосередньо дослідження ціннісних засад біоетики проводили К.-О. Апель, Т. Бочамп, Р. Вітч, М. Гайддегер, Е. Гуссерль, В. Поттер, Дж. Роулз, В. Сіверс, Дж. Чілдресс, А. Швайцер, Р. Токарчик та ін.

Поряд із цим, з огляду на складність і невпинне збільшення кількості біоетичних проблем, аналіз принципів біоетики як антропологічних орієнтирів у правозастосовній та правосудній діяльності потребує перманентного дослідження. Антропологічні орієнтири потрібно розглядати як фундаментальні в системі буттєвих основ права, оскільки вони відображаються в таких основних категоріях, як право на життя, свободу, власність та особисту недоторканність.

Метою статті є акцентування на важливості концепції цілісності та недоторканності особистості як антрополого-правового орієнтира біоетики, зокрема і в процесі здійснення правосуддя.

Виклад основних положень. Система цінностей і ставлення до них визначає рівень суспільного розвитку на основі активізації антропологічного чинника. Втручання людини в природу та у власне буття призвело не лише до науково-технічного прогресу, а й до зміни аксіологічної парадигми та моделі сприйняття приватності особи, цілісності її як тілесної та духовної істоти.

Німецький філософ К.-О. Апель застерігав, що технологічний потенціал призводить до того, що ефект, а разом з ним і ризик

людської активності набувають сьогодні загрозливого масштабу [1, с. 16]; з погляду біологічно орієнтованої теорії функціональних систем виявилось, що ми зараз значною мірою втратили здатність відносити наші суб'єктивні цілепокладання до квазідодільних функціональних систем, які існують у природі без нашого сприяння й зумовлюють життя людського роду [1, с. 18].

Процес «покращення» життя, попри позитивні зміни, зумовлює докорінні перетворення не лише у сфері фізичній, вони впливають на людську свідомість, спрямовуючи її на «автономізацію», звільнення від певних усталених соціальних цінностей та етичних ідеалів.

Однак навіть природничі науки не можуть бути повністю вільними від ціннісної об'єктивації. Суспільство не може існувати за умов відсутності повноцінних етичних меж і принципів, без усвідомлення того, що концепція найбільш повного забезпечення прав людини є найважливішим завданням сьогодення. Саме тому засадничі ідеї – особлива форма вираження об'єктивних соціальних закономірностей, зокрема зв'язків у суспільстві та праві, які сприяють розвитку суспільних відносин і переростають у статус принципів.

В. Сиріх вважає, що, оскільки принцип є «вихідний початок», «керівна ідея», «основа», то, отже, він характеризується не абстрактною загальністю, а безпосередньо пов'язаний із сутністю, основою явищ і процесів й є доволі стійким, постійним [2].

За своїм сутнісним змістом принципи біоетики є вихідними ідеями та переконаннями, які характеризуються універсальністю та вищою імперативністю, що сформувалися в процесі становлення біоетики як світогляду і визначають загальні напрями її предметного поля, в основі якого закладені життя та здоров'я як найвищі соціальні цінності.

Визначальну роль у біоетиці відіграють гіпотези та принципи *ad hoc*, які створюють тимчасову сферу контакту між фактами, принципами і фрагментами моральних теорій (які за певних умов можуть пояснити ці факти та запропонувати моральний вибір), детермінують напрям біоетичних досліджень і залишають біоетичне знання частково незавершеним та відкритим для подальших перетворень (П. Фейерабенд) [3, с. 13–14].

Принципи біоетики є в основі юридичних приписів, які регулюють відносини у сфері біотехнологічних і соціальних досліджень, фактично вони є практичним утіленням ідеї права, виступають вираженням принципу правової рівності, стають індикатором того часу, в контексті якого вони здійснюються. Останні консолідують систему

права навколо людини як істоти духовної, що має власну гідність і цінність.

Необхідно згадати власне основні засади біоетики, які є дещо відмінними у різних політико-правових системах.

Так, поширення вчення біоетики в США пов'язане з філософськими традиціями прагматизму, аналітичної філософії та індивідуалізму. Серед різноманітної класифікації принципів біоетики в американській системі найбільш широке визнання отримала концепція, запропонована фахівцями Т. Бочампом і Дж. Чілдрессом у праці 1979 року «Принципи біомедичної етики». У згаданій роботі було запропоновано такі принципи біомедичної етики, як: повага до автономії особистості, «не нашкодь», «роби благо», справедливості, правдивості, вірності, приватності, конфіденційності, які формувалися на первісних інтуїціях, очевидних судженнях [4].

Як зазначає Р. Токарчик, на перший погляд, помітно, що другий і третій принципи виражають, по суті, те саме, але у позитивній або негативній формі. При інтерпретації цих принципів автори рекомендують брати до уваги їх зміст, узгодження та деталізацію. Йдеться про те, щоб досягти «рефлексійного еквілібризму», під яким розуміють двостороннє пристосування загальних принципів до конкретних норм і конкретних норм до загальних принципів. Деталізація, натомість, відноситься до загальних принципів так, щоб можна було на їх основі виводити більш детальні, але онтологічно й аксіологічно однорідні норми [5].

У європейському контексті обговорюють етичні принципи, які відображають безпосереднє ставлення людини до природи: зцілення (cure principle), запобігання (prevention principle), обережність (precautionary principle), відшкодування збитку (polluterpays principle), тривалу усталеність [6]. Вони знаменують перехід людства від моделі контролю за результатами індустріальної діяльності людини до моделі природи як предмета етичної діяльності та турботи (екологізація й онтологізація етики), до створення «дружньої щодо космосу етики», або «етики спільної системи» [7].

Окрім теоретичного аспекту, принципи біоетики дедалі частіше стають основою нормативно-правової бази у національних конституціях і спеціальних законах у сфері охорони здоров'я та довкілля. Так, у 1995–1998 роках був реалізований міжнародний дослідницький проєкт БІО-МЕД ІІ (Biomed II) «Головні етичні принципи в європейській біоетиці та біоправі» («Basic Ethical Principle sin European Bioethics and Biolaw. Authonomy, Dignity, Integrity and Vulnerability»), що відобразився 1998 року в практичному концепті – Барселонській декларації

(Barcelona Declaration). Ця європейська концепція принципів біоетики та біоправа була широко та ґрунтовно розроблена групою з 22 авторів.

Дослідники зробили висновок, що основні етичні принципи не слід розуміти як універсальні ідеї або трансцендентальні істини, вони відображають принципи і важливі цінності в європейській культурі. За результатами було запропоновано чотири принципи біоетики та біоправа (або їх ще називають «принципи Кемпа»): принцип поваги до автономії особистості, принцип поваги до гідності особистості, принцип цілісності та вразливості [8, с. 11].

Детальніше розглянемо кожний із наведених принципів.

Принцип поваги до автономії особистості є базовим ще з часів етики Гіппократа. У вченні І. Канта людина має моральну свободу й є автономною, оскільки це є самоціллю, особа є власним законодавцем. Згідно з Дж. С. Міллом, автономія – це свобода від примусу та можливість самостійно діяти і вирішувати. Як впливає з політичного походження терміна «автономос», існує також тісний зв'язок між індивідуальною автономією та політичною організацією суспільства. Сучасні політичні філософії, представлені Дж. Роулзом, Р. Дворкіном та Ю. Хабермасом, високо цінують індивідуальну автономію як основу для політичної структури суспільства.

У цьому контексті автономія часто має на увазі інші основні характеристики: наприклад, раціональність, індивідуальність, незалежність і моральну відповідальність людської особистості. Центральна ідея ліберальної демократії полягає в тому, що людина має можливість самореалізації та саморозвитку. Тому захист індивідуальної автономії є основним принципом у всіх європейських конституціях. Важливо підкреслити, що суспільство, побудоване на відповідальному, автономному прийнятті рішень, не обов'язково означає суспільство без взаємодії та спільних цінностей. Радше вибір таких цінностей має бути мотивований індивідуальним рішенням, а не колективним примусом.

Так, автономія передбачає можливість прийняття власних рішень про власне життя, проте ці рішення не повинні бути поставлені як протипага до вселюдських цінностей. Автономія не обов'язково передбачає власну ідею морального закону (Ж.-П. Сартр), але може одночасно припускати особисте розуміння морального розуму та категоричного імператива (І. Канта). Моральна автономія – це питання вільного морального вибору відповідно до сукупності цінностей, які людина вважає правильними та справедливими [9, с. 10].

Автономія особистості вважається моральним підґрунтям медицини і передбачає необхідність уникати шкоди, яку лікар може завдати пацієнтові, заснований на визнанні людини як безумовної цінності

та передбачає вільний вибір особистості щодо свого життя і здоров'я (вибір лікувального закладу, лікаря, згоду або відмову від лікування тощо), крім випадків, коли цей вибір може становити загрозу іншим особам.

Є тісний зв'язок між автономією та гідністю. Іноді гідність навіть ототожнюється з автономією і розглядається як частина буття людини. Принцип поваги до людської гідності означає, що люди займають особливе становище з огляду на свій природний статус. Гідність як чеснота не може бути зведена лише до автономії, однак остання може бути втрачена в результаті прийняття автономних рішень.

Принцип поваги до людської гідності відіграє вирішальну роль у нових глобальних нормах, що стосуються біоетики, зокрема у Загальній декларації ЮНЕСКО про біоетику та права людини. Увага до гідності у цій Декларації відображає реальне занепокоєння міжнародної спільноти з приводу нехтування повагою до внутрішньої свободи та недоторканності кожної окремої особи. Отже, звернення до людської гідності як до основоположного принципу нарівні з основними правами людини забезпечує ефективний і практичний шлях до вирішення біоетичних проблем на глобальному рівні [10].

Принцип поваги до гідності стосується і таких ситуацій, коли людина не може висловити свою волю, коли через свій фізичний або психічний розлад вона абсолютно не здатна до автономних дій, коли доводиться говорити навіть не про людську особистість, а про людську істоту. Йдеться про такі ситуації, як вегетативне існування, важкі форми геріатричного стану, експерименти з ембріоном людини та інше [11].

У принципі інтегральності (цілісності) ключове слово «інтегральність» походить від латинського слова *integritas* та латинського слова *intact*, які разом указують на те, що недоторканне та непорушне не має бути доторканим і порушним.

С. Пустовіт зазначає, що загалом можна виокремити п'ять значень «інтегріті»:

- 1) почуття власної гідності, неприйняття корупції, відкритість, чесність, доброзичливість;
- 2) інтелектуальна, психодуховна, тілесна, генетична цілісність особистості;
- 3) сфера самовизначення особистості;
- 4) нарративна тотальність і повнота буття, доречність життя окремої особистості в загальнолюдській історії та культурі;
- 5) недоторканність особи, вимога невтручання в її приватну сферу (як юридичне поняття в міжнародних правових документах) [12].

Цей принцип тривалий час обмежувався антропоцентричною людською істотою. У період зростаючого значення біоцентризму він поширюється на інші сфери життя всієї природи. Він вважається чеснотою нескорумпованого характеру, праведності, честі та добрих намірів. Його відносять до цілісного існування у часі, особистому просторі, тілесному та духовному бутті, пам'яті та вічності, описах та оцінках. Повага до *jusprivatum* асоціюється із повагою до *juspublicum*. У біоправі проявляється, зокрема, у дилемах, що виникають через маніпуляції з людською генетичною структурою. Постійно необхідно турбуватися про збереження ідентичності теперішнього і майбутнього поколінь [13].

Принцип вразливості етимологічно пов'язаний із латинським словом *vulneratio*, що означає ранили, калічити, кривдити, травмувати. Він стосується всіх живих істот і означає крихкість життя та необхідність прийняття рішень, які спрямовані на турботу про вразливих суб'єктів.

Прагнучи до збереження своєї ідентичності та цілісності, особистість у взаєминах із соціальними партнерами приречена на незлічимі поразки і рани, на те, щоб бути постійно вразливою (Ю. Габермас). Вразливість – це універсальний прояв не тільки людського буття, а й буття всього живого. Це характеристика телеологічної організації світу: взаємозалежності людини, тварин і природи (Е. Левінас).

У біоправі цей принцип забороняє власне те, що виражає його зміст. Уразливість поєднується з недоторканністю як вираженням поваги до цілісної охорони будь-якого життя. Він стає категоричним наказом при прийнятті політичних рішень у ліберальній демократичній державі. Цей принцип переконує, що йдеться не про якусь досконалість, а про звичайну, нормальну природність (*not perfect, but natural and normal*).

З огляду на це, висловлюються заперечення проти маніпуляцій, якими займається головно генетична інженерія, яка прагне коригувати природу в значенні оживленого світу. На основі біоюриспруденції можна безпосередньо стверджувати, що емпатичне право є необхідним та інституціоналізованим із метою відповідної охорони вразливості оживлених істот. Біоетика та біоправо є компенсаціями людської вразливості, які прагнуть до врівноваження асиметричності між природною слабкістю та штучною владністю [2].

Наведене порівняння американської та європейської моделей біоетичних принципів демонструє певну відмінність. Так, зокрема, американська модель орієнтована на взаємодію «лікар – пацієнт».

У європейській моделі біоетичні принципи повинні розглядатися як норми захисту особи в державі, що вимагає більш широкого соціального контексту справедливості й відповідальності.

Слушно зауважує М. Гайдеггер, що людина – не володар суцього і мусить бути тільки пастухом буття.

Унікальність біоетичних питань потребує суб'єктивного підходу до кожного конкретного випадку. Арістотель закликав людей, що набули практичної мудрості, застосовувати це вміння розрізнено «до окремих фактів» – знаходити «середину між двома лихами, одне з яких полягає у надлишку, а друге в недостатчі» [14, с. 16]. Отже, у разі наявності судового спору щодо права, захисту інтересів особи чи встановлення фактів, слід зауважити на існування також більш вразливих і крихких сфер буття – органічної та духовної.

Висновки. Сфери дії прав людини обмежені насамперед антропоцентричним розумінням суб'єктності, а їх регулювання на рівні стандартів є вихідним пунктом для переходу до рівнів регулювання, яке визначається принципами та правовими нормами.

Принципи біоетики, які запропоновані американськими та європейськими дослідниками, спрямовані на вирішення нагальних теоретичних і практичних завдань у юридичній практиці. Акцентування на таких основних категоріях, як право на життя, свободу, власність та особисту недоторканність покликане консолідувати суспільство для пошуку оптимального забезпечення автономії, гідності, ідентичності та цілісності особистості.

Реалізація основних принципів біоетики у сучасній юридичній практиці символізує суттєве підвищення рівня правосвідомості та правообізнаності. Зі свого боку, правозастосування як практичне втілення ідеї права, є вираженням принципу правової рівності, стає індикатором того часу, в контексті якого воно здійснюється.

1. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / К.-О. Апель; пер. з нім. В. Купліна. – К.: Дух і літера, 2009. – 430 с.

2. Грищук О. Принципи права: філософсько-правовий вимір / О. Грищук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2015. – Вип. 61. – С. 16–23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_61_5

3. Пустовіт С. В. Філософсько-методологічний аналіз передумов, заasad та принципів біоетики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: спец. 09.00.09 / С. В. Пустовіт; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2009. – 36 с.

4. Beauchamp T. L. Principles of biomedical ethics / T. L. Beauchamp, J. F. Childress. – N.-Y., Oxford: Oxford university press, 1994. – 546 p.
5. Tokarczyk R. A. О konieczności transformacji koncepcji praw człowieka w koncepcję prawa życia / R. A. Tokarczyk / Про необхідність трансформації концепції прав людини у концепцію прав життя // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 2. – С. 196–215 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/filpr_2012_2_20.pdf
6. Veatch R. M. Theories of bioethics / R. M. Veatch // Eubios J. of Asian and Intern. Bioethics. – 1999. – № 9. – P. 35–38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11616.html>
7. Пустовіт С. Проблеми теоретизації біоетики / С. Пустовіт // Філософські обрії. – 2008. – № 19. – С. 261–275 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pnp.u.edu.ua/text/filosofski_obrii/Filosofski_obrii_19.pdf
8. Rendtorf J. D. Basic ethical principles in European bioethics and biolaw. Autonomy, dignity, integrity and vulnerability / J. D. Rendtorf, P. Kemp. – Guissona: Impremta Barnola, 2000. – V. 1. – 428 p.
9. Dworkin Gerald. The Theory and Practice of Autonomy / Gerald Dworkin. – Cambridge University Press, 1988. – 173 p.
10. Andorno R. Human dignity and human rights as a common ground for a global bioethics / J Med Philos. – 2009, Jun № 34(3). – P. 223–240 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19386998>
11. Щербатих Л. Ю. Біоетичні підходи до стоматологічних втручань у хворих із супутньою соматичною патологією / Л. Ю. Щербатих, Ю. М. Гольденберг // Проблеми екології та медицини. – 2011. – Т. 15. – № 1–2. – С. 61–65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/wptm_2011_15_1-2_13
12. Пустовіт С. В. Методична розробка лекції «Біоетика як професійна медична етика: соціокультурні та філософські передумови та засади». Назва циклу: «Філософська антропологія та медицина» / С. В. Пустовіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kyrychok.inf.ua/files/P_Anthropology%20and%20medicine/Lectures/20_%C1%B3%EE%E5%F2%E8%EA%E0%20%FF%EA%20%EF%F0%EE%F4%E5%F1%B3%E9%ED%E0%20%EC%E5%E4%E8%F7%ED%E0%20%E5%F2%E8%EA%E0.doc
13. Krajewska A. Pojęcie godności w prawie europejskim i porządkach krajowych w kontekście rozwoju biomedycyny / A. Krajewska // Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego Europejskiego i Porównawczego. – Vol. IV. A.D. MMVI.
14. Nicomachean Ethics, 1107a (c. 340) Про практичну мудрість в Аристотеля див.: Christopher L. Johnston. Aristotle's Ethical Theory in the Contemporary World: Logos, Phronesis, and the Moral Life // Moral Engagement in Public Life; Theorist for Contemporary Ethics / ред. Sharon L Bracci; Clifford G. Christians. – New-York, 2002. – P. 16–34.

Пастернак О. О. Универсальные принципы биоэтики как антрополого-правовые ориентиры правосудия

Рассмотрено влияние современных технологических процессов на формирование принципов биоэтики. Проанализированы основные принципы, присущие американской и европейской моделям биоэтики, предложенные Т. Бочампом, Дж. Чилдрессом и консолидированным исследованием Biomed II соответственно.

Раскрыта антрополого-правовая сущность принципов биоэтики и их соотношение с реалиями человеческого бытия. Детерминировано, что уникальность биоэтических вопросов, в свою очередь, требует субъективного подхода к каждой этико-правовой дилемме.

Ключевые слова: биоэтика, принципы биоэтики, автономия личности, достоинство, уязвимость, целостность, Biomed II, правосудие.

Pasternak O. O. Universal principles of bioethics as anthropological and legal guidelines for justice

Ethical choices, both minor and major, confront us every day in regard with diverse values living in a pluralistic and multicultural society. The article is about to reveal the influence of modern technological processes on the formation of the main principles of bioethics.

Principles had a long history in the common morality of our society before becoming widely popular as moral action guides. This article includes an analysis of American and European models of basic principles of bioethics which were proposed by T. Beauchamp, J. Childress and the BIOMED II. The anthropological and legal essence of the principles of bioethics and their correlation with the realities of human being is being revealed.

Principles such as the respect for human autonomy, dignity, care about integrity and paying attention to vulnerability, beneficence (acting with the best interest of the other in mind), non-maleficence and justice are playing a crucial role in the emerging global norms relating to bioethics.

That is why international bio-law combines, on the one hand, the appeal to bioethical principles, on the other hand, the recourse to human rights, which provide an effective and practical way forward for dealing with bioethical issues at a global level. In addition, principles which were proposed by American and European researchers show their unanimous aim to signify theoretical and practical problems in legal practice.

Since principles are empty of content the application of the principle comes into focus through understanding the unique features and facts that provide the context for the case.

The uniqueness of bioethical issues requires a subjective approach to each particular case. The implementation of the basic principles of bioethics in modern legal practice symbolizes a significant increase of legal awareness.

Key words: bioethics, principles of bioethics, individual autonomy, dignity, vulnerability, integrity, Biomed II, justice.

Стаття надійшла 21 серпня 2017 р.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВІДНОСИН ДЕРЖАВИ ТА ХРИСТІЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ У «ФІЛОСОФІЇ ПРАВА» ГЕГЕЛЯ

Проаналізовано наукові погляди німецького мислителя Гегеля, які стосуються діалектики взаємозв'язку і відносин держави та християнської релігії. Зауважено, що у своїй роботі «Філософія права» вчений ґрунтовно і всебічно розкрив соціально-політичну й правову діяльність держави в розвитку і функціонуванні суспільства, а також значення релігії як важливого соціального інституту в формуванні духовності та високої моралі в суспільстві.

Ключові слова: суспільство, держава, християнська релігія, церква, діалектика, право, політика, духовність, мораль, закон.

Постановка проблеми. «Філософія права» Г. В. Ф. Гегеля є однією із найвідоміших робіт у всій історії правової, політичної та соціальної думки [1, с. 3].

Філософсько-теоретична спадщина мислителя і нині є цікавою для науковців гуманітарних наук як важливий чинник глибоких не тільки суто філософських ідей, але й політико-державних, правових, економічних, моральних, серед яких важливе місце посідає аналіз діалектики взаємозв'язку держави та християнської релігії, яка є актуальною і для України.

Основним принципом відносин держави і релігії українське законодавство проголошує відокремлення церкви і релігійних організацій від держави. «Правовий режим цього принципу передбачає заборону втручання держави у внутрішні справи релігійних організацій» [2, с. 4].

Україна докладала чимало зусиль для подолання негативних наслідків політики тоталітарного режиму в колишньому СРСР, який був спрямований на фактичне знищення релігії, яка була важливим чинником формування духовних, гуманітарних, культурних функцій у суспільстві, а також відігравала важливу роль у формуванні самосвідомості та самовдосконалення людини.

Радянська ідеологія та пропаганда, в якій центральне місце посідав так званий «войовничий атеїзм», проголошувала, що релігія як форма суспільної свідомості на жодному етапі історичного розвитку

людства не є елементом духовної культури, не входить до національної або загальної культурної спадщини і підлягає подоланню під час формування комуністичного суспільства. «Практично проводилась політика «заборони релігії і церкви» [3, с. 57]. Відомо, до яких негативних наслідків призвела ця політико-ідеологічна діяльність.

Підкреслимо, що християнська релігія як соціальний інститут відіграє важливу роль у формуванні духовності та моралі соціально-гуманітарних цінностей у сучасному українському суспільстві.

Стан дослідження. Філософсько-політичні та правові концепції Гегеля щодо діяльності держави у всіх сферах розвитку суспільства були у центрі наукових розвідок російських учених, серед яких: В. Асмус, П. Галанза, А. Гулига, А. Дворцов, Д. Керімов, Б. Маньковський, В. Нерсесянц, Т. Озерман, А. Піонтковський та ін.

Деякі аспекти теоретико-філософського вчення аналізували відомі вітчизняні науковці, а саме: С. Кримський, П. Копнін, В. Лисий, М. Попович, Д. Чижевський, В. Шинкарук.

Філософсько-релігійну проблематику німецького мислителя досліджували видатні західні мислителі, зокрема В. Віндельбанд, Г.-Г. Гадамер, Р. Гайм, З. Гуссерль, В. Дільтей, Д. Лукач, К. Поппер, Г. Ріккерт, П. Тиллих, К. Фішер, М. Хайдеггер та ін.

Філософсько-правова, політична, духовно-релігійна спадщина Гегеля залишається актуальною й донині та є надзвичайно ґрунтовною для наукових розвідок і аналізу в цій сфері. На жаль, до цього часу у вітчизняній науково-філософській і правовій думці аналіз діалектики відносин держави і християнської релігії не був об'єктом нових досліджень.

Метою статті є теоретико-філософський і правовий аналіз відносин держави та християнської релігії у «Філософії права» Гегеля.

Виклад основних положень. Аналізуючи відносини держави та християнської релігії, Гегель насамперед прагне всебічно і діалектично розглянути їх вплив на розвиток і функціонування суспільства. Відомо, що німецький мислитель надзвичайно високо оцінював роль держави як важливого соціально політико-правового інституту. Філософ підкреслював неодноразово, що головним завданням держави є захист прав і свободи громадян, забезпечення стабільного правопорядку.

«Державний устрій, – каже Гегель, – повинен захищати свободу... сприяти щастю і достатку людей» [4, с. 466]. Реалізувати свої права і свободи індивід може тільки в суспільстві й державі. В державі громадянин, – зауважує Гегель, – отримує належні йому права і свободи, «це відповідає розумній волі кожного індивіда» [4, с. 462]. В ній він може реалізувати себе як особистість. «Вища честь для народу, –

пише Гегель, – полягає в тому, щоб створити державу і бути, тим самим, незалежним» [4, с. 479].

У розвитку та функціонуванні суспільства і держави важливі функції виконують економіка, політика, право, культура, серед яких значну роль відіграє релігія.

Гегель досліджував проблеми ролі та місця релігії, її вплив на духовний і моральний стан та розвиток людини і суспільства. А також мислитель вивчав історію християнської релігії, яка, як зазначає А. Гулига, – протягом тривалого часу займає домінуюче положення в його духовному світі, через її призму він дивиться на інші проблеми світогляду [5, с. 193].

Філософ написав ґрунтовні фундаментальні праці, присвячені проблемі релігії та її впливу на розвиток цивілізації й духовної культури людства. «Релігія – одна із найважливіших справ нашого життя» [6, с. 47]. «З нею (релігією), – підкреслював мислитель, – пов'язували народи радості життя, і у важкому безвихідному стані журби знаходили в ній втіху» [7, с. 91].

Яку політику повинна провадити держава щодо релігії? – ставить запитання Гегель.

Демократична цивілізована (за Гегелем розумна) держава провадить політику, спрямовану на захист прав і свобод людини й така її політика може відповідати інтересам релігії, оскільки «християнська релігія, – робить висновок Гегель, – є релігією свободи» [4, с. 306].

«Стосовно громадян, – зазначає Гегель, – держава виконує свій обов'язок, всіляко сприяє і забезпечує їх захист у здійсненні їх релігійних цінностей, мало того, оскільки релігія є інтегруючим моментом... у монастрою, держава повинна вимагати від своїх підданих, щоб вони входили в церковну общину» [4, с. 298]. На думку філософа, це дасть змогу громадянам держави, які перебувають у нерівних умовах в соціальному, правовому, економічному відношенні, «об'єднатися у взаємній довірі між собою» [8, с. 81], що сприятиме морально-духовному об'єднанню народу й зміцненню держави. Зрозуміло, що держава з метою забезпечення правопорядку і громадського спокою повинна забезпечити всім релігійним організаціям необхідні права, що є гарантом визнання кожним індивідом почуття власної гідності усвідомлення, що він є повноправним членом громадянського суспільства. Держава, на думку мислителя, повинна подбати про те, щоб не допустити беззаконня щодо релігійних общин, а останні мають перебувати під «вищим поліцейським наглядом держави» [4, с. 300].

В Енциклопедії філософських наук Гегель ґрунтовно аналізує діалектику взаємозв'язку і відносин держави та релігії. Мислитель

зауважує, що «релігія є основою моральності держави» [9]. «Змістом і принципом державного устрою і законодавства є розвиток моралі, яка може виникати із істини релігії» [9], а тому «державна, – зазначає Гегель, – повинна захищати істину й основні положення морального життя» [4, с. 304].

На думку філософа, релігія як соціальний інститут може, по-перше, відігравати позитивну роль у формуванні громадської думки, щодо політико-правової діяльності держави, її духовного морально-правового зміцнення; по-друге, релігія і церква посідають важливе місце у християнському вихованні особистості, привиття їй високої духовності та моралі [9]; по-третє, Гегель закликає молоде покоління морально та духовно самовдосконалюватись, оволодівати найбільш глибоким і сокровенним, що було відкрито в релігіях і філософських ученнях; по-четверте, релігійне виховання сприяє формуванню готовності особистості до свідомого і самостійного виконання своїх конституційних, правових і моральних обов'язків у державі; по-п'яте, тільки на ґрунті формування релігійного світогляду і моралі у людини розвивається й удосконалюється свідомість, без якої вона залишається глухою до чужого болю, стає байдужою до страждань.

Отже, що більшим духовно-моральним потенціалом володіє людина, то ліпше вона сприяє прогресивному розвитку суспільства та держави.

Що необхідно для того, – ставить запитання Гегель, – щоб зміцнювати зв'язки між державою і церквою, й тим самим сприяти вирішенню і державних, і релігійних проблем?

Релігія та церква мають неабиякий вплив на суспільство і державу. «Вчення церкви, – зазначає Гегель, – найтісніше пов'язане з моральними принципами і державними законами» [4, с. 300]. У цьому аспекті держава і релігія можуть або гармонійно функціонувати, або «протистояти одне одному» [4, с. 300].

«З точки зору філософського розуміння, – вказує Гегель, – церква і держава можуть знаходитись в стані протилежності, але вони протилежні не «по змісту істини і розумності, а по відмінності форми». Якщо церква бере на себе обов'язок навчати і морально виховувати, то в такій діяльності вона «переходить у сферу держави» [4, с. 302].

Гегель формулює надзвичайно глибоку думку про те, що люди повинні з повагою ставитися до своєї держави, але ця ідея досягається, спираючись на філософське розуміння сутності держави... На жаль, подібне розуміння сутності держави для багатьох людей є не зрозумілим і в цьому аспекті для його розуміння «може сприяти релігійне переконання» і тому «державна може мати потребу в релігії і вірі» [4, с. 306].

Чи може релігія і церква, – запитує Гегель, – взяти на себе функції держави та державного управління? Якщо релігія і церква виступають з претензією на роль керівника всіма процесами, що відбуваються в державі й державному будівництві, а також виконувати в повному обсязі державно-політичні і правові функції, то такі претензії, на переконання Гегеля, не зумовлять позитивних результатів. Змістом релігії, – вказує філософ, – є «душа, почуття і уявлення» [4, с. 307]. Основне завдання релігії, – вважає мислитель, – полягає у формуванні в суспільстві високих ідеалів духовності. Гегель, як гуманіст закликає церкву проявляти співчуття та милосердя до бідних, знедолених, калік, хворих, які потребують душпастирської і моральної допомоги.

«Бідняк, – зазначає Гегель, – опиняється поза правосуддям, без витрат неможливо добитися поновлення своїх прав, без грошей неможливо вести процес. Не може він також турбуватися про своє здоров'я; адже для цього потрібні гроші. Бідняк позбавлений навіть втіхи релігії, він не може піти до церкви в лахмітті, необхідно пристойно одягнутися; слід сказати, що священники більш охоче відвідують багаті будинки, ніж бідні халупи, коли потрібно втішити людину на смертній постелі» [4, с. 455–456]. Наступна проблема, на якій акцентує Гегель, пов'язана з тим, чи може церква сподіватися на те, щоб держава надала їй повну свободу в галузі освіти та навчання й ставилася до її вчень із повагою, яким би не був її характер, оскільки це є її «безумовною прерогативою» [4, с. 300].

Німецький мислитель виступає проти схожого трактування і претензії церкви. Він вважає, що історично існували епохи, де духовна сфера «зосереджувалась в церкві, а не в державі». Але таке «положення, – заявляє Гегель, – було б надто сліпим і поверховим розглядати як істинне...» [4, с. 301]. Розум й істинна ідея існує як держава, що знає «свої цілі, пізнає їх і реалізує їх згідно з своїми принципами і законами» [4, с. 301].

Гегель як діалектик у нових історичних умовах, надаючи належне релігії і церкві та їх ролі у формуванні у молодого покоління ідеалів духовності й християнської моралі, вказує, що церква не повинна висувати претензій стосовно повного контролю над освітою та наукою, адже «знання і наука є справою держави, а не церкви» [4, с. 305].

Замислюючись над проблемою відносин держави та церкви, Гегель вказує, що церква повинна свої основні зусилля спрямовувати на духовно-моральне виховання, а держава на розвиток науки й освіти.

Розкриваючи значення християнської релігії в розвитку світової цивілізації і культури водночас він гостро критикує зраду і відступ від

її істинного вчення і вимог. Він зазначає, що: «Ведені хрестом іспанці в Америці знищили цілі людські покоління, англійці спустошували Індію» [7, с. 91].

В епоху Середньовіччя, проголошуючи гасла «спасіння душ», захисту «вчення Христа», інквізиція унеможливлювала розвиток витончених мистецтв, а різні науки прирівнювала до безбожжя. «Церква, – зазначає Гегель, – спалила на вогнищі Джордано Бруно, а Галілея змусила на колінах вимовляти прощення за виклад копернікової геліоцентричної системи. Інквізиційний трибунал змусив його відмовитися від власного вчення. Галілея примусили підписати таку формулу зречення: «Я, Галілей, особисто представлений на сімдесятому році мого життя перед судом, колінопреклонно і звертаючи погляд на святе Євангеліє, якого я торкаюся своїми руками, з чистим серцем і істинною вірою відрікаюся, проклинаю і оголошую анафему безглуздість, брехню учіння про рух Землі» [4, с. 303].

Завдання науки, за Гегелем, полягає в тому, щоб пізнати Бога. Філософ переконаний, що релігія та наука не є антиподами, а двома важливими чинниками, діяльність яких повинна бути спрямована на пізнання об'єктивно існуючого світу сутності життя.

Метою держави, – указує Гегель, – є захист прав громадян на свободу віросповідання. Вона повинна прискіпливо контролювати, щоб не допускати беззаконня щодо релігійних общин. Політика держави мусить бути спрямована на заохочення громадян брати активну участь не тільки в громадській, але й у релігійній діяльності.

Гегеля надзвичайно хвилювала проблема розколу на католицизм і протестантизм і їх боротьби між собою в державі. «Католики, – вважав філософ, – виступали як поневолювачі, а протестанти як поневолені, католики відмовляли протестантам, які знаходились на їх землях, в праві вільно сповідувати свою релігію, вважаючи їх злочинцями» [10].

Гегель зауважує, що розкол на різні релігійні конфесії й секти може призвести до виникнення такого соціального явища, як релігійний фанатизм.

Німецький філософ рішуче виступає проти релігійного фанатизму, який може підривати основи держави. Релігійний фанатизм подібно фанатизму політичному, виступає проти будь-якого державного будівництва та законного порядку [4, с. 296]. Це положення Гегеля насамперед є актуальним нині, воно відіграє не тільки важливу теоретико-методологічну роль, але й політико-правову. Релігійний фанатизм у сучасній політичній практиці набуває форми тероризму. В умовах глобалізаційних процесів це явище дедалі більше впливає на стан

цивілізації, а в низці регіонів світу стало справжнім лихом для населення держав.

Гегель виступає з ідеями права людини на свободу вибору релігії. Це положення філософа підтверджено в міжнародно-правових актах, де чітко визначено: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право передбачає свободу мати чи приймати релігію або переконання за власним вибором і свободу сповідувати свою релігію» [11, с. 204].

Гегель указує, що церква та релігійні конфесії можуть і сприяти розвитку й функціонуванню держави та її інститутів, і навпаки – вступати з нею в суперечність і конфлікти. Сильна держава може терпіти, – зазначає Гегель, – наявність різних релігійних сект, члени яких відкрито ухиляються від виконання своїх прямих обов’язків стосовно держави [4, с. 298]. Мислитель негативно ставиться до тих релігійних сект, члени яких, прикриваючись релігійними догмами, відмовляються виконувати свої обов’язки перед державою, не беруть участь у житті держави і, мало того, відмовляються її захищати [4, с. 464]. У разі вторгнення на територію держави секти квакерів заявляють, що ніхто не повинен воювати. Гегель рішуче заявляє, що такі секти не мають права на існування в державі [4, с. 464].

Серед причин поразки у війні, німецький філософ називає безвідповідальне ставлення деяких соціальних груп і прошарків, які «взагалі не поставляють необхідних контингентів військ... відзивають свої контингенти... підривають обороноздатність» [8, с. 73]. «Держава повинна захищати свою свободу, незалежність і суверенність, – заявляє Гегель, – і якщо про це вони в мирний час не дбають, то неминуче вона стане свідком знищення своєї незалежності, у війні її чекають пограбування і спустошення... її провінції будуть захоплені іноземними державами» [8, с. 98].

Філософсько-правові, політичні ідеї Гегеля не втратили своєї соціальної цінності, вони і нині є надзвичайно актуальними через те, що Україна стала жертвою воєнно-політичної агресії з боку Російської Федерації і вона веде боротьбу за захист своєї свободи, незалежності та суверенітету.

Важливу роль відводить Гегель християнській релігії та церкві не тільки в освіті та духовно-моральному вихованні, але й у вирішенні проблем сімейно-шлюбних відносин. Стосунки між чоловіком і дружиною можуть бути напруженими і це може призвести до розірвання шлюбу. «Узи шлюбу є непорушними» – заявляє філософ [4, с. 426]. Шлюб є надзвичайно важливим явищем для суспільства і він, на думку Гегеля, повинен бути прерогативою релігії та держави, оскільки релігія

є основою шлюбу, тому позитивним є те, що церква благословляє цей акт, установлює та визнає його [4, с. 426]. Гегель вважає, що держава як «моральний інститут» [4, с. 427] повинна разом із церквою бути зацікавленою у створенні міцної сім'ї, яка суворо дотримуватиметься правових приписів і морально-християнських норм.

Гегель як видатний мислитель глибоко розкрив діалектику відносин і взаємозв'язку держави та релігії. Він був переконаний, що держава й релігія як два соціальні інститути повинні існувати в гармонії, що гарантуватиме стабільний розвиток суспільства та самовдосконалення людини. В сучасних умовах державотворення надзвичайно важливим є проведення продуманої, виваженої політики, що сприятиме гармонійному функціонуванню всіх релігійних конфесій і насамперед християнській релігії та церкві в її душпастирській діяльності, що зміцнюватиме Українську державу на шляху її демократичного розвитку.

Висновки. Німецький філософ Гегель у своїй роботі «Філософія права» й інших працях ґрунтовно та всебічно розкрив взаємозв'язок і відносини держави та християнської релігії. Він переконливо довів, що релігія як форма суспільної свідомості є важливим елементом духовної культури.

Мислитель акцентував на значенні християнської релігії в формуванні не тільки духовності, але й високої моралі, що спрямовує вчинки людей до гуманізму і дотримання християнських чеснот.

На думку Гегеля, діалектика взаємозв'язку і відносин полягає в тому, що держава повинна виконувати свій обов'язок стосовно релігії і церкви, сприяючи їх існуванню, а релігія та церква мусять формувати не тільки релігійний світогляд у громадян, але й повагу до держави, її законів і політичної діяльності.

Філософ доходить висновку, що в розумній державі, в якій є закон і правопорядок, можуть мирно існувати будь-які релігійні конфесії, а держава захищає їх права та свободу. Гегель негативно оцінює релігійний фанатизм і рішуче виступає проти нього, бо він підриває основу держави, права і свободи людини, мораль суспільства.

Виступаючи за мирне співіснування різних релігійних сект у церкві, Гегель критично оцінює секту квакерів, які відмовляються захищати державу й не визнають її права на свободу, незалежність і суверенітет. Це положення є надзвичайно актуальним для України.

Мислитель указав, що християнська релігія та церква з її культом, традиціями, ритуальними діями й обрядами формує основи моралі та духовності в суспільстві, а також має величезний вплив на функціонування інституту сім'ї і шлюбу.

Підкреслимо, що нині дедалі більше людей звертаються до релігії, як до джерела духовної наснаги, яка є однією з найважливіших і найпоширеніших складових духовної культури людей. У цьому аспекті підкреслимо, що в сучасних умовах формування України наша держава провадить політику спрямовану на гармонізацію відносин держави, релігії та церкви, проведення державної політики на невтручання держави у внутрішні справи релігійних організацій. Держава захищає права та законні інтереси релігійних організацій, сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості, поваги між громадянами, які сповідують різну релігію.

Гегель у християнській релігії вбачав насамперед джерело духовного та морального вдосконалення людини. Гегелівський аналіз діалектики взаємозв'язку держави і християнської релігії і нині не втратив своєї теоретико-методологічної ролі та цінності.

1. Нерсесянц В. С. «Философия права»: история и современность / В. С. Нерсесянц // Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель; пер. с нем.; ред и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – С. 3–43.

2. Релігія і право: коментар законодавства України. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. – 288 с.

3. Одинцов М. И. Государственно-церковные отношения в истории советского общества / М. И. Одинцов // Религия, общество и государство в XX веке: материалы конференции. – М.: Институт истории СССР, 1991. – 22–25 октября. – С. 51–57.

4. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель; пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.

5. Гулыга А. В. Гегель / А. В. Гулыга. – М.: Молодая гвардия, 1970. – 272 с.

6. Гегель Г. В. Ф. Народная религия и христианство / Г. В. Ф. Гегель // Гегель. Работы разных лет: в 2 т. / сост., общ. ред. и вступ. ст. А. В. Гулыги. – М.: Мысль, 1972. – Т. 1. – 668 с.

7. Гегель Г. В. Ф. Позитивность христианской религии / Г. В. Ф. Гегель // Работы разных лет: в 2 т.; сост. общ. ред. и вступ. статья А. В. Гулыги. – М.: Мысль, 1972. – Т. 2. – 668 с.

8. Гегель Г. В. Ф. Политические произведения / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Наука, 1978. – 437 с.

9. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Философия духа / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Государственное изд-во политической литературы, 1956. – Т. 3. – 371 с.

10. Гегель. Конституция Германии / Г. В. Ф. Гегель // Политические произведения. – М.: Наука, 1978. – С. 65–184.

11. Міжнародні правові гарантії свободи релігії та переконань. Документи та витяги з документів ООН і Ради Європи / Релігійна свобода і права людини: місія і прозелітизм: у 3 т. – Львів: Свічадо, 2004. –Т. 1. – 556 с.

Ряшко О. В., Остапенко Л. О. Теоретико-правовой анализ отношений государства и христианской религии в «Философии права» Гегеля

Проанализированы научные взгляды немецкого мыслителя Гегеля касательно диалектики взаимосвязи и взаимоотношений государства и христианской религии. Указано, что в своей работе «Философия права» великий ученый глубоко и всесторонне раскрывает социально-политическую и правовую деятельность государства в развитии и функционировании общества, а также роль и место христианской религии как важного социального института в формировании духовности и высокой морали в обществе.

Ключевые слова: общество, государство, христианская религия, церковь, диалектика, право, политика, духовность, мораль, закон.

Ryashko O. V., Ostapenko L. O. Theoretical and legal analysis of mutual relations of the state and christian religion in Hegel's «Philosophy of right»

Academic views of the great German thinker Hegel with regard to dialectics of interaction and mutual relations of the state and Christian religion have been studied. In his paper «The Philosophy of Right» German philosopher deeply and comprehensively reveals social – political and legal activity of the state in the development and functioning of society as well as the role and place of religion as an important social institution in formation of spirituality and high morality of the society.

The thinker focuses on the role and place of Christian religion in formation of both spirituality and high morality, directing human acts towards humanism and compliance with Christian virtues.

In Hegel's opinion, the dialectics of interaction and mutual relations lies in the fact that the state should perform its duties with respect to religion and the church, and promote in every possible way their existence, and religion and the church should form both religious world outlook in citizens and respect to the state, its laws and political activities.

The thinker comes to the conclusion that in a wise state where there is law and system of justice, any religious confessions may exist, and the state protects their rights and freedoms. Hegel negatively assesses religious fanaticism and opposes it resolutely, as it destabilizes the regime, human rights and freedoms, social morality. This Hegel's ruling is particularly topical now. It plays not only important theoretical-methodological, but also political and legal role. Standing for peaceful co-existence of different religious sects in the church, Hegel critically assesses the Quakers, who refuse to defend the state and at the same time do not recognize its rights for freedom, independence and sovereignty. This ruling gains particular urgency for Ukraine. The thinker has demonstrated that Christian religion with its cult, traditions, ceremonial acts and rites creates foundations of social morality and spirituality, having major influence upon functioning of the institution of the family and marriage.

Social and human spirituality and morality excited and still excite many academicians. It should be noted that nowadays more and more people address the religion as a source of spiritual inspiration. Being a form of social consciousness

and the world outlook, this is one of the most important and most common spheres of human spiritual culture. In this aspect it should be emphasized that in contemporary conditions of building of Ukraine, our state pursues a policy aimed at harmonization of relations between the state, religion and the church, the state policy of non-interference of the state with the internal affairs of religious organizations, promoting establishment of relations of mutual religious and world outlook tolerance, respect between citizens practicing a religion.

Key words: *society, state, Christian religion, church, dialectics, right, policy, spirituality, morality, law.*

Стаття надійшла 29 червня 2017 р.

УДК 340.12

У. О. Цмоць

ЮРИДИЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА: АНТРОПОЛОГІЧНА СКЛАДОВА

Здійснено наукову розвідку антропологічного підґрунтя філософсько-правового феномену юридичної герменевтики. Зауважено на взаємозв'язку та взаємовпливі юридичної антропології й юридичної герменевтики. Досліджено роль та вплив антропологічної складової особистості тлумача на інтерпретацію правових текстів і застосування правових норм.

Ключові слова: *юридична антропологія, право, антиномія, юридична герменевтика, герменевтика.*

Постановка проблеми. Розглядаючи юридичну суперечку, часто простежуємо ситуацію, коли кожна із сторін, що протистоять, може логічно і з правового погляду правильно обґрунтувати корисне для неї рішення, яке водночас суперечить протилежному, теж викладеному в межах прийнятої парадигми, тобто є так звана антиномія. Назагал право і складається з антиномій. Спостерігаємо конфлікт факту і норми, індивідуального і колективного, публічного та приватного. Найяскравіші приклади антиномій простежуємо у міжнародному праві, коли маємо конфлікт принципів і цінностей, скажімо принцип територіальної цілісності вступає у конфлікт із правом народів на самовизначення, або принцип невтручання у внутрішні справи держав – з принципом дотримання прав людини і громадянина згідно з міжнародними загальноновизнаними правовими актами (Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція про захист прав людини і практика Європейського суду з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та полі-

тичні права, практика Комітету ООН з прав людини, Принципи і керівні настанови ООН), неадекватність дійсності сформованих уявлень другорядної – пасивної ролі особистості у правовій детермінації, що нібито визначається низкою соціальних чинників, принцип суверенітету держав – з принципом рівності держав тощо. Шляхи вирішення правових колізій є різними, один із них – використання засобів юридичної герменевтики (зокрема діалектичний синтез антиномій права) для тлумачення норм юридичних актів. Іноді саме такий інструментарій може допомогти уникненню подвійного сенсу правових документів. Водночас герменевтична інтерпретація, розкриваючи зміст, зокрема внутрішній, різних текстів, є засобом філософського пізнання. Через текст виявляється мета, задум автора, його духовний світ, світо розуміння, соціокультурне тло його діяльності [1, с. 21]. І, оскільки людина ніколи не може стояти над правом, поза правом та бути неупередженою, розглянемо антропологічне підґрунтя філософсько-правового феномену юридичної герменевтики.

Стан дослідження. Антропологічний підхід до дослідження права є у працях Г. Самнера-Мена, І. Бахофена, Дж. Фрезера, Л. Моргана, Ф. Енгельса, Г. Поста (XIX ст.), а згодом у дослідженнях Ф. Боаса, Д. Леві-Строса, Б. Малиновського, М. Гравітца, Р. Пента, Л. Постсіла, Е. Хоубела (XX ст.).

Юридичній антропології, її концептуальній основі, місцезнаходженню у системі юридичних наук присвячені наукові дослідження В. Бочарова, А. Венгерова, В. Графського, А. Калініна, Ж. Карбоньє, А. Ковлера, А. Козловського, С. Максимова, В. Нерсесянца, Ю. Оборотова, П. Рабіновича, Н. Рулана, І. Честнова та ін.

Комплексний підхід до індивідуальності людини входив до сфери інтересів не лише філософів та філософів права, а й психологів. Зокрема психолог Б. Ананьєв проводив наукові дослідження у галузі людинознавства. Наслідком близькості антропології та соціології стало виникнення соціальної антропології, дослідження якої охоплюють вивчення людини через повсякденні відносини в конкретному соціальному й культурному середовищі в історичній ретроспективі та у поточний момент. Серед відомих учених-соціологів, які здійснювали наукові розробки у цій галузі, є П. Сорокін, Ю. Волков, І. Мостова, С. Фролов, В. Ковальов.

Герменевтику як філософсько-теоретичну основу гуманітарних наук загалом та історії зокрема досліджували Ф. Шляйермахер, Л. фон Ранке, Й. Дройзен, К. Савіньї. Г. Шпет аналізував проблеми інтерпретації текстів, відстоюючи однозначність їх тлумачення. Результати його наукових досліджень наведені у праці «Герменевтика та її проблеми».

Німецький теолог і філософ Ф. Шлейєрмахер визнавав перевагу герменевтики як методу тлумачення релігійних текстів, а інший дослідник герменевтики німецький учений В. Дільтей уважав її методологічною основою для всіх гуманітарних наук із можливістю подальшої трансформації у філософію. Класиком герменевтики вважають Г.-Г. Гадамера, який визнавав існування єдиної герменевтики для всіх наук та галузей духовної сфери суспільного життя, об'єднавши у ній практику, життя, слово та діалог. На його думку, основним завданням герменевтики є розуміння «чуда розуміння», назвавши цю науку філософією розуміння.

Метою статті є здійснення наукової розвідки ролі та впливу антропологічної складової особистості тлумача правових текстів у правозастосовній практиці.

Виклад основних положень. Загалом коло інтересів сучасної філософії (за всієї різноманітності) становлять насамперед антропологічні проблеми. Філософія займається людинознавством [1, с. 12]. Окрім філософії, є комплекс наук, з усіма засобами та методами, характерними й особливими для кожної з них, які досліджували так звану «проблему людини». Спеціальні дисципліни різнобічно вивчають матеріально-структурні, функціональні та системні особливості індивіда. Структуруючи людинознавство, деякі вчені (Б. Ананьєв) серед наук, які вивчають людину, виокремлюють науки: про вид, людство, людину як індивіда, людину як суб'єкт діяльності, людину як індивідуальність. Водночас фундаментальні основи людинознавства ґрунтуються, власне, на науках про вид та людство. Однією з перших дисциплін, яка досліджує людину як вид, є антропологія. А розвиток суспільства й окремі його сторони (наука про людство), зокрема (історія, археологія, економіка, політика) студіюють юридичні науки. Водночас антропологія є багатоаспектною та містить сукупність наукових дисциплін, які вивчають людину як інтегральну цілісність. Власне, з позиції антропології людина є «біосоціокультурною» цілісністю, а створювані нею продукти (і матеріальні, і інтелектуальні) є спільним результатом її характерних особливостей і впливу оточення. З огляду на те, яку сторону особистості людини досліджують, виокремлюють: фізичну (біологічну), історичну, культурну (соціальну), психокультурну антропологію, антропологічну лінгвістику тощо. Вважається, що соціальна антропологія є витоком юридичної, оскільки остання сформувалася на стику різних гуманітарних дисциплін (філософії, соціології, історії, тієї ж антропології). За Н. Руландом, юридична антропологія досліджує, власне, юридичний аспект поведінки у різних суспільствах, унеможливаючи ізолюваність права від загальної

культурної та соціальної систем [2, с. 9]. Водночас право розглядається як соціальне явище. Сучасна юридична антропологія виявляє певний дуалізм, одночасно будучи прикладною та фундаментальною наукою. Як фундаментальна наука вона вивчає правовий процес як явище, а як прикладна – намагається впливати на цей процес, враховуючи власну людиноцентристську.

Юридична антропологія відіграє важливу роль у розвитку юриспруденції, загальної теорії соціології або галузевих юридичних дисциплін. Також вона посідає вагоме місце у системі юридичної освіти. У науково-прикладному плані вона необхідна для законодавця під час проведення антропологічної експертизи законопроектів і всього законодавства. У менших масштабах юридико-антропологічні дані використовує судова практика. Антропологія права відіграє важливу роль під час вирішення проблем міжнародно-правового захисту людини і суспільства загалом [3].

Антропологічний підхід до правових категорій дає змогу розглядати людину як інтегративну цілісність і забезпечити врахування в юридичній практиці суб'єктивності й індивідуальності особистості як учасника життєдіяльності, взаємодії цієї особистості з оточенням і широким колом пов'язаних із цим соціальних явищ. Зрештою, на нашу думку, саме антропологічна складова (особа тлумача норми права) є визначальною під час інтерпретації правових текстів. Адже нині визначальним під час процесу правозастосування є особистість особи, яка безпосередньо тлумачить та надалі застосовує наявні норми права. Процес розуміння не є однозначним. Труднощі в розумінні певного матеріалу можуть бути спричинені історичними традиціями й особливостями логічного підходу до цього матеріалу. Водночас особа може виходити з позицій практичного інтересу і свідомо, і неусвідомлено, вибираючи з інформаційного комплексу фактів ті, які видаються їй необхідними. І, власне, ця неусвідомленість дій визначається моральними засадами особи, її мисленням, закладеними принципами і відчуттям справедливості тощо. Тому вважаємо, що вплив зазначених особливостей особистості правника на правозастосовний процес іноді може зробити останній достатньо непередбачуваним.

Загальноприйнятим є твердження, що юридична антропологія є в основі юридичної герменевтики, оскільки зрозуміти і тлумачити право можна тільки, беручи до уваги певний образ і уявлення про людину. Водночас постулатом є і те, що юридична герменевтика за своєю суттю – антропологічна й антропоцентрична, оскільки розуміння права є саморозуміння суспільства та людини.

Юридична герменевтика виникла у філософській герменевтиці. А філософська герменевтика як мистецтво традиційного тлумачення текстів нині є значно ширшою науковою дисципліною, залучаючи до процесу тлумачення досягнення та здобутки суміжних наук (мовознавства, психології тощо). Так, за Г.-Г. Гадамером, не можна не визнати, що історик права й юрист-практик вирішують різні завдання: перший – умоглядне, а другий – практичне. Водночас розуміння права виявляється в діяльності обох. Чому ж тоді розуміння правового сенсу закону в одного може бути іншим, ніж у іншого? [4, с. 38–43].

Серед відповідей на це запитання одним із основних, на нашу думку, є вплив антропологічної складової особистості тлумача норми права на конкретний результат правозастосовного процесу (це зазначалося). Водночас зазначений вплив виник не нині й не як реакція на теперішню глобалізовану ситуацію у світі, а має історичну ретроспективу. Так, наприклад, відомий дослідник юридичної антропології Н. Рулан висловлювався щодо герменевтичної складової африканського права: «Юридичні правила, породжені міфами, і звичаї можуть для кращого свого застосування вимагати тлумачення. Зазвичай в якості тлумачів виступають імениті члени суспільства і старійшини, які повинні найчастіше при врегулюванні конфліктів нагадувати фундаментальні правила або виводити їх з спостережуваної манери поведінки» [5, с. 59].

Г.-Г. Гадамер визнає, що «розуміння тексту є невіддільним від саморозуміння інтерпретатора». А «інтерпретаційний результат, на пошуки якого спрямоване зусилля суб'єкта, визначається герменевтичною силою дослідника, який фактично об'єктивує свою духовність у цьому акті пізнання. Як наслідок, питання про зміст завжди відкрите, його доводиться вирішувати щоразу заново, відповідно до конкретної ситуації, яку вирішує людина» [6, с. 44]. Розглянемо процес тлумачення якогось аутентичного тексту. Спершу інтерпретатор начебто розуміє фрази, але потім вважає, що це не так, оскільки контекст інтерпретації виявився неаутентичним. Так постає завдання реконструкції тих підґрунть, на основі яких текст був би зрозумілий як по-своєму раціональний. Водночас підстави оцінюються з позицій того, що тлумач вважає раціональним і моральним. Інтерпретатор повинен виконувати законодавчі, виконавчі й одночасно критичні функції.

Як антропологічні особливості тлумача норми права можуть впливати на результат? Зазначимо, що прагнемо розглянути варіант, за якого виключаємо упередженість і заздалегідь прогнозований інтерпретатором результат. Розглянемо лише особистість. Джерело знань є за межами свідомості людини. Остання за своєю природою

та глибинною суттю прагне отримати ці знання (згадаймо Сократа: «Немає нічого сильнішого за знання, воно завжди і в усьому пересилує і задоволення та інше» та Арістотеля: «Всі люди від природи схильні до знань»). Під час отримання знань відбувається становлення та розвиток особистості. Розширюються межі свідомості людини. Неможливо отримати нові знання, не зрозумівши значення попередніх. Тут, на нашу думку, потрібно згадати про суб'єктивізм, характерний людині. Людина незавжди готова отримувати всі знання. Вона діє вибірково та неусвідомлено обирає ті з них, які видаються їй необхідними у певний життєвий період. Сфера знань є егоцентрично структурованою, а процес пізнання виявляє доволі чітко спрямований напрям свого розвитку. Водночас, згідно з твердженнями філософів, зокрема І. Канта, «ніяке знання не передує досвіду, воно завжди починається з досвіду». Навколишні предмети, впливаючи на людину, одночасно міксують уявлення про них, їх пізнання людиною, порівняння з іншими, враження про них, встановлення зв'язків подібних між собою або, навпаки, розділяючи неподібних. Так формується досвід, який поєднує в собі зміст попереднього та новонабутого знання. Досвід же як комплекс усього, що відбувається з людиною в її житті й що вона усвідомлює, своєю чергою, є індивідуальним. З огляду на власний досвід, кожна особистість переосмислює, інтерпретує та використовує набуті знання на свою користь. Схема інтерпретації «полягає в тріаді розуміння (неявне усвідомлення для себе), тлумачення (внутрішнє обмірковування-пояснення отриманих результатів), застосування (впровадження у досвід і практику встановлених даних про об'єкт)» [6, с. 44]. Водночас, на нашу думку, під час «неявного усвідомлення для себе» власне й є найвідчутнішим вплив внутрішніх переконань інтерпретатора, моральних засад, закладених під час формування його особистості, духовності, його відчуття справедливості, власного сумління і гідності, застосування характерного лише йому «морального кодексу». Далі в процес інтерпретації включаються набутий досвід та вплив оточення. Згодом свій вплив надає притаманний людям егоцентризму. Тобто особиста зацікавленість і її мотивація демонструють прямо пропорційну залежність від ступеня наближеності-віддаленості речей в її оточенні. Що ближче є об'єкт (матеріальний або духовний) у фізичному, родинному, майновому, духовному чи культурному плані, то більша в ньому зацікавленість, то сильніший мотив залучення цього об'єкта до людської діяльності. І, навпаки, що інтенсивніше об'єкт рухається у зворотному напрямі від зазначених відносин, то інтерес є слабшим і шансів на залучення менше. У сферу життєдіяльності індивіда фактично виявляються залучені лише деякі найактуаль-

ніші для нього об'єкти його найближчого оточення. Отже, зважаючи на антропологічні особливості суб'єктів правового процесу, можна отримати конфлікт інтерпретацій правових текстів і, як наслідок, згадувані антиномії.

Висновки. Герменевтика як наука може існувати та розвиватися лише там, де визнається свобода інтерпретації. Своєю чергою, множинність інтерпретацій передбачає наявність достатньої кількості юридично (коли йдеться про юридичну герменевтику) грамотних і здатних до подальшого навчання та розвитку суб'єктів правозастосовної діяльності.

Антропологічна складова виявляється в особливій формі інтерпретації, спрямованої на усвідомлену або неусвідомлену підтримку інтересів ближчого до тлумача об'єкта. А конфлікт інтерпретацій ґрунтується на множинності суб'єктів інтерпретації з їх різними інтересами та світоглядними установками. Будь-яка модель тлумачення, яка допускає виявлення єдиного правильного сенсу, необхідного для вирішення практичних цілей, завжди буде лише окремим випадком стосовно іншої моделі, яка допускає смислову множинність. Водночас суперечність між цими моделями пояснюється наявністю власне антропологічної складової інтерпретатора. У межах герменевтичної моделі сенс є насамперед предметом творчої роботи інтерпретатора.

1. Філософія: підручник / за заг. ред. М. І. Горлача, В. Г. Кременя, В. К. Рибалка. – Х.: Консум, 2000. – 672 с.

2. Рулан Н. Юридическая антропология: учебник для вузов / Н. Рулан; перевод с франц.; ответственный редактор С. Нерсисянц. – М.: НОРМА, 2000. – 310 с.

3. Завальнюк В. В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1518/92/>

4. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 699 с.

5. Юридична герменевтика і методологія права. Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 59.

6. Тлумачення правових норм: навч. посібник / І. Ю. Настасяк. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 336 с.

Цмоць У. А. Юридическая герменевтика: антропологическая составляющая

Приводится научное исследование антропологической основы философско-правового феномена юридической герменевтики. Акцентируется внимание на взаимосвязи и взаимовлиянии юридической антропологии и юридичес-

кой герменевтики. Исследуется роль и влияние антропологической составляющей личности интерпретатора на интерпретацию правовых текстов и применение правовых норм.

Ключевые слова: юридическая антропология, право, антиномия, юридическая герменевтика, герменевтика.

Tsmots U. O. Legal hermenevtics: antropological composition

The article deals with the scientific research of the anthropological foundation of the philosophical and juridical phenomenon of legal hermenevtics. At the same time, attention is focused on the interconnection and mutual influence of legal anthropology and legal hermenevtics. The attention is focused on the anthropological foundation of the philosophical and legal phenomenon of legal hermenevtics.

It is noted that anthropology is one of the first disciplines that explores person as a species. Law sciences study the development of society and its various aspects among others. At the same time, anthropology itself is multifaceted and multilayered and contains a set of scientific disciplines that study human beings as an integral integrity. Modern legal anthropology is both an applied and fundamental science. As a fundamental science, it studies the legal process as a phenomenon, and as an applied one, it tries to influence this process.

Anthropological approach to legal categories allows one to consider a person as an integrative integrity and to ensure that in legal practice the subjectivity and individuality of the individual as a participant of life, the interaction of this person with the environment and a wide range of social phenomena associated with it are taken into account in the legal practice. Legal anthropology is the basis of legal hermenevtics, because one way or another to understand and interpret law can only be taken into account a certain image and the idea of a person. Given the anthropological peculiarities of the subjects of the legal process, one can obtain a conflict of interpretation of legal texts.

Hermenevtics as a science can exist and develop only where freedom of interpretation is recognized.

Anthropological component is manifested in a special form of interpretation, aimed at conscious or unconscious support of interests closer to the interpreter of the object. And the conflict of interpretation is based on the plurality of subjects of interpretation. Any model of interpretation will always be only an isolated case with respect to another model that allows semantic plurality. The contradiction between these models is explained by the presence of the anthropological component of the interpreter. In this case, within the framework of the hermenevtic model, the meaning is not taken in the finished form of the legal text, but is the subject of the creative work of the interpreter.

Key words: legal anthropology, law, antinomy, legal hermenevtics, hermenevtics.

Стаття надійшла 28 серпня 2017 р.

НАШІ АВТОРИ

- Бабецький Р. В.** ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Балинська О. М.** доктор юридичних наук, професор, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бедрій Р. Б.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Бондаренко В. А.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Боровікова В. С.** науковий співробітник відділу організації наукової роботи Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бурда С. Я.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Воробель У. Б.** старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гапчич В. О.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гула Л. Ф.** доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка».
- Гула Н. Л.** методист навчально-методичного відділу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гураль Л. О.** ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Долинська М. С.** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Єсімов С. С.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Климчук М. П.** кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем експертно-криміналістичного забезпечення Національної академії внутрішніх справ.
- Ковалів М. В.** кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Комарницька М. О.** аспірант кафедри кримінального права та кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кондратюк О. В.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Курляк М. Д.** кандидат економічних наук, викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лепеха О. М.** ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лепісевич П. М.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лещух А. Р.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лозинська Ю. І.** аспірант кафедри кримінального процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Максимович Р. Л.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Марко С. І.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Налуцишин В. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права.
- Онишко О. Б.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Остапенко Л. О.** кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка».
- Пасека О. Ф.** кандидат юридичних наук, в. о. завідувача кафедри кримінального права і кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пастернак О. О.** аспірант кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пелещак О. Р.** адвокат, викладач Львівського коледжу Державного університету телекомунікацій.
- Поляк С. П.** ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пустова Н. О.** здобувач ступеня бакалавра юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Ряшко О. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Середа В. В.** доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ, начальник ГУНП у Львівській області.
- Цмоць У. О.** старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Штангрет І. І.** старший викладач кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Яремко Г. З.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Яценко В. А.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.

ЗМІСТ

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Бедрій Р. Б. До питання про конституційні зміни щодо децентралізації влади в Україні.....	3
Лепісевич П. М., Курляк М. Д. Заходи щодо вдосконалення системи продовольчої безпеки в Україні.....	11
Лещух А. Р. Об'єктивна модальність визначення конституційної процесуальної відповідальності.....	19
Онишко О. Б. Ґрунтові книги як засіб забезпечення речових прав у західних воєводствах Польщі (1918–1939 рр.).....	29

Розділ 2

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Воробель У. Б. Повернення судового збору у зв'язку зі зменшенням розміру позовних вимог або внесенням судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом.....	40
Долинська М. С. До питання компетенції посадових і службових осіб, які вчиняють дії, прирівняні до нотаріально посвідчених.....	55
Штангрет І. І. Оформлення та надання субсидій населенню з огляду на постанови Кабінету Міністрів України.....	65

Розділ 3

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Дозвіл як спосіб правового регулювання, класифікація видів дозволів у сфері телекомунікацій.....	72
--	----

Єсімов С. С.	
Юридична відповідальність суб'єктів публічного управління за порушення інформаційного законодавства України.....	82
Ковалів М. В., Боровікова В. С.	
Деякі проблемні питання законодавчого забезпечення діяльності поліцейських з виявлення правопорушень у громадських місцях.....	92
Серeda В. В.	
Надзвичайні правові режими у сфері публічного права.....	101

Розділ 4

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Бурда С. Я.	
Історія виникнення та сучасний стан покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.....	113
Гапчич В. О.	
Окремі аспекти кваліфікації порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в Україні (ст. 286 КК України).....	123
Гула Л. Ф., Гула Н. Л.	
Кримінологічна характеристика злочинів, учинених засудженими в установах виконання покарання.....	131
Гураль Л. О.	
Поняття й види тілесних ушкоджень за кримінальним правом України.....	140
Комарницька М. О.	
Окремі проблемні аспекти основного складу злочину, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України.....	147
Максимович Р. Л.	
Про поняття «погроза» в Кримінальному кодексі України.....	157
Пасека О. Ф.	
Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу за КК України: основні теоретичні та прикладні проблеми.....	166
Яремко Г. З.	
Можливість застосування амністії до осіб, які на момент набрання чинності закону про амністію не мають статусу засудженого.....	176

*Розділ 5***КРИМІНАЛІСТИКА ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ****Бабецький Р. В.**

Характеристика забезпечення захисту свідків, які беруть
участь у кримінальному судочинстві.....185

Климчук М. П., Марко С. І.

Криміналістична характеристика способів учинення шахрайства
з використанням пластикових платіжних карток.....193

Лепеха О. М., Кондратюк О. В.

Проект нових положень законодавчого урегулювання
оперативно-розшукової діяльності.....202

Лозинська Ю. І.

Методологічні засади дослідження питань достовірності
показань свідка та засобів її з'ясування у кримінальному
провадженні.....215

Пелещак О. Р.

Кібердиверсія як форма сучасної диверсійної діяльності.....225

Поляк С. П.

Поняття та сутність протидії втягненню неповнолітніх
у злочинну діяльність як цивілізаційного супротиву одному
з проявів злочинності.....244

*Розділ 6***ФІЛОСОФІЯ ПРАВА****Балинська О. М., Ященко В. А.**

Принципи діалектики та метафізики (формальної логіки)
у праві.....259

Налуцишин В. В.

Ідеалістичне тлумачення соціального контролю та правового
порядку в німецькій класичній філософії.....268

Пастернак О. О.

Універсальні принципи біоетики як антрополого-правові
орієнтири правосуддя.....279

Ряшко О. В., Остапенко Л. О.

Теоретико-правовий аналіз відносин держави та християнської
релігії у «Філософії права» Гегеля.....289

Цмоць У. О.

Юридична герменевтика: антропологічна складова.....299

НАШІ АВТОРИ.....307

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел 1

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. КОНСТИТУЦИОННОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Бедрий Р. Б.	
К вопросу о конституционных изменениях касательно децентрализации власти в Украине.....	3
Леписевич П. М., Курляк М. Д.	
Меры по усовершенствованию системы продовольственной безопасности в Украине.....	11
Лещух А. Р.	
Объективная модальность определения конституционной процессуальной ответственности.....	19
Онышко О. Б.	
Земельные книги как средство обеспечения вещных прав в западных воеводствах Польши (1918–1939 гг.).....	29

Раздел 2

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

Воробель У. Б.	
Возвращение судебного сбора в связи с уменьшением размера исковых требований или внесением судебного сбора в большем размере, чем установлено законом.....	40
Долинская М. С.	
К вопросу о компетенции должностных и служебных лиц, совершающих действия, приравненные к нотариально удостоверенным.....	55
Штангрет И. И.	
Оформление и предоставление субсидий населению в свете новых постановлений Кабинета Министров Украины.....	65

Раздел 3

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Бондаренко В. А., Пустовая Н. А.	
Разрешение как способ правового регулирования, классификация видов разрешений в области телекоммуникаций.....	72

Есимов С. С.

Юридическая ответственность субъектов публичного управления за нарушение информационного законодательства Украины.....82

Ковалив М. В., Боровикова В. С.

Некоторые проблемные вопросы законодательного обеспечения деятельности полицейских по выявлению правонарушений в общественных местах.....92

Середа В. В.

Чрезвычайные правовые режимы в сфере публичного права.....101

*Раздел 4***УГОЛОВНОЕ ПРАВО
И КРИМИНОЛОГИЯ****Бурда С. Я.**

История возникновения и современное состояние наказания в виде содержания в дисциплинарном батальоне военнослужащих.....113

Гапчич В. А.

Отдельные аспекты квалификации нарушения правил безопасности дорожного движения или эксплуатации транспорта лицами, управляющими транспортными средствами в Украине (ст. 286 УК Украины).....123

Гула Л. Ф., Гула Н. Л.

Криминологическая характеристика преступлений, совершенных осужденными в учреждениях исполнения наказания.....131

Гураль Л. О.

Понятие и виды телесных повреждений согласно уголовному праву Украины.....140

Комарницкая М. О.

Отдельные проблемные аспекты основного состава преступления, предусмотренного ст. 368 Уголовного кодекса Украины.....147

Максимович Р. Л.

О понятии «угроза» в Уголовном кодексе Украины.....157

Пасека А. Ф.

Уголовная ответственность за превышение власти или служебных полномочий работником правоохранительного органа по УК Украины: основные теоретические и прикладные проблемы.....166

Яремко Г. З.

Возможность применения амнистии к лицам, не имеющим на момент вступления в силу закона об амнистии статуса осужденного.....176

Раздел 5

**КРИМИНАЛИСТИКА И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС.
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

Бабецкий Р. В.

Характеристика обеспечения защиты свидетелей, участвующих в криминальном судопроизводстве.....185

Климчук М. П., Марко С. И.

Криминалистическая характеристика способов совершения мошенничества с использованием пластиковых платежных карточек.....193

Лепеха О. Н., Кондратюк А. В.

Проект новых положений законодательного урегулирования оперативно-розыскной деятельности.....202

Лозинская Ю. И.

Методологические основы исследования вопросов достоверности показаний свидетеля и средств ее установления в уголовном производстве.....215

Пелешак О. Р.

Кибердиверсия как форма современной диверсионной деятельности.....225

Поляк С. П.

Понятие и сущность противодействия втягиванию несовершеннолетних в преступную деятельность как цивилизационного сопротивления одному из проявлений преступности.....244

Раздел 6

ФИЛОСОФИЯ ПРАВА

Балинская О. М., Яценко В. А.

Принципы диалектики и метафизики (формальной логики) в праве.....259

Налуцишин В. В.

Идеалистическое толкование социального контроля и правового порядка в немецкой классической философии.....268

Пастернак О. О.

Универсальные принципы биоэтики как антрополого-правовые ориентиры правосудия.....279

Ряшко О. В., Остапенко Л. О.

Теоретико-правовой анализ отношений государства и христианской религии в «Философии права» Гегеля.....289

Цмоць У. А.

Юридическая герменевтика: антропологическая составляющая.....299

НАШИ АВТОРЫ.....307

CONTENTS

Section 1

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND THE RIGHT. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Bedriy R. B. To the question on the constitutional amendments on decentralization of power in Ukraine.....	3
Lepisevych P. M., Kurliak M. D. Measures for improving the food security system in Ukraine.....	11
Leshchukh A. R. Objective modality of the definition of constitutional procedural liability.....	19
Onyshko O. B. Land registers as a way of providing of property rights in the wester regions of Poland (1918–1939).....	29

Section 2

CIVIL LAW

Vorobel U. B. Reimbursement of court fee on the basis of reduction of the claim demands scope or payment of court fee in a larger than established by law amount.....	40
Dolynska M. S. On the issue of the competence of public individuals, official persons who carry out the actions that equal to notarial.....	55
Shtangret I. I. Registration and granting subsidies to the population in the light of new Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine.....	65

Section 3

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE ACTIVITY

Bondarenko V. A., Pustova N. O. The permission as a method of legal regulation and classification of types of permissions in the field of telecommunications.....	72
Yesimov S. S. Legal responsibility of subjects of public administration for violations of information legislation of Ukraine.....	82

Kovaliv M. V., Borovikova V. S.

Some Problematic Issues of the Legislating Implementation
of Police Activity Concerning Detection Crimes in Public Places.....92

Sereda V. V.

Emergency legal regimes in the field of public law.....101

Section 4

**CRIMINAL LAW
AND CRIMINOLOGY**

Burda S. Y.

The History and Current State of Penalty of Detention
in a Disciplinary Military Unit.....113

Gapchych V. A.

Separate aspects of the qualification of violation of the rules of road
safety or vehicle operation by persons who drive vehicles in Ukraine
(Article 286 of the Criminal Code of Ukraine).....123

Hula L. F., Hula N. L.

Criminological description of crimes committed
by the convicted in the establishments of punishment execution.....131

Hural L. O.

Definition and kinds of body injuries according
to the Criminal law of Ukraine.....140

Komarnytska M. O.

Separate problematic aspects of the crime basic structure provided
for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine.....147

Maksymovych R. L.

The notion «threat» in the criminal code of Ukraine.....157

Pasyeka O. F.

Criminal responsibility for improper exercise of authority or official
powers by a law enforcement officer in accordance with the Criminal
code of Ukraine: basic theoretical and applied problems.....166

Yaremko H. Z.

Possibility of the application of an amnesty to persons who
do not have the status of convicted persons at the moment
of enactment of the amnesty law.....176

Section 5

**CRIMINALISM AND CRIMINAL PROCESS.
OPERATIONAL-SOURCING ACTIVITY**

Babetskyi R. V.

Description of providing of defence of witnesses that participate
in the criminal rule-making.....185

Klymchuk M. P., Marco S. I.	
Forensic description of methods of committing fraud with the use of plastic payment cards.....	193
Lepekha O. M., Kondratyuk A. V.	
Project of new provisions of legislative regulation of operative investigation activity.....	202
Lozynska Yu. I.	
Methodological basis of researching the issues of the witnesses' testimony and the ways of its determining in the criminal proceeding.....	215
Peleshchak O. R.	
Cyber sabotage as a form of the modern sabotage activity.....	225
Poliak S. P.	
The concept and the essence of counteracting juveniles' involvement in criminal activity as a civilizational opposition to crime manifestations.....	244

Section 6

PHILOSOPHY OF LAW

Balynska O. M., Yaschenko V. A.	
Principles of dialectics and methaphysics (formal logic) in law.....	259
Naluzyshyn V. V.	
The idealistic interpretation of social control and legal order in German classical philosophy.....	268
Pasternak O. O.	
Universal principles of bioethics as anthropological and legal guidelines for justice.....	279
Ryashko O. V., Ostapenko L. O.	
Theoretical and legal analysis of mutual relations of the state and christian religion in Hegel's «Philosophy of right».....	289
Tsmots U. O.	
Legal hermenevtics: antropological composition.....	299
OUR AUTHORS.....	307

**Вимоги до оформлення та подання статей
у Науковий вісник**

**Львівського державного університету внутрішніх справ,
згідно з Положенням про збірник «Науковий вісник
Львівського державного університету внутрішніх справ»
(серія юридична, економічна, психологічна, спецвипуск),
затвердженим наказом ЛьвДУВС від 28 лютого 2017 р. № 44**

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – це збірник наукових праць (статей), у якому публікуються матеріали й результати теоретичних та експериментальних досліджень наукових, науково-педагогічних працівників, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів університету.

У Віснику можуть бути опубліковані аналогічні дослідження представників інших вищих навчальних закладів МВС і МОН України, практичних працівників органів внутрішніх справ, інших правоохоронних структур за відповідним клопотанням.

Автор має право на публікацію в одному випуску Вісника один раз; другий раз (навіть у співавторстві) – у виняткових випадках, за спеціальним рішенням редколегії.

Вісник видається у трьох серіях – юридичній, економічній і психологічній.

Вимоги до статей

До публікації приймаються рукописи наукових статей, що **відповідають тематичній спрямованості (серії) збірника.**

Рукописи статей, відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1, **мають містити:**

- індекс УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора та назву статті українською, російською, англійською мовами;
- анотації статті українською, російською та англійською;
- ключові слова українською, російською, англійською;
- такі структурні елементи:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними або теоретичними завданнями (5–10 рядків).

Мета статті і завдання, які необхідно вирішити для її досягнення.

Стан дослідження. Охоплює аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор; виокремлюються невирішені частини загальної проблеми, яким присвячена стаття. Цьому слід приділити належну увагу, адже

саме на підставі аналізу публікацій попередників автор може фахово сформулювати мету своєї наукової розробки.

Виклад основних положень. Ця частина у рукописі охоплює майже 90% його обсягу. Тут автор має висвітлити окреслену в назві тему на підставі власних досліджень, аналітичних спостережень чи роздумів щодо висловлених іншими науковцями гіпотез, положень. Під час такого аналізу, зазвичай, вказуються підходи інших дослідників, тому важливо належно їх цитувати, зазначаючи посилання. Вони у тексті подаються у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела і цитованої сторінки (наприклад [12, с. 17]).

Висновки. Завершальна частина рукопису статті має відображати підсумок розглянутих, обґрунтованих, запропонованих автором в основному тексті положень, гіпотез, рекомендацій.

Список використаних джерел подається наприкінці тексту, має бути оформлений відповідно до державних стандартів. Повинен охоплювати всі наведені в тексті посилання. Джерела подаються в порядку згадування їх у статті.

Обсяг рукопису статті не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний тільки у форматі **Word.doc (2003)** шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервали і віддрукований на папері формату 210 × 297,5 мм (A4), на сторінці – не більше 30-ти рядків, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Якщо стаття містить *графічний матеріал*, то його слід подавати у форматі A5, а в авторському оригіналі залишати місце для рисунків. Електронні варіанти мають бути повністю виправлені без «значків» та «об'єктів».

Рукопис має бути підписаний автором.

Статті у Вісник можуть подаватися авторами такими мовами: українською, російською, англійською.

До статті *українською та російською мовами* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація англійською мовою та анотації українською і російською (по 500 знаків кожна). Розширена анотація англійською мовою повинна бути завірена печаткою бюро перекладів або погоджена підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших навчальних закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

До статті *англійською мовою* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація українською мовою і звичайні анотації російською та англійською (по 500 знаків кожна).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу у бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зав'язків навчального закладу.

Стаття подається зі супровідними документами:

– для авторів без наукового ступеня – із завіреною позитивною рецензією фахівця з науковим ступенем і витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;

– довідкою про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, контактний телефон, електронна адреса;

– електронним варіантом статті;

– для авторів, які не є працівниками ЛьвДУВС, – квитанцією про оплату публікації на розрахунковий рахунок університету:

Код ЄДРПОУ **08571995**

МФО **825014**

ГУДКСУ у Львівській області

р/р **31255201100729**

Вартість: 43,18 грн / 1 стор.

Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць.

Примітка.

Рукописи, подані з порушенням зазначених вимог і суттєвими мовностилістичними огріхами, та статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, до друку не приймаються.

Редакційна колегія зберігає за собою право, в разі необхідності, скорочувати і редагувати тексти статей або відхилити їх від опублікування.

Стаття подається автором відповідальному секретареві Вісника безпосередньо або поштою на адресу:

ЛьвДУВС: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Відповідальний секретар:

серія юридична –

доктор юридичних наук, доцент **Балинська О. М.**;

серія психологічна –

кандидат соціологічних наук, доцент **Борисенко О. М.**;

серія економічна –

кандидат економічних наук, доцент **Ревак І. О.**

Координати для довідок:*Відділ організації наукової роботи:*

(032) 278-65-72; e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua

067-854 97 24 (Боровікова Віталіна Станіславівна)

e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net

Редакційно-видавничий відділ:

(032) 233-61-95; e-mail: publlaw@lvduvs.edu.ua

Відповідальні секретарі:

Балинська Ольга Михайлівна 067-674 99 12

Борисенко Оксана Михайлівна 097-461 83 84

Ревак Ірина Олександрівна 067-444 09 63

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія юридична

Випуск 3
(виходить із 1995 р.)

Редагування *Г. А. Ялечко*

Редагування текстів англійською *І. Ю. Сковронська*

Редагування текстів російською *О. Я. Шмиговська*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *А. М. Радченко*

Підписано до друку 07.12.2017.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 18,83.

Тираж 100 прим. Зам. № 101-17.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.